

AVRUPA TOPLULUKLARI KOMİSYONU

**Brüksel, 6.10.2004
SEC(2004) 1201**

**Türkiye'nin
Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında
2004 Yılı
Düzenli Raporu**

{COM(2004) 656 final}

(Gayrı Resmi Tercümedir.)

İÇİNDEKİLER

A. GİRİŞ.....	1
1 Önsöz	1
2 Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki İlişkiler.....	3
B. ÜYELİK KRİTERLERİ	8
1 Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog ve Siyasi Kriterler.....	8
1.1 Helsinki Zirvesinden Bu Yana Kaydedilen Gelişmeler.....	11
1.2 Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü	15
1.3 İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması.....	23
1.4 Kıbrıs	43
1.5 Sınır İhtilaflarının Barışçı Yollardan Çözümü.....	44
1.6 Genel Değerlendirme.....	44
2 Ekonomik Kriterler	47
2.1 Giriş	47
2.2 1999 yılından itibaren ekonomik gelişmelerin özeti.....	48
2.3 Kopenhag kriterleri açısından değerlendirme.....	49
2.4 Genel değerlendirme.....	59
3 Üyelikten Kaynaklanan Yükümlülükleri Üstlenebilme Yeteneği.....	60
3.1 Müktesebat Bölümleri.....	63
Bölüm 1: Malların Serbest Dolaşımı	64
Bölüm 2: Kişilerin Serbest Dolaşımı	69
Bölüm 3: Hizmet Sunumu Serbestisi.....	70
Bölüm 4: Sermayenin Serbest Dolaşımı	74
Bölüm 5: Şirketler Hukuku.....	75
Bölüm 6: Rekabet Politikası	78
Bölüm 7: Tarım	80
Bölüm 8: Balıkçılık	85
Bölüm 9: Ulaştırma	86
Bölüm 10: Vergilendirme	89
Bölüm 11: Ekonomik ve Parasal Birlik	90
Bölüm 12: İstatistik	91
Bölüm 13: Sosyal Politika ve İstihdam	93
Bölüm 14: Enerji	98
Bölüm 15: Sanayi Politikası	102
Bölüm 16: Küçük ve Orta Boy İşletmeler	104
Bölüm 17: Bilim ve Araştırma	106
Bölüm 18: Eğitim ve Öğretim	108
Bölüm 19: Telekomünikasyon ve Bilgi Teknolojileri	110
Bölüm 20: Kültürel ve Görsel-İşitsel Politika	112
Bölüm 21: Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu	113
Bölüm 22: Çevre.....	115
Bölüm 23: Tüketiciler ve Sağlığın Korunması.....	117
Bölüm 24: Adalet ve İçişleri Alanında İşbirliği.....	120
Bölüm 25: Gümrük Birliği.....	127
Bölüm 26: Dış İlişkiler	130
Bölüm 27: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası.....	132
Bölüm 28: Mali Kontrol	135
Bölüm 29: Mali ve Bütçesel Hükümler	138
3.2 Genel Değerlendirme	139
C. SONUÇ.....	144
D. KATILIM ORTAKLIĞI: GENEL DEĞERLENDİRME	152
EKLER.....	155

A. GİRİŞ

1 Önsöz

Haziran 1998 tarihli Cardiff Zirvesinde, Komisyonun, Türkiye hakkında, Türkiye-AT Ortaklık Anlaşmasının 28'inci maddesi ve Aralık 1997 tarihli Lüksemburg Zirvesi sonuçlarına dayanan bir rapor sunacağı açıklanmıştır. Komisyon, Türkiye'ye ilişkin ilk İlerleme Raporunu, diğer aday ülkelerin İlerleme Raporları ile birlikte, Ekim 1998 tarihinde sunmuştur.

Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesinde, *“Türkiye, diğer aday ülkelere uygulanan kriterler esas alınarak, Birliğe katılma amacı taşıyan bir aday ülke olarak değerlendirilmektedir. Mevcut Avrupa stratejisine göre, Türkiye de diğer aday ülkeler gibi, reformlarını hızlandıran ve destekleyen bir katılım öncesi stratejisinden yararlanacaktır”* kararı alınmıştır.

Komisyon, üyeliğe hazırlanan aday ülkelerin kaydettikleri gelişmeleri, katılım öncesi stratejisinin bir parçası olarak, düzenli bir şekilde Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları - Konseyine rapor etmektedir. Bu çerçevede, Komisyon 1998'den 2003 yılına kadar, Türkiye'ye ilişkin yıllık İlerleme Raporları yayımlamıştır.

Aralık 2002 tarihli Kopenhag Zirvesinde, *“Birlik, Türkiye'nin reform sürecini hızlı bir şekilde sürdürmesini teşvik eder. Aralık 2004 Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları - Konseyinde, Komisyonun raporu ve tavsiyeleri dikkate alınarak, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiğine karar verilmesi durumunda, Avrupa Birliği gecikmeksizin Türkiye ile katılım müzakerelerine başlar.”* kararı alınmıştır.

2003 İlerleme Raporunun Stratejisinde “Sürekli Genişleme” bölümünde, *“ Komisyon Kopenhag Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları - Konseyi tarafından talep edilen katılım kriterlerinin karşılanması konusunda Türkiye'nin kaydettiği ilerlemeleri gelecek yıl değerlendirecektir. Komisyon, Ekim 2004 tarihinden önce, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirip getirmediği konusunda bir rapor ve bir tavsiye yayımlayacaktır. Bu rapor ve tavsiye, Aralık 2004'deki toplantısında, Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları - Konseyinin, Türkiye ile katılım müzakerelerinin başlayıp başlamayacağına karar vermesini sağlayacaktır”* kararı alınmıştır.

Haziran 2004 tarihli Brüksel Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları - Konseyinde, *“ Birlik, Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları - Konseyinin Aralık 2004 tarihli toplantısında, Komisyonun raporu ve tavsiyesi üzerine, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiğine karar vermesi durumunda, AB' nin, gecikmeksizin, katılım müzakerelerine başlayacağı taahhüdünü tekrarlar”* kararı alınmıştır.

Komisyon, bu İlerleme Raporunu, Aralık 2004 Brüksel Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları - Konseyi kararlarını dikkate alarak hazırlamıştır.

Bu İlerleme raporunun yapısı, daha önceki raporlarla büyük ölçüde aynıdır. İşbu rapor da:

- Türkiye ve Birlik arasındaki ilişkileri, özellikle, Ortaklık Anlaşması çerçevesinde ele alır.
- 1993 Kopenhag Zirvesinde belirlenmiş olan siyasi kriterler (demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıkların korunması) açısından mevcut durumu inceler;

- Kopenhag Zirvesinde tanımlanmış olan ekonomik kriterleri (işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı ve Birlik içindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleri ile baş edebilme kapasitesi) açısından Türkiye'nin mevcut durumunu ve kaydettiği ilerlemeyi değerlendirir;
- Türkiye'nin, Antlaşmalar, ikincil mevzuat ve Birlik politikalarında ortaya konulan müktesebatı üstlenebilme kapasitesini inceler, diğer bir ifadeyle, üyelik yükümlülüklerini değerlendirir. Bu bölümde, Köln ve Helsinki Zirvelerinde vurgulanan nükleer güvenlik standartlarına özellikle dikkat çekilmektedir. Bu bölüm, sadece mevzuatın uyumlaştırılmasını değil, müktesebatın etkili biçimde uygulanması için gerekli hukuki ve idari kapasitenin geliştirilmesini de içermektedir. Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları - Konseyi, bu ikinci hususun önemini 1995 Madrid Zirvesinde ve müteakip vesilelerle ve son olarak da Haziran 2004 tarihinde yapılan Brüksel Zirvesinde vurgulamıştır. Madrid Zirvesinde, Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları - Konseyi tarafından, aday ülkelerin, uyumlu bir bütünleşme için gerekli koşulların oluşturulabilmesi bakımından, idari yapılarında gerekli düzenlemeleri yapmalarının gereği vurgulanmıştır. Brüksel Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları - Konseyi, Türkiye'de, reformların tüm idari kademelerde tam olarak ve zamanında uygulanmasında kararlı bir ilerlemenin sağlanmasının önemi vurgulanmıştır.

Bu rapor, 2003 İlerleme Raporundan bu yana, kaydedilen gelişmeleri göz önünde bulundurur. Rapor, 31 Ağustos 2004 tarihine kadar olan dönemi kapsamaktadır. Ancak, bazı özel durumlarda, söz konusu tarihten sonra alınan tedbirlere de yer verilmektedir. Rapor ayrıca, 2003 yılı İlerleme Raporunda yer alan reformların ne derecede gerçekleştirilmiş olduğunu değerlendirmekte ve yeni girişimleri incelemektedir. Rapor ayrıca, ele alınan konulara ilişkin genel bir durum değerlendirmesi sunmaktadır.

Ayrıca, Komisyon, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirip getirmediği konusunda, 2004 İlerleme Raporunu esas alarak bir değerlendirme yaptıktan sonra tavsiyesini hazırlayacağı için, bu Rapor, Türkiye'nin Aralık 1999 tarihli Helsinki Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları - Konseyinden bu yana, siyasi kriterler konusunda yaptıkları ile ilgili bir değerlendirmeyi kapsamaktadır. Ekonomik kriterlere ilişkin olarak, rapor, Türkiye'nin ekonomik performansının dinamik ve ileriye dönük değerlendirmesini kapsamaktadır.

Raporda, Türkiye'nin Katılım Ortaklığı önceliklerini ne ölçüde ele aldığına kısaca değerlendirildiği ayrı bir bölüm de bulunmaktadır

Daha önceki Raporlarda olduğu gibi, bu Raporda da “ilerleme”, fiilen alınan kararlar, fiilen kabul edilen mevzuat, fiilen onaylanan uluslararası sözleşmeler (bunların uygulanması da dikkate alınarak) ve fiilen uygulanan tedbirler temel alınarak değerlendirilmiştir. İlke olarak, hazırlık aşaması ya da TBMM onayı aşaması gibi değişik aşamalarda bulunan mevzuat ya da tedbirler dikkate alınmamıştır. Bu yaklaşım, tüm aday ülkelere eşit muamelede bulunulmasına ve katılım süreci içindeki ülkelerin elde ettikleri somut ilerlemelerin tarafsız bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanımaktadır.

Bu Rapor, çok sayıda bilgi kaynağından yararlanılarak hazırlanmıştır. Türkiye, son İlerleme Raporunun yayımlanmasından itibaren, üyelik için yürüttüğü hazırlıklar konusunda kaydettiği ilerlemelere ilişkin bilgi vermeye davet edilmiştir. Mevcut olduğu ölçüde, Ortaklık Anlaşması ve Müktesebatın Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program kapsamında sağlanan bilgiler ve bazı

alanlarda idari kapasitesinin değerlendirilmesi kapsamında verilmiş çeşitli uzman görüşleri, Türkiye hakkındaki bilgiler açısından ilave kaynakları oluşturmuştur. Konsey görüşleri ile Avrupa Parlamentosunun raporları ve ilke kararları da İlerleme Raporunun hazırlanmasında dikkate alınmıştır¹. Komisyon, Avrupa Konseyi, AGİT ve uluslararası mali kuruluşlar gibi çeşitli uluslararası örgütler ile sivil toplum örgütlerinin değerlendirmelerinden de yararlanmıştır.

2 Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki İlişkiler

İkili İlişkilerdeki son gelişmeler

Geçtiğimiz yıl boyunca, Katılım Öncesi Stratejinin uygulanması devam etmiştir. İtalya, İrlanda ve Hollanda'nın başkanlık dönemlerinde güçlendirilmiş siyasi diyalog devam etmiştir. Türkiye'deki siyasi reformlar, insan hakları, Kıbrıs ve anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözümü tartışılan konular arasındadır. Ayrıca, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası, Güney Kafkasya, Batı Balkanlar, Orta Doğu Barış Süreci, Irak, İran, Afganistan ve etkili çok taraflılık gibi geniş kapsamlı uluslararası konularda görüş alış verişinde bulunulmuştur.

Ortaklık Anlaşması alt-komiteleri çerçevesinde yürütülen mevzuat incelenmesi süreci Kopenhag Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları - Konseyinden sonra yoğunlaşarak devam etmiştir. Bu süreçte, çalışmalar belirgin sektörlerde yoğunlaşmakta olup, idari kapasite ve etkili uygulama dahil olmak üzere, müktesebatın uygulanması için gerekli koşullar aracılığıyla Türkiye'nin yönlendirilmesini amaçlamaktadır. Güçlendirilmiş bir çalışma grupları programı, TAİEX seminerleri ve özel konularda yapılan teknik toplantılar ile alt komitelerin çalışmaları desteklemiştir.

Türkiye'nin Topluluk programlarına katılımı, 2002'den itibaren on bir program ve ajansa katılmasını sağlayan Çerçeve Anlaşmasını temel alarak yoğunlaştırılmış ve genişletilmiştir. Türkiye'nin son Ortaklık Konseyinden bu yana katıldığı üç program da dahil (Fiscalis 2007, Gümrükler 2007 ve IDA-kurumlar arasında elektronik veri değişimi alanında Topluluk Programı), bu program ve ajanslar şunlardır: İşletme & KOBİ'ler, Araştırma konusunda 6'ncı Çerçeve Program, Ayrımcılıkla Mücadele, Sosyal Dışlanma ile Mücadele, Cinsiyet Eşitliği, İstihdam alanında Teşvik Önlemleri, Kamu Sağlığı ve e-İçerik alanında Topluluk Eylemi. Özellikle, eğitim ve kültür alanında, Ek Programlarda işbirliğinin genişletilmesine ilişkin ortak çalışma devam etmektedir. Leonardo da Vinci II, Socrates II ve Youth programlarına katılım için yapılan çalışmalar çok ilerlemiştir. Topluluk ajanslarına Türkiye'nin katılımı ile ilgili olarak, Ocak 2003'de imzalanan anlaşmayı esas alarak, Türkiye Avrupa Çevre Ajansına (EEA) katılımını devam ettirmektedir. Ayrıca, Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Kullanımını İzleme Merkezi ile işbirliği devam etmekte olup tam katılım için ilgili anlaşma çalışmaları son aşamasındadır. Türkiye ile Avrupa Hava Güvenliği Ajansı (EASA) arasında işbirliği oluşturma yollarına ilişkin tartışmalar sürmektedir.

Ortaklık Anlaşması, oldukça iyi bir şekilde işlemeye devam etmektedir. Ortaklık Konseyi, Mayıs'ta toplanmış ve Ortaklık Komitesi toplantısı Mart'ta yapılmıştır. Türkiye ve Avrupa parlamentosu temsilcilerinden oluşan Karma Parlamento Komisyonu, Aralık 2003'de ve Nisan 2004'de toplanmıştır. Ekonomik ve Sosyal Komite ile Ortak Danışma Komitesi toplantıları Ekim 2003 ve Mayıs 2004'de yapılmıştır.

---

¹ Avrupa Parlamentosu Raportörü Arie Oostlander'dir.

Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları - Konseyi 17-18 Haziran 2004 tarihinde Türkiye’yi, Topluluk ve 25 Üye Devlet adına, yeni Üye Devletlerin katılımını göz önünde bulundurarak, Ankara Anlaşmasının uyarlanması konusunda Komisyon ile müzakerelerini tamamlamaya davet etmiştir. Komisyon, daha sonra, bu Anlaşmanın uyarlanması için gereken taslak protokolü Türk makamlarına göndermiş ve henüz imzalanamamıştır. Türkiye, imzaya kadar, Kıbrıs Cumhuriyetini de kapsayacak şekilde Gümrük Birliğini genişletmemiştir.

Gümrük birliğinin işleyişinde bazı iyileştirmeler yapılmış ve Komisyon ve Türkiye arasında özellikle, ürünlerin teknik düzenlemelerine ilişkin işbirliği daha da ilerlemiştir. Bununla birlikte, Türkiye’nin 1/95 sayılı Karar gereğince, çeşitli taahhütleri uygulamadaki başarısızlığı nedeniyle, ortaya çıkan dava düzeyi endişe konusudur. Sonuç olarak, Gümrük Birliğinin genişletilmesi ve derinleştirilmesine ilişkin eylem planı üzerinde anlaşmaya varılamamıştır. Hizmetler ve kamu ihaleleri konusunda uzlaşma amacıyla yapılan görüşmeler yavaş da olsa 2003 ve 2004’de de devam etmiştir. Türkiye’nin kamu ihalelerini uyumlaştırmadaki başarısızlığı bu görüşmeler için önemli bir engel oluşturmaktadır. Rekabet kurallarının uygulanmasına ilişkin Ortaklık Konseyi Kararı Türkiye Devlet yardımları İzleme Kurulu oluşturulmadığı için imzalanamamıştır.

Tarım ürünleri ticareti 1/98 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile düzenlenmiştir, ancak, bu ticaret, Türkiye’nin uluslararası yükümlülüklerine uygun olmamasına karşın, AB’ den canlı hayvan ve et ithalatı yasak olması nedeniyle, engellenmektedir. 1/98 sayılı Kararın uyarlanmasını göz önünde bulundurarak yapılan tartışmalar, 10 yeni Üye Devletin katılımından sonra, teknik düzeyde tamamlanmak üzere; ancak, Türk tarafında usul gecikmelerine tabidir.

AKÇT-Türkiye Serbest Ticaret Anlaşması (1/97 sayılı OKK) düzgün bir şekilde uygulanmaktadır.

Mayıs 2003’de, bir Gözden Geçirilmiş Katılım Ortaklığı Konsey tarafından kabul edilmiştir. Bu belge ile ilgili ayrıntılar, bu raporun D Bölümünde verilmiştir.

Temmuz 2003’de Müktesebatın Kabulüne ilişkin bir Ulusal Program kabul edilmiştir. Katılım Ortaklığı ve Müktesebatın kabulüne ilişkin Ulusal Program, kaydedilen ilerleme göz önüne alınarak ve oluşturulacak yeni önceliklere imkan tanıyarak düzenli olarak gözden geçirilmektedir.

Türkiye’nin dış ticaretinde Avrupa Birliğinin(AB-25) payı, 2003’de , ikinci devam eden yıl için, artmaya devam etmiştir. 2003’de AB-25 ile toplam mal ticareti 2002’den % 11,5 fazladır ve Türkiye’nin toplam dış ticaretinin % 54,7’sini oluşturmaktadır. 2003 yılında, AB-25’e yapılan ihracat 2002’den %12,8 fazladır ve Türkiye’nin toplam ihracat satışlarının % 58,1’ini oluşturmaktadır(22,7 milyar Euro). AB-25’e ihraç edilen ana sanayi malları, hazır giyim, tekstil, araba ve otomotiv sanayii parçalarıdır. Türkiye’nin AB-25’e ihraç ettiği tarım ürünleri ise meyve ve fındıktır. 2003’de AB-25’den ithalat, 2002’ye göre % 10,6 olup Türkiye’nin toplam ithalatının % 52,4’ünü oluşturmaktadır. (30,6 milyar Euro). Türkiye’nin ithal ettiği ana sanayi malları makine, kimyasal maddeler, demir ve çeliktir. Ana tarım ürünü olarak hububat ithal etmektedir.

Halen Türkiye’ye karşı, iki anti-damping uygulaması mevcuttur ve bunlardan bir tanesi gözden geçirilmektedir. 2003’de yeni bir anti-damping veya diğer ticaret savunma tedbiri alınmamış veya soruşturma başlatılmamıştır. Mart 2004’de , çiftlik somonu ithalatı için (erga

omnes) güvence soruşturması başlatılmıştır. AB, Nisan'da, muhafaza edilmiş narenciye ürünlerinin ithalatına ilişkin son bir korumacı tedbiri kabul etmiştir.

Topluluk Yardımı

Konsey tarafından Aralık 2001 tarihinde kabul edilen, Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardım Programı, Türkiye'ye yardım sağlamak üzere tahsis edilmiş bir katılım öncesi mali yardım aracıdır. Bu programının programlama ve uygulama usulleri, PHARE programının usulleri ile büyük ölçüde uyumludur. Katılım Öncesi Mali Yardım Programı ile sağlanan destek, Türkiye'nin üyelik kriterlerini karşılamasına yardım etmeyi amaçlayan Katılım Ortaklığı önceliklerine odaklanmıştır.

PHARE programında olduğu gibi, bu programla, kurumsal yapılanmaya, müktesebat ile uyumu sağlayacak düzenleyici altyapıyı güçlendirmeye yönelik yatırımlara ve ekonomik ve sosyal uyum alanındaki yatırımlara destek sağlanmaktadır. Bu destek, Türkiye'nin müktesebatın üstlenilmesine ilişkin çabalarının desteklenmesi ve müktesebatın etkili bir şekilde uygulanması için gerekli kurumsal yapının güçlendirilmesi amacıyla, teknik yardım, eşleştirme (bkz. aşağıda) ve yatırım destek projeleri için eş finansman sağlanmasını içermektedir. Katılım Öncesi Mali Yardım Programı ile ayrıca, bölgesel ya da tematik odaklı sınırlı sayıda tedbir (yatırım ve hibe) ile desteklenen ekonomik ve sosyal uyumu teşvik edici mekanizmaların ve kurumların geliştirmesi konusunda Türkiye'ye yardım sağlanması amaçlanmaktadır. Diğer aday ülkelerde ISPA ve SAPARD kapsamında finanse edilen faaliyetler de bu program çerçevesinde desteklenebilecektir.

Merkezi olmayan bir uygulama sistemi, Komisyon kararı ile Ekim 2003'te resmen akredite edilmiştir. Sistem faaliyete geçene kadar hibelerin yönetimi için yetkili makamlar gerekli personeli görevlendirirken diğer taraftan sistemin faaliyete geçmesi Haziran 2004'e kadar gecikmiştir. Sistem şimdi bütün katılım öncesi programlar için tam olarak işlemektedir. Türkiye'de bazı MEDA projeleri halen devam etmektedir ve genel olarak, Komisyonun Ankara'daki delegasyonu tarafından yönetilmektedir.

1995-2003 yılları arasında Türkiye'deki çeşitli programlar için 1.098 milyon Euro tahsis edilmiştir. 2004 Türkiye Programı, Ulusal Program için tahsis edilen 235,6 milyon Euro tutarındadır. 2004 Programı ve aşağıdaki önceliklere odaklanmıştır.

- Kopenhag siyasi kriterleri: Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığına kabul edilen son uyum paketlerinin geliştirilmesi amacıyla önemli katkı sağlanacaktır. Ayrıca, istinaf mahkemelerinin kurulmasına yardım etmek, sivil toplumu geliştirmek ve bir ombudsman birimi kurulmasını desteklemek amacıyla yapılan faaliyetler mevcuttur. Bu çalışma, programın başka bölümlerinde, Katılım Ortaklığının siyasi öncelikleri konusunda etkili, jandarmanın çalışma standartlarının iyileştirilmesine, sosyal diyalogun geliştirilmesine ve Güneydoğu bölgesindeki durumun iyileştirilmesi çabalarının yoğunlaştırılmasına yardım eden faaliyetler gibi diğer faaliyetlerle tamamlanmaktadır (18,9 milyon Euro)
- Müktesebat uyumu: Pazar gözetiminin ve uygunluk değerlendirme sistemlerinin iyileştirilmesine, iyi laboratuvar uygulamaları alanında AB standartlarının kabulüne, biositler ve su konusunda mevzuat uyumuna ve özel atık ve gürültü yönetimi rejiminin iyileştirilmesine devam edilmesi için önemli katkı sağlanacaktır. Ayrıca, fikri mülkiyet hakları, tüketicinin korunması ve sermaye piyasalarına ilişkin Türk mevzuatının çerçevesini AB mevzuatına yaklaştırılması amacıyla da katkı sağlanacaktır. Dünya

Bankasının Türkiye’de devam eden tarım reformu uygulama programını tamamlayacak şekilde tarım müktesebatının yaklaştırılması için hazırlık çalışmaları başlatılmıştır. (31.8 milyon Euro)

- Kamu idaresinin güçlendirilmesi: bu program ile gümrük idaresinin kapasitesinin, vergi idaresinin, gıda güvenliği ve kontrolünün, epidemiyolojik gözetimin, karayolu taşımacılığı yönetiminin ve Türk elektrik sisteminin frekans performans denetiminin güçlendirilmesi projelerini kapsamaktadır. Ayrıca, sosyal alanlardaki projeler ile Türkiye’de sosyal diyalogun iyileştirilmesi düzenlemelerine ve çocuk işçiliği ile mücadelenin iyileştirilmesine yardımcı olacak ve devam eden kanser taraması projesinin ikinci aşamasının yapılması sağlanacaktır. (56,5 milyon Euro)
- Adalet ve İçişleri: bu program ile Türkiye’nin iltica, göç ve bütünleştirilmiş sınır yönetimi konularındaki ulusal stratejilerinin uygulanmasına katkı sağlayacaktır. Diğer projeler de, yargı sisteminde, korunma ve adaletin teminine ve bazı suçlular için tutuksuz mahkumiyet sistemi geliştirilecek şekilde bir ulusal şartlı salıverme sistemi kurulmasına yardım edecektir. Jandarmanın kapasitesini geliştirme süreci, 2002/3 ‘de başlamış olup mahkumiyetlerin itiraf ettirilerek değil, delile dayalı olarak güvence altına alındığı bir yargı sistemine yönelik olarak devam etmekte ve bu kanun uygulama kurumunun profesyonelleşmesini teşvik etmektedir.
- Ekonomik ve sosyal uyum: Bu kapsamda, Konya (Konya ve Karaman illeri), Kayseri (Kayseri, Sivas ve Yozgat), Malatya (Malatya, Bingöl,Elazığ ve Tunceli illeri) ve Ağrı (Ağrı, Iğdır, Kars ve Ardahan illeri) gibi gelişmemiş NUTS II bölgeleri kapsamındaki iller öncelikli olarak hedeflenmiştir. Yunanistan ve Bulgaristan ile sınır-ötesi işbirliği programlarına da Türkiye’nin katkısı için Ulusal Program aracılığıyla fon katkısı sağlanacaktır. (77,5 milyon Euro).

Bu program, ayrıca, Ulusal Yardım Koordinatörlüğü sekretaryası için kapasite oluşturulmasını (başta proje hazırlanması olmak üzere, katılım öncesi yardım programlarını tasarlayacak şekilde kapasitelerinin geliştirilmesi) ve Türkiye’nin Altıncı Çerçeve Programına ve Topluluk Eğitim programlarına (Socrates, Leonardo ve Youth) katılımı için Türkiye’nin katkısının ortak finansmanını kapsamaktadır.

PHARE Tüzüğü kapsamındaki faydalanıcı ülkelerden olmamasına rağmen, Türkiye’nin TAİEX gibi çok ülkeli PHARE programlarına katılımı, mümkün olduğu ölçüde kendi katılım öncesi mali yardım paketinden karşılanacaktır. 2004’de Türkiye’deki TAİEX faaliyetleri önemli ölçüde artırılmıştır. Mevzuat incelemesine destek sağlamak amacıyla bir dizi seminer, çalıştay ve ikili toplantı düzenlenmiştir. 2005 yılı için yeni TAİEX faaliyetleri planlanmaktadır.

Türkiye’ye sağlanan Topluluk yardımlarının etkisi olumlu yönde artmaktadır. AB, temel eğitim, mesleki eğitim, çevre altyapısı, üreme sağlığı ve makro ekonomik uyum gibi alanlara önemli miktarda kaynak aktarmıştır. Bu dikkat çekici 2002 öncesi faaliyetler, katılım öncesi mali yardım programı uyarınca geniş kapsamlı faaliyetlerle tamamlanmaktadır. Ortak İzleme Komitesi ilk defa Aralık 2003’de toplanmıştır. Komite, katılım öncesi programlarının genellikle yeterli etkinliği gösterdiği sonucu çıkarılan (örn. Hedeflenen amacı karşılama yeteneği) bağımsız bir değerlendirme raporu üzerinde çalışmıştır. Diğer taraftan, Bu programların etkililikleri bakanlıklar arasında sorumlulukların daha iyi dağıtılması ile geliştirilebilir ve ilgili faydalanıcılar için mevcut personel artırılabilir. Ayrıca, programların

etkisi ve sürdürülebilirliği genellikle strateji geliştirme veya mevzuat çıkarma konularında Türk hükümetinin çalışmasına dayanmaktadır.

Komisyon, ayrıca, Katılım Öncesi Mali Yardım Programı ile eğitim, düzenleyici reform ve kamu alımları gibi alanlarda sürdürülen ve Dünya Bankası başta olmak üzere uluslararası mali kuruluşlar tarafından desteklenen reform programları arasındaki tamamlayıcılığın sağlanmasını gözetmektedir.

Türkiye, aynı zamanda, Avrupa Yatırım Bankası (AYB) yardımlarından büyük oranda faydalanan bir ülkedir. Türkiye halihazırda, EuroMed II (Akdeniz Ülkelerine Kredi Görev Talimatı), Akdeniz Ortaklığı Kolaylığı, Türkiye için Özel Eylem Görev Talimatı, Deprem Yeniden İnşa ve Rehabilitasyon Yardımı Kolaylığı(2003 sonunda süresi dolmuştur) ve Katılım Öncesi Kolaylığı olmak üzere beş farklı kolaylık ve görev talimatından faydalanabilmektedir. Türkiye, 1992-2001 yılları arasında, toplam 1.955 milyon Euro tutarında kredi temin etmiştir. AYB tarafından 2003 yılında, büyük yatırım projeleri için yaklaşık 600 milyon Euro tutarında bir kaynak sağlanmıştır. Mayıs 2004'deki genişlemeden sonra, Avrupa Yatırım Bankasının dış kredi talimatı gözden geçirilmiştir. Türkiye, EuroMed II Kredi talimatından çıkarılmış ve yeni bir coğrafi talimat - Güneydoğu Komşular Talimatı kapsamına alınmıştır. Türkiye, farklı ekonomik sektörlerdeki projelerin oluşturulması ve reformlar için teknik yardım sağlayan AYB EuroMed Yatırım ve Ortaklık Kolaylığına tam olarak katılmaktadır.

Eşleştirme

Aday ülkelerin halen karşı karşıya bulunduğu temel güçlüklerden biri de, müktesebatin etkili bir şekilde uygulanmasına yönelik idare ve yargı kapasitesinin güçlendirilmesine duyulan ihtiyaçtır. Avrupa Komisyonu, 1998 yılı itibarıyla, idarelerin eşleştirilmesi mekanizmasını kullanarak, bu süreçte aday ülkelere yardımcı olacak önemli miktarda beşeri ve mali kaynağı, bu iş için ayırmaya başlamıştır.

Eşleştirme süreci, Üye Devletlerin uzmanlık kapasitesini, uzun dönemli görevlendirme, kısa dönemli uzman gönderilmesi ve eğitimi gibi yöntemlerle aday ülkelerin kullanımına sunmaktadır.

Ayrıca, aday ülkeler, Üye Devletlerin uzmanlık kapasitesinden, kapsamı sınırlı projeler için uzman değişimi programı olan "Twinning Light" programı aracılığıyla yararlanırlar.

2002-2003 döneminde, Türkiye ile 30 adet ortak proje yürütülmüştür. Eşleştirme, 2004 programında yer alan 22 projeye katkıda bulunması açısından önemli bir unsur olacaktır. Bu projeler, çoğu adalet ve içişleri alanlarında, çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Ayrıca, iç pazar, tarım, çevre, ulaştırma, mali sektör (mali denetim dahil) ve gümrük konularında da eşleştirme projeleri hazırlanması planlanmaktadır.

B. ÜYELİK KRİTERLERİ

1 Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog ve Siyasi Kriterler

Haziran 1993'de Kopenhag Zirvesinde kararlaştırılan ve aday ülkelerin üye olabilmeleri için gerçekleştirilmeleri gereken siyasi kriterler, aday ülkelerin, "demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıkların korunmasını ve azınlıklara saygı gösterilmesini teminat altına alan kurumların istikrarını" sağlamalarını şart koşmaktadır.²

Türkiye hakkındaki 1998 yılı İlerleme Raporunda, Komisyon şu sonuçlara varmıştır:

“Siyasi açıdan, mevcut değerlendirme, kamu idaresinin işleyişindeki bazı bozukluklara, insan hakları ihlallerinin sürekliliğine ve azınlıklara yönelik uygulamalardaki temel eksikliklere dikkat çekmektedir. Ordu üzerinde sivil denetimin eksikliği endişeye neden olmaktadır. Milli Güvenlik Kurulu aracılığıyla ordunun siyasi yaşamda oynadığı önemli rol, bu hususu yansıtmaktadır. Ülkede gözlenen medeni ve siyasi hak ihlallerinin bir çoğunun, şu veya bu şekilde bu konuyla bağlantılı olması nedeniyle, Güneydoğudaki duruma, askeri olmayan, sivil bir çözüm bulunmalıdır. Komisyon, Türk hükümetinin ülkedeki insan hakları ihlalleriyle mücadele konusundaki kararlılığını takdir etmektedir; ancak, hükümetin bu tutumu, fiiliyatta şu ana kadar kayda değer bir etki yaratmamıştır. Türkiye'nin 1995 yılında başlattığı demokratik reform süreci devam etmelidir.

Bu sorunların çözüme kavuşturulması yanında, Türkiye, sınır komşularıyla tüm ihtilaflarının, uluslararası hukuka uygun, barışçıl yollarla halli için yapıcı katkı sağlamalıdır.”

Komisyon, 2003 yılı İlerleme Raporunda, şu tespitlerde bulunmuştur:

“Türk hükümeti, geçen yıl boyunca, siyasi ve hukuk sistemine çok geniş kapsamlı değişiklikler getiren reformların hızlandırılması konusunda ciddi bir kararlılık göstermiştir. Ayrıca, bu reformların, Türk vatandaşlarının Avrupa standartlarına uygun olarak, temel özgürlüklerden ve insan haklarından yararlanmalarını sağlayacak şekilde etkili uygulanmalarını temin eden önemli adımlar atmıştır. Farklı mevzuat alanlarına değişiklikler getiren dört siyasi uyum paketi kabul edilmiştir. Bu reformların bazıları, ifade özgürlüğü, gösteri yapma özgürlüğü, kültürel haklar ve ordu üzerinde sivil denetim gibi hassas konulara ilişkin olduğu için siyasi bakımdan çok önemlidir. Gözden Geçirilmiş Katılım Ortaklığındaki siyasi kriterler bölümünde yeralan birçok öncelik ele alınmıştır.

Kamu yönetiminin ve hükümet çalışmalarının iyileştirilmesi konusunda ilerleme kaydedilmektedir. Hükümet, özellikle kamuda, insan kaynaklarının daha şeffaf idaresini düzenlemek amacıyla reformlar başlatmıştır. Bu reformlar yolsuzlukla mücadelenin güçlendirilmesine de katkıda bulunmaktadır.

Sivil-ordu ilişkilerini AB üyesi ülkelerdeki uygulamalarla uyumlu hale getirmek amacıyla, Milli Güvenlik Kurulunun (MGK) görevleri, yetkileri ve işleyişi önemli ölçüde değiştirilmiştir MGK Genel Sekreterinin rolü gözden geçirilmiş ve sahip olduğu yürütme yetkileri

² Mayıs 1999'da Amsterdam Antlaşmasının yürürlüğe girmesi ile birlikte, Kopenhag Zirvesinde tanımlanan siyasi kriterler, Avrupa Birliği Antlaşmasının temel bir ilkesi haline gelmiştir. Avrupa Birliği Antlaşmasının 6(1) maddesine göre: “Birlik, özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkelerine dayanır”. Bu çerçevede, Antlaşmanın 49'uncu maddesine göre: “Antlaşmanın 6(1) maddesinde öngörülen ilkelere saygılı her Avrupa ülkesi, Birliğe üye olmak için başvuruda bulunabilir”. Bu ilkeler, Aralık 2000'de Nice Zirvesinde kabul edilen Avrupa Birliği Temel Haklar Şartında vurgulanmıştır.

kaldırılmıştır. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu ve Yüksek Öğretim Kurulu gibi sivil kurullarda hala MGK temsilcileri bulunmaktadır. Bütçe onayı ve hesapların denetimi açısından askeri harcamaların TBMM tarafından tam kontrolü sağlanmalıdır.

Yargının etkinliğini ve bağımsızlığını artırmak için daha fazla çaba gösterilmelidir. Yargı sistemi, yeni aile mahkemelerinin kurulmasıyla şimdiden güçlendirilmiştir. Askeri mahkemelerin sivilleri yargılama yetkisi kaldırılmıştır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri sisteminde, özellikle, görüşme imkanı tanınmayan gözaltı uygulaması kaldırılarak olumlu değişiklikler yapılmıştır. Bununla birlikte, bu mahkemelerin işleyişinin, özellikle savunma hakkı ve adil yargılama ilkesi konularında Avrupa standartları ile tam olarak uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir.

Reformların uygulanması fiilen sorunludur. Bazı durumlarda, TBMM tarafından kabul edilen temel özgürlüklere ilişkin siyasi reformları uygulama yetkisi verilen yürütme ve yargı organları, kısıtlayıcı koşullar getirerek ve başlangıçta izlenen hedefleri engelleyerek bu reformların kapsamını daraltmıştır. Hükümet sistematik olarak bu reformların uygulamaya konmadığını kabul etmiş ve uygulanmalarını temin etmek üzere bir Reform İzleme Grubu kurmuştur.

Türkiye Yolsuzluğa Karşı Özel Hukuk Sözleşmesini onaylamış ve 1 Ocak 2004'de Avrupa Konseyi Yolsuzluğa Karşı Devletler Topluluğuna (GRECO) üye olmuştur. Bununla birlikte, çeşitli girişimlere karşın, yolsuzluk, ısrarla ve yüksek düzeyde devam etmekte olup kamu hayatının çeşitli alanlarını etkilemektedir.

Türkiye, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Sosyal ve Ekonomik Haklar Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6 No.lu Protokolü gibi belli başlı uluslararası sözleşmeleri ve Avrupa Sözleşmelerini onaylamıştır.

Bununla birlikte, hakkaniyete uygun tazmin ödemelerinin yapılması ve AİHS'ye aykırı olarak verilen kararların bozulması şeklinde yerine getirilmesi gereken bir çok AİHM kararının Türkiye tarafından uygulanmaması büyük sıkıntı yaratmaktadır. Örneğin, Loizidou davasında AİHM'nin konuyla ilgili kararını vermesinden bu yana 5 yıl geçmiştir.

İşkence ve kötü muamele ile mücadele güçlendirilmiş ve Türk hukuk sistemi bu konuda Avrupa standartlarına daha da yaklaşmıştır. İşkencenin boyutu azalmıştır, buna mukabil endişeye neden olan münferit bazı vakalar bildirilmektedir.

Cezaevi sistemi reformu devam etmektedir ve gözaltına alınanların hakları iyileştirilmiştir. Uygulamada, avukata erişim hakkı her zaman sağlanamamaktadır.

Yargılamanın yenilenmesi imkanı getirilmiş, fakat fiiliyatta bir kaç dava yargılamanın yenilenmesine tabi olmuştur. Zana ve diğerleri davasında, yargılamanın yenilenmesi şu ana kadar büyük ölçüde daha önceki yargılamanın bir tekrarıdır ibaret kalmış ve savunmanın haklarına riayet edilmediği yönündeki endişelerin sürmesine neden olmuştur.

Uyum paketlerinin kabul edilmesi, ifade özgürlüğünün kullanılması ile ilgili bir çok yasal kısıtlamanın kaldırılmasını sağlamıştır. TCK'nın değiştirilen hükümlerinin uygulanması sonucu pek çok beraat kararı verilmiştir, fakat şiddet içermeyen görüş beyanından dolayı davalar açılmaya devam etmektedir. Şiddet içermeyen görüş beyanından mahkum olan bir çok kişi, yürürlükten kaldırılan hükümler kapsamında tahliye edilmiştir.

Toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü alanında bir çok sınırlama kaldırılarak önemli ilerleme kaydedilmiştir. Yine de, bazı gösterilerde yetkililer orantısız güç kullanımında bulunmuşlardır. Dernek kurma özgürlüğü önündeki bazı kısıtlamalar azaltılmıştır, ancak dernekler halen zahmetli bürokratik işlemlerle karşılaşmaktadır. İnsan hakları derneklerine ve özellikle insan hakları savunucularına karşı soruşturmalar açılmaya devam etmektedir.

Siyasi Partiler Kanununda değişiklik yapılarak, siyasi partilerin kapatılması zorlaştırılmıştır. Ancak, HADEP Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır ve DEHAP'ın kapatılması için açılan dava da devam etmektedir.

Din özgürlüğü konusunda uyum paketleri ile getirilen değişiklikler henüz arzu edilen etkileri doğurmamıştır. Yürütme makamları, ilgili hükümleri çok sınırlayıcı biçimde yorumlamaya devam ettikleri için, din özgürlüğü Avrupa standartları ile karşılaştırıldığında ciddi kısıtlamalara tabidir. Dini cemaatlerle ilgili olarak, özellikle, tüzel kişiliğin olmayışı, eğitim ve din adamı yetiştirme ile mülkiyet hakkından tam olarak yararlanma konularında kısıtlamalar bulunmaktadır.

Türkçe dışındaki dillerde eğitim ve radyo ve televizyon yayıncılığı üzerindeki yasağın kaldırılmasına yönelik tedbirler alınmıştır. Yapılan değişiklikler bugüne kadar uygulamada çok az etki yaratmıştır.

Güneydoğuda olağanüstü halin kaldırılması halktaki gerginliği genel olarak azaltmıştır. Kültürel etkinliklere daha çok müsamaha gösterilmiştir. Köye dönüş programı çok yavaş bir tempoda ilerlemektedir. Yerlerinden edilmiş kişiler sorununun ve bölgenin sosyo-ekonomik açıdan geliştirilmesi sorunlarının kapsamlı biçimde çözülmesi ve genel olarak kültürel haklar sorununun çözülmesi için ciddi çaba gösterilmelidir.

Selanik Zirvesi sonuçları ile Katılım Ortaklığı Belgesinde Türkiye, BM Genel Sekreterinin Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik çabalarını güçlü biçimde destekleme konusunda teşvik edilmektedir. Türkiye, Kıbrıs sorununun çözümüne destek verdiğini çeşitli vesilelerle açıklamıştır. Türkiye, Kıbrıs'ın Kuzey Kesimi ile bir gümrük birliği kurulmasına yönelik anlaşmanın yürürlüğe girmeyeceğini belirtmiştir.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler gelişmeye devam etmektedir. Yeni güven artırıcı tedbirlerin uygulamaya konulması için çabalar sürmektedir. Ayrıca, iki ülkenin dışişleri bakanları arasında, Ege ile ilgili istikşafi mahiyetteki görüşmeler devam etmektedir.

Türkiye bir NATO üyesi olarak, NATO imkanlarını kullanmak suretiyle AB önderliğinde yapılacak operasyonlara, AB üyesi olmayan Avrupalı müttefik ülkelerin katılmasına onay vermiştir. Bu husus, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının etkili biçimde hayata geçirilmesine şimdiye kadar engel olan bir sorunu çözüme kavuşturmuştur.

Genel olarak, Türkiye, geçtiğimiz 12 ay içinde, Kopenhag siyasi kriterlerine uyum yönünde önemli bir ilerleme teşkil eden etkileyici bir yasama performansı sergilemiştir. Türkiye, yargının bağımsızlığı ve işleyişinin güçlendirilmesi, temel hak ve özgürlüklerin (örgütlenme, ifade ve din) kullanımının genel çerçevesinin çizilmesi, sivil-asker ilişkilerinin Avrupa'daki uygulamalara daha fazla yaklaştırılması, Güneydoğudaki durumun ve kültürel hakların iyileştirilmesi konuları başta olmak üzere, işbu İlerleme Raporunda altı çizilen sorunları ele

almalıdır. Türkiye, Türk vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerden Avrupa standartları seviyesinde yararlanabilmesi için, reformların tam ve etkili biçimde uygulanmasını temin etmelidir.

Ayrıca, Türkiye, Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm getirmeye yönelik çabalara kararlı biçimde destek vermelidir.

Aşağıdaki bölüm, ülkedeki yürütme ve yargı sisteminin genel işleyişi dahil, Kopenhag siyasi kriterleri perspektifinden bakarak, Türkiye'deki gelişmelerin bir değerlendirmesini sunmaktadır. Bu kapsamdaki gelişmeler, Türkiye'nin, pek çok açıdan, özellikle adalet ve içişleri alanında olmak üzere, müktesebatı uygulama kapasitesindeki gelişmeler ile yakından bağlantılıdır. Türkiye'nin adalet ve içişleri alanındaki müktesebatı uygulama kapasitesine ilişkin bilgi, bu raporun ilgili bölümünde (*Bölüm 24-Adalet ve içişleri alanında işbirliği*) yer almaktadır.

1.1 Helsinki Zirvesinden Bu Yana Kaydedilen Gelişmeler

1999 yılında Helsinki'de Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesi ile ilgili karar, Türkiye'yi geniş kapsamlı anayasal ve yasal reformlar yapılması konusunda teşvik edici bir unsur olmuştur. Türkiye'de on yıllara yayılan ilerleme ve kısmen de 2002 seçimlerinden sonraki siyasi güçlenmeyi takiben, Avrupa standartlarına uyum konusunda önemli kurumsal değişiklikler yapılmıştır. Siyasi reformlar, geliştirilmiş özgürlük ve insan haklarından ordu üzerindeki genişletilmiş sivil denetime kadar birçok değişiklik getirmiştir. Sivil toplum daha güçlenmiştir. Reform süreci, açık bir biçimde temel konuları ele almış ve daha da önemlisi, liberal demokrasi yararına giderek artan görüş birliğini vurgulamıştır.

Türkiye'nin katılım öncesi sürecine ilişkin tüm politikalarını koordine etmek üzere 2000 yılında bir AB İşleri Birimi kurulmuştur. AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program 2001 yılında kabul edilmiş ve 2003 yılında gözden geçirilmiştir. Katılım Ortaklığı ile uyumlu bir şekilde üç yıllık bir süre içinde (2001-2004) bir dizi anayasal ve yasal düzenleme yapılmıştır. 2001 ve 2004 yıllarında iki temel anayasa değişikliği yapılmış ve 2002 Şubat ve 2004 Temmuz tarihleri arasında sekiz uyum paketi TBMM tarafından kabul edilmiştir. Bu reformların uygulanmasına ilişkin olarak çok sayıda yasa, yönetmelik, kanun hükmünde kararname ve genelgeler yayımlanmıştır. Son birkaç yıl içinde, Türk hükümeti, reformların etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamak için çaba harcamıştır. İnsan haklarından sorumlu Başbakan Yardımcısının başkanlığında genel olarak reformları denetleme ve pratik çözümler üretmek amacıyla bir Reform İzleme Grubu kurulmuştur. Bu kurum, iller de dahil olmak üzere özellikle, bürokratik atalet ve darboğazlar ile mücadele etmiştir. Demokrasi ve hukukun üstünlüğü alanında, daha önceki yıllarda yapılan bazı başarısız teşebbüsleri takiben, kamu idaresi reformu konusu 2002 yılının başlarında yeni bir ivme kazanmıştır. Kamu idaresi sisteminin kapsamlı bir biçimde gözden geçirilmesi ve merkezi hükümet ile yerel idare ve belediyeler arasındaki ilişkinin yeniden yapılandırılması amacıyla yapılan önerilerden oluşan bir Eylem Planı kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı tarafından daha sonra veto edilmesine rağmen kamu idaresi ve yerel yönetimlere ilişkin reformlar hakkında bir dizi yasa, TBMM tarafından Temmuz 2004'de kabul edilmiştir.

Sivil otoritenin ordu üzerindeki denetimi güçlendirilmiştir. Milli Güvenlik Kurulunun görevleri, işleyişi ve yapısı değiştirilmiştir. Anayasa değişikliklerinin bir parçası olarak, MGK, çoğunluğu sivillerden oluşan ve yürütme yetkisi olmayan danışma organı haline getirilmiştir. Ağustos 2004'de, ilk defa bir sivil, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği

görevine atanmıştır. Bütçede şeffaflığı artırmak amacıyla, Sayıştay'a, askeri ve savunma harcamalarını denetleme yetkisi verilmiştir. Bütçe dışı fonlar, TBMM'nin tam kontrolünü sağlayabilmek için genel bütçeye dahil edilmiştir. YÖK ve RTÜK gibi sivil kurullarda mevcut askeri temsilcilikler kaldırılmıştır. Askeri mahkemelerin askerlik hizmetinin eleştirilmesi ile ilgili suçlar nedeniyle sivilleri yargılama yetkisi kaldırılmıştır. Hükümet, ordu üzerindeki kontrolünü giderek artan bir şekilde hissettirmektedir. Sivil-ordu ilişkilerinin AB'deki uygulamaya yaklaştırma süreci devam etmesine rağmen, Türkiye'de Silahlı Kuvvetler resmi olmayan çeşitli kanallar aracılığıyla etkisini devam ettirmektedir.

Yargı sisteminde önemli değişiklikler yapılmıştır. Uluslararası ve Avrupa insan hakları sözleşmelerinin iç hukuka üstünlüğü ilkesi Anayasaya dercedilmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılmış ve bazı yetkileri yeni oluşturulan Bölge Ağır Ceza Mahkemelerine verilmiştir. TBMM yeni Medeni Kanun ile Nisan 2005'te yürürlüğe girecek olan yeni Ceza Kanununu kabul etmiştir. Yeni Ceza Muhakemeleri Usulü Kanun tasarısı ile Adli Polis Teşkilatı Kurulmasına ilişkin Kanun Tasarısı ve Ceza ve Tedbirlerin İnfazına İlişkin Kanun tasarıları kabul edilmesi gereken kanun tasarıları olarak kalmıştır. Ülke genelinde istinaf mahkemelerinin ve aile mahkemelerinin oluşturulması yapılan diğer değişiklikler arasındadır. Savunma haklarının Avrupa standartlarına yaklaştırılması konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Bir Adalet Akademisi kurulmuş ve hakim ve savcılara yönelik uluslararası hukuk ve insan hakları konularında eğitim yoğunlaştırılmıştır. Yargıtay gibi yüksek mahkemeler, çeşitli siyasi uyum paketleri ile kabul edilen değişikliğe uğramış hükümlerin uygulanmasına ilişkin kararlar vermiştir. Bununla birlikte, reformlar özellikle savcılar tarafından bazen kısıtlayıcı bir şekilde yorumlanmaktadır.

Türkiye, OECD Rüşvet ile Mücadele Sözleşmesini, BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesini, Avrupa Konseyi Yolsuzlukla Mücadele Özel Hukuk Sözleşmesi ve Ceza Hukuku Sözleşmesi ile Karapara Aklama Sözleşmesini onaylamıştır. 1 Ocak 2004'den bu yana, Türkiye, Avrupa Konseyi Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu (GRECO) üyesidir. Özellikle kamu görevlileri için etik kurallar getiren bir dizi yolsuzlukla mücadele tedbirleri alınmıştır. Yolsuzlukla ilgili olarak Temmuz 2003'de eski hükümet üyelerini ilgilendiren bir TBMM raporu yayımlanmıştır. Mevzuattaki bu gelişmelere rağmen, yolsuzluk, hemen hemen tüm kamu hizmetleri ve ekonomiyle ilgili alanlarda çok ciddi bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.

İnsan hakları ve azınlıkların korunması konusunda, Türkiye, Medeni ve Siyasi Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme ile Sosyal ve Kültürel haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme gibi birçok uluslararası sözleşmeyi çekincelerle de olsa imzalamış ve/veya onaylamıştır. Uluslararası Ceza Divanı Statüsünün imzalanmasına imkan veren anayasa değişiklikleri yapılmıştır.

Türkiye 2002'den bu yana, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) kararlarına uymak için gösterdiği çabaları artırmıştır. AİHM'nin ihlal kararı verdiği adli ve ceza davalarında yeniden yargılanma imkanı getirilmiştir. Yeniden yargılamalar yapılmış ve birçok beraat gerçekleşmiştir. Leyla Zana ve arkadaşları davası, reformların yorumlanması konusunda yargının farklı birimlerinin yaşadığı güçlüklerin göstergesidir.

Türkiye'nin bir Avrupa Konseyi üyesi olarak yasal yükümlülüklerini yerine getirme konusundaki taahhüdünü ve yeteneğini açıkça gösterdiği gerçeğine dayanarak, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Haziran 2004'de, 1996'da başlatılan denetim sürecine son vermeyi kararlaştırmıştır. Bununla birlikte, Türkiye, Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi (AİHS) çerçevesindeki, yükümlülükleri ile ilgili birçok alanda bir denetim sonrası sürecine tabi olacaktır.

Ocak 2004'te imzalanan AIHS'ye EK 13 No'lu Protokol uyarınca ölüm cezası her durumda kaldırılmıştır. Türkiye, AIHS'ye EK 6 No.'lu Protokolü de onaylamış ve mevcut Türk mevzuatında ölüm cezası ile ilgili bölümler kaldırılmıştır.

İnsan haklarının uygulanmasına ilişkin olarak, İnsan Hakları Başkanlığı, İnsan Hakları Kurulları ve İçişleri Bakanlığına bağlı bir İnsan Hakları Bürosu kurulmuştur. TBMM İnsan Hakları Komitesi, çeşitli soruşturmalar yaparak genel ve özel çeşitli raporlar yayımlamıştır. Bununla birlikte, bu kurumların etkisi uygulamada halen oldukça sınırlıdır.

Daha spesifik olarak medeni ve siyasi haklar konusunda, işkence ve kötü muamele ile mücadeleyi güçlendirmek için, özellikle görüşme imkanı tanınmayan gözaltı uygulamasının kaldırılması ve avukata erişim ve sağlık muayenesi sağlanarak yargılama öncesi gözaltı koşullarının iyileştirilmesi yoluyla, önemli çabalar sarf edilmiştir. Buna rağmen, uygulamada tutuklular, yetkililer tarafından hakları konusunda her zaman bilgilendirilmemektedir. İşkenceye karşı sıfır hoşgörü politikası uygulamaya konulmuş ve işkence faillerinin cezasız kalmalarını sınırlandırmak için yasal tedbirler alınmıştır. Yeni TCK ile işkence faileri çok ağır bir şekilde cezalandırılacaklardır. İşkencenin sistematik olmamasına rağmen, işkence dahil çeşitli kötü muamele olayları hala varlığını sürdürmektedir ve bu tür uygulamaları ortadan kaldırmak için daha fazla çaba harcanmalıdır.

Cezaevi sistemi 2000'den yılından bu yana önemli ölçüde iyileştirilmiştir. Tutukluların haklarının iyileştirilmesi amacıyla, İnfaz Hakimliği ve İzleme Kurulları gibi kurumlar oluşturulmuştur. İşkenceyi Önleme Komitesinin bir dizi tavsiyesi uygulamaya konulmuştur.

2001'den bu yana temel özgürlüklerin kullanılmasının genel çerçevesinin iyileştirilmesi için çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Bu özgürlüklerin kapsamı genişletilmiştir. İfade özgürlüğünün kullanılmasındaki çeşitli yasal kısıtlamalar kaldırılarak, Terörle Mücadele Kanunu da dahil olmak üzere çeşitli kanunlar değiştirilmiştir. Şiddet içermeyen görüş açıkladıkları için mahkum olan kişilerin durumu, şu sıralarda ele alınmaktadır. Eski hükümlere göre mahkum edilen birçok kişi beraat etmiş veya serbest bırakılmıştır. Aynı zamanda, farklı kanunlardaki çok sayıda hüküm, hala ifade özgürlüğünün aşırı derecede kısıtlanması şeklinde yorumlanabilir ve savcılar şiddet içermeyen görüş açıklayan kişilere karşı ceza davaları açmaya devam etmektedir.

Basın özgürlüğünü güçlendiren anayasa değişiklikleri yapılmıştır. Basın özgürlüğü, yayınevlerinin kapatılması, baskı makinelerinin dağıtımı ve müsaderesi gibi yaptırımları kaldıran yeni Basın Kanununun kabulü ile daha da iyileştirilmiştir. Ancak, gazetecilere karşı açılan davaların sıklığı endişe konusudur.

Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununda yapılan değişiklikler, dernek kurma ve barışçı toplantı özgürlüğünün kullanılmasındaki çeşitli kısıtlamaların kaldırılmasını sağlamıştır. Temmuz 2004'de TBMM'den geçen ve Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen yeni Dernekler Kanunu kabul edilirse, dernek faaliyetlerine devletin müdahale imkanının azaltılması bakımından önemli olacaktır. Dernekler Daire Başkanlığı gibi yeni kurumlar önceden polisin sorumluluğunda olan yetkilerin sivillere devrine katkıda bulunmuştur. Bütün toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin sistematik olarak kaydedilmesi uygulamasına son vermek ve güvenlik güçlerinin orantısız güç kullanmalarını engellemek ve cezalandırmak için tedbirler alınmıştır. Bununla birlikte, insan hakları dernekleri dahil, insan hakları savunucularının hala yargı yoluyla taciz edildiklerine ilişkin raporlar vardır.

Siyasi Partiler Kanunu, partilerin kapatılması imkanını sınırlayacak şekilde değiştirilmiştir. Bununla birlikte, son beş yıl içinde 2001'deki ana muhalefet partisi dahil olmak üzere iki önemli siyasi partinin siyasi faaliyetleri yasaklanmıştır. Kanunun çeşitli hükümleri Avrupa standartlarının gerisindedir.

Din özgürlüğüne ilişkin olarak, inanç özgürlüğünün Anayasa ile güvence altına alınmış olmasına ve ibadet özgürlüğünün büyük ölçüde engellenmesine rağmen, gayri-müslim cemaatler, tüzel kişilik, mülkiyet hakları, din adamlarının eğitimi, okul ve iç yönetim ile ilgili konularda sorunlar yaşamaktadır.

Ekonomik ve sosyal özgürlüklere ilişkin olarak, kadın erkek eşitliği ilkesi güçlendirilmiştir. Yeni TCK uyarınca, "namus cinayeti" işleyenler ömür boyu hapis cezasına çarptırılacak ve bekaret testi, bir yargıç veya savcı tarafından resmi olarak yetki verilmedikçe yasaklanacak, evlilik-içi cinsel saldırı ceza gerektiren bir suç olacaktır. Bununla birlikte esas olarak, kadına karşı şiddet ciddi bir sorun oluşturmaya devam etmektedir.

Çocuk hakları, ilgili uluslararası sözleşmelerin onaylanması, mevzuat değişiklikleri ve diğer pratik tedbirlerle güçlendirilmiştir. Ancak, çocuk işçiliği konusu endişeye neden olmaya devam etmektedir.

Grev hakkı dahil olmak üzere, örgütlenme hakkı ve toplu pazarlık hakkı konularındaki önemli kısıtlamalar devam etmektedir. Türkiye, hala Avrupa Sosyal Şartının 5'inci (örgütlenme hakkı) ve 6'ncı (grev hakkı dahil toplu pazarlık hakkı) maddelerini kabul etmemiştir. 2000 yılında, sosyal diyalogu geliştirmek amacıyla bir Ekonomik ve Sosyal Konsey kurulmasına rağmen, bu diyalog zayıf kalmıştır.

Azınlık hakları, kültürel haklar ve azınlıkların korunması ile ilgili olarak, Kürtçe'nin kullanılmasına ilişkin yasağı kaldırmak için Anayasada değişiklik yapılmıştır. Kürtçe dahil, Türkçe'den başka dil ve lehçelerde radyo ve televizyon yayınına izin veren değişiklikler gecikmeli de olsa yapılmış ve bu dilleri öğrenme imkanı getirilmiştir. Daha sonra, Kürtçe dil kursları açılmış ve Kürtçe, Arapça ve Boşnakça gibi farklı dillerde radyo ve televizyon yayınları başlamıştır. Güneydoğu bölgesindeki kültürel etkinliklerde Kürtçe'nin kullanımına karşı daha fazla hoşgörüyle yaklaşmıştır. Böyle önemli bir ilerleme kaydedilirken, radyo televizyon yayıncılığı ve eğitim alanları dahil, kültürel hakların uygulanmasında hala önemli kısıtlamalar bulunmaktadır.

Güneydoğudaki bazı illerde 15 yıldan beri devam eden olağanüstü hal uygulaması 2002 yılında tamamen kaldırılmıştır. Olağanüstü hal uyarınca daha önce, duruşma öncesi gözaltı haklarını kısıtlayan hükümler değiştirilmiştir. Yerlerinden edilmiş kişilerin köylerine dönmelerini sağlamayı amaçlayan programın zayıflıklarını ele almak amacıyla, uluslararası kuruluşlarla işbirliği yaparak çalışmalar başlatılmıştır. Buna rağmen, bölgesel farklılıkları azaltmayı ve yerel nüfusun ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan bütüncül bir strateji bulunmamaktadır. Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılmasına ilişkin bir Kanun Temmuz 2004'de kabul edilmiştir. Önceden yasa dışı örgütlerin faaliyetlerine katılan kişilerin kısmen affedilmesine ilişkin Toplum Kazandırma Kanununun etkisi çok sınırlı kalmıştır. Güneydoğuda güvenlik durumu, son zamanlarda can ve mal kaybına neden olan birkaç olay olmasına rağmen 1999'dan bu yana önemli ölçüde değişmiştir. Yerlerinden edilmiş kişilerin durumu hassasiyetini korumaktadır. Köy korucuları sistemi ve temel altyapı eksikliği dahil, bazı engeller, halen yerlerinden edilmiş kişilerin

köylerine dönmelerini engellemektedir.

Güçlendirilmiş siyasi diyalog konusunda, Türkiye'nin dış politikası önemli aşamalar kaydetmiştir. Yunanistan ile ilişkiler, 1999'dan beri olumlu bir şekilde gelişmiştir. Bir dizi ikili anlaşma imzalanmış ve çeşitli güven artırıcı tedbirler alınmıştır. Son dönemde bir dizi istikşafi görüşmeler yapılmıştır.

Kıbrıs konusunda, adanın bölünmesi konusu ve yeniden birleşmesine ilişkin girişimler, son birkaç yıl boyunca siyasi gündemin en önemli konularını teşkil etmiştir. Türk hükümeti, çeşitli vesilelerle, 2003 yılına kadar açık bir tutum belirlememesine rağmen, BM Genel Sekreterinin iyi niyet misyonunun devamı aracılığıyla Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulma çabalarını desteklediğini ifade etmiştir. Geçen yıl, önemli bir politika değişikliği bağlamında, Türkiye, Kıbrıs sorununa çözüm bulunması için BM Genel Sekreterinin çabalarını aktif olarak desteklemiştir. Türkiye, Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm getirecek Annan Planını ve adada yapılan müteakip referandumu desteklemiştir.

1.2 Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü

Yasama

1999 yılından bu yana, bir defa milletvekili genel seçimi yapılmıştır. AKP, Kasım 2002 seçimlerinden açık bir fark ile çıkmış ve TBMM'de tam bir çoğunluk sağlamıştır. TBMM faaliyetleri siyasi ve ekonomik reformlar üzerine yoğunlaşmıştır. Anayasada, 1999'dan bu yana, birkaç kez değişiklik yapılmıştır.

TBMM'de, AKP 368, CHP 168, DYP 4 milletvekiline sahiptir. Ayrıca, dokuz bağımsız milletvekili bulunmaktadır.

Hükümet partisi ile ana muhalefet partisi arasında AB'ye katılım politikası konusunda güçlü bir mutabakat bulunmaktadır. Bu mutabakat, AB'ye uyum ile ilgili birçok reformun büyük bir çoğunlukla kabul edildiği anlamına gelmektedir. Anayasal değişiklik paketi, Mayıs ayında, 457 lehte oy ile kabul edilmiş olup, bu sayı, gerekli 367 oydan çok fazladır. Benzer şekilde, AKP ve CHP milletvekilleri, TCK reformu ilgili TBMM Komisyonlarında çok sıkı bir şekilde birlikte çalışmışlardır.

Bir önceki İlerleme Raporundan bu yana, TBMM hem Kopenhag siyasi kriterleri ve hem de Avrupa Topluluğu müktesebatı ile ilgili bir dizi uyum paketi kabul etmiştir. Örnek olarak şu kanunlar sayılabilir: Bilgi Edinme Kanunu (9 Ekim 2003), MGK ve MGK Genel Sekreterine ilişkin Kanunun bazı maddelerinin kaldırılması hakkında Kanun (10 Aralık 2003), Kamu Mali İdaresi ve Denetime ilişkin Kanun (10 Aralık 2003), Bankacılık Kanununu değiştiren Kanun (12 Aralık 2003), Çocuk Mahkemelerinin Kurulması, Görevleri ve Yargılama Usullerine ilişkin Kanun (7 Ocak 2004), Mayıs 2004 Anayasal Değişikliklerini uygulayan 8'inci Uyum Paketi (Haziran 2004), Kamu Çalışanları Sendikaları Kanunda değişiklikler, SSK Kanunu (Haziran 2004), yeni Dernekler Kanunu (Temmuz 2004), Kamu Yönetimi Reformu paketi (Temmuz 2004), Terör Eylemlerinin neden olduğu zararların Tazmin Edilmesine İlişkin Kanun (Temmuz 2004), yeni TCK (Eylül 2004) ve İstinaf Mahkemelerini kuran Kanun (Eylül 2004).

Ekim 2003-Temmuz 2004 arasında, TBMM, toplam 261 yeni kanun kabul etmiştir. Parlamento Komiteleri bu sürecin merkezini oluşturmaktadır. Katılım öncesi süreçte bir

danışma organı olarak görev yapmak üzere Nisan 2003'te kurulan AB Uyum Komitesi, çeşitli mevzuat konularına ilişkin görüşünü bildirmiştir. Komite, taslak TCK ve Yerel Yönetimler Kanunu gibi konuların görüşüldüğü bazı toplantılarına Avrupa Komisyonu ve Avrupa Konseyi temsilcilerini davet etmiştir.

İnsan hakları konusundaki gelişmeleri izleyen Meclis İnsan Hakları Komisyonu, bu rapor döneminde çalışmalarına devam etmiştir. (Bakınız. Bölüm 1.3 İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması).

Yürütme

Kasım 2002 erken seçimlerinin ardından, Türkiye'de 1999 yılından beri yönetimde olan üçlü koalisyon hükümetleri yerini tek parti hükümetine bırakmıştır. Türkiye, son iki yıl içinde, 2000 ve 2001 yıllarında geçirdiği iki ciddi mali krizin sonuçlarını bertaraf ederek önemli bir istikrar sağlamıştır. Hükümetin Kopenhag kriterlerini karşılama konusundaki kararlılığı ile siyasi ve ekonomik reformlar yeni bir hız kazanmıştır.

Geçen yıl boyunca, Hükümet, Avrupa Birliğine katılım müzakerelerinin açılması için bu konudaki çalışmalara öncelik vermiştir. AB ile ilgili reformlar ve bu reformların uygulanması konusu, Aralık 2003'den bu yana, Bakanlar Kurulunun haftalık gündeminde daimi madde olarak bulunmaktadır. Bir Başbakan Yardımcısı, Müktesebatın Kabulüne ilişkin Ulusal Programın uygulanması konusunda kaydedilen ilerlemeleri Bakanlar Kuruluna bildirmekle görevlendirilmiştir. Reformların uygulanma durumu ile ilgili olarak kabineye düzenli brifing verilmektedir. İnsan hakları reformlarının uygulanmalarını desteklemek amacıyla, hükümet, Eylül 2003'de bir Reform İzleme Grubu oluşturmuştur. (Bakınız. Bölüm. 1.3 İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması).

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, AB norm ve standartlarına uyum ve bunların uygulanmalarının yanısıra, bu hedeflerin desteklenmesine ilişkin mali işbirliğinin programlanmasında üstlendiği önemli koordinasyon görevine devam etmektedir. ABGS'nin insan ve idari kaynaklarının görevini yerine getirmek için yeterli olmadığı şeklinde bazı kaygılar bulunmaktadır.

Rapor döneminde, Cumhurbaşkanı, özellikle, kamu idaresi ve eğitim reformları ile ilgili alanlarda sekiz kez veto hakkını kullanmıştır. Cumhurbaşkanı, MGK'ya ve Kıbrıs konusundaki olağanüstü devlet zirvelerine de başkanlık yapmaya devam etmiştir.

Meclis Haziran ve Temmuz 2004'te, kamu idaresi reformu paketini kabul etmiştir. Kamu Sektörü Reformu Çerçeve Kanunu kapsamında bir Özel İdare Kanunu ve Belediyeler ve Büyükşehir Belediyeleri Kanununu da çıkarılmıştır.

Birlikte ele alındığında, bu dört kanunun amacı, yetkilerin ve görevlerin dört idari düzeyde (merkez, taşra, metropol ve belediye teşkilatları şeklinde) bölüşülerek performansın artırılmasıdır. İlke olarak, bu geniş kapsamlı ve güçlü reform, ülkenin merkezîyetçi, hiyerarşi ve ketum idari sistemini adem-i merkezîyetçi, katılımcı, şeffaf ve sorumlu bir yapıya dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu reform, başarılı olursa, Türkiye'nin idari kültürünün modernizasyonuna katkıda bulunacaktır. Bu geniş kapsamlı reform hareketi, kamu idaresinin modern standart ve uygulamalara uygun hale getirilmesi ihtiyacına uygundur. Başarılı bir reform, Türkiye'nin gelecekte AB'ye katılım çabalarını destekleyecektir. Bununla birlikte, bu tür kapsamlı ve zor reform paketinin uygulanabilirliği ve sürdürülebilirliği önemlidir.

Özellikle, bir etki analizi, bir uygulama planı ve bir bütçe ve mali çerçeve gereklidir.

Büyükşehir Belediyeleri Kanunu dışındaki kanunlar, çeşitli maddeleri Cumhurbaşkanı tarafından ilgili anayasa hükümleri, özellikle kamu idaresinin ünite yapısı ile ilgili olan hükümleri ihlal ettiği gerekçesiyle veto edildiği için yürürlüğe girememektedir. Sonuç olarak, Parlamentonun ilgili kanunları gözden geçirmesi gerekmektedir.

Milli Güvenlik Kurulu

Askeri otorite üzerindeki sivil denetim 1999'dan bu yana güçlendirilmiştir. Sivil otorite karşısında silahlı kuvvetlerin durumunu belirlemek için anayasal ve yasal çerçeve değiştirilmiştir. Geçen yıl boyunca, ordunun sivil denetimini güçlendirmek ve AB üyesi ülkelerdeki uygulamalarla uyumlu hale getirmek için bir dizi değişiklik yapılmıştır. Ocak 2004'de, Temmuz 2003'te yapılan değişikliklerin uygulanması amacıyla, Milli Güvenlik Kurulunun görevleri, işleyişi ve oluşumu ile ilgili bir Yönetmelik kabul edilmiştir. Yeni Yönetmelik, Cumhurbaşkanı ve Başbakan adına bu kurum tarafından yapılan tavsiyelerin yerine getirilmesini izlemekle görevli Milli Güvenlik Kurulu Sekreterliğinin geniş yürütme yetkilerini kaldırmıştır. Özellikle, bu Yönetmelik, "*Bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları ve özel tüzel kişilikler, düzenli olarak veya talep edildiğinde, MGK Genel Sekreterliğinin ihtiyacı olan sınıflandırılmış ve sınıflandırılmamış bilgi ve belgeleri sunacaklardır*" ifadesini kaldıran hükmün uygulanmasını sağlamaktadır.

MGK Genel Sekreterliği, yukarıda sözü edilen Yönetmeliğe uygun olarak, MGK'nın tamamen danışma işlerine hizmet eden bir kurum haline dönüştürülmüştür. Rolü, artık gündemi belirlemekle sınırlıdır. Genel Sekreterlik, artık, kendi inisiyatifi ile ulusal güvenlikle ilgili incelemeler yapmaya yetkili değildir. Şu anda Başbakanın sıkı denetimi altında bulunan kendine tahsis edilmiş özel fonları artık doğrudan yönetmemektedir. Ayrıca, önemli ölçüde personel azaltılarak ve bazı birimler kaldırılarak, iç yapısında da değişiklik yapılmıştır. Temmuz 2003'de yapılan değişikliklere uygun olarak, kıdemli bir diplomat, Başbakanın önerisi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından ilk sivil MGK Genel Sekreteri olarak Ağustos 2004'de atanmıştır. Yeni Yönetmeliğe uygun olarak, MGK toplantılarının sayısı, Başbakan veya Cumhurbaşkanı'nın talebi üzerine toplantıya çağırılması dışında, iki ayda bire indirilmiştir. Son dönemde bu kurala riayet edilmiştir. Aralık'ta yürürlüğe giren mevzuat ile MGK Genel Sekreterliğinin faaliyetlerine ilişkin kararnamelerin gizliliği kaldırılmıştır.

Askeri ve savunma harcamalarının şeffaflığını artıran tedbirler alınmıştır. Askeri harcamalar üzerinde sivil otoritelerin denetimini sağlayan iki önemli reform paketi kabul edilmiştir.

İlk olarak, Aralık 2003'de, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, bütçe dışı fonların 1 Ocak 2005 itibarıyla ilgili idarelerin, örneğin Savunma Bakanlığının, bütçesine dahil edilmesi ve bu fonların 31 Aralık 2007 tarihinde kaldırılmasını sağlayacak şekilde değiştirilmiştir. Bu, özellikle, büyük silah alımları ihalesi için kullanılan ve 2004'de 1.3 milyar dolara ulaşması beklenen Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF) ile ilgilidir. Yukarıda sözü edilen hükümler, askeri harcamalar alanında bütçe ödeneklerinin belirlenmesinde Sivil Savunma Sanayi Müsteşarlığının rolünün güçlendirilmesine de katkıda bulunmuştur.

İkinci olarak, askeri ve savunma harcamalarının harcama sonrası denetimlerine ilişkin yeni hükümler kabul edilmiştir. Meclis Başkanının talebi üzerine, Sayıştay'ın askeri ve savunma harcamalarını denetlemesine imkan veren bir Yönetmelik Şubat ayında kabul edilmiştir. Mayıs 2004'de kabul edilen bir anayasa değişikliği ile "*ulusal savunmanın gerektirdiği*

gizlilik ilkeleri uyarınca Silahlı Kuvvetlerin sahip olduğu hazine malları” için Sayıştay denetim muafiyeti kaldırılmıştır. Bu önemli reformun uygulanmasını sağlayacak uygun bir mevzuat gereklidir. Son anayasal ve yasal değişikliklerle YÖK üyeliğine Genelkurmay Başkanı tarafından üye belirlenmesi uygulamasına son verilmiştir. Aynı şekilde, RTÜK’te MGK Genel Sekreteri tarafından atanan bir üye bulundurulması uygulamasına da son verilmiştir.

Savunma harcamaları azaltılmıştır. Son verilere göre, eğitim harcamaları ilk defa savunma harcamalarından yüksektir. 2004 bütçe rakamları, savunma harcamalarının 5,6 milyar dolar veya GSYİH’nın %2,59’u, eğitim harcamalarının ise 6,7 milyar dolar veya GSYİH’ nın % 3.06’sı olduğunu göstermektedir.

Yukarıda sözü edilen gelişmelere rağmen, ordunun bir ölçüde özerkliğinin korunmasına imkan veren bazı hükümler bulunmaktadır. Kurumsal çerçeve ile ilgili olarak, sivil kurumlara karşı sorumlu olmayan yasal ve idari yapılar hala mevcuttur. Siviller, bazı suçlar ile ilgili olarak askeri mahkemelerde yargılanabilmektedir.

Türkiye’de Silahlı Kuvvetlerin rolü ve görevleri çeşitli yasal hükümlerle belirlenmiştir. Birlikte değerlendirildiğinde yorumlanmalarına bağlı olarak, bu hükümlerin bazıları, potansiyel olarak orduya geniş bir manevra alanı sağlamaktadır. Bu, özellikle, Türk Silahlı Kuvvetlerinin görevlerini, ülkenin bölünmez bütünlüğü, laiklik ve cumhuriyetçilik dahil olmak üzere, Anayasanın giriş bölümünde belirtilen ilkeler ışığında, Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak olarak betimleyen Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanununun 35’inci ve 85/1’inci Maddeleri için geçerlidir.

Ayrıca, gerektiğinde, hemen hemen her politika alanını kapsayacak şekilde yoruma açık olan Milli Güvenlik Kurulu Kanununun ulusal güvenliği tanımlayan 2(a) maddesi için de durum aynıdır.

Türkiye’de Silahlı Kuvvetler gayri-resmi mekanizmalar vasıtasıyla etkili olmaya devam etmektedir. MGK’nın askeri üyeleri, çeşitli vesilelerle, siyasi, sosyal ve dış politika konularında görüşlerini ifade etmişlerdir.

Genel olarak, geçen yıl boyunca MGK’nın işleyişine ilişkin reformlar, sivil-asker ilişkilerindeki dengeyi sivillere doğru değiştirmiş ve bu alanda kamuoyu tartışmasını teşvik etmiştir.

Yasal ve kurumsal çerçevede yapılan resmi değişiklikler dışında, özellikle komşu ülkelerle olan ilişkiler konusunda, ulusal güvenlik stratejisinin belirlenmesi ve uygulanması ve savunma bütçesinin denetimi alanlarında konularında sivil otoritenin uygulamada denetim görevini tam olarak yerine getirmesi önemlidir.

Yargı

Türk yargı sisteminde, 1999’dan bu yana, bazı önemli iyileştirmeler yapılmıştır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılarak Bölgesel Ağır Ceza Mahkemeleri kurulmuştur. Yargının etkinliğini artırmak amacıyla yeni ihtisas mahkemeleri kurulmuştur. Yasal düzenlemeler yapılarak savunma hakkı konusunda iyileştirme yapılmıştır. Adalet Akademisi kurulmuş ve yargıç ve savcıların uluslararası hukuk ve insan hakları konusunda eğitimi konusuna ağırlık verilmiştir. Yargıç ve savcılar, reformların uygulanması konusunda önemli role sahiptir.

Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu, Haziran 2004’de, Anayasa Mahkemesi Başkanının talebi üzerine, Anayasa Mahkemesinin reformuna ilişkin bir anayasa değişikliği taslağına ilişkin görüşünü bildirmiştir.

Devlet Güvenlik Mahkemeleri, Mayıs 2004’de kabul edilen anayasal değişiklik paketi kapsamında kaldırılmıştır. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yetkisi dahilindeki suçlar (esas olarak organize suçlar, uyuşturucu kaçakçılığı ve terör suçları gibi) ile ilgili yargı yetkisi, yeni oluşturulan Bölge Ağır Ceza Mahkemelerine verilmiştir. Önceden Devlet Güvenlik Mahkemelerinin konusu olan suçlarla ilgili olan, özellikle, Ceza Kanununun 312’nci maddesi kapsamındaki suçlarla ilgili davalar, mevcut Ağır Ceza Mahkemelerinin yetkisi kapsamına dahil edilmiştir. Bölge Ağır Ceza mahkemelerine ilişkin usul kuralları, diğer Ağır Ceza Mahkemelerinin kuralları ile aynıdır, sadece eski mahkemeler daha geniş bir coğrafi alanda yargı yetkisini kullanmakta ve göz altına alma ve itham arasındaki süre yirmi dört saat yerine kırk sekiz saat olarak belirlenmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemeleri Başsavcılığı kaldırılmıştır. Bölge Ağır Ceza Mahkemelerinde bulunan davalar ile Başsavcılık ilgilenmektedir. Her iki tür Ağır Ceza Mahkemesinde bulunan sanıklar, avukata danışma hakları dahil olmak üzere, tutuklandıktan hemen sonra aynı haklardan yararlanırlar.

Mayıs 2004 anayasa değişikliği paketi ile aynı zamanda Anayasanın 90’ıncı maddesi gözden geçirilmiş ve Türkiye tarafından onaylanan uluslararası ve Avrupa Sözleşmelerinin iç hukuka üstünlüğü ilkesi ele alınmıştır. İnsan hakları ve ulusal mevzuat ile ilgili olarak uluslararası anlaşmalar arasında bir anlaşmazlık olduğunda, Türk mahkemeleri, uluslararası anlaşmaları uygulamak zorunda kalacaktır.

Eylül 2004’de 80 yıllık eski ceza kanunu değiştirilerek yeni bir Ceza Kanunu kabul edilmiştir. Genel olarak, yeni Kanun ile birçok Avrupa ülkesinde ceza hukuku ile ilgili son gelişmelere uyumlu olarak, modern Avrupa standartları kabul edilmiştir. Yeni Ceza kanunu bazı insan hakları ihlallerine karşı yaptırımları güçlendirmekte ve soykırım ve insanlık suçları, ayrımcılık ve kişisel bilgilerin suistimali gibi uluslararası ceza hukukundaki son gelişmeleri yansıtan yeni suçları da kapsamına almaktadır. (Mevzuatın ayrıntılı incelenmesi Bölüm 1.3’de İnsan hakları ve azınlıkların korunması Başlığı ile verilmiştir).

Yasal olarak Temmuz 2003’de kurulan Adalet Akademisi çalışmalarına başlamıştır. Bu Akademi, yargıç ve savcılarının sürekli eğitimi ile birlikte aday yargıç ve savcılarının eğitiminden sorumludur. Akademi ayrıca, Adalet Bakanlığı personeli, avukatlar ve noterlerin eğitimini üstlenmiştir. Ocak ve Temmuz 2004 arasında Akademi 210 aday savcı ve savcıya eğitim vermiştir. Eylül 2004’te 239 aday yargıç ve savcının eğitimine başlamış ve ayrıca, 660 savcı ve savcıya sürekli eğitim sağlayacaktır. Eğitim, Türk hukuku ve yargılama usulleriyle birlikte, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmelerini, AB hukukunu ve dillerini de kapsamaktadır.

İstinaf Mahkemeleri Kanunu, Eylül 2004’de kabul edilmiş ancak, yeni TCK ve halen TBMM’de olan yeni Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu taslağı gibi çeşitli kanunların, yasalaşması durumunda yürürlüğe girecektir. İstinaf mahkemelerinin kurulması ile Yargıtay’ın dava yükü önemli ölçüde hafiflemiş olacak ve bu kurumun, genel olarak kamu için önemli konularda, alt derece mahkemelerini yönlendirme görevine ağırlık vermesini sağlayacaktır. Sırasıyla, Eylül-Ekim 2003 ve Temmuz 2004’te, uzmanlardan oluşan bir heyet yargının işleyişi konusunda iki ziyarette bulunmuştur ve İkinci ziyarette heyet, ilk ziyaretten bu yana önemli aşama kaydedildiğini belirlemiştir. Adalet Bakanlığı, Ekim’deki ziyaret sonunda yapılan tavsiyeleri, rapordaki önerileri tartışmak üzere yargıç ve savcılarla Türkiye

çapında toplantılar düzenleyerek takip etmiştir. Bakanlık, rapordaki önerilerin birçoğunu uygulamak üzere bir eylem planı hazırlamıştır. Ayrıca, kamuoyu tartışması oluşturmak için raporu internet sayfasına koyarak avukatları ve Sivil Toplum Örgütlerini düşüncelerini bildirmeye davet etmiştir. Tavsiyelerin büyük bir bölümü Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununa dahil edilmiştir. Adalet Bakanlığı, savcı ile savunma arasındaki eşitliği artırmaya yönelik ek tedbirler için çalışma başlatmıştır

Tebliğat Kanunu, Mart 2004'de değiştirilmiştir. Değişiklik sanık ve şahitlere yapılan yazılı tebligatın, adreslerinde bulunmasalar bile geçerli olması hükmünü getirmektedir. Bu değişiklik mahkeme süresinin kısaltılmasını ve zamanaşımına uğrayıp davanın düşmesini engellemeyi amaçlamaktadır.

Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliği Ocak 2004'de, tutukluların haklarını genişletecek şekilde değiştirilmiştir. Gözaltına alınan kişilerin tıbbi muayeneleri, doktor talebi olmadıkça, polis veya jandarma gözetimi olmadan yapılacaktır.

Çocuk Mahkemeleri Kanunu, Ocak 2004'de nüfusu 100.000'i aşan tüm illerde çocuk mahkemeleri kurulmasını sağlayacak şekilde değiştirilmiştir. Halen sadece 16 Çocuk mahkemesi kurulmuştur.

Ticaret Kanunu, Nisan 2004'de, denizcilik ile ilgili davalara bakmak üzere ihtisaslaşmış mahkemelerin kurulmasına imkan sağlayacak şekilde değiştirilmiştir.

Aile Mahkemeleri Kanunu, Nisan 2004'de, aileyle ilgili olmayan konuların bu mahkemelerin yargı yetkisinden çıkarılmasını sağlayacak şekilde değiştirilmiştir. Ayrıca, gözden geçirilen kanun, evlenmemiş, çocuk sahibi olmayan ve 30 yaşın altındaki yargıçların Aile mahkemelerinde görev yapmalarına imkan vermektedir. Halen, 120 adet Aile mahkemesi bulunmaktadır.

Mart 2004'de, mahkeme giderlerini karşılayacak adli yardımların kapsamını genişleten yeni bir Adli Yardım Yönetmeliği kabul edilmiştir.

Yargının işleyişi ile ilgili olarak, genelde, davalar çok uzun sürmekte ve sürekli ertelenmektedir. Ağır Ceza Mahkemelerinde, İlk Derece Ceza Mahkemelerinde ve Çocuk Mahkemelerinde ortalama dava süreleri kısalmıştır. 2002'de 3217 olan dava sayısı 2003'de 3358'e çıkmış ve bu artışın ardından her mahkemeye düşen dava sayısı 2002'de 616 iken 2003'de 604'e düşmüştür. Sulh mahkemelerindeki ortalama dava süresi 2002'de 242 gün olarak belirlenirken 2003 de çok az bir düşüş kaydederek 240 güne düşerken, ticari mahkemelerde ortalama dava süresi 2002'de 434 gün ve 2003'de 417 gün olarak kaydedilmiştir. Rapor döneminde mahkemelerin etkinliğini artırmak amacıyla, yeterli dava olmayan 136 mahkeme kapatılarak 511 yargıç ve savcı başka mahkemelerde görevlendirilmişlerdir.

Rapor döneminde yargıç ve savcılarının sayılarında önemli bir değişme olmamıştır. Halen 9629 yargıç ve savcı kadrosu mevcut olup bunun 8970'ine atama yapılmış, 659 kadro ise boş bulunmaktadır. Yargıç ve savcılarının maaşları Mayıs 2004'de artırılmış, kıdemli yargıç ve savcılara % 27 oranında, kıdemlilere ise % 10-15 oranında zam yapılmışsa da maaşlar hala düşüktür.

Ulusal Yargı Ağı Projesi devam etmektedir. Tüm yargıç ve savcılara ve tüm mahkemelere

bilgisayar verilerek gerekli eğitim tamamlanmıştır.

2003-2004'de, tüm yargıç ve savcılara, Avrupa İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihatları hukuku konusunda eğitim verilmiştir. Ayrıca, yargıç ve savcılar için Türkiye çapında, AB hukuku, adli işbirliği, fikri mülkiyet hakları, çocuk ceza hukuku ve organize suçlar konularında seminerler düzenlenmiştir. Adalet Bakanlığı, Türkiye'deki tüm mahkemelere Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihat hukukuna ilişkin bir kılavuz ve adil yargılanma hakkı ve işkence yasağı dahil, insan hakları konusunda yedi el kitabı dağıtmıştır. Yedi uyum paketi ile yapılan yasal değişikliklere ilişkin Avrupa Birliği Genel Sekreterliğinin hazırladığı bir kitap da, yargıçlara, savcılara ve kolluk kuvvetlerine dağıtılmıştır.

Yargıç ve savcıların siyasi reformların uygulanmasında önemli rolü bulunmaktadır. Yargıtay gibi yüksek mahkemeler, siyasi reform paketleriyle kabul edilen değişikliklerin uygulanmasını sağlayan kararlar vermişlerdir. Bu kararlar, yeniden düzenlenen mevzuatın uygulanmasında alt derece mahkemelerine rehberlik edecektir. Yargıtay, özellikle Kürtçe'nin kullanımı³, yeniden yargılanma⁴, işkence ve ifade özgürlüğü⁵ alanlarında gerçekleştirilen reformların uygulanmasını sağlayan kararlar vermiştir. 1 Ocak 2004'den bu yana, AİHS ve AİHM içtihat hukukunun uygulandığı 100'den fazla karar bulunmaktadır; bu davaların birçoğu beraatle sonuçlanmıştır.

TCK'nın 159, 169 ve 312. maddeleri ve Terörle Mücadele Kanununun (TMK) 7. maddesi uyarınca açılan davalarda sanıkların çoğu beraat etmiştir. Mahkemeler, TMK'nın 8. maddesi uyarınca mahkum olan kişilerin mahkumiyetlerini bozmuş ve TCK'nın 159'uncu maddesi uyarınca bu mahkumiyetleri yeniden incelemiştir. Bununla birlikte, TMK'nın 8'inci Maddesi uyarınca bazı yayınların müsadere edildiği davalarda, mahkemeler, 8'inci madde yürürlükten kaldırılmış olmasına rağmen, müsadere kararını uzatmak için diğer maddeleri kullanmışlardır.

Cumhuriyet savcıları takibatların her aşamasını denetlemekle bizzat sorumlu oldukları halde fiiliyatta suçların soruşturulmasında polis ve jandarma üzerinde, kısmen ağır iş yükü nedeniyle, çok az veya hiç denetim yapılamamaktadır. Sonuç olarak, çoğu davalar mahkemeye yeterli hazırlık yapılmadan gelmektedir. Ayrıca, adalet müfettişlerinin muhtemel eleştirilerinden çekindikleri için savcılar, önemsiz davaların düşürülmesi konusunu ağırdan almaktadır. Adalet Bakanlığı, 2004'de, adalet müfettişlerine ilişkin yönetmeliği değiştirerek önemsiz davaların çekilmesi konusunda savcılara daha fazla takdir yetkisi vererek konu ile ilgilenmiştir.

Dernekler Kanununun kabulü ile, hakimlerin mesleki örgütler oluşturmaları yasağı kalkmıştır. Bununla birlikte, bir hakimler derneği kurulmasına ilişkin kanun taslağı henüz kabul edilmemiştir.

Yargının bağımsızlığı ilkesi Anayasa ile güvence altına alınmakla birlikte yargı bağımsızlığı Anayasada yeralan bazı hükümler nedeniyle belli ölçüde zedelenmektedir. Anayasa uyarınca, hakim ve savcılar idari görevleri bakımından Adalet Bakanlığına bağlıdırlar. Ayrıca,

³ Van Sulh Ceza Mahkemesinin 10 Aralık 2003 tarihli Kararını bozan 22 Aralık 2003 tarihli Yargıtay Kararı ve Şanlıurfa Ceza Mahkemesinin 2002 tarihli Kararını bozan 17 Temmuz 2004 tarihli Yargıtay Kararı

⁴ Devlet Güvenlik Mahkemesinin 30 Mart 2004 tarihli Zana ve arkadaşları davasına ilişkin kararı bozan 14 Temmuz 2004 tarihli Yargıtay Kararı.

⁵ Türk Ceza Kanununun 312. maddesine göre, bir gazeteciyi mahkûm eden bir alt derece Mahkemesi Kararını bozan 15 Temmuz 2004 tarihli Erdal TAŞ davasına ilişkin Yargıtay Kararı. Mahkeme bu kararını ifade özgürlüğü ilkesinin eleştirisi hakkını da içerdiğini ifade ederek almıştır.

atanmaları, terfileri, denetimleri ve geniş anlamda, tüm yargıç ve savcılarının kariyerleri, Adalet Bakanının Başkanlığını yaptığı ve Adalet Bakanlığı Müsteşarının da üye olduğu Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu tarafından belirlenir. Yüksek Kurul tarafından taşra teşkilatlarına tayin edilme olasılıkları yargıç ve savcılarının tavır ve kararlarını etkileyebilmektedir. Ayrıca, Yüksek Kurulun kendi personeli ve bütçesi yoktur ve Adalet bakanlığı binasının içinde çalışmaktadır. Kurul, kendi idari görevleri bakımından tamamen Adalet Bakanlığının personel dairesine ve teftiş kuruluna bağlıdır.

Yolsuzlukla mücadele tedbirleri

Hükümetin yolsuzlukla mücadele politikasına ilişkin anlaşmazlık 2001 Şubat krizinin ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır. O zamandan beri, Türkiye, bu alanda, önemli uluslararası ve Avrupa Sözleşmelerini imzalamıştır. Yolsuzlukla mücadele konusunda çeşitli tedbirler kabul edilmiştir. Temmuz 2003'de, eski hükümet üyelerinin de adlarının karıştığı yolsuzluk davalarıyla ilgili bir Meclis raporu yayımlanmıştır.

Geçen yıl, yolsuzlukla mücadele tedbirlerinin kabul edilmesinde daha fazla ilerleme kaydedilmiştir. Bununla birlikte, araştırmalar Türkiye'de yolsuzluğun ciddi bir sorun olmaya devam ettiğini göstermektedir.

Türkiye, BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesini imzalamış ve Avrupa Konseyi Yolsuzluğa ilişkin Ceza Hukuku Sözleşmesini onaylamıştır. Ocak 2004'de, Türkiye, Avrupa yolsuzlukla mücadele standartlarına uygunluğu izleyen Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubuna (GRECO)'ya katılmıştır.

Mayıs 2004'te bir Kamu Görevlileri Etik Kurulunun Kurulmasına ilişkin Kanunun kabulü ile şeffaflığın artırılması konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Bu kanun, Kamu Görevlileri Etik Kurulunun kurulmasını sağlamaktadır. Meclis Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu Temmuz 2003'de 1200 sayfalık bir rapor yayımlamış ve Kasım 2003'de bu raporu görüşmek üzere toplanmıştır. Bu rapor yolsuzluğun tanımını, alanını ve nedenlerini incelemekte ve mücadele için genel çözümler önermektedir. Ayrıca, bankacılık, gümrükler, enerji, inşaat, ihale usulleri, ulaştırma, ulusal savunma, yerel yönetimler, sağlık, sosyal güvenlik, özelleştirme, tarım, turizm, dernekler, üniversiteler ile Adalet Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı gibi bazı bakanlıkların faaliyetlerini ayrıntılı olarak incelemektedir. Rapor, ilgili görevlilerin sorumlulukları ile birlikte, yolsuzluk ve usulsüzlükleri liste halinde vermektedir.

Bunu takiben, Meclis Yolsuzluk Komitesi eski başbakanlar da dahil, 25 eski bakan hakkında, dokunulmazlıklarının da kaldırılmasını talep ederek meclis soruşturması açılmasını istemiştir. Aralık 2003'de TBMM, bir eski Başbakan ile birkaç bakan hakkında yolsuzluk iddiaları ile ilgili soruşturmaya ilişkin bir öneriyi kabul etmiştir. Meclis Soruşturma Komisyonu, eski Devlet bakanlarının Yüce Divanda yargılanmalarının gerekli olduğu sonucuna varmış ve Temmuz 2004'de oylamada kabul etmiştir.

Ocak 2004'de Kamu Sektöründe Şeffaflığın ve İyi Yönetimin Arttırılmasına ilişkin Eylem Planı için Meclis Komitesine yardım etmek amacıyla bir teknik komite kurulmuştur. Başbakanlık Teftiş Kurulunun başkanlığında ve çeşitli Bakanlıkların temsilcilerinden ve Adalet, İçişleri, Maliye Bakanlıkları ile Hazine Müsteşarlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı temsilcilerinden oluşan bu komite çalışmalarına başlamıştır.

Meclis dokunulmazlığının kapsamı, Türkiye'de kamu kesiminde yolsuzluk açısından önemli

problemlerden biri olarak tanımlanmıştır. Çok sık gündeme gelmesine rağmen, Meclis dokunulmazlığının kapsamının daraltılması konusunda hiçbir gelişme kaydedilmemiştir. Haziran 2003’de Meclis Dokunulmazlığına ilişkin geçici bir Meclis Araştırma Komisyonu kurulmuş ve ilk raporunu Ocak 2004’te sunmuştur. Raporunda, dokunulmazlığın, diğer yapısal reformlarla birlikte ele alınıncaya kadar, mevcut şekliyle devam etmesine karar verilmiştir.

Yolsuzlukla mücadele etmek üzere kurulan çeşitli hükümet ve meclis birimleri ile diğer yapıların verimliliği ve etkinliği kaygılara neden olmaktadır. Politikaların tutarlılığı ile koordinasyon ve işbirliği zayıftır. Türkiye bağımsız bir yolsuzlukla mücadele kurumu oluşturması ve yolsuzlukla mücadele kanunu kabul etmesi için teşvik edilmektedir. Ayrıca, hükümet, kamu idaresi ve sivil toplum arasındaki diyalogun güçlendirilmesi gerekmekte ve kamu çalışanları ve seçilmiş görevliler için bir Etik Davranış İlkeleri geliştirilmelidir. İlave olarak, yolsuzluğun ciddi bir suç olarak algılanması konusunda kamu bilinci oluşturmak amacıyla daha fazla faaliyette bulunulmalıdır. Yolsuzluğa karşı en üst siyasi düzeyde sürekli olarak sağlanacak destek memnuniyetle karşılanacaktır.

1.3 İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması

1999’den bu yana Türkiye iki anayasal değişiklik ve sekiz mevzuat uyum paketi kabul etmiştir. Mayıs 2004 tarihli en son anayasal reform, insan hakları ile ilgili konulara ilişkindir. Bunlar, ölüm cezası ile ilgili geri kalan tüm hükümler, cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesi, basın özgürlüğünün kapsamının genişletilmesi, yargının Avrupa standartlarına yaklaştırılması, temel özgürlükler alanında uluslararası anlaşmaların iç hukuka üstünlüğünün oluşturulması konularını kapsamaktadır. Eylül 2004’de Türkiye, insan haklarına, özellikle, kadın hakları, ayrımcılık ve işkenceye ilişkin bir dizi konuda olumlu etki sağlayacak yeni bir Ceza Kanunu kabul etmiştir. Ayrıca, Haziran 2004’de yeni bir Basın Kanunu ve Temmuz 2004’de yeni bir Dernekler Kanunu ile Terörist Eylemlerden kaynaklanan Zararların Tazmin Edilmesine ilişkin bir kanun kabul edilmiştir. Mevzuatın uygulanmasını sağlayacak bir dizi yönetmelik ve genelge de yetkililer tarafından yayımlanmıştır.

1999’den bu yana Türkiye, hem BM çerçevesinde ve hem de 1949’dan beri üye olduğu Avrupa Konseyi çerçevesinde, önemli sayıda uluslararası insan hakları belgesine katılmıştır: BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve BM Sosyal ve Ekonomik Haklar Uluslararası Sözleşmesi (çekinceler olmasına rağmen); ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesine ek 6 No’ lu Protokol; BM Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme; Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi; BM Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşmenin İhtiyari Protokolü. Ayrıca, bir Anayasa değişikliği ile temel özgürlükler alanında uluslararası anlaşmaların iç hukuka üstünlüğü sağlanmıştır.

Türkiye, son İlerleme raporundan bu yana insan hakları alanında uluslararası sözleşmeler konusunda ilerleme kaydetmiştir. Ocak 2004’de, her türlü koşulda ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin AİHS’ye Ek 13 No’lu Protokolü imzalamıştır. Şubat 2004’de, bireysel başvuru hakkının genişletilmesine yardım eden usulleri sağlayan Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Birinci İhtiyari Protokolü imzalanmıştır. Türkiye, Nisan 2004’de, ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin İkinci İhtiyari Protokolü imzalamıştır.

Türkiye, Ekim 2003’de, Çocuk Haklarına İlişkin Sözleşmenin Çocukların Müdahil Oldukları Silahlı Çatışmalara İlişkin İhtiyari protokolünü onaylamıştır. Türkiye, Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmeyi ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartını

imzalamamıştır. Anayasa, Türkiye'nin, Uluslararası Ceza Divanına katılımına imkan vermektedir, ancak, Türkiye, bunu henüz yapmamıştır.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, 2001'den bu yana, Türkiye'nin, anayasa ve mevzuat değişiklikleri yoluyla çıkardığı uyum paketleri ile kaydettiği ilerlemenin bilincinde olarak, 1996'dan bu yana Türkiye'ye uygulanan denetim sürecini kaldırmıştır. Türkiye, AİHS uyarınca yükümlülükleri ile ilgili alanlarda yoğunlaştırılacak bir denetim-sonrası prosedürüne tabi olacaktır.

Türkiye, 1999'dan bu yana, özellikle, Avrupa İnsan Hakları mahkemesi (AİHM) kararlarının uygulanması konusunda, özellikle, geçen yıl, ilerleme kaydetmiştir. Louzidio davasında hakkaniyete uygun ödeme yapılmış ve AİHM kararlarını takiben yargılamanın yenilenmesine imkan veren hükümler uygulamaya konulmuştur. Bu uygulama, Leyla Zana ve diğer eski DEP milletvekillerinin yargılanmalarının yenilenmesi imkanı sağlanmıştır. Buna rağmen, Türkiye, hala önemli sayıda diğer AİHM kararını uygulamalıdır.

Ekim 2003'den bu yana, AİHM, Türkiye hakkında 161 karar vermiştir. Mahkeme 132 davada Türkiye'nin AİHM'yi ihlal ettiği kararı çıkmış, 23 dava ise dostane çözüm ile sonuçlanmıştır. 2 davada Türkiye'nin AİHM'yi ihlal etmediği belirlenmiştir. Bu dönem boyunca, AİHM'ye Türkiye ile ilgili 2934 yeni başvuru yapılmıştır⁶.

İnsan hakları alanında uluslararası anlaşmaların üstünlüğünü sağlayan Mayıs 2004 anayasa değişikliği, Türk adliyesinin AİHS'yi doğrudan uygulama kapasitesini güçlendirmektedir. Bu değişikliğin yargıya etkisinin izlenmesi gerekmektedir. Resmi kaynaklara göre, Ocak 2004'den bu yana, 100'ün üzerinde kararda AİHM ve AİHM içtihat hukukuna başvurulmuş ve büyük ölçüde beraat ile sonuçlanmıştır.

Aralık 2003'de, Türkiye, Loizidou davası⁷ ile ilgili olarak 1998'de mahkemenin verdiği hakkaniyete uygun ödemeyi yapmıştır. Hakların ve malların iadesi gibi bu kararlar ilgili diğer konular henüz sonuçlandırılmamıştır. Asampsiyon Rahipleri Topluluğu davasında⁸ alınan dostane çözüm kararı 2000'den beri henüz uygulanmamıştır. Topluluk adına intifa hakkının tesisi edilebileceği bir dernek kurma çalışmaları halen devam etmektedir. Önemli gelişmeler kaydedilmesine rağmen Türkiye, ifade özgürlüğü hakkının ihlali ile ilgili 34 karara uymak için gereken tüm tedbirleri henüz almamıştır. (Bakınız. İfade özgürlüğü bölümü). Türkiye, bazı tedbirler hala alınmamışsa da, güvenlik güçlerinin suistimallerine ilişkin 55 kararın uygulanmasında da ilerleme kaydetmiştir (Bakınız. Aşağıdaki işkence ve kötü muamele bölümü). Siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin beş kararın uygulanmasında hiçbir yeni gelişme kaydedilmemiştir.

Türkiye-Kıbrıs davasında⁹, Avrupa Konseyi, AİHM kararları ile ortaya çıkan konuların Türkiye tarafından uygulanmasının denetlenmesini, özellikle, kayıp Kıbrıslı Rumlar konusunu ve Kuzey'de yaşayan Kıbrıslı Rumların eğitim hakkı konusunu son zamanlarda takip etmektedir.

AİHM kararları doğrultusunda yargılanmanın yenilmesine imkan veren hükümler konusunda,

⁶ Aynı dönem boyunca, Avrupa Birliğindeki daha büyük üye devletlerden gelen başvuru sayısı 547-3054, yargı sayısı, 7-98, ihlal sayısı ise 7-73 arasında değişmektedir.

⁷ Türkiye'ye karşı Loizidou davası (Başvuru No 15318/89).

⁸ Türkiye'ye karşı Asampsiyon Rahipleri Topluluğu davası (Başvuru No 26308/95).

⁹ Türkiye'ye karşı Kıbrıs davası (Başvuru No 25781/94).

Türk mahkemelerine yargılanmanın yenilenmesi talebi ile 19 başvuru yapılmıştır. Dört davada, başlangıçtaki ithamların artık mevcut olmadığı suçlarla ilgili durumlarda mahkumiyet kaldırılmış ve böylece yargılanmanın yenilenmesi gerekliliği kalmamıştır. Geri kalan 15 davanın yedisi beraat ile sonuçlanmış, bir davada mahkumiyet affa dönüşmüş ve bir davada ise kısmi beraat ve kısmen mahkumiyet kararı çıkmıştır. Altı dava ise mahkemede henüz çözüme bağlanmamıştır.

14 Temmuz 2004 tarihli eski DEP milletvekillerinin (Sadak, Zana, Dicle ve Doğan¹⁰) yargılanmalarının yenilenmesi ile ilgili kararında, Yargıtay, önceki mahkumiyet kararını onaylayan 30 Mart 2004 tarihli Devlet Güvenlik Mahkemesi kararını geçersiz kılmıştır. Daha önce, Haziran 2004'de, Yargıtay, başvuru sahibinin mahkumiyetinin uygulanmasını askıya almış ve Başsavcının talebi üzerine serbest bırakılmasını talep etmiştir. Ekim 2004'de yargılanmanın yenilenmesi davaları yeniden başlayacaktır.

Yargılanmanın yenilenmesine imkan veren hükümler Öcalan davası¹¹ dahil, 4 Şubat 2003'den önce AİHM' de bulunan davalara hala uygulanmamaktadır. Mahkemenin belirttiği, en uygun düzeltme şekli, uygun olduğunda, başvuru sahibinin bağımsız bir mahkemede yeniden yargılanmasının temin edilmesidir.

Haziran 2004'de Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, kaydedilen ilerlemeye rağmen, AİHM kararlarının uygulanmadığı önemli sayıda dava bulunduğunu kaydederek Türkiye'nin bu kararlara uymasını teşvik eden bir ilke kararı kabul etmiştir.

İnsan Haklarının ilerletilmesi ve uygulanması konusunda, Türkiye, 1999'dan bu yana, Reform İzleme Grubu, İnsan Hakları Başkanlığı, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları, İnsan Hakları Danışma Kurulu ve çeşitli araştırma kurulları gibi yapılar oluşturmuştur. Bu, insan hakları kuruluşları ile Türk Devleti arasında yapıcı ilişkilerin geliştirilmesi açısından yeni bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bununla beraber, bu kurumların etkisi henüz sınırlıdır.

Ocak 2004'den bu yana, İnsan Hakları Başkanlığı, insan hakları konusunda kamu bilincinin artırılması, şikayetlerin incelenmesi ve özel davaların ele alınması için çalışmalarını hızlandırmıştır. İnsan hakları ihlali ile ilgili şikayetler AİHS'den yararlanılarak belirlenen soruları içeren bir formun doldurulması ve şikayet kutularına gönderilmesi ile yapılabilir. Yerel düzeyde, il ve ilçe İnsan Hakları Kurullarının sayıları 859'dan 931'e çıkarılmıştır. Kasım 2003'de yayımlanan bir yönetmelik ile bu kurullardan güvenlik güçlerinin çıkarılması sağlanmış ve sivil toplum temsilcilerinin katılımları kolaylaştırılmıştır.

Bununla beraber, İnsan Hakları Başkanlığı henüz yurt çapında bir etki sağlayamamıştır. Bazı kurullara hiçbir başvuru yapılmamış ve bazıları da hiçbir toplantı yapmamıştır. Resmi istatistikleri göre, Ocak-Haziran 2004 döneminde, insan hakları ihlali ile ilgili 338 başvuru yapılmıştır. Şikayetler, işkence ve kötü muamele ile özgürlük ve güvenlik hakkı ile ilgilidir. Kurullara valilerin başkanlık yapmaları ve valilik personelinin oluşmaları nedeniyle bağımsızlıkları şüphelidir. Bunun sonucu olarak, Türkiye'deki iki büyük sivil toplum örgütü, İnsan Hakları Derneği ve Mazlum-Der, bu kurulların çalışmalarına katılmayı reddetmektedir.

Reform İzleme Grubu Eylül 2003'de kuruluşundan bu yana, bir çok insan hakkı ihlali olaylarını incelemiş ve yabancı elçilik ve sivil toplum örgütleri tarafından gündeme getirilen spesifik sorunları çözmek için çaba harcamıştır. Diğer bir izleme organı olan ve yetkili

¹⁰ Türkiye'ye karşı Sadak, Zana, Dicle, Doğan davası (Başvuru Numaraları 29900/96-29903/96).

¹¹ Türkiye'ye karşı Öcalan davası (Başvuru No 46221/99).

kuruluş ve sivil toplum temsilcilerinden oluşan İnsan Hakları Danışma Kurulu, çok sayıda toplantı yapmış ancak kurulun uygulamadaki etkisi sınırlı kalmıştır.

Meclis İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, insan hakları ihlalleri ile ilgili şikayetleri toplamaya devam etmiş ve ilgili otoritelerin konuyu takip etmesini ve gerektiğinde düzeltme yapmasını talep etmiştir. Ekim 2003-Haziran 2004 döneminde 791 şikayet başvurusu almış ve bunlardan 322'sini ele almıştır. Komisyon, aynı zamanda, iç mevzuat ile halledilemeyen konularda, AIHM'ye başvuruda bulunmak isteyen vatandaşlara da usule ilişkin tavsiyelerde bulunmaktadır. Komisyon, insan haklarına ilişkin konularda iki rapor kabul etmiştir.

Jandarma İnsan Hakları İhlali Soruşturma ve Değerlendirme Merkezi , çalışmalarına başlamış ve Ağustos 2004 itibarıyla 339 başvuru kabul etmiştir. Şubat 2004'de, İçişleri Bakanlığı, görevi polis karakollarının teftişini de kapsamak üzere bir insan hakları Araştırma Bürosu kurmuştur.

İnsan hakları eğitimi ile ilgili olarak, Türk makamları İçişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, jandarma ve polis teşkilatında ilgili personelin eğitimini amaçlayan programlara devam etmektedir. Avrupa Komisyon-Avrupa Konseyi ortak girişiminin uygulanması ile 9000 yargıç ve savcının eğitiminden sorumlu 225 eğitimcinin eğitimi yapılmıştır. İnsan Hakları Başkanlığı, insan hakları bilincinin artırılmasına yönelik eğitim çalışmalarından yararlanmışır.

Ayrımcılığa karşı mücadele konusundaki ilerleme 1999'dan beri sınırlıdır. Bununla birlikte, Yeni Ceza Kanununa göre, cinsiyet, etnik köken, ırk, din, medeni hal, siyasi görüş, felsefi inanç ve sendika üyeliği dahil olmak üzere çeşitli gerekçelerle ayrımcılık suç sayılmaktadır. Kamu otoriteleri tarafından ayrımcılığın genel olarak yasaklanmasına ilişkin AİHS 12 No'lu Protokolü onaylanmamıştır.

İstihdamda eşit muamele ilkesini tanıyan yeni İş Kanununun 2003'de kabulüne rağmen, Türkiye'de hala, ırk ve etnik köken, din veya inanç, yaş, cinsel eğilim ve engellilik gibi tüm yasaklanmış gerekçelerle ayrımcılığa karşı mevzuat eksikliği vardır. (Bakınız. Bölüm 13-Sosyal politika ve istihdam). BM Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme uyarınca Ekim 2003'de sunulması gereken ilk dönemsel rapor henüz BM'e sunulmamıştır.

Medeni ve siyasi haklar

Türkiye, her türlü koşulda **ölüm cezasını** kaldırmıştır. Savaş hali veya yakın savaş tehdidi dışında ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin 6 Nolu AİHS Protokolü, Aralık 2003'te yürürlüğe girmiştir.

Her türlü koşulda ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin 13 Nolu AİHM Protokolü, Ocak 2004'te imzalanmıştır. Mayıs 2004'teki anayasa değişiklikleri çerçevesinde ölüm cezasına ilişkin geri kalan hükümler Türk mevzuatından çıkarılmıştır.

İşkence ve kötü muamelenin önlenmesi konusunda işkence ve kötü muamele ile mücadele konusunda gerekli yasal ve idari çerçevenin büyük bölümü, hükümetin işkenceye karşı sıfır tolerans politikasını uygulama niyetini beyan ettiği 2002'den bu yana oluşturulmuştur. Mevzuattaki çeşitli değişikliklere uygun olarak mahkeme öncesi gözaltı usulleri Avrupa standartlarına uygun hale getirilmiştir. İşkence ve kötü muamele nedeniyle verilen hapis

cezaları artık ertelenmemekte veya para cezasına çevrilememektedir. Kamu görevlileri hakkında soruşturma açılması için üstlerinden izin alınması şartı kaldırılmıştır. Avrupa Konseyi İşkence ve Kötü Muamelenin Önlenmesi Komitesi'nin (CPT) ve ilgili BM organlarının tavsiyelerinin bir çoğunun benimsenmesine karşın, bunların bazıları hala Türk makamları tarafından uygulamaya konulmamıştır. Türkiye'nin hala güvenlik görevlilerinin yaptığı işkence ve diğer biçimlerdeki kötü muamele ile mücadele konusundaki çabalarını yoğun şekilde sürdürmesi gerekmektedir.

Son dönemde alınan önlemler arasında Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliği'nde Ocak 2004'te yapılan ve tutukluların haklarını güçlendiren yeni bir değişiklik bulunmaktadır. Gözaltındaki kişilerin tıbbi muayenelerinin, doktorun aksi yönde talebi olması dışında güvenlik güçleri hazır bulunmadan gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Gözaltı kayıt defteri ve sanık hakları formunda iyileştirmeler yapılmıştır. Ekim 2003'te Danıştay, tutukluların sağlık raporlarının bir suretinin güvenlik yetkililerine gönderilmemesi gerektiği yolunda karar almıştır. Nisan 2004'te Türk Tabipler Birliği, sağlık kontrolleri ve tedavi sırasında cinsiyet, ırk, tabiyet veya başka bir nedenle ayrımcılık yapan doktorların disiplin cezalarına çarptırılmasını öngören bir yönetmelik yayınlamıştır. Avukatla görüşme hakkı dahil olmak üzere sanığın haklarını açıklayan küçük kartlar, tutuklamadan hemen sonra sanığa haklarını okuma talimatı verilen polis memurlarına dağıtılmıştır. Bu kartların daha büyük boyutta olanları, polis karakollarına asılmıştır. Bu kart ayrıca polis memurlarına sanığın haklarını ihlal ettikleri takdirde mali tazminat ödemekle yükümlü olacaklarını hatırlatmaktadır. Yeni Ceza Yasası, işkence yapanlara verilen hapis cezalarını artırmakta ve işkence yapılan kişinin ölmesi durumunda ömür boyu hapis cezasını öngörmektedir.

Nisan 2004'te yayınlanan bir genelgede, bütün güvenlik görevlilerinden uykusuz bırakma, uzun sürede ayakta durdurma, tehdit etme ve gözleri bağlama gibi tutukluların kötü muamele gördüğü iddialarına yol açabilecek yöntemlerden kaçınmaları istenmektedir. Ekim 2003'te yayınlanan bir genelgede savcılara öncelikli olarak ele alınması gereken işkence ve kötü muamele konusundaki iddialara ilişkin soruşturmaları şahsen yürütmeleri için talimat verilmiştir. Ocak 2004'te Askeri Ceza Yasası ve Askeri Mahkemelerin Kuruluşu ve Muhakeme Usulleri Yasası'nda yapılan değişiklikle askeri mahkemelerin gözaltı usulleri öteki mahkemelerle uyumlu hale getirilmiştir.

Hükümetin sıfır hoşgörü politikası ve yasal reformları uygulamaya yönelik ciddi çabaları, işkence vakalarının sayısında azalmaya yol açmıştır. 2004'ün ilk altı ayında Türkiye İnsan Hakları Derneği'ne işkence konusunda 692 şikayette bulunulmuştur. Bu sayı, 2003'ün ilk altı ayına göre % 29 oranında azalma olduğunu göstermektedir. Ancak, resmi gözaltı merkezleri dışında işkence şikayetlerinin sayısı 2003'e göre önemli ölçüde artmıştır. İnsan Hakları Başkanlığı'na Ocak ve Haziran 2004 arasında iletilen toplam insan hakları ihlal iddialarının önemli bölümü, "işkence ve kötü muamele" ile ilgiliydi. Bu durum, söz konusu uygulamaların hala bir sorun oluşturduğunu göstermektedir.

Suç işleyen kamu görevlilerinin cezaya çarptırılmaması eğilimi ile mücadele konusunda resmi istatistiklere göre işkence veya kötü muamele iddiaları ile ilgili olarak 2003'te yargılanan 2,454 devlet güvenlik görevlisinden 1,357'si beraat etmiş, 854 sanık suçlu bulunmuş, 138 sanık da hapis cezalarına çarptırılmıştır. Şubat 2004'te İçişleri Bakanı, işkence veya kötü muamele ile suçlanan kamu görevlilerinin duruşmalarda hazır bulunmasını sağlamaya yönelik bir genelge yayınlamıştır. Bazı davalarda sanıklar, uzun yıllar davalara katılmamışlar ve bu nedenle davalarının zaman aşımı nedeniyle düşmesine yol açmışlardır. Reformlara karşın savcıların, işkence ile suçlanan kamu görevlilerine karşı soruşturmaları her zaman hızlı ve

yeterli bir şekilde yürütmedikleri yolundaki kaygılar devam etmektedir.

Temmuz 2004'te Yargıtay, işkenceden suçlu bulunan dört polis memuruna 2002 yılında verilen hapis cezası kararını, cezanın (11 ay ve 20 ay tecil edilmiş hapis cezası) suçun ciddiyetini yeterince yansıtmadığı gerekçesiyle bozmuştur. Bu karar uyarınca, söz konusu polis memurları yeniden yargılanacaktır.

Mart 2004'te CPT, Eylül 2003'te Türkiye'nin güney ve güneydoğusuna yaptığı ziyaretler sonrasında Türk Hükümetinin verdiği yanıtla birlikte raporunu yayınlamıştır. Raporunda, gözaltı merkezleri ve gözaltındaki kişilere yapılan muamelede önemli bir iyileşme olduğu belirtilmektedir. Kollardan asma ve elektrik şoku gibi işkence yöntemleri, bazı polis merkezlerinde bu yöntemlerin kullanıldığının bildirilmesine karşın şu anda çok nadiren şikayet konusu olmaktadır. İşkence veya kötü muamelede belirlenmesi daha zor olan yöntemler hala kullanılmaktadır.

Ocak 2004 tarihli Yönetmeliğe karşın doktorun önceden talebi olmamasına karşın gözaltındaki bazı kişilerin hala devlet güvenlik görevlilerinin huzurunda muayene edildiği bildirilmiştir. Ayrıca, sağlık raporunun bir suretinin devlet güvenlik görevlilerine iletilmeden ilgili makamlara gönderilmesi yolundaki şartta her zaman uyulmamaktadır.

İşkence ve kötü muamelenin belirlenmesi konusunda eğitim görmüş olan adli tıp uzmanlarının sayısının yetersiz olmasından kaynaklanan sorunun giderilmesine yardımcı olmak amacıyla şu anda Türkiye'nin batı kesiminde çalışan 2,500 doktorun eğitilmesine yönelik bir proje uygulanmaktadır. Bu eğitim, Adli Tıp Kurumu'nun "İşkence ve diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçük Düşürücü Muamelelerin Etkin Şekilde Soruşturulması ve Belgelendirilmesi Kitapçığı" ve İstanbul Protokolü'ne uygun olarak verilmektedir. Tıbbi muayenelerin kalitesinin artırılması amacıyla Adli Tıp Kurumu, adli tıp muayene odalarını mahkemelerden hastanelere ve sağlık merkezlerine nakletmeye başlamıştır.

Sivil toplum kuruluşları, mahkeme öncesi gözaltı sırasında avukatla görüşme imkanlarında iyileşme olduğunu bildirmişlerdir. Resmi kaynaklar, kişilerin bu hakkı daha fazla kullanma eğiliminde olduğunu belirtmektedir. 2004'ün ilk çeyreği içinde Devlet Güvenlik Mahkemeleri ile ilgili suçları işlemekle suçlananların % 46'sı avukat talep etmişler ve bu istekleri kabul edilmiştir. 2003'ün aynı dönemindeki rakam ise % 28'di. Ancak, avukattan yararlanma derecesi ülke çapında değişiklik göstermektedir. CPT raporunun devlet güvenlik güçlerinin bazı vakalarda gözaltında bulunan sanıkları avukat talep etmekten caydırdığını veya bu hakları konusunda onları bilgilendirmediğini belirtmesine karşın sivil toplum kuruluşları, bir çok kişinin, örneğin avukat talep etmenin suçu kabul etme olarak görülebileceği korkusu ile teklif edilmesine karşın bu haklarını kullanmaktan kaçınabileceğini belirtmişlerdir. Sanıklar gözaltında iken yakınlarına bilgi verme konusunda iyileşme olmasına karşın bu yükümlülüğe hala her zaman uyulmadığı bildirilmiştir.

Hala keyfi tutuklamalar, kaybolma, adam kaçırma ve en az bir yargısız infaz yapıldığı yolunda iddialar bulunmaktadır. Bu vakaların bazıları Türk makamları tarafından soruşturulmaktadır. Savcıların, yargısız infaz ve kaybolma iddiaları ile ilgili olarak devlet güvenlik yetkililerine karşı soruşturma açmak için hala izin almaları gerekmektedir.

Türkiye'de "sistemik" işkence yapıldığı iddiaları üzerine Komisyon, Türkiye'de işkence ve kötü muamele konusunda yeni araştırmalar yapmak üzere Eylül 2004'te bir heyet göndermiştir. Heyetin ziyareti, Komisyon'un hükümetin işkenceye karşı sıfır hoşgörü

politikasını ciddi şekilde uygulamakta olduğunu teyit etmesini sağlamıştır. Ancak, işkence dahil olmak üzere çeşitli kötü muamele olayları meydana gelmeye devam etmektedir ve bu uygulamaları ortadan kaldırmak için daha fazla çaba gerekecektir. Türk makamları ayrıca BM ve CPT'nin tavsiyelerine uygun olarak gözaltı merkezlerinin bağımsız olarak denetlenmesine yönelik bir sistem kurarak bu sorunu çözebilirler.

Cezaevi sistemi konusunda durum, 1999'dan bu yana önemli ölçüde düzelmiştir. İnfaz yargıçlığı ve izleme kurulları gibi kurumlar oluşturulmuş ve CPT'nin bazı tavsiyeleri uygulanmıştır.

Resmi kaynaklara göre Aralık 2003'te cezaevleri ve tevkifhanelerde 64,296 kişi bulunuyordu. Bunların 37,056'sı mahkum, 27,240'ı ise tutuklu yargılanan sanıklardı.

Sivil toplum kuruluşlarının bazı mahkumların "ölüm orucu" eylemine devam ettiğini belirtmesine karşın resmi kaynaklar, cezaevlerinde şu anda "ölüm orucunda" bulunan hiç bir mahkum veya tutuklu olmadığını bildirmişlerdir. Eylül 2004'te tıbbi uzmanların eşlik ettiği bir AİHM yargıçlar heyeti, uzun süreli "ölüm orucu" eyleminin daha sonra ortaya çıkan etkileri nedeniyle sorunlar yaşadıklarını iddia eden yaklaşık 50 tutuklunun başvuruları ile ilgili olarak Türkiye'ye bir inceleme ziyaretinde bulunmuşlardır. Buca Cezaevinde reşit olmayan tutuklulara sistematik olarak işkence yapıldığı iddiaları İzmir Savcılığı tarafından araştırılmaktadır.

Mahkumların yeni F tipi cezaevlerine nakledilmesi için Aralık 2000'de yapılan operasyonlarla ilgili davalar konusunda mahkeme, Mart 2004'te devletin bu operasyonlar sırasında bir mahkumun ölmesi konusunda hatalı davrandığı yolunda karar vermiştir. Mahkeme, bu operasyonların iyi planlanmadığını ve aşırı güç kullanıldığını bildirmiştir. F tipi cezaevlerinde mevcut koşulların, mahkumların tecridinin ciddi bir sorun olmaya devam etmesine karşın yüksek standartlarda olduğu sonucuna varılmıştır.

Yeni 131 izleme Kurulu, teftişlere devam etmiştir. Bu kurulların çalışmaları mahkumların yaşam koşulları, sağlıkları, beslenmeleri, eğitimleri ve rehabilitasyonları üzerinde odaklanmaktadır. Ocak-Ağustos 2004 döneminde İzleme Kurulları, 1,193 tavsiyede bulunmuş ve bunlardan 451'i konusunda işlem yapılmıştır. Şu anda İzleme Kurullarında sivil toplum kuruluşları etkin şekilde temsil edilmemektedir ve raporları gizlidir.

Mayıs 2004 itibarı ile, 2001'de kurulmasından bu yana, 140 İnfaz Hakimliği sistemine mahkumlar ve tutuklular konusunda yapılan işlemlere ilişkin 11,923 şikayet ulaşımıştır. Bu başvurulardan 3,659'u İnfaz Hakimlikleri tarafından kabul edilmiş ve işleme konulmuş, 319'u kısmen kabul edilmiş ve işleme konulmuş, 7,945'i ise reddedilmiştir. Başvuruların büyük bölümü (5,554) disiplin cezaları ile ilgiliydi. Aralık 2003'te Adalet Bakanlığı, İnfaz Hakimliklerine gönderilen şikayetlerin önceden taramadan geçirilmeden iletilmesi gerektiğini açıklayan bir genelge yayınlamıştır. İnfaz yargıçlarının eğitimi bugüne kadar yeterli düzeyde olmamıştır.

Sivil toplum kuruluşları, caydırıcı nitelikteki aramaların azalmasına karşın ziyaretçilerin bazen mahkumlarla görüşmekte zorluklarla karşılaştıklarını bildirmişlerdir. Haziran 2004'te yayınlanan bir genelgeyle jandarmaya, cezaevlerine giren avukatların ancak bir metal detektörün uyarı vermesi halinde aranabilecekleri ve aramaların saygılı bir şekilde yapılması gerektiği hatırlatılmıştır. Ayrıca, mahkumların yeterli tıbbi tedavi görmedikleri yolunda bilgiler bulunmaktadır.

İfade özgürlüğü konusunda şiddete başvurmadan düşüncelerini açıkladıkları için mahkum olan kişilerin durumu şu anda ele alınmaktadır. 2002'den bu yana Ceza Yasası, Terörle Mücadele Yasası ve Basın Yasasında kısıtlamaların kaldırılması için değişiklikler yapılmış ve bu değişiklikler sonucunda ifade özgürlüğü ile ilgili açılan davalar ve mahkumiyetlerin sayısında azalma meydana gelmiştir. Bununla birlikte düşüncelerini şiddete başvurmadan açıklamış olan bazı kişiler hala yargılanmakta ve cezalandırılmaktadır. Yayın alanında Kürtçe dahil olmak üzere Türkçe dışındaki dil ve lehçelerde radyo ve televizyon yayınları başlamıştır.

Resmi rakamlara göre değişiklik yapılan Ceza Yasasının 159. maddesinin (“devlete ve devlet kurumlarına hakaret”) ve 169. maddesinin (“terör örgütlerine yardım ve yataklık) ve 312. maddesinin (“ırk, etnik veya dini yapıya dayanarak tahrik”) ile Terörle Mücadele Yasası'nın 7. maddesinin (“şiddet veya başka terörist yöntemlere başvurulmasını teşvik edecek şekilde (terör) örgütü ile bağlantılı propaganda”) ihlal edildiği iddiaları ile ilgili olarak savcılar tarafından 2001 ve 2003 arasında açılan davaların sayısında ve mahkum olma oranında azalma meydana gelmiştir. Ayrıca, Terörle Mücadele Yasası'nın şu anda iptal edilmiş olan 8. maddesi (“devletin bölünmez bütünlüğüne karşı propaganda”) çerçevesinde suçlu bulunanların tamamı serbest bırakılmış ve 159. maddede yapılan değişiklikten sonra mümkün olan durumlarda hapis cezalarının süresi kısaltılmıştır. Resmi rakamlara göre Nisan 2004 itibarı ile Devlet Güvenlik Mahkemelerinin değişiklik yapılan hükümlerinin uygulamaları sonucunda 2,204 kişi beraat etmiştir. Mayıs 2004 itibarı ile terörle ilgili suçlar nedeniyle tevkif edilen 5,809 kişi bulunuyordu. Bu rakam, 2000'de 8,657, 2001'de 8,298, 2002'de 7,745 ve 2003'te de 6,137 düzeyindeydi.

Ocak 2004'ten bu yana, sanıkların beraat etmesini sağlayan 103 mahkeme kararında AİHS'nin 10. maddesine atıfta bulunulmuştur. Ceza Yasası'nın 312. maddesi çerçevesinde suçlu bulunan bir gazetecinin davasında Yargıtay, mahkeme kararını bozarak bireylerin, çoğunluğun görüşünden farklı görüşleri destekleme ve yerleşik düzeni eleştirme hakkının bulunduğunu belirtmiştir. Bu olumlu kararlara karşın, Türkiye'de düşüncenin şiddet içermeyen şekilde ifade edilmesi nedeniyle hala davalar açılmakta ve mahkumiyet kararları verilmektedir. Ayrıca, mahkumiyet kararları değişiklik yapılan mevzuata paralel olarak bozulduğunda medeni ve siyasi hakların iadesi ve sabıka kayıtlarının silinmesi gibi gerekli bütün hukuki telafi edici adımların atılması her zaman sağlanamamaktadır. Reformların etkisi ülkenin bütününde aynı şekilde hissedilmemiştir.

Ceza Yasası ve Terörle Mücadele Yasasının değişiklik yapılan maddelerinin yanı sıra öteki hükümler, hala ifade özgürlüklerini kullananlara karşı dava açılması ve mahkum edilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Terörle Mücadele Yasasının iptal edilen 8. maddesine dayalı olarak mahkumiyet kararları gözden geçirilirken savcılar bazı davalarda, iddianamenin yeniden mahkumiyet için alternatif hükümler içerip içermediğine bakmaktadır. Ayrıca, şu andaki reform sürecinden önce yürürlükte bulunan çeşitli yasal ve idari hükümler, şiddet içermeyen görüşleri ifade eden kişilerin mahkum edilmesi için kullanılabilir.

Değişiklik yapılan 159. madde hala, AİHM'nin yaklaşımına aykırı bir şekilde, devlet kurumlarını eleştirenler hakkında dava açılması için kullanılmaya devam etmektedir. İfade özgürlüğü ile ilgili davaları değerlendirirken yargı, ifade edilen görüşün şiddet, silahlı isyan veya düşmanlığı tahrik edip etmediğini, söz konusu birey veya grubun toplumu etkileme kapasitesini ve bu görüşün hedef aldığı grubun buna yanıt vermek için ne tür bir olanağa sahip olduğunu dikkate almalıdır.

Bir ilk incelemeye göre, Eylül 2004'te kabul edilen yeni Ceza Yasası, şiddet içermeyen görüşlerini açıklayan kişilerin mahkum edilmesi için kullanılmış olan bazı maddelerin kapsamını daraltmaktadır. Yeni 216. madde (şu andaki 312. maddeye büyük ölçüde benzerdir), bireylerin bu madde uyarınca sadece “düşmanlık ve nefretin tahrik etme” fiillerinin “açık ve yakın bir tehlike” oluşturması halinde mahkum edilebileceğini belirtmektedir. “Temel ulusal çıkarlara aykırı faaliyetler” için dışarıdan parasal menfaat sağlayan kişilerin cezaya çarptırılmasını öngören 305. madde de şu andaki Yasanın 127. maddesi ile karşılaştırıldığında kapsam olarak sınırlandırılmıştır. Ancak, bu maddeye ilişkin gerekçede ulusal çıkarlara aykırı olduğu düşünülebilecek faaliyetlerin örnekleri, AIHS kapsamında kabul edilebilecek olanların ötesine geçmektedir. Yeni Yasa'da hakaret nedeniyle verilen asgari ceza azaltılmıştır. Şu andaki 159. madde ve devleti eleştiren din görevlilerinin cezalandırılmasını öngören hüküm gibi diğer ilgili maddelerin yeni Yasada hemen hemen değişmeden kaldığı ve halkı askerlikten soğutma nedeniyle verilen cezanın artırıldığı görülmektedir.

Yeni Ceza Yasası, genel olarak ifade özgürlüğü konusunda sınırlı ilerleme sağlamaktadır. İfade özgürlüğünü kısıtlamak için sık sık kullanılmış olan ve potansiyel olarak AIHM'nin 10. Maddesi ile çeliştiği sonucuna varılan maddeler muhafaza edilmiş ya da çok az değişikliğe uğramıştır. Yeni Yasanın uygulanmasının, fiiliyattaki etkilerinin değerlendirilmesi amacıyla yakından izlenmesi gerekecektir.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Haziran 2004'te ilgili ifade özgürlüğü konusunda anayasal reformlar da dahil olmak üzere bir süre önce benimsenen genel önlemlerin olumlu karşılandığını belirttiği bir Ara Karar kabul etmiştir. Komite Türkiye'yi, iç mevzuatını AIHS'nin 10. maddesiyle uyumlu hale getirmek için yeni adımlar atmaya ve AIHS ve AIHM'nin kararlarını Türk yasalarının yorumlanmasında daha fazla kullanmaya çağırmıştır. Kararda özellikle Terörle Mücadele Yasası'nın 6. maddesinin (başka hususlar yanı sıra “terörist örgütlerin broşürleri ve beyanlarının” basılması veya yayınlanmasını suç olarak değerlendirmektedir) uygulanması sonucunda meydana gelen ifade özgürlüğü ihlallerinin önlenmesi konusunda henüz bir önlem alınmadığı belirtilmektedir.

Basın özgürlüğü konusunda kalan bazı sorunların çözüme kavuşturulması için daha fazla çabaya gerek duyulmasına karşın önemli ilerleme kaydedilmiştir. Anayasa'nın basın araçlarının korunmasına ilişkin 30. maddesinde değişiklik yapılması nedeniyle bir yayınevini baskı teçizatına el konulması veya müsadere edilmesine hiç bir koşulda izin verilmemektedir. Aralık 2004'te kabul edilen yeni Basın Yasası, basın özgürlüğünün artırılmasına yönelik önemli bir adım olmuştur. Yeni yasa uyarınca gazetecilerin haber kaynaklarını açıklamama hakkı ile yanıt verme ve tekzip hakkı güçlendirilmiş; hapis cezaları büyük ölçüde para cezaları ile değiştirilmiş; yayınların yasaklanması, dağıtımlarının durdurulması ve matbaa makinelerine el konulması gibi yaptırımlar kaldırılmış ve kitaplar ve süreli yayınlar gibi basılmış eserlerin toplatılması imkanı azaltılmıştır. Ayrıca, yabancılar Türkiye'deki yayınların yöneticiliğini yapabilecek veya bunlara sahip olabileceklerdir. Ancak, süren davalara ilişkin bilgileri yayınlayanların ağır para ceza çarptırılmasını öngören 19. madde, ağır bir yaptırım içerdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir.

Yeni yasada yaptırımların azaltılmasına karşın, para cezaları özellikle yerel medya için ağır bir yük oluşturmaya devam etmektedir. Bu para cezaları, yayınevlerinin kapanmasına veya özellikle bölgesel ve yerel düzeyde yaygın olan otosansürün sürmesine katkıda bulunabilir. Yasada, AIHS'nin 10. maddesinde öngörülen ifade özgürlüğünün kısıtlanabilmesine olanak

sağlayan durumlara ilave olarak “devlet sırları” ifadesine yer verilmiştir.

Son dönemde elde edilen bilgiler, gazetecilere karşı açılan davaların çoğunun Basın Yasasına dayanılarak açılmadığını göstermektedir. Medyaya karşı adli kovuşturma başlatılması için en yaygın olarak kullanılan hükümler, hala Ceza Yasası’nın 159, 169 ve 312. Maddeleri ile Terörle Mücadele Yasası’nın 6 ve 7’inci maddeleridir. Resmi kaynaklar, yaptırımlarla sonuçlanan davaların sayısında önemli bir azalma olduğunu vurgulamaktadırlar. Ancak, mahkumiyet olasılığının bulunup bulunmadığına bakılmaksızın gazetecilere karşı düzenli olarak dava açılması, ifade özgürlüğünün medya aracılığıyla kullanılması konusunda ciddi bir caydırıcı etki yaratmaktadır.

Mahkumiyet kararlarındaki azalmaya bakılmaksızın gazeteciler, yazarlar ve yayıncıların, AİHS standartları ile çelişen nedenlerle mahkum edilmesi uygulaması devam etmektedir. Haziran 2004’te Türk Basın Konseyi, gazetecilere bir süre önce verilen aşırı para cezaları konusundaki kaygısını dile getirmiştir. Ayrıca bazı kişiler kısa bir süre önce görüşlerini basın aracılığı ile ifade ettikten sonra hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Örneğin, bir gazeteci 1951’de yürürlüğe giren Atatürk’e Karşı İşlenen Suçlar Yasası çerçevesinde Mayıs 2004’te cezaevine konulmuştur.

Türk Yayıncılar Birliği’ne göre 2003’te 43 kitap yasaklanmış ve 37 yazarla 17 yayıncı yargılanmıştır. 2004’ün ilk altı ayında en az 18 kitap yasaklanmıştır.

Görsel yayın alanında önemli ilerleme kaydedilmiş ve daha önce kabul edilmiş olan önlemler uygulamaya konulmuştur. Türkçe dışındaki dil ve lehçelerdeki ilk yayınlar, devlet yayın kurumu olan TRT radyo ve televizyonlarında Haziran 2004’te başlamıştır. Boşnakça, Arapça, Çerkezce ve Kürtçe lehçeleri olan Kirmançi ve Zazaca yayınlar devam etmektedir¹². Bu yayınlar haber özetleri, belgeseller, müzik ve spor programlarından oluşmaktadır. Öteki azınlıkların da kendi dillerinde yayın yapılmasını istedikleri bildirilmiştir.

Devlet yayın kuruluşu olan TRT’ye ilave olarak özel ulusal televizyon ve radyo kanallarının da Türkçe dışındaki dillerde yayın yapmalarına imkan veren yeni bir yönetmelik, Ocak 2004’te yayınlanmıştır. Bu yönetmelik, Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu’nun (RTÜK) kararlarına karşı itirazda bulunulmasına imkan vermekte ve sunucuların “modern” giysiler giymeleri yolundaki şartı kaldırmaktadır. Bu iyileştirmelere karşın yönetmelikte hala kısıtlayıcı hükümler bulunmaktadır. Başka dillerde yayınlar konusunda katı süre sınırlandırmaları getirmektedir (televizyon için günde 45 dakikayı aşmamak üzere haftada dört saat, radyo için de günde 60 dakikayı aşmamak üzere haftada beş saat). Yerel ve bölgesel yayıncılık, RTÜK tarafından bir izleyici profilinin tamamlanması şartına bağlanmıştır. “Devletin bölünmez bütünlüğü” ilkesine ilişkin şart dahil olmak üzere yayıncılara daha önceden uygulanan kısıtlamalarda değişiklik yapılmamıştır. Çocuk programlarına uygulanan yasak devam etmektedir.

Bazı yerel özel televizyon ve radyolar, Kürtçe dilinde yayın yapmak için RTÜK’e başvurmuştur. Bu kuruluşlara henüz izin verilmemesine karşın başvurularının hayırhahlıkla inceleneceği bildirilmiştir. Özel ulusal televizyon kanallarından hiç birinin Türkçe dışındaki dil ve lehçelerde yayın yapmak için RTÜK’e başvurmadığı belirtilmiştir.

RTÜK Yasası, RTÜK tarafından para cezaları ile yayın ruhsatının geçici veya daimi olarak

¹² Kürt asıllı Türk vatandaşlarının sayısının 15-20 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Boşnak kökenli nüfus tahminen 1 milyon, Çerkez nüfusu da 3 milyondur. Arap kökenli nüfus konusunda mevcut tahmin bulunmamaktadır.

iptali dahil olmak üzere ağır cezalar uygulamak amacıyla sık sık kullanılmaktadır. Örneğin Mart 2004'te RTÜK, Diyarbakır'da yayın yapan yerel bir televizyon kanalı olan ART TV'nin Ağustos 2003'te iki Kürtçe aşk şarkısı yayınlaması nedeniyle "devletin bölünmez bütünlüğü ilkesini" ihlal ettiği gerekçesiyle yayınlarının 30 gün süreyle durdurulmasına karar vermiştir. Bu yayın kuruluşu, ikinci kez kapatıldığı taktirde yayın ruhsatı iptal edilecektir. Başka bir olayda Hükümet, Kürtçe bir şarkı yayınlayan bir özel radyo istasyonuna yaptırım uygulanmasına yönelik bir RTÜK kararına müdahale edebilmiştir. Mevzuatın daha fazla serbestleştirilmesi ve RTÜK politikalarının reform sürecinin ruhuna daha uygun hale getirilmesi, hükümetin bu tür durumlarda müdahalede bulunma gereksinimini ortadan kaldıracaktır.

Örgütlenme özgürlüğü konusunda 1999'dan bu yana mevzuatta yapılan bir kaç reform sonucu çeşitli kısıtlamalar kaldırılmıştır. Kısa bir süre önce kabul edilen yeni Dernekler Yasası, devletin derneklerin faaliyetlerine müdahalede bulunma olasılığını azaltmakta önemli rol oynayacaktır. Daha önceden Emniyet Genel Müdürlüğü'ne verilen bazı görevlerin ifası için İçişleri Bakanlığı bünyesinde yeni bir Dernekler Dairesi kurulmuştur. Bu önemli gelişmelere karşın sivil toplum, özellikle insan hakları savunucuları, uygulamada önemli kısıtlamalarla karşılaşmaya devam etmektedir.

Yeni Dernekler Yasası, Parlamento tarafından Temmuz 2004'te kabul edilmiş olmasına karşın Cumhurbaşkanının vetosu nedeniyle yürürlüğe girmemiştir. Yeni yasa, şu anda yürürlükte olan yasa ile ilgili çeşitli kaygıları gidermektedir. Irk, etnik köken, din, mezhep, bölge veya başka herhangi azınlık grubu üyeliği nedeniyle dernek kurmaya getirilen kısıtlamalar yeni yasada kaldırılmaktadır. Yeni yasada belirli türde derneklerin kurulmasının sınırlandırılması için kullanılabilir anayasal yasaklamaların yer almasına karşın son dönemdeki uygulamalar, şu anda yasaklanmış sınıflarda bile olsalar daha fazla dernek açılmasına izin verildiğini göstermektedir.

Ayrıca, yeni yasa, ülke dışında şube açmak, yabancı kuruluşlara katılmak veya yabancılarla toplantı yapmak için önceden izin alınması şartını kaldırmaktadır. Yasayla ayrıca, öğrenci derneklerine uygulanan bütün kısıtlamaların yanı sıra genel kurul toplantıları konusunda yerel hükümet yetkililerine bilgi verme zorunluluğu kaldırılırken, bütün sivil toplum kuruluşları için geçici ve gayriresmi platformlar veya ağlar oluşturulmasına izin verilmektedir. Ayrıca, Yasada, valilerin derneklere karşı yasal işleme başvurmadan önce dernekleri uyardıkları hükmü getirilmekte ve güvenlik güçlerinin, mahkeme emri olmadan bir derneğe ait yerlere girmesine izin verilmemektedir.

Yeni yasa ayrıca derneklerin diğer dernekler ve kamu kuruluşları ile ortak projeler gerçekleştirmelerine ve bunlardan mali destek almalarına imkan tanımakta ve ülke dışından para almak için önceden izin alınması şartını kaldırmaktadır. Ancak, Cumhurbaşkanı, bu hükümleri Anayasa'ya aykırı oldukları gerekçesi ile veto etmiştir.

Derneklerin bir tüzüğe sahip olmaları ve sadece bu tüzükte belirtilen alanda faaliyet göstermeleri gerektiği yolundaki şart muhafaza edilmiştir. Bu tür hükümler, derneklerin kurulması ve faaliyette bulunmasını engellemek için kullanılmıştır. Yeni yasa çerçevesinde kendi tüzüklerinin dışında faaliyet gösteren derneklere para cezası verilecek, ancak artık kapatılamayacaklardır.

Yasanın uygulanması konusunda ayrıntılı bilgi vermek üzere bir yönetmelik yayımlanacaktır. AIHS'nin 11. maddesine ("Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü") tam olarak uyum sağlanıp

sağlanmadığının belirlenmesi amacıyla bu yönetmeliğin, pratikte uygulanışı ile beraber, yakından incelenmesi gerekecektir.

Yeni Dernekler Dairesi Başkanlığı, Ağustos 2003'te kurulmasından bu yana Ankara dahil ancak İstanbul hariç olmak üzere 81 ilin 74'ünde Emniyet Genel Müdürlüğü'nden derneklere ilişkin görevleri aşamalı olarak devralmıştır. Sivil toplum kuruluşları, devlet makamları ile olan diyaloglarının geçmişe oranla daha açık olduğunu belirtmelerine karşın bu değişiklikler, uygulamaya henüz tam olarak yansıtılmamıştır.

İçişleri Bakanlığı, Haziran 2004'te bir genelge yayımlayarak yerel makamların, gösteriler, yürüyüşler ve basın konferansları konusunda barışçı toplanma hakkını etkilemeyecek ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası'na aykırı şekilde bunları düzenleyen kişi ve kuruluşlara kısıtlamalar getirmeyecek şekilde önlemler almaları talimatını vermiştir. Genelgede sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin, ilgili makamların talebi olmadığı takdirde kamera ile kaydedilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, bir sivil toplum kuruluşunun basın duyurusunun, bir saatten az olması ve trafik veya günlük yaşamı engellememesi gibi belirli koşulları yerine getirmesi koşulu ile yasa kapsamına girmeyeceği belirtilmiştir. Ancak, mevcut idari hükümler valilerin, kamu düzeninin sağlanması veya pankartlardaki metin ve sloganların kullanılmasını düzenlemek amacıyla kamu faaliyetlerini kısıtlamasına izin verebilir. İçişleri Bakanlığı, Ağustos 2004'te güvenlik güçlerinin aşırı güç kullanmasının önlenmesi ve bunlar için uygun yaptırımlar uygulanmasını amaçlayan yeni bir genelge yayımlamıştır. Bu genelge, valilerden bu meseleyi öncelikli olarak ele almalarını, gerekli araştırmaları yapmalarını ve gerektiğinde disiplin cezası uygulanmasını sağlamalarını istemiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, Mayıs 2004'te dini vakıflar da dahil olmak üzere bütün vakıfların, Avrupa Komisyonu dahil olmak üzere uluslararası kuruluşlar tarafından finanse edilen projelere katılmak için başvuruda bulunmadan önce izin almaları yönünde kısıtlayıcı bir şart getirmiştir.

Dernekler ve vakıfların uluslararası işbirliği konusunda Ocak 2004'te yayınlanan bir genelgeyle yabancı dernek ve vakıfların Türkiye'de şube açmaları için izin almaları ve öteki uluslararası faaliyetler ve işbirliği konusundaki gerekli şartlara açıklık getirilmiştir. İzin geçici olarak verilmektedir ve işbirliği yapmak isteyen kuruluşların aynı amaçları paylaşıp paylaşmadığına resmi makamlar karar vermektedir. Ayrıca, yerine getirilmesi gereken şartlar arasında gerçekleştirilen bütün faaliyetler konusunda resmi makamlara yıllık rapor verilmesi bulunmaktadır. Yabancıların katılımı ile düzenlenen halka açık toplantılar için Emniyet Genel Müdürlüğüne bildirimde bulunulması gerekmektedir. Uygulamada, bazı sivil toplum kuruluşları, ülke dışında bulunan kuruluşlarla ilişkilerin sonucu olarak sorunlarla karşılaşmaya devam etmişlerdir.

Bir Kürt derneği olan Kürt Yazarlar Derneği, Şubat 2004'te Diyarbakır'da kurulmuştur. Derneğin kurulması, ırk, etnik köken, din, mezhep veya başka azınlık grubu esasına göre bir dernek kurulmasını yasaklayan şu andaki Dernekler Kanunu'ndaki açık kısıtlamaya rağmen mümkün olmuştur. Ancak, derneğe karşı önceden izin almadan Avrupa Komisyonu temsilcileri ile bir toplantı yaptığı gerekçesiyle dava açılmıştır ve bu dava, şu anda devam etmektedir. Derneğe öğretmenler, belediye yetkilileri, öğrenciler, özel sektör işçileri ve emekliler dahil olmak üzere çeşitli mesleklerden 49 Kürt yazar, şair ve çevirmen üyedir (*kültürel haklar bölümüne bakınız*).

Beraat oranları geçmişe göre önemli ölçüde yüksek olmasına karşın sivil toplum kuruluşları ve avukatlar dahil olmak üzere insan hakları savunucuları, kendilerine karşı açılan açık soruşturmalar ve davaların sayısının gösterdiği gibi adli açıdan tacizlerle karşılaşmaya devam etmişlerdir. Örneğin, Ekim 2003 ve Ağustos 2004 arasında Türk İnsan Hakları Derneği'ne karşı 94 dava ve soruşturma açılmıştır ve bunların 58'i şu anda devam etmektedir. Bunların çoğunluğu Haziran 2004'e kadar resmi makamlar tarafından polisin katılmasına imkan veren Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası çerçevesinde işlem yapılan basın konferansları ile ilgiliydi.

Barışçı toplanma özgürlüğü konusunda resmi rakamlar, kamuya açık gösterilerin geçmişe göre daha az sayıda kısıtlamaya tabi olduğunu göstermektedir. 2004'ün ilk sekiz ayında 12 gösteri yasaklanmış veya ertelenmiştir. Bu rakam, 2003'te 41, 2002'de 95 ve 2001'de de 141'di. Gösteriler ve halka açık toplantılar, güvenlik güçleri tarafından yakından izlenmektedir ve yıldırma, aşırı güç kullanımı ve gözaltı olaylarının meydana geldiği hala bildirilmektedir. Sivil toplum kuruluşları, 2004'ün ilk yedi ayında gösterilerle ilgili gözaltına alınan kişilerin sayısının 2003'e göre önemli ölçüde arttığını belirtmişlerdir. Sivil toplum kuruluşları tarafından düzenlenen basın konferansları ve öteki faaliyetler, özellikle güneydoğuda polis tarafından düzenli olarak videoya kaydedilmektedir. Bir çok durumda katılımcıların kimlik belgeleri de videoya kaydedilmektedir. Kimlik göstermeyenler ise genellikle gözaltına alınmaktadır.

Siyasi partiler konusunda son Düzenli Rapordan bu yana hiç bir ilerleme bildirilememektedir. Siyasi Partiler Yasası'nda Ocak 2003'te yapılan siyasi partilerin kapatılmasını güçleştiren değişikliklere karşın Türk Komünist Partisi (TKP), Haklar ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR) ve Demokratik Halk Partisi'ne (DEHAP) karşı açılan kapatma davaları devam etmektedir. Bu davalar Anayasa Mahkemesi tarafından hala incelenmektedir. AIHM, Kasım 2003'te Türkiye'nin Kasım 1998'de Türkiye Sosyalist Partisi'ni kapatarak AIHS'nin 11. Maddesini ihlal ettiği yolunda bir karar vermiştir.

Din özgürlüğü konusunda, dini inanç özgürlüğünün Anayasa'da teminat altına alınmış olmasına ve ibadet özgürlüğünün genellikle engellenmemesine karşın gayrimüslim dini topluluklar¹³ engellerle karşılaşmaya devam etmektedir. Tüzel kişilikleri yoktur, mülk edinme hakları sınırlandırılmıştır, kendi vakıflarının yönetimine müdahalelerde bulunmaktadır ve din adamlarını yetiştirmelerine izin verilmemektedir. Bu güçlüklerin giderilmesi için gerekli mevzuatın çıkarılması gerekmektedir.

Belli başlı dört Hıristiyan topluluğunun mevcut sorunların çözülmesi amacıyla Eylül 2003'te yaptığı ortak çağrıdan sonra, yetkili makamlarla 2004 başında bir diyalog başlatılmıştır. Ancak, bu diyalog henüz somut sonuçlara yol açmamıştır.

Basit bir beyanla, kimliklerdeki din bölümünde değişiklik yapılmasına imkan veren bir genelge, Aralık 2003'te kabul edilmiştir.

Gayrimüslim Vakıfların Yönetim Kurulları Seçimlerinin Esas ve Usullerine İlişkin Yönetmelik Haziran 2004'te kabul edilmiştir. Bu Yönetmelik, yapılmadığı veya vaktinde yapılmadığı taktirde vakıfların varlıklarını sürdürmelerini tehlikeye düşürebilecek ve mülklerinin müsadere edilmesine yol açabilecek yönetim kurullarına seçimlere ilişkin

¹³ Resmi olmayan tahmini nüfuslar şöyledir: 60,000 Ermeni Ortodoks Hıristiyan; 20,000 Yahudi; 20,000 Katolik, 20,000 Süryani Ortodoks Hıristiyan; 3,000 Rum Ortodoks Hıristiyan; 2,500 Protestan; 2,000 Süryani Katolik; 2,000 Ermeni Katolik; 500 Ermeni Protestan; ve 300 Kildani Katolik.

sorunların çözülmesini amaçlamaktadır. Belirli bölgelerdeki dini azınlıkların sayısının az olması nedeniyle yeni Yönetmelik, ilke olarak seçimlerin yapılabilmesi için coğrafi alanın sadece komşu ile kadar genişletilmesini öngörmektedir. Bu kısıtlama, söz konusu sınırlı genişlemenin sadece yerel makamların takdirine bağlı olarak kabul edilebileceği gerçeği ile birlikte, uygulamada bazı vakıfların hala seçim yapamayacakları anlamını taşımaktadır.

Vakıfları feshetme, varlıklarına el koyma, mahkeme kararı olmadan mütevelli heyeti üyelerini azletme ve vakıfların varlıklarının ve muhasebe kayıtlarının yönetimine müdahale etme yetkisine sahip olan Vakıflar Genel Müdürlüğü, dini vakıfların işlerine müdahale etmeye devam etmektedir.

Mülkiyet hakları konusunda, Ocak 2003 Yönetmeliği'ne paralel olarak mülkün tescili için yapılan 2.234 başvurudan 287'si kabul edilmiştir. Başvurular, sadece Yönetmelik'te belirtilen 160 azınlık vakfı tarafından yapılabilmektedir. Dini toplulukların yasal statüye sahip olmamaları nedeniyle mevcut mülkleri sürekli olarak müsadere riski altında bulunmaktadır ve mülklerin adli yollardan geri alınmasında çeşitli engellerle karşılaşmaktadır. Örneğin, resmi makamlar, İstanbul yakınlarındaki Büyükkada'da bulunan Rum Ortodoks yetimhanesinin müsadere edilmesi amacıyla yasal işlem başlatmışlardır. Katolik ve Proteston topluluklar dahil olmak üzere bazı gayrimüslim dini topluluklar, vakıf kurma hakkına sahip değildir ve bu nedenle tescil, satın alma ve satma haklarından mahrum bırakılmışlardır.

Cami dışında ibadethanelerin açılması için izin verilmesini sağlamak amacıyla çaba gösterilmiştir. Ancak, bazı kiliselerin tescil edilmesini önlemek için bazı teknik koşullar ileri sürülmüştür. Diyarbakır'daki Protestan kilisesinin bir ibadethane olarak tescil edilmek üzere uzun süre önce yaptığı başvuru Mayıs 2004'te reddedilmiştir. Kiliselerin restore edilmesine yönelik talepler, yavaş ve hantal izin işlemlerine tabi olmaya devam etmektedir. Örneğin, Kasım 2003'te İngiltere konsolosluğunun bombalanmasından etkilenen Panagia Rum Ortodoks Kilisesine onarım yapılması için hala izin verilmemiştir.

Edirne'deki bir Bahai ibadet yerinin kamulaştırılmasının durdurulmasına yönelik işlemlerin Aralık 2003'te başarılı bir şekilde sonuçlandırılmasına karşın Bahai topluluğu, daha sonra mülklerinde onarım yapmak için izin almaya çalışırken idari engellerle karşılaştıklarını bildirmişlerdir.

Din adamlarının eğitimi konusundaki yasak devam etmektedir. Gayrimüslim dini azınlıklar, bu nedenle topluluklarının varlığını şu andaki kuşaktan sonra sürdürme konusunda muhtemelen güçlüklerle karşılaşacaklardır. 1971'den bu yana kapalı olan Rum Ortodoks Halki (Heybeliada) ruhban okulu hala açılmamıştır. Vatandaşlık şartı, Türk olmayan din adamlarının Süryani veya Keldani kiliseleri gibi belirli kiliselerde çalışma imkanlarını kısıtlamaktadır. Ekümenik Patrik ünvanının aleni olarak kullanılması hala yasaktır ve bazı dini azınlık kiliselerinin başkanlarının seçilmesi, hala sıkı şartlara bağlıdır. Türk olmayan Hıristiyan din adamları, vize, ikamet ve çalışma izinlerinin alınması ve yenilenmesi konusunda güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Hıristiyan azınlıkların kaygılarının giderilmesi için din dersi kitapları yeniden yazılmıştır. Ancak, ilahiyat fakültelerinden mezun olanların ve din adamlarının, azınlıklara ait mevcut okullarda din dersi vermeleri engellenmektedir.

Protestan ayinleri sırasında hazır bulunan ve bazı durumlarda kiliseye gelenlerin kimlik belgelerini kontrol eden polisin varlığının ortaya koyduğu gibi Hıristiyanlar hala bazen polis

gözetimine tabi tutulmaktadır. Ancak, yargıya başvurma olasılığı artmaktadır. Örneğin Nisan 2004'te bir yerel televizyon kanalının haber sunucusu, Ankara'da Türk Protestanlara karşı düşmanlığı tahrik ettiği gerekçesiyle mahkum olmuştur ve dava şu anda Yargıtay'da bulunmaktadır.

Antakya'daki (güneydoğuda) Diyanet İşleri Müdürlüğü Kasım 2003'te Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler arasında uyumlu ilişkiler geliştirilmesini amaçlayan ve çeşitli dinlerin temsil edildiği bir komite kurmuştur.

Sunni olmayan Müslüman azınlıkların statüsünde hiç bir değişiklik olmamıştır. Aleviler¹⁴ bir dini topluluk olarak resmen kabul edilmemektedir. Aleviler, ibadethanelerini açarken genellikle güçlüklerle karşılaşmaktadırlar ve okullardaki zorunlu dini eğitim, Sünni olmayan kimlikleri tanımamaktadır. Bir Alevi çocuğun anne ve babası, zorunlu dini eğitim konusunda AİHM'de dava açmıştır. Bir çok Alevi, Türkiye'nin laik bir devlet olarak bütün dinlere eşit muamele yapması gerektiğini ve şu anda Diyanet aracılığı ile yapmakta olduğu gibi tek bir dini (Sünniler) doğrudan desteklememesi gerektiğini belirtmektedir.

Ekonomik ve sosyal haklar

Cinsiyet eşitliği konusunda yapılan çeşitli reformlar, kadın -erkek eşitliği ilkesini güçlendirmiştir. Anayasa'nın 10. maddesi artık kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğunu ve devletin görevinin bu eşitliğin uygulamada gerçekleştirilmesini sağlamak olduğunu belirten bir hükmü içermektedir. Yeni Ceza Yasası, kadın hakları açısından genel olarak ilerici hükümleri içermekte ve "namus cinayetleri," cinsel saldırı ve bekaret testi gibi suçlarla mücadeleyi öngörmektedir. Ayrımcılık ve aile içi şiddet sorununun çözülmesine yönelik yasal ve pratik çabalara karşın, bu önemli bir sorun oluşturmaya devam etmektedir. Kadınların toplumda eşit bir konuma kavuşmalarının sağlanması için çabaların sürdürülmesi gerekmektedir.

Yeni Ceza Yasası, "töre saikiyle işlenen hayata karşı suçlar için ömür boyu hapis cezası öngörmektedir. Bu hükmün, "namus cinayeti" davalarında uygulanması öngörülmektedir. Evli çiftler arasında cinsel saldırı, mağdurun şikayette bulunması halinde yasal soruşturma ve yargılamaya neden olabilecektir. Kanun, çokeşlilik ve dini nikahın tescil edilmemesi durumları için hapis cezalarında bir miktar artış öngörmektedir. Bekaret testi konusunda yeni Kanunda, bir mahkeme emri olmadan bu tür muayenelerin yapılması için emir veren veya bunları yapanların hapis cezasına çarptırılacağı belirtilmektedir. Ancak, kadın sivil toplum kuruluşlarının talebinin aksine bu testin yapılacağı kadının rızasının alınması hala gerekli değildir.

Başbakanlık, memurların istihdam edilmesinde cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacıyla Ocak 2004'te bir genelge yayınlamıştır. İstihdamda ayrımcılığın etkin şekilde yasaklanmasının teminat alınmasını amaçlayan mevzuatın kabul edilmesinde sınırlı ilerleme kaydedilmiştir (*ayrıca "Sosyal politika ve istihdam" başlıklı Bölüm 13'e bakınız*).

Bir çok kadın aile içinde çeşitli türlerde fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalmaktadır. Bunlar arasında cinsel taciz, zorla ve genellikle erken yaşta evlendirme, gayri-resmi dini nikah, çok eşlilik, kadın kaçakçılığı ve "namus cinayetleri" bulunmaktadır. Gözaltı sırasında güvenlik yetkililerinin kadınlara karşı uyguladığı şiddetin azaldığı bildirilmektedir.

¹⁴ Tahmini nüfusları 12-20 milyon arasındadır.

Kadınlara karşı şiddetle mücadele konusunda bilinç düzeyi yükselmektedir ve bununla mücadele edilmesi konusunda bir ölçüde baskı uygulanmaktadır. Mart 2004'te bir yargıç, Şanlıurfa'da "namus cinayeti" işleyen bir kişiyi ömür boyu hapis cezasına çarptırılmış ve olaya karışan aile üyelerine ağır hapis cezaları verilmiştir. Şubat 2004'te Diyanet, imam ve vaizlerden Cuma hutbesi sırasında "namus cinayetlerini" caydırıcı vaazlar vermelerini istemiştir. Diyanet, bunun öncesinde Ocak 2004'te de medeni nikah olmadan gayri resmi dini nikah kısılmaması talimatını vermiştir.

Diyanet ayrıca kadınların İslam'daki rolünün artırılması ve kadınların Müftü olarak atanması için yoğun çaba harcamaktadır. Bunlara ilave olarak camilerin iç tasarımı, kadınların dini törenlere katılmasını kolaylaştırmak için değiştirilmektedir.

1998'de kabul edilen Ailenin Korunması Yasası sınırlı bir kapsama sahiptir ve yeterli bir şekilde uygulanmamıştır. Aile içi şiddet konusunda güvenlik güçleri genellikle kadınların şikayetlerini araştırmamaktadır. Kadın sivil toplum kuruluşları, şu anda hükümet tarafından sağlanan imkanların yetersiz olması nedeniyle kadınlar için daha fazla sığınma ve danışma merkezleri sağlanması gerektiğini (şu anda sadece 9 merkez vardır) vurgulamışlardır. Parlamento tarafından Temmuz 2004'te kabul edilen Belediyeler Yasası, nüfusu 50,000'den fazla olan belediyelerin kadın ve çocuklar için sığınma evleri açmasını öngörmektedir.

Eğitimsizlik ve yüksek okuma-yazma bilmeme oranı nedeniyle (Türkiye'deki kadınların % 19'u okuma yazma bilmemektedir ve Güneydoğuda bu rakam oldukça yüksektir) kadınlar, ayrımcı uygulamalardan etkilenmeye devam etmektedir. Güneydoğudaki bazı illerde kızların % 62'sinin ilköğretime, % 50'sinin de orta öğretime kayıt yaptırdığı bildirilmektedir. Güneydoğunun bazı bölümlerinde kızların okula gönderilmemesi şeklindeki yaygın uygulama bu duruma katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, ders kitaplarında kadınlar konusunda yer alan ifadeler bu ayrımcılığı güçlendirmektedir.

Devlet memurlarının doğum iznini 16 haftaya çıkararak (2003'teki İş Kanunu hükümleri doğrultusunda) bir yönetmelik, Temmuz 2004'te yayınlanmıştır. Ancak Türkiye, çalışan kadınların annelik hakkının korunması konusundaki Avrupa Sosyal Şartının 8. Maddesini henüz kabul etmemiştir.

Yaklaşık on yıldır beklenen Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün kuruluşuna ilişkin yasa, hala kabul edilmemiştir. Bunun sonucunda bu kuruluşun çalışmaları önemli ölçüde engellenmiştir. Örneğin, kadrolu personel ataması yapamamakta veya uluslararası faaliyetlere katılamamaktadır.

Kadınlar, seçimle oluşturulan organlarda ve hükümette az sayıda temsil edilmektedir (Parlamento üyelerinin % 4'ü ve bir Bakan). 2004 yerel seçimlerinde 3,209 erkek belediye başkanına karşın sadece 25 kadın belediye başkanı seçilmiştir. Meclis İç Tüzüğü henüz kadın kamu görevlilerinin pantolon giyme yasağını kaldıran hükme uygun hale getirilmemiştir.

Özürü hakları konusunda, Temmuz 2004'te yayınlanan bir genelgede 50'den fazla kişinin çalıştığı kamu kurum ve kuruluşlarındaki personelin en az % 3'ünün özürü veya eski mahkumlardan oluşması gerektiği belirtildi. Resmi kaynaklara göre, geçen yıldan bu yana işe alınan özürü kişilerin sayısında önemli bir artış olmuştur. Ancak, Türkiye, Avrupa Sosyal Şartı'nın özürü hakları konusundaki 15. maddesini hala kabul etmemiştir.

Çocuk hakları konusunda Türkiye'nin ILO Çocuk İşgücünün En Kötü Biçimleri ile Mücadele Sözleşmesi'ne taraf olması ve bu alandaki mevzuatta yapılan değişikliklere karşın çocuk işçiliği hala önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Çocukların, özellikle de kız çocuklarının eğitim hakkına saygı gösterilmemekte ve sokak çocukları sorunu, bazı bölgelerde ciddiyetini korumaktadır.

ILO'ya göre yaşları 6 ila 15 arasında değişen çalışan çocukların sayısı azalmıştır. Bu durum, zorunlu eğitim yaşının 15'e çıkarılması ve çocukların çalıştırılması ile mücadeleyi amaçlayan ILO-IPEC programının başarılı bir şekilde uygulanmasından kaynaklanmıştır. Türkiye, çocuk işçiliğine ilişkin asgari yaş konusundaki 138 sayılı ILO Sözleşmesi ile en kötü biçimdeki çocuk işçiliği konusundaki 182 sayılı Sözleşmeyi onaylamıştır. Ancak, 15 yaşın altındaki çocukların çalıştırılmasını yasaklayan ve Mayıs 2003'te yürürlüğe giren İş Kanunu, deniz ve hava ulaşımı gibi belirli sektörlerle veya 50'den az kişinin istihdam edildiği tarım işletmelerine uygulanmamaktadır.

Türkiye, 2003'te yürürlüğe giren İş Kanunu ve Nisan ve Haziran 2004'te kabul edilen ilgili Yönetmelikler ile çalışan gençlere ilişkin *müktesebatın* çeşitli hükümlerini kendi mevzuatına dahil etmiştir. Türkiye, Avrupa Sosyal Şartı'nın 7. maddesi ("çocuk ve gençlerin korunma hakkı") ile 17. Maddesini ("anne ve çocukların sosyal ve ekonomik korumadan yararlanma hakkı") hala kabul etmemiştir.

Okula devam oranı, Güneydoğunun kırsal bölgelerinde oldukça düşüktür. Ayrıca, gayri-resmi dini nikahlı çiftlerin çocukları, resmi "nüfus cüzdanları" olmadığı için okullara kabul edilmemektedir. Hükümet, Haziran 2003'te UNICEF ile birlikte ilköğretime devam etme oranı erkek çocuklara göre % 7 daha düşük olan kız çocuklarının eğitiminin teşvik edilmesini amaçlayan bir eğitim kampanyası başlatmıştır. Bu program, Güneydoğudaki çeşitli illerde okullara kaydedilen kız çocuklarının sayısının artırılmasında olumlu bir etkiye yol açmıştır.

Sokak çocukları, ciddi bir sorun olmaya devam etmekte ve sayılarının arttığı bildirilmektedir.

Mayıs 2002'te sunulmuş olması gereken BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin uygulanmasına ilişkin dönemsel rapor henüz BM'ye ulaşmamıştır. Rızaya dayalı cinsel ilişkide bulunan 15 ila 17 yaş arasındaki çocukların hapis cezasına çarptırılmasını öngören yeni Ceza Yasası'ndaki bir maddenin bu Sözleşmeye aykırı olabileceği yolunda kaygılar bulunmaktadır.

Sendikalar konusunda grev hakkı dahil olmak üzere toplu sözleşme hakkı ve örgütlenme hakkına ilişkin önemli kısıtlamalar devam etmektedir ve Türkiye hala ILO standartlarının gerisinde bulunmaktadır. Genel olarak, Türkiye'nin her düzeyde sosyal diyalogu güçlendirmesi ve bir sosyal ortaklık kültürünü geliştirmesi gerekmektedir.

Türkiye, Avrupa Sosyal Şartı'nın 5. maddesi ("örgütlenme hakkı") ve 6. Maddesini (grev yapma hakkı dahil olmak üzere "toplu sözleşme hakkı") henüz kabul etmemiştir. Haziran 2001'de yürürlüğe giren Kamu Görevlileri Sendikaları Yasası, belirli kategorilerdeki çalışanların örgütlenme hakkını sınırlandırmakta ve grev ve toplu sözleşme hakkını içermemektedir. Haziran 2004'te kabul edilen değişiklikler, sendika üyeliği ile ilgili işlemleri basitleştirmekle birlikte bu sorunları çözmemektedir. Özel sektörde ise üyelik işlemleri, zahmetli ve yüksek maliyetlidir. Bir sendikanın toplu sözleşme yapma hakkına sahip olması için bir şirketteki işçilerin en az % 50'sini ve ülke çapında ilgili sektördeki işçilerin % 10'unu örgütlemesi gerekmektedir.

Özellikle lastik ve cam sektörlerinde görüldüğü gibi gösteri ve grevlerin iptal edilmesi veya ertelenmesi gibi sendikal haklarda kısıtlamaların söz konusu olduğu bazı uygulamalar görülmüştür.

Azınlık hakları, kültürel haklar ve azınlıkların korunması

Türk makamlarına göre 1923 Lozan Antlaşması çerçevesinde Türkiye'deki azınlıklar sadece gayrimüslim topluluklardan oluşmaktadır. Resmi makamlar tarafından genellikle Lozan Antlaşması çerçevesinde görülen azınlıklar Museviler, Ermeniler ve Rumlardır. Ancak, Türkiye'de Kürtler dahil olmak üzere başka topluluklar da vardır. Bu çerçevede, Türkiye'nin BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ne eğitim hakkı ve azınlıkların hakları konusunda koyduğu çekinceler, azınlık haklarının korunması konusunda daha fazla ilerleme kaydedilmesini engellemek amacıyla kullanılabileceği için kaygılara yol açmaktadır.

AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri'nin ulusal azınlıkların durumu konusunda bir diyalog başlatmak amacıyla 2003'te Ankara'ya yaptığı ziyaretten sonra henüz bir adım atılmamıştır. AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri, azınlıklara yapılan muamelelere ilişkin modern uluslararası standartlara tam olarak uyması için Türkiye'ye yardımcı olunmasında değerli bir rol oynayabilir.

Yukarıda belirtildiği gibi Türkiye, Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi'ni ve Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Sözleşmesi'ni imzalamamıştır. Türkiye, kamu makamlarının genel olarak ayrımcılık yapmasını yasaklayan AİHS 12 Sayılı Ek Protokolü de henüz onaylamamıştır.

Ocak 2004'te hükümet, azınlıkların güvenlik gerekçeleriyle izlenmesi amacıyla 1962'de gizli bir kararname ile oluşturulmuş olan "Azınlık Tali Komisyonu"nu feshetmiştir. Gayrimüslim azınlıkların sorunlarının çözümü için yeni bir kurumsal organ olan "Azınlık Sorunlarını Değerlendirme Kurulu" oluşturulmuştur. Kurul, İçişleri, Eğitim, Dışişleri Bakanlıkları ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden sorumlu Devlet Bakanlığı temsilcilerinden oluşmaktadır. Ancak, İçişleri Bakanlığı Emniyet Müdürlüğü bünyesinde oluşturulan azınlıklar dairesi hala azınlıklarla olan ilişkilerden sorumludur. Azınlıklar belirli ayrımcı uygulamalara tabi tutulmaya devam etmektedir. Azınlık toplulukları üyelerinin, üst düzey idari ve askeri görevlere gelmekte güçlüklerle karşılaştıkları bildirilmektedir.

2003-2004 eğitim yılında okutulan tarih kitapları, azınlıkları hala güvenilmez, hain ve devlete zarar veren kişiler olarak göstermektedir. Ancak, resmi makamlar ders kitaplarındaki ayrımcı ifadeleri incelemeye başlamışlardır ve Mart 2004'te okullardaki ders kitaplarında ırk, din, cinsiyet, lisan, etnik köken, felsefi inanç veya din nedeniyle ayrımcılık yapılmaması gerektiği yolunda bir Genelge yayınlanmıştır.

Musevi, Rum ve Ermeni okullarında çifte müdürlük konusunda (bu okulların müdür yardımcısı, Milli Eğitim Bakanlığı'nı temsil eden bir Müslüman'dır ve müdürden daha fazla yetkiye sahiptir) resmi makamlarla başlatılan diyalog devam etmektedir. Mayıs 2004'te Milli Eğitim Bakanlığı, anneleri azınlık üyesi olan çocukların da bu okullara gidebileceğini açıklamıştır (daha önce sadece babaları azınlık üyesi olan çocuklar bu okullara gidebiliyordu). Ancak ebeveynlerin azınlık statüleri konusundaki beyanı, Milli Eğitim Bakanlığının yapacağı bir değerlendirmeye tabi olacaktır. Rum cemaati, yeni eğitim malzemelerinin onaylanması ve dışarıda eğitim görmüş öğretmenlerin diplomalarının tanınması konusunda sorunlarla

karşılaşmıştır. Ayrıca, Rum azınlık öğretmenlerine, 2003'te yürürlüğe giren İş Kanunu'na ve Türk kökenli meslektaşlarının durumu ile çelişen biçimde sadece bir okulda çalışma izni verilmektedir. Ermeni cemaati, Ermeni lisanının öğretilmesinin yetersizliği konusundaki kaygılarını dile getirmiştir.

Resmi makamlar tarafından genellikle Lozan Antlaşması kapsamında değerlendirilmeyen Süryaniler gibi gayrimüslim azınlıklara hala okul açma izni verilmemektedir. Gökçeada'daki (İmvros) Rum asıllı azınlık, okullarının yeniden açılması ve adil ve şeffaf usullere dayanmadığı ve mülklerin müsadere edilmesine yol açtığı bildirilen mevcut tapu sicili konusunda güçlüklerle karşılaşmıştır.

Roma kökenlilerin¹⁵ Türkiye'ye göçmen olarak girmesini yasaklayan mevzuat hala yürürlüktedir. Ancak Aralık 2003'te yayınlanan Vatandaşlık Yasası'na ilişkin bir genelge, vatandaşlık başvurusunda başvuranın "çingene" olup olmadığının belirtilmesi şartını kaldırmıştır. Roma kökenlilerin toplumsal olarak dışlandıkları ve elverişli konutlarda oturma konusunda güçlüklerle karşılaştıkları bildirilmektedir.

Kültürel hakların korunması konusunda 1999'dan bu yana önemli ilerleme kaydedilmiştir. Anayasa'da değişiklik yapılarak Türkçe dışındaki lisanların kullanılmasına uygulanan yasak kaldırılmıştır. Kürtçe dahil olmak üzere Türkçe dışındaki lisanlarda radyo/TV yayınları yapılması ve bu dillerin öğretilmesine imkan veren mevzuat değişiklikleri yapılmıştır (*ayrıca yukarıda yayınlarla ilgili bölüme bakınız*). Bu lisanlardaki yayınlar ve öğretim, 2004'te başlamıştır. Daha genel olarak, resmi makamlar, Kürtçe'nin kullanılmasına karşı daha fazla hoşgörü göstermişlerdir. Kaydedilen ilerlemeye karşın kültürel hakların kullanılması konusunda hala önemli kısıtlamalar bulunmaktadır.

Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçeler başlıklı bir yönetmelik, Aralık 2003'te yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelik, ilk kez özel Kürtçe dil kurslarına izin vermiştir. Nisan 2004'te Van, Batman ve Şanlıurfa'da, Ağustos 2004'te Diyarbakır ve Adana'da ve Ekim 2004'te İstanbul'da altı özel lisan kursu, Kürtçe (Kırmançi lehçesi) eğitim vermeye başlamıştır. Bu dil kursları devletten mali yardım almamaktadırlar ve özellikle müfredatları, öğretmenlerin atanması, kursların süresi ve katılan öğrenciler konusunda kısıtlamalar bulunmaktadır. Öğrencilerin temel eğitimi tamamlamış olmaları ve bu nedenle 15 yaşın üzerinde olmaları gerekmektedir.

Kürtçe dilinin kullanılması ve Kürt kültürünün çeşitli biçimlerde ifade edilmesi konusunda daha fazla hoşgörü gösterilmiştir. Nevruz kutlamalarına (ilkbaharın başlangıcını temsil etmektedir) izin verilmiştir ve sadece ufak olayların meydana geldiği bildirilmiştir. Aralık 2003'te Yargıtay, Van'da Kürtçe afiş kullanılmasını yasaklayan bir yerel mahkeme kararını bozmuştur. Yargıtay, bu yasağın daha önce kabul edilmiş olan mevzuat değişikliklerine aykırı olduğunu bildirmiştir.

Siyasi partilerin aşması gereken % 10'luk baraj nedeniyle azınlıkların Parlamentoda temsil edilmesini güçleştiren seçim sisteminde hiç bir değişiklik yapılmamıştır. Siyasi partilerin Türkçe dışındaki dilleri kullanması konusunda hala kısıtlamalar bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, bazı kişiler hakkında Mart 2004 yerel seçim kampanyası sırasında Kürtçe konuştukları için kanuni takibat yapıldığını ve bazı Kürt politikacıların yakın tarihlerdeki davalarda mahkum olduklarını bildirmişlerdir. Ancak Temmuz 2004'te (*ayrıca Yargı*

---

¹⁵ Roman nüfusu tahminen 500,000'dir.

konusundaki bölüme bakınız) Yargıtay, basın toplantısında Kürtçe konuştuğu için bir politikacıyı 6 ay hapis cezasına çarptıran bir mahkeme kararını bozmuştur.

Çoğunlukla Kürt kökenli kişilerin yaşadığı ülkenin **doğusu ve güneydoğusundaki** durum, 1999'dan bu yana güvenlik ve temel özgürlüklerden yararlanma açısından giderek iyileşmeye devam etmiştir. Olağanüstü hal uygulaması kaldırılmış ve ülke içinde yerlerinden edilmiş kişilerin yaşadıkları yerlere dönüşleri devam etmiştir. Bununla birlikte bu kişilerin durumu kritik niteliğini korumaktadır.

Temmuz 2004'te Terör Eylemlerinden Kaynaklanan Zararların Tazmini Yasası kabul edilmiştir. Bu yasanın çıkarılması ile Olağanüstü Hal döneminin başlamasından bu yana (19 Temmuz 1987) önemli maddi zarara uğramış olan kişilerin tazmin edilmesi gerektiği kabul edilmiştir. Başvuruların kabul edilmesi ve değerlendirilmesine ilişkin kriterlerin, yasanın kapsamının oldukça daraltılmasına yol açma olasılığı bulunsa bile hukuki yollara başvurulmasına imkan tanınmaktadır.

Güneydoğuda durumun genel olarak iyileşmesine karşın Kongra-Gel'in (eski adı PKK) Haziran 2004'te ateşkesin sona erdiğini açıklamasından bu yana güvenlik tehdidi artmıştır. Terörist faaliyetler ve Kongra-Gel militanları ile Türk ordusu arasında çatışmalar olduğu bildirilmiştir.

Mart 2004'te Anayasa Mahkemesi, olağanüstü hal dönemi sırasında valilerin verdikleri kararlara karşı idari mahkemeler yoluyla hukuki yollara başvurma hakkını yeniden tanımıştır. 2003'te yürürlüğe giren Topluma Kazandırma Yasası, yasadışı örgütlerin faaliyetine katılan ve silahlarını bırakan kişilere Şubat 2004'e kadar olan altı aylık dönemde topluma geri dönme fırsatını tanımıştır. Yasa, önemli sonuçlar vermemiştir.. Resmi kaynaklara göre, bu dönemde 4,101 başvuru yapılmış ve bunlardan 2,800'ü hapiste bulunan kişilerden gelmiştir. Sadece 1,301 kişi kendiliklerinden resmi makamlara başvurmuştur. Yasadan şu ana kadar toplam 1,300 kişi yararlanmış ve bunlar ya serbest bırakılmış ya da cezalarında indirim yapılmıştır.

Yerlerinden edilmiş kişilerin durumu hala önemini korumaktadır. Bunların çoğu güç koşullarda yaşamaktadır. Türkiye, 2002'de Türkiye'ye yaptığı ziyaret sonrasında BM Genel Sekreteri'nin yerlerinden edilmiş kişiler konusundaki özel temsilcisinin işaret ettiği "Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Programı"nın zayıf noktalarının giderilmesi amacıyla uluslararası kuruluşlarla diyalog başlatmıştır. Türk hükümeti, bu tavsiyelerin uygulanmasına yönelik ilk adım olarak bir anket hazırlamaktadır.

Bu konuda AİHM'ye yaklaşık 1,500 başvuru yapılmıştır. Haziran 2004'te AİHM¹⁶, Tunceli bölgesinde (güneydoğu) köylerine dönmeye çalışan Türk vatandaşları ile ilgili bir davada Türkiye'nin 1 Nolu Protokolün 1. Maddesini ("mülkün korunması") ve AİHS'nin 8. Maddesini ("aile yaşamı ve eve saygı gösterilmesi hakkı") ve 13. maddesini ("etkin tazmin hakkı") ihlal ettiği sonucuna varmıştır.

Resmi kaynaklara göre Ocak 2003'ten bu yana yerlerinden edilmiş 124.218 kişi (Toplam 350.000 olan resmi rakamın yaklaşık üçte biri) köylerine dönmüştür. Sivil toplum kuruluşları, yerlerinden edilmiş kişilerin sayısının, resmi istatistiklerde yansıtılanlardan çok daha fazla olduğunu belirtmektedir (toplam sayının 3 milyon olduğu tahmin edilmektedir).

---

¹⁶ 8803-8811/02, 8813/02 ve 8815-8819/02 sayılı başvurular (AİHM)

Yerlerinden edilmiş kişilerin köylerine geri dönüşleri, doğu ve güneydoğu Anadolu'nun göreceli olarak ekonomik açıdan geri kalmış olmaları nedeniyle aksamıştır. Bu kişilerin köylerine dönüşlerini engelleyen en önemli engeller, hükümet tarafından desteklenen köy korucuları sistemi; karamayınları sorunu; temel altyapının bulunmayışı ve sermaye ve iş imkanlarının olmayışıdır. Olağanüstü hal dönemi sırasında Güneydoğuda çalışmalarının kendileri açısından çok riskli olacağı gerekçesiyle Türkiye'nin Batısına gönderilmiş olan kamu görevlilerine henüz geri dönme fırsatı verilmediği bildirilmektedir. Her il valisine verilen takdire dayalı yetkiler de köye dönüşlere ilişkin yasal ve idari hükümlerin uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Özellikle köy korucuları ve jandarma tarafından kendilerine kötü davranılması nedeniyle çok az sayıda Süryani kökenli vatandaş yurt dışından geri dönmüştür. Köy korucuları sorunu henüz çözülmemiştir. Cinayetlere karışan köy korucularına karşı başlatılan adli işlemlere karşın, resmi rakamlara göre 58,416 köy korucusu hala görev yapmaktadır (geçen yıl 58,551 köy korucusu vardı). Ayrıca, Türk makamlarının 2000 yılından bu yana hiç bir köy korucusunun istihdam edilmediğini belirtmesine karşın sivil toplum kuruluşları güvenlik güçleri ile yasadışı silahlı gruplar arasında artan sayıdaki çatışmalar nedeniyle yeni köy korucularının istihdam edildiğini söylemektedir. Bir çok durumda köye dönüş izni verilmesinin, geri dönecek kişilerin köy korucusu olarak çalışmaya istekli olmaları şartına bağlandığı bildirilmektedir. Köy koruculuğu sistemini protesto eden 30,000'den fazla imzayı içeren bir dilekçe, Ekim 2003'te Parlamento'daki Dilekçe Komisyonu'na verilmiştir.

1.4 Kıbrıs

Kıbrıs konusu, 1999'dan bu yana AB-Türkiye ilişkilerinde hakim olmuştur. Bu sorun, güçlendirilmiş siyasi diyalog çerçevesinde geçmiş yıllarda Türk makamları ile farklı düzeylerde düzenli olarak müzakere edilmiştir. Türk hükümeti çeşitli vesilelerle BM Genel Sekreterinin iyi niyet misyonunun devamı suretiyle Kıbrıs sorununa kapsamlı çözüm bulunmasına yönelik çabaları desteklediğini bildirmiştir. Ancak uygulamada 2003'e kadar bu destek değişiklik göstermiş ve Kıbrıs sorunu konusunda belirgin bir tutum olup olmadığını belirlemek güçleşmiştir.

Geçen yıl Türk hükümeti, Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulunması konusunda etkin ve yapıcı çaba göstermiştir. Türk Başbakanı, BM Genel Sekreterinin daveti üzerine Yunanistanlı meslektaşısı ile birlikte Mart 2004'te Kıbrıs'taki her iki toplumun liderinin katılımı ile Bürgenstock'ta düzenlenen müzakerelere katılmıştır. Türkiye, Mart 2004'te BM Genel Sekreteri tarafından sunulan nihai planı desteklemiştir. Türkiye, ayrıca referandumu destekleyerek Kıbrıs Türk toplumuna plana evet oyu vermesi çağrısında bulunmuştur. Kıbrıs Türk toplumunun çoğunluğu planı onaylamış, ancak Kıbrıs Rum toplumunun çoğunluğu planı reddetmiştir. 1 Mayıs 2004'te Kıbrıs Cumhuriyeti, bölünmüş bir ada olarak Avrupa Birliği'ne katılmıştır. Brüksel'de 17 ve 18 Haziran 2004'te toplanan Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları – Konseyi, Türk hükümetinin Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulunması için BM Genel Sekreteri tarafından sarfedilen çabalara olumlu katkısından duyduğu memnuniyeti belirtmiştir.

Türkiye, Mayıs 2004'te AT-Türkiye Gümrük Birliği Anlaşması'nı Kıbrıs dışındaki bütün AB üyesi ülkeleri kapsayacak şekilde genişleten bir kararname yayımlamıştır. 2 Ekim'de Türkiye, Gümrük Birliği hükümlerinin uygulanacağı ülkelerin listesine Kıbrıs'ı ekleyen yeni bir kararname yayımlamıştır. Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları – Konseyi, 17-18 Haziran 2004'te yaptığı toplantıda Türkiye'ye Ankara Anlaşması'nın yeni Üye Devletlerin katılımını

dikkate alacak şekilde uyarlanması amacıyla Topluluk ve 25 üyesi adına Komisyon'la müzakereler yapması çağrısında bulunmuştur. Komisyon, bu anlaşmanın uyarlanması için gerekli olan taslak protokolü daha sonra Türk makamlarına iletmiştir.

1.5 Sınır İhtilaflarının Barışçı Yollardan Çözümü

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ikili ilişkiler, 1999'dan bu yana büyük gelişme kaydetmiştir. İstanbul'da meydana gelen depremden sonra 1999 yazında bir yakınlaşma politikası başlatılmıştır. Bu politika, çeşitli alanlarda çok sayıda ikili anlaşma imzalanmasının yanı sıra bazı güven artırıcı önlemlerin kabul edilmesine de katkıda bulunmuştur. Ortak ekonomik ve sanayi projeleri başlatılmıştır. İstikşafi görüşmeler Nisan 2002'de başlatılmıştır.

Geçen yıl ikili ilişkiler olumlu yönde gelişmeye devam etmiştir. Türk Başbakanı, Mayıs ayında Atina'ya resmi ziyarette bulunmuştur. Bir dizi güven artırıcı önlemin uygulanması sonucunda her iki hükümet de askeri harcamaların aşamalı ve dengeli olarak azaltılması amacıyla adımlar atmaktadır. 2002'de başlatılan istikşafi görüşmeler çerçevesinde her iki ülke arasında müsteşarlar düzeyinde 26 toplantı düzenlenmiştir. Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları – Konseyi'nin Aralık 1999'da Helsinki'de aldığı kararlar uyarınca Aralık ayında yapılacak Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları – Konseyi toplantısında durum gözden geçirilecektir.

Türkiye ve Yunanistan, Aralık 2003'te Yunan sınırını İstanbul'a bağlayan bir karayolu inşa edilmesi konusunda mutabakata varmışlar ve çifte vergilendirmenin önlenmesi amacıyla bir anlaşma imzalamışlardır.

Türk Başbakanı, Mayıs 2004'te Atina'ya yaptığı resmi ziyaret sırasında Batı Trakya'ya özel bir ziyarette bulunarak Türkçe konuşan Müslüman azınlığa Yunanistan'ın refahına katkıda bulunmaları için çağrıda bulunmuştur.

Mayıs 2004'te Türk Genelkurmayı, çözüme kavuşturulmamış sorunların, *müktesebat doğrultusunda* halledilmesi ve Uluslararası Adalet Divanı'na havale edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

1.6 Genel Değerlendirme

Aralık 1999'da yapılan Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları – Konseyi, Türkiye'nin üyeliğe aday ülke olduğuna karar verdiğinde, Türkiye'nin demokratik bir sistemin temel özelliklerine sahip olmasına karşın, aynı zamanda insan hakları ve azınlıkların korunması açılarından ciddi eksiklikleri bulunduğudeğerlendirmesi yapılmıştır. 2002'de Komisyon, Düzenli Raporunda, Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesine ilişkin kararın, ülkeyi bir dizi temel ancak hala sınırlı reform yaparak dikkate değer bir ilerleme kaydetmeye teşvik ettiğini belirtmiştir. O dönemde bu önlemlerin bir çoğunun henüz uygulamaya konulmadığı ve Kopenhag siyasi kriterlerine uygun hale getirilmesi gereken başka bir çok konuya ilişkin henüz adım atılmadığı açıkça görülüyordu. Bu durum temelinde Avrupa – Devlet ve Hükümet Başkanları – Konseyi, Aralık 2002'de Türkiye'nin siyasi kriterleri yerine getirip getirmediğini 2004 sonunda yeniden değerlendirmeye karar verdi.

Katılım Ortaklığı önceliklerine paralel siyasi reformlar, üç yıllık bir dönemde (2001-2004) Anayasa ve yasalarda yapılan bir dizi değişiklikle gerçekleştirilmiştir. 2001 ve 2004'te iki önemli anayasa değişikliği yapılmış ve Parlamento, Şubat 2002 ve Temmuz 2004 arasında

sekiz yasa değişikliği paketini kabul etmiştir. Bir Medeni Kanun ve Ceza Kanunu dahil olmak üzere yeni yasalar kabul edilmiştir. Bu reformların uygulanmasına ilişkin başka çeşitli yasa, yönetmelik, kararname ve genelge yayınlanmıştır. Hükümet, reformların daha iyi uygulanması amacıyla önemli adımlar atmıştır. Reformların tüm alanlarda denetlenmesi ve uygulamadaki sorunların çözülmesi amacıyla insan haklarından sorumlu Başbakan Yardımcısının başkanlığında Reform İzleme Grubu oluşturulmuştur. Uygulamada önemli ilerleme kaydedilmesine karşın reformlar her alanda henüz aynı derecede uygulanmamaktadır.

Sivil-asker ilişkileri konusunda hükümet, ordu üzerindeki kontrolünü giderek artırmıştır. Bütçede şeffaflığın artırılması amacıyla Sayıştay'a askeri ve savunma harcamalarını denetleme yetkisi verilmiştir. Bütçe dışı fonlar bütçeye dahil edilerek tam parlamenter denetim sağlanmıştır. Ağustos 2004'te ilk kez bir sivil, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri olarak atanmıştır. Sivil-asker ilişkilerinin tam olarak AB'deki uygulamalara paralel hale getirilmesi süreci devam etmektedir. Bununla birlikte Türk Silahlı Kuvvetleri, çeşitli gayriresmi mekanizmalar yoluyla nüfuzunu sürdürmektedir.

Yargının bağımsızlığı ve etkinliği güçlendirilmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemeleri lağvedilmiş ve yetkilerinden bazıları, yeni oluşturulan Ağır Ceza Mahkemelerine devredilmiştir. Kısa bir süre önce İstinaf Mahkemeleri oluşturulmasına yönelik bir yasa kabul edilmiştir. Ancak, yeni taslak Ceza Muhakemeleri Usulü Yasası, Adli Kolluk Kurulması ve Cezaların İnfazı konusundaki taslak yasalar henüz kabul edilmemiştir.

1 Ocak 2004'ten bu yana Türkiye, Avrupa Konseyi Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu'nun (GRECO) bir üyesidir. Özellikle kamu görevlileri için etik kurallar oluşturulması yoluyla yolsuzlukla mücadele amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır. Ancak, mevzuattaki gelişmelere karşın yolsuzluk, ekonomi ve kamunun hemen bütün alanında ciddi bir sorun olmaya devam etmektedir.

İnsan haklarına saygı gösterilmesi ve temel özgürlüklerin kullanılmasına ilişkin genel çerçeve konusunda Türkiye, ilgili bir çok uluslararası ve Avrupa sözleşmelerine taraf olmuş ve bu uluslararası insan hakları sözleşmelerinin iç hukukun üstünde olduğu ilkesi, Anayasa'ya dahil edilmiştir. Türkiye, 2002'den bu yana Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarını uygulamaya yönelik çabalarını artırmıştır. Yargıtay gibi yüksek yargı organları, Kürtçenin kullanılması, işkence ve ifade özgürlüğüne ilişkin davalar dahil olmak üzere reformları Avrupa Mahkemesi standartlarına uygun olarak yorumlayan çeşitli kararlar vermişlerdir. Bazı kişiler yeniden yargılanmaları sonucu beraat etmişlerdir. Haziran 2004'te serbest bırakılan Leyla Zana vemeslektaşları, Yargıtay kararı uyarınca yeniden yargılanacaklardır.

Ölüm cezası, Türkiye'nin Ocak 2004'te imzaladığı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 13 Nolu Protokolü uyarınca her koşulda kaldırılmıştır. Yürürlükteki mevzuatta ölüm cezasına yapılan bütün atıflar çıkarılmıştır. Yeni Ceza Yasası hükümleri dahil olmak üzere işkence ve kötü muamele ile mücadelenin güçlendirilmesi amacıyla yeni adımlar atılmıştır. Mahkeme öncesi gözaltı prosedürleri, kolluk kuvvetlerinin gözaltına alınanlara hakları konusunda her zaman bilgi vermemesine karşın Avrupa standartlarına uygun hale getirilmiştir. Resmi makamlar, işkenceye karşı sıfır hoşgörü politikası benimsemişler ve işkence yaptıkları belirlenen bazı kişiler cezalandırılmıştır. İşkence artık sistematik olarak uygulanmamakla birlikte işkence dahil olmak üzere çeşitli kötü muamele olayları meydana gelmeye devam etmektedir ve bu tür uygulamalara son verilmesi için daha fazla çaba harcanması gerekecektir.

İfade özgürlüğü konusunda önemli ilerleme kaydedilmesine karşın bazı sorunlar hala varlıklarını sürdürmektedir. Şiddet içermeyen görüş açıklamalarından dolayı mahkum olan kişilerin durumu, şu anda çözüme kavuşturulmaktadır ve eski hükümler çerçevesinde mahkum olan bazı kişiler beraat etmiş veya salıverilmiştir. Anayasa değişiklikleri ve yeni basın yasası, basın özgürlüğünü artırmıştır. Yeni yasa, yayınevlerinin kapatılması, dağıtımın durdurulması ve baskı makinelerine el konulması gibi yaptırımları kaldırmıştır. Ancak, bazı olaylarda şiddet içermeyen fikirleri ifade eden gazeteciler ve başka vatandaşlar hakkında dava açılmasına devam edilmektedir. Yeni Ceza Yasası, ifade özgürlüğü konusunda sadece sınırlı ilerleme sağlamaktadır.

İlk olarak Temmuz 2004'te kabul edilen ve daha sonra Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen yeni Dernekler Yasası, kabul edildiği takdirde devletin derneklerin faaliyetlerine müdahale olasılığını azaltacak ve sivil toplumun güçlendirilmesine katkıda bulunacaktır. Gösterilere uygulanan kısıtlamaların hafifletilmesi için alınan önlemlere karşın hala göstericilere karşı aşırı güç kullanıldığı bildirilmektedir.

Din özgürlüğünün Anayasa tarafından teminat altına alınmış olmasına ve ibadet özgürlüğünün büyük ölçüde engellenmemesine karşın gayrimüslim topluluklar, tüzel kişilik, mülkiyet hakları, din adamlarının eğitimi, ve iç yönetim ile ilgili olarak güçlüklerle karşılaşmaya devam etmektedir. Bu güçlükler uygun mevzuatın çıkarılması ile ortadan kaldırılabilir. Aleviler hala bir Müslüman azınlık olaraktanınmamaktadır..

Ekonomik ve sosyal haklar konusunda cinsiyet eşitliği ilkesi, Medeni Kanun ve Anayasa'da güçlendirilmiştir. Yeni Ceza Yasası uyarınca "namus cinayeti" işleyen kişiler ömür boyu hapis cezasına çarptırılacak, bir mahkeme emri olmadan bekaret testi yapılması yasaklanacak ve evli çiftler arasında cinsel saldırı cezayı gerektiren suç olarak değerlendirilecektir. Kadınların durumu hala tatmin edici değildir. Ayrımcılık ve "Namus cinayetleri" dahil olmak üzere kadınlara yönelik şiddet önemli bir sorun olarak varlığını korumaktadır. Çocuk haklarının güçlendirilmesine karşın çocukların çalıştırılması, ciddi kaygı yaratan bir sorun olmaya devam etmektedir. Sendikalar hala ILO standartlarının gerisindedir.

Azınlıkların korunması ve kültürel hakların kullanılması konularında Anayasa'da değişiklik yapılarak Kürtçe ve diğer dillerin kullanılmasına ilişkin yasak kaldırılmıştır. Türkiye'nin güneydoğusunda kısa bir süre önce bazı Kürtçe dil kursları açılmıştır. Kürtçe ve dil ve lehçelerde yayına izin verilmiştir ve yayınlar, sınırlı ölçekte olmasına karşın başlamıştır. Kürt kültürünün çeşitli biçimlerde ifade edilmesine daha fazla hoşgörü gösterilmektedir. Kültürel haklar konusunda alınan önlemler sadece bir başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Özellikle azınlık dillerinde yayın ve eğitim alanında önemli kısıtlamalar hala devam etmektedir.

Güneydoğudaki bazı illerde 15 yıl uygulanan olağanüstü hal, 2002'de tamamen kaldırılmıştır. Olağanüstü hal çerçevesinde yargılama öncesi gözaltı haklarını kısıtlamak için kullanılan hükümlerde değişiklik yapılmıştır. Türkiye, Komisyon dahil olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlarla ülke içinde yerlerinden edilmiş kişiler konusunda diyalog başlatmıştır. Terör Eylemlerinden Kaynaklanan Zararların Tazmin Edilmesi Yasası Çıkarılmıştır. Bölgeye yönelik daha sistematik bir yaklaşımın benimsenmesini amaçlayan çalışmaların devam etmesine karşın bölgesel farklılıkların azaltılması ve yerel nüfusun ekonomik, sosyal ve kültürel gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik bütüncül bir strateji henüz oluşturulmamıştır. Güneydoğuda yerlerinden edilmiş kişilerin köylerine dönüşleri, köy koruculuğu sistemi ve maddi destek olmaması nedeniyle aksamaktadır. Gelecekte alınacak önlemler özellikle BM Genel Sekreteri'nin yerlerinden edilmiş kişiler konusundaki özel

temsilcisinin tavsiyelerini karşılamalıdır.

Sonuç olarak, Türkiye, yeni reform paketleri, anayasal değişiklikler ve yeni Ceza Yasası'nın kabul edilmesi yoluyla bir çok alanda, özellikle de geçen yılın raporunda ve Katılım Ortaklığında öncelik olarak belirtilen alanlarda mevzuat açısından önemli ilerleme kaydetmiştir. Siyasi reformların uygulanmasında önemli ilerleme kaydedilmesine karşın bunların daha fazla pekiştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu görüş, temel özgürlüklere saygı gösterilmesi ve kadın hakları, sendikal haklar, azınlık hakları ve gayrimüslim toplulukların karşılaştığı sorunlar dahil olmak üzere insan haklarının korunması ile ilgili hükümlerin güçlendirilmesi ve tam olarak uygulanmasını kapsamaktadır. Askeri otorite üzerinde sivil denetimin güçlendirilmesi ve yasaların ve adli uygulamaların reformların ruhuna uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Yolsuzlukla mücadele sürdürülmelidir. İşkenceye karşı sıfır hoşgörü politikası, Türk devletinin her kademesinde kararlı çabalarla güçlendirilmelidir. Güneydoğuda durumun normale döndürülmesi süreci yerlerinden edilmiş kişilerin dönüşü, sosyoekonomik kalkınmaya yönelik bir strateji oluşturulması ve Kürtlerin hak ve özgürlüklerini tam olarak kullanabilmeleri için gerekli koşulların oluşturulması ile devam etmelidir.

Son yıllarda, Türk siyasi ve hukuki sisteminde yapılan değişiklikler, daha uzun bir sürecin parçasıdır ve reformların ruhunun idari ve adli organların davranışlarına tam olarak yansımaları zaman alacaktır. Mevcut sorunların ve bürokratik engellerin aşılması için kararlılığın sürdürülmesi gerekmektedir. Siyasi reformların yakından izlenmesine devam edilecektir.

Geliştirilmiş siyasi diyalog konusunda Yunanistan'la ilişkiler olumlu yönde gelişmiştir. Bir dizi ikili anlaşma imzalanmış ve bazı güven artırıcı önlemler alınmıştır. İstikşafi görüşme süreci devam etmiştir. Kıbrıs konusunda geçen yıl Türkiye, BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulunmasına yönelik çabalarını desteklemiştir ve desteklemeye devam etmektedir. Haziran 2004'te yapılan Avrupa Konseyi toplantısında Türkiye'ye Ankara Anlaşması'nın yeni Üye Devletlerin katılımını dikkate alacak şekilde uyarlanması amacıyla Topluluk ve 25 üyesi adına Komisyon'la müzakereler yapması çağrısında bulunmuştur. Komisyon, Temmuz 2004'te Türk makamlarına iletilen gerekli uyarlamalara ilişkin taslak protokole olumlu bir yanıt almayı beklemektedir.

2 Ekonomik Kriterler

2.1 Giriş

Komisyon, Türkiye'nin AB'ye üyelik başvurusuna ilişkin 1989 tarihli Görüşünde şu sonuçlara varmıştır:

“Türkiye'nin ekonomik ve siyasi durumu, ..., Türkiye'nin Topluluğa girmesi durumunda karşılaşılabilecek uyum sorunlarını orta vadede aşabileceği konusunda Komisyonu ikna etmemektedir.”

2003 yılı İlerleme Raporunda Komisyon şunları belirtmiştir:

"Makroekonomik dengesizlikler sürmekle birlikte, Türkiye'de piyasa ekonomisinin işleyişi kayda değer bir şekilde iyileşmiştir. Makroekonomik istikrar ve yapısal reformlara yönelik olarak atılacak ilave adımlar da, Türkiye'nin Birlik içerisindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleri ile baş edebilme kapasitesini güçlendirecektir."

İlk İlerleme Raporundan itibaren, Türkiye'deki ekonomik gelişmeler değerlendirilirken, Komisyonun yaklaşımı, Haziran 1993'de gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi sonuçları çerçevesinde şekillendirilmiştir. Zirve sonuçlarına göre, AB'ye üyelik;

- işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığını ve
- Birlik içerisindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle baş edebilme kapasitesini gerektirmektedir.

Komisyon, aşağıdaki değerlendirmede, önceki İlerleme Raporlarında uygulanan yöntemi izlemiştir. Bu yılın İlerleme Raporunda yer alan değerlendirmeler, 1999 yılından itibaren gerçekleşen gelişmeleri ele almıştır.

2.2 1999 yılından itibaren ekonomik gelişmelerin özeti

1999 ve 2001 yıllarındaki ekonomik krizlerden bu yana devam eden ekonomik iyileşmeyle birlikte, ekonomik istikrar ve öngörülebilirlik artmıştır. 1999 ve 2001 yıllarında üretimdeki iki büyük düşüşün 1999-2003 döneminin tamamında göreceli olarak düşük bir ortalama büyümeye yol açmasına karşın rapor döneminin ikinci yarısında güçlü ekonomik büyüme gerçekleşmiştir. Talepteki bu büyük dalgalanmalara karşın cari işlemler dengeli bir seyir izlemiştir. En kayda değer başarılarından biri enflasyondaki önemli düşüştür. 1999 yılında yüzde 65 olan enflasyon oranı, 2004 yılının ortalarında tek haneli oranlara inmiştir. İki ekonomik kriz, bildirim döneminin ilk yarısında kamu maliyesinde önemli bozulmaya yol açmıştır. O tarihten bu yana dengesizlikler önemini sürdürmekle birlikte, kamu maliyesinde iyileşme kaydedilmiştir. Para politikası, enflasyonun düşürülmesi amacına paralel yürütülmüştür. Döviz kuru rejimi, dalgalı kur sisteminden sabit kur sistemine ve daha sonra yeniden dalgalı kur sistemine dönmüştür. Enflasyon ve döviz kurlarındaki büyük değişiklikler nedeniyle reel döviz kurlarında önemli dalgalanmalar yaşanmıştır. Sabit döviz kuru uygulaması döneminde önemli ölçüde değer kazanan Türk Lirası, dalgalı döviz kuruna geri dönülmesinden sonra hızla değer kaybetmiş, 2002 ve 2003 yıllarında ise yeniden değerlendirilmiştir.

Türkiye - Temel Ekonomik Gelişmeler (1 Eylül 2004 tarihi itibarıyla)

		1999	2000	2001	2002	2003	2004 en son
Reel GSYİH büyüme oranı	%	-4,7	7,4	-7,5	7,8	5,8	10,6 ilk çeyrek
Enflasyon oranı ^a							
- yıllık ortalama	%	64,2	57,3	57,6	46,7	25,3	11,2 Ocak-Ağus.
- Aralık ayından Aralık ayına	%	68,8	39,0	68,5	29,7	18,4	10,0 Ağus.
İşsizlik oranı (LFS tanımı)	%	7,7	6,5	8,3	10,3	9,0	12,4 ilk çeyrek
Genel hükümet bütçe dengesi	GSYİH'nin %'si	-18,9	-6,1	-29,8	-12,6	-8,8p:	
Cari işlemler hesabı dengesi	GSYİH'nin %'si milyon ECU/Euro	-0,7	-4,9	2,3	-0,9	-2,8	:
		-1261	-10631	3785	-1769	-5994	-8165 Oc.-Tem. ^b
Bütün ekonominin brüt dış borcu	Mal ve hizmet ihracatının %'si milyon ECU/Euro	206,3	201,8	203,2	194,8	:	:
Doğrudan yabancı yatırım girişi	Milyon ECU/Euro	82915B	105170	110882	107534	:	:
(ödemeler dengesi verileri)	GSYİH'nin %'si	0,1	0,1	1,9	0,5	0	
	Milyon ECU/Euro	125	137	3046	908	68p	1466 Oc.Tem. ^b

Kaynak: Aksi belirtilmediği takdirde Eurostat; a. Henüz uyumlaştırılmamış endeks. b. Kaynak: TC Merkez Bankası.

p = geçici rakamlar, B = dizide kesinti

Türkiye'nin kurumsal ve düzenleyici yapısı büyük ölçüde modernize edilmiştir. TC Merkez Bankası ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu gibi önemli düzenleyici ve

denetleyici kurumlara bağımsız hareket etme imkanı tanınmıştır. Ayrıca, finans sektörü gibi önemli piyasaların düzenleyici çerçevesi, uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmiştir. Kamu bankaları üzerindeki siyasi etkilerin önlenmesi ve elektrik, telekomünikasyon, şeker, tütün ve petrol gibi önemli pazarların serbestleştirilmesi yoluyla devlet müdahalesi azaltılmıştır. Tarımda fiyat destekleme uygulamasına son verilerek doğrudan gelir desteği sisteminin uygulamaya konulmasıyla fiyat sapmaları azaltılmıştır. Kamu sektörünün verimliliği, kamu hizmetlerinde reformların başlatılması, vergi sisteminin modernleştirilmesi ve kamu mali kesiminin daha şeffaf hale getirilmesi sonucu artmıştır. Ayrıca, Türk makamları, yasal ve bürokratik engelleri kaldırarak doğrudan yabancı yatırım girişini kolaylaştırmaya çalışmışlardır.

Son dönemdeki iyileşmelere rağmen, sosyal ve ekonomik koşullar hala iki krizden etkilenmeye devam etmektedir. Satın alma gücü paritesine göre kişi başına GSYİH kriz öncesi seviyesine henüz ulaşamamıştır. Satın alma gücü paritesine göre kişi başına GSYİH 1999 yılında EU-25 ortalamasının yaklaşık yüzde 30'u düzeyinde iken, 2001 yılında yüzde 26'sına düşmüş, 2003 yılında ancak yüzde 27'sine çıkabilmiştir. Çalışma çağındaki nüfus yılda yüzde 2 oranında artmaya devam ederken, düşük ekonomik büyüme ve yeterince istihdam yaratılamaması nedeniyle işgücü piyasasındaki dengesizlikler artmıştır. İşgücü piyasasındaki düşük talep nedeniyle 1999 yılında yüzde 50.8 olan çalışma çağındaki (15-64) kişilerin istihdam edilme oranı, 2003 yılında yüzde 45.5'e düşmüştür. Ayrıca, 1999'da işgücünün yüzde 7.7'si düzeyinde olan işsizlik oranı, 2004 yılının ilk çeyreğinde yüzde 12.4'e yükselmiştir. Gençler arasındaki işsizlik oranı, 1999 yılında yüzde 15 iken 2003 yılında bu oran yüzde 20.5'e yükselmiştir. Ancak, Türkiye'deki nüfusun önemli bölümünün ekonomik durumundaki kayda değer bozulmaya karşın, Türkiye'de mutlak yoksulluğa nadiren rastlanmaktadır. Bunun en önemli nedenleri, güçlü geleneksel aile bağları ve yaygın kayıt dışı istihdamdır. Ancak, yoksulluk sınırının altına düşme tehlikesi ile karşı karşıya bulunan kişilerin oranı yüzde 25 olarak, yoksulluk riski oranına yükselmiştir. İhracattaki artışın öncülük ettiği ekonomik iyileşme sonucunda, bölgesel büyüme farklılıkları ihracata yönelik üretim yapan bölgeler lehine artmıştır.

Türkiye - Ekonomik Yapıya İlişkin Temel Göstergeler (2003)		
Nüfus (ortalama)	Milyon	70.71 e
Kişi başına GSYİH	SAP Euro EU-25 ortalamasının yüzdesi	275.800
Tarımın aşağıdaki kalemlerdeki payı:		
- brüt katma değer	toplamın yüzdesi	11,5
- istihdam	toplamın yüzdesi	33,9
Brüt sabit sermaye oluşumu	GSYİH'nin yüzdesi	17,7
Bütün ekonominin brüt dış borcu	GSYİH'nin yüzdesi	56,1
Mal ve hizmet ihracı	GSYİH'nin yüzdesi	28,6
Doğrudan yabancı yatırım	milyon Euro kişi başına Euro	: :
İstihdam oranı	25-64 yaş grubunun yüzdesi	45,5
Uzun dönemli istihdam oranı	işgücü piyasasının yüzdesi	2,5
Kaynak: Eurostat		

2.3 Kopenhag kriterleri açısından değerlendirme

İşleyen piyasa ekonomisinin varlığı

İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı, fiyat ve ticaretin serbestleştirilmesini ve mülkiyet

hakları dahil olmak üzere uygulanabilir bir hukuki sistemin varlığını gerektirmektedir. Makroekonomik istikrar ve ekonomi politikası üzerindeki uzlaşısı, piyasa ekonomisinin işleyişini güçlendirmektedir. Gelişmiş bir mali sektörün varlığı ve piyasaya giriş ve çıkışlarda önemli engellerin olmaması, ekonomide etkililiği artırır.

Ekonomik politikanın gerekleri üzerinde var olan yaygın görüş birliği güçlenmiştir. 1999'da Türk makamları, kronik olarak yüksek enflasyonun düşürülmesi ve kamu maliyesinin yeniden dengeye kavuşturulması amacıyla bir reform programı başlatmıştı. Ancak, reformlardaki ilerleme, koalisyon hükümeti içindeki farklı öncelikler nedeniyle aksamıştı. 2001 mali krizi, Türk ekonomisindeki en önemli zayıf noktaları ortaya çıkarmış ve siyasi müdahalelerin önlenmesi ve bankacılık sektörü ve kamu maliyesi gibi önemli zayıf noktalara yoğunlaşmayı amaçlayan "Türkiye'nin geçiş programı" adlı daha kapsamlı bir reform projesi oluşturulması için gerekli zemini oluşturmuştur. Kasım 2002'de yapılan erken seçimler, reform sürecini devam ettiren tek partili bir hükümetin kurulmasını sağlamıştır. Bu kurumsal ve düzenleyici modernleşme süreci, IMF ve Dünya Bankası'nın önemli mali ve teknik desteğini almaktadır. 2001 yılından bu yana sunulan Katılım Öncesi Ekonomik Programlar, daha önceki kısa vadeli ve günlük politika kararlarından daha fazla orta vadeli ve kurallara dayalı bir politika yaklaşımına geçildiğini göstermektedir. Ancak, ekonomiye ilişkin yetkilerin beş farklı bakanlık arasında dağıtılması, politikaların oluşturulması, eşgüdümü ve uygulanmasını aksatmaktadır.

Ekonomik istikrar, raporun kapsadığı dönemin ikinci yarısında önemli gelişme göstermiştir. 1999 yılından bu yana geçen dönemde, çok belirgin aşamalar gözlemlenmiştir: 1999 ve 2001'de Türkiye, iki ekonomik durgunluk yaşamıştır. 1999 yılında meydana gelen ilk durgunluk, büyük ölçüde Rusya'daki kriz gibi dış etkilerden ve Türkiye'nin sanayi merkezindeki yıkıcı depremlerden kaynaklanmıştır. 2001 yılındaki krizi ise, çeşitli bankaları iflasın eşiğine getiren finans sektöründeki zayıflıklar gibi iç faktörler tetiklemiştir. Her iki kriz de ekonomik faaliyette, 2000'de ekonomide geçici bir düzelme dışında, büyük düşüşlere yol açmıştır. Ancak, 2002 yılının ilk aylarından bu yana ekonomide güçlü ve giderek kapsamlı bir düzelme meydana gelmektedir. Bu ekonomik düzelme, ekonominin ve ekonomik politikanın genel anlamda daha fazla istikrara kavuşması ile desteklenmektedir. Son beş yılda yüzde 1,6 olan ortalama ekonomik büyüme, bu dengesiz gelişimi gizlemektedir. 2002 yılının ilk çeyreği ile 2004 yılının ilk çeyreği arasında ortalama büyüme oranı yüzde 7.1 olmuştur. Gayri safi sabit yatırımda özellikle inşaat sektöründeki gerileme nedeniyle dalgalanmalar yaşanmış ve yatırımlar yılda ortalama yüzde 6 oranında azalmıştır. Bunun sonucunda, GSYİH'de yatırımların 1999 yılında yüzde 25,7 olan payı, 2003 yılında yüzde 19.7'ye düşmüştür. Ancak, teçhizat yatırımlarında özellikle büyük bir artışın meydana geldiği 2002'de daha iyi bir gelişme görülmüştür. Büyümenin başlıca kaynağı, dönem içinde ortalama yüzde 8,9 oranında artan mal ve hizmet ihracatı olmuştur. GSYİH'nin yaklaşık yüzde 65'ini oluşturan özel tüketim, yılda ortalama olarak sadece yüzde 0,4 oranında artmıştır. Bu rakam, reel ücretlerdeki düşük oranlı artışı ve iş gücüne katılım oranındaki büyük düşüşü yansıtmaktadır. Mali disiplinin muhafaza edilmesi ihtiyacı, kamu tüketimindeki reel artışın düşük oranlarda tutulmasına ve dönem içinde ortalama yüzde 1,4 yükselmesine neden olmuştur. Ekonomideki düzelmelerin ilk aşaması, büyük ölçüde mal ve hizmet ihracatından kaynaklanmıştır. 2003 yılında gayri safi sabit yatırım gibi iç talep bileşenleri, ekonomideki düzelmeye daha fazla katkıda bulunmuştur.

Cari işlemler dengesi, 2001 krizinden sonra hızla istikrar kazanmıştır. İç talepteki büyük dalgalanmalar sonucunda mal ithalatında önemli dalgalanmalar yaşanırken, mal ihracatı daha istikrarlı bir seyir izlemiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkan ticaret açığı, dönemin büyük

bölümünde oldukça düşük bir seyir izlerken, güçlü iç talep ve faiz oranlarında hızlı düşüşün ithalatta patlamayı tetiklediği 2000 yılında GSYİH'nin yüzde 11,2 seviyesine tırmanmıştır. Öte yandan, turizm ve işçi döviz gelirlerindeki önemli orandaki fazlalar, dış dengeleri güçlendirmiştir. Bunun sonucunda cari işlemler hesabı, 2000'de GSYİH'nin % 4,9'u oranında açık vermiştir. 2001'deki mali kriz ve bununla birlikte iç ve ithalat talebindeki büyük düşüş sonucunda cari işlemler hesabı, GSYİH'nin % 2,3'ü oranında fazla vermiştir. Krizden sonraki ekonomik düzelme tekrar cari işlemlerde açığa yol açmış ve 2002'de GSYİH'nin % 0,9'u düzeyinde bulunan bu açık, 2003'te % 2,8'e çıkmıştır. 2004'ün ilk yarısı içinde dış dengedeki açık daha da büyümüştür. Doğrudan yabancı yatırım, cari işlemler açığının finansmanında önemli bir rol oynamamıştır.

İşgücü piyasasındaki durum, son 5 yılda kötüleşmiştir. Sigortalı çalışanların sayısında 1999'dan bu yana genel olarak yaklaşık 600,000 düzeyinde azalma olmuştur. Aynı zamanda çalışma çağındaki nüfusun sayısında 4,6 milyon artış olmuştur. Bu artış, 1999'da % 50,9 olan istihdam oranının 2003'te % 45,5'e düşmesine ve 1999'da işgücünün % 7,7'si düzeyinde olan işsizlik oranının da 2003'te % 10,5'e yükselmesine neden olmuştur. Gençler arasındaki işsizlik oranı, 1999'da % 15 iken 2003'te % 20,5'e çıkmıştır. 2002'den bu yana kaydedilen yüksek ekonomik büyümeye karşın daha önceki krizlerin işgücü piyasasındaki gecikmeli etkilerinin hala devam etmesi nedeniyle bu eğilim, son yıllarda daha düşük bir hızda olmasına karşın devam etmiştir. Daha önceki dönemlerde gerçekleşen ekonomik düzelmelerin aksine yüksek ekonomik büyüme, bugüne kadar istihdamda artışa yol açmamış ancak işgücü verimliliği ve kentlerde çalışanlar için haftada 50 saatin üzerine çıkan çalışma süresinin artışını beraberinde getirmiştir. Ancak belirli bir düzeyde ekonomik faaliyetler kayıt dışı sektöre kaymış olabilir. Aynı zamanda daimi personelin sayısı, son 5 yılda önemli ölçüde artarken özellikle geçici işçiler ve ücret ödenmeyen aile işçilerinin sayısı, bu dönemde genel olarak azalmıştır. Bunun sonucunda daimi çalışanların 2000'de yaklaşık % 39 olan toplam istihdam içindeki payı, 2003'te yaklaşık % 43 olmuştur. İstihdamın üretimdeki artışa paralel olarak artmaması ve genç ve iyi eğitilmiş kişiler arasındaki artan işsizlik oranı, işgücü piyasasında gerekli niteliklere sahip kişilerin olmamasından kaynaklanan yapısal işsizliğin oranının giderek arttığına işaret etmektedir. Eğitim sistemine yeterli kaynak ayrılamaması ve eğitim profilinin gerçek işgücü piyasası gereksinimleri ile yeterli şekilde uyumlu hale getirilmemesi, bu konuda önemli bir rol oynayabilir. Genel olarak işgücü piyasasını, özel olarak da ücretleri etkileyen başka bir önemli unsur da zayıf iç talep ve Türk Lirasının son 5 yılın büyük bölümünde öteki para birimleri karşısında değerlenmiş olmasıdır. Uluslararası rekabetin sürdürülebilmesi için bir çok işletme, verimliliği artırırken ücret artışlarını çok düşük düzeylerde tutmuşlardır. Bunun sonucunda ücretlerde reel olarak gerileme olmuştur. Kırsal alanlarda 2001 krizinden önce ortalama yaklaşık % 4-5 olan işsizlik oranı, daha sonra artarak 2003'te % 6.5'a çıkmıştır. Kentsel alanlarda işsizlik oranı 1999'da % 11.4 iken 2003'te % 13.8'e yükselmiştir.

Enflasyon, önemli ölçüde düşmüştür. 1990'larda kısa dönemli kamu harcamaları, kronik olarak yüksek enflasyona yol açmıştır. Enflasyon, % 105 ile 1994'te doruk noktasına çıkmış ve daha sonra yaklaşık % 80 düzeyinde seyretmiştir. IMF tarafından desteklenen 1999'daki enflasyonla mücadele programı, başlangıçta bir ölçüde başarılı olmuş ve 12 aylık enflasyon oranının Şubat 2001'de % 33'e inmesini sağlamıştır. Ancak, 2001'de Türk Lirasının büyük değer kaybı, enflasyonist baskının tekrar ortaya çıkmasına yol açmış ve yıllık ortalama enflasyon, 2001'de % 55 olmuştur. Türk Lirasının değerindeki düşüşün etkilerinin ortadan kaybolmasından sonra enflasyonist baskılar düşmeye devam etmiş ve 2004 ortasında tek rakamlı hanelere inmiştir. 2004'ün ilk yarısında tüketici fiyat enflasyonu, önceki yılın aynı dönemi ile karşılaştırıldığında % 12 olmuştur. Bu nedenle yıl sonu için belirlenmiş olan % 12

oranındaki enflasyon oranının gerçekleştirilmesi olasılığı yüksektir. Çekirdek enflasyon, 2004'ün ilk yarısında yaklaşık % 8 olmuştur. Enflasyonla mücadele sürecinin başarılı olmasının arkasında yatan temel unsurlar, sıkı bütçe politikası, kamu sektöründe ücret artışlarının sınırlandırılması, geriye dönük ücret endeksinden ileriye dönük ücret endeksine geçilmesi, Türk Lirasının öteki para birimlerine karşı güçlü konumu ve TC Merkez Bankasının fiyat istikrar hedefinin gerçekleştirileceği yolundaki artan güvendir.

Son yıllarda para ve kur politikası, enflasyonla mücadeleyi temel hedef olarak benimsemiştir. 1999'da Türk makamları, bir nominal çapa olarak sabit parite rejimini uygulamaya koymuştur. Para politikası, bu kur politikasına bağlı hale getirilerek iç parasal toplamlara sıkı sınırlar getirilmiştir. Ancak, 2000 yılı sonuna kadar enflasyonla mücadele programına piyasaların duyduğu güvenin azalması, yüksek oranda sermaye çıkışlarına yol açarak, Türk finans sektöründe önemli likidite sorunlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle, Şubat 2001'de hükümet, serbest dalgalı kur sistemine geri dönmüştür. Bir kaç hafta içinde kurlar, istikrar programına duyulan güvenin artması sonucunda % 50'den fazla düşmüş ve sadece 2002'nin ilkbaharında artış göstermiştir. 2002'nin ortalarından bu yana nominal kurlar, oldukça istikrarlı bir seyir izlemiş ve reel olarak değer kazanmıştır. Böylece, Türk makamlarının enflasyonla mücadele stratejisini desteklemiştir. Türk makamları, şu anda ekonominin ve mali piyasaların istikrara kavuşturulması konusunda son dönemde elde edilen başarıdan yararlanarak biçimsel bir enflasyon hedefli rejime geçmeye hazırlanmaktadır.

Son dönemde bütçe dengesizliklerinin azaltılması konusunda önemli ilerleme kaydedilmiştir. Daha önceki dönemde sık sık değişen hükümetler ve depremlerle bankacılık krizinin yol açtığı beklenmedik mali sarsıntılardan kaynaklanan gevşek bütçe politikası, 1999 ve 2001'de kamu finansmanında önemli bozulmalara neden olmuştur. 2001'de bankacılık sektörünün çökmesinin önlenmesi ve tarımsal desteğin maliyeti bir önceki yıl GSYİH'nin % 6.1'i düzeyinde olan açığın % 29.8'e çıkmasına yol açmıştır¹⁷. Ancak o tarihten bu yana önemli ölçüde iyileşen bütçe disiplini, kamu açığının 2002'de GSYİH'nin % 12,7'sine, 2003'te de % 8,7'sine inmesini sağlamıştır. Türkiye, dönemin büyük bölümünde ESA 95 kriterlerine göre GSYİH'nin % 7'sinin üzerinde faiz dışı bütçe fazlası elde etmiştir. Bu, daha önceki ekonomik istikrar programları ile karşılaştırıldığında önemli bir başarıdır. Yerel yönetim ve sosyal güvenlik fonları, genel bütçe dengesi üzerinde sınırlı bir etki yaratmışlar ve hükümetin net borçlanma gereksinimini 1 puan düşürmüşlerdir. Bu önemli faiz dışı fazlanın gerçekleştirilmesi için ücretler ve yatırım gibi kamu harcamaları kısılmış ve vergi oranları artırılmıştır. Vergi muafiyetleri kaldırılmış ve vergi kaçakçılığının azaltılması ve vergi idaresinin etkinliğinin artırılmasına yönelik önlemler alınmıştır. Bunun sonucunda, toplam gelirlerin GSYİH'deki payı artmıştır (IMF'nin muhasebe standardı olan GFS'ye göre 1999'da % 24 iken 2003'te % 26 olmuştur). En büyük katkı, dolaylı vergilerdeki artışlardan gelmiştir. Faiz dışı harcamalar, genellikle GSYİH'nin yaklaşık % 20'si düzeyinde kalmıştır. Bütçe hedeflerinin gerçekleştirilmesindeki etkileyici performansa karşın, bu önlemlerin çoğu bir kereliktir. Özellikle harcamalarla ilgili olarak doğrusal harcama kesintileri ve kamu yatırımlarının kısıtlanması, bütçe hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Depremler ve bankacılık krizinden kaynaklanan maliyetler, Türkiye'nin 1999'da % 67 olan borçlanma oranının 2001'de % 105'e çıkmasına yol açmıştır. O tarihten bu yana borç oranı önemli ölçüde azalarak 2003'de GSYİH'nin % 87'sine inmiştir. Ancak, borçların büyük bölümü hala döviz cinsinden borçlar ve kısa vadeli faiz oranlarına bağlanmış borçlardan oluşmaktadır. Borç oranındaki önemli azalma kısmen kayda değer faiz dışı fazladan kaynaklanmakla birlikte aynı zamanda önemli nominal GSYİH artışının sonucudur. Geçen bir

¹⁷ Avrupa muhasebe standardı olan Avrupa Hesap Standardı, ESA 95'e göre. Bu yöntemde rakamlar, Uluslararası Para Fonu'nun GFS yöntemi gibi farklı muhasebe standartlarından oldukça farklı olabilir.

buçuk yıl içinde borcun yapısı, daha uzun vadelere ve TL cinsinden borçlanmalara yönelim sonucu krizlere karşı daha dayanıklı hale gelmiştir. Bu başarıya karşın Türkiye'nin borçlarının sürdürülebilirliği kurlar ve faiz oranlarındaki dalgalanmaların etkilerine açıktır.

Kamu sektörü muhasebesinin şeffaflığı ve vergi idaresinin verimliliği artmıştır. Son 5 yılda kamu ihaleleri, mali yönetim ve mali kontrole ilişkin mevzuatın uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi konusunda önemli ilerleme kaydedilmiştir. Bu reformlar, bir kamu ihale kurumu ile borç ve risk yönetimi için bir idare kurulmasına yol açmıştır. Ayrıca, daha önce bütçe dışı olan fonlar, kamu sektörüne dahil edilmiş ve devlet bankalarının görev zararları gibi daha önceden kaydedilmeyen mali işlemler, daha şeffaf bir muameleye tabi tutulmuştur. Son yıllarda destekleme fiyat fonu gibi yarı bütçesel faaliyetlere ilişkin 60 bütçe dışı fonun sayısı beşe indirilmiştir. Aralık 2003'te kamu iç mali denetimine ilişkin yeni bir Kamu Mali Yönetimi Kanunu kabul edilmiş ve 1 Ocak 2005'te yürürlüğe girecektir.

Makroekonomik politika bileşimi, daha geniş bir reform yaklaşımına doğru yönelmiştir. 1999'daki enflasyonla mücadele programının politika bileşimi, mali disiplin, kamu sektörü reformu ve Türkiye'nin düzenleyici ve kurumsal çerçevesinin modernleştirilmesi gibi ekonomik konsolidasyonun temel öğelerini içermektedir. Ancak, programın 2000-2001'de yetersiz şekilde uygulanması reform çabasının güvenilirliğini azaltmış ve 2001 krizine katkıda bulunmuştur. Türk ekonomisinin güçlendirilmesine yönelik daha sonraki istikrar programı, siyasi müdahalelerin azaltılması ve mali sektörün zayıf noktalarının giderilmesine daha fazla önem vererek reform programının kapsamını genişletmiştir. Sabit pariteye dayalı kur rejiminin yerine dalgalı kur sistemi uygulamaya konulmuştur. Bu, harici nominal çapa ile olan bağlantıyı keserken mali piyasalardaki çarpıklıkların önemli bir kaynağını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca, bütçe dengesizliklerinin azaltılmasına yönelik çabalar yoğunlaştırılırken düzenleyici ve kurumsal çerçeve, uluslararası standartlara daha uygun hale getirilmiştir. Bu program, IMF ve Dünya Bankası tarafından sağlanan önemli destekten yararlanmaktadır. Genel olarak 2001'den sonraki politika bileşimi, siyasi müdahaleleri azaltarak, mali sektörün zayıflıklarını gidererek ve yüksek enflasyonun düşmesi sonucu ekonomik belirsizlikleri azaltarak ekonomik istikrarı önemli ölçüde sağlamıştır. Özellikle sıkı bütçe disiplini, enflasyonist beklentileri azaltmış ve borçları daha sürdürülebilir hale getirmiştir. Ancak kamu sektörünün borçlanması, hala özel yatırımlar için borçlanma yapılması imkanlarını kısıtlamaktadır.

Piyasa güçlerinin aralarında serbestçe etkileşimde bulunma imkanı artırılmıştır. Devletin piyasa ekonomisine uzun süre müdahalede bulunmasından sonra serbestleştirme ve mevzuatın basitleştirilmesi süreci, 1980'lerde başlamış ancak kapsamı sınırlı kalmıştır. Son 5 yılda siyasi müdahalelerin azaltılması ve modern ve kurallara dayanan bir ekonomi için gerekli yasal ve kurumsal çerçevenin oluşturulması konusunda önemli ilerleme sağlanmıştır. Merkez Bankasının bağımsızlığı güçlendirilmiştir. Ayrıca, elektrik, şeker ve tütün gibi önemli piyasalar serbestleştirilmiş ve telekomünikasyon, enerji, tütün ve alkol alanlarında bağımsız düzenleyici ve denetleyici kurumlar tesis edilmiştir. Ayrıca, petrol piyasasının serbestleştirilmesine yönelik bir yasa kabul edilmiştir ve Ocak 2005'te yürürlüğe girecektir.

Fiyat sapsmaları azalmıştır. Fiyat yapısında büyük çarpıklıklara neden olan tarımsal destekleme fiyatları sisteminin yerine doğrudan gelir desteği sistemi getirilmiştir. Artık tütün ve şeker fiyatları, devletin satın alma kurumları yerine arz ve talebe göre belirlenmektedir. Elektrik, doğalgaz ve petrol ürünleri gibi belli ürünlerin fiyatları hala düzenlemeye tabidir. Hükümetin düşük gelirli gruplarını ekonomik istikrar programının sosyal maliyetlerinden koruma girişiminin bir parçası olarak, bu ürünler sübvansede edilmeye

devam etmektedir. Bununla beraber, 1999 yılında, Tüketici Fiyatları Endeksi sepetindeki kamu tarafından belirlenen fiyatların payı %24 civarındayken, 2003 yılında bu pay %17'ye düşmüştür.

Özel sektör Türkiye ekonomisinin yaklaşık %80'ini teşkil etmektedir. Toplamda kamu sektörünün payı oldukça küçüktür: 2003 yılında, yaratılan katma değer açısından, kamu iktisadi teşekkülleri ve devlet bankaları GSYİH'nin %7'sini oluştururken, kamu hizmetleri de GSYİH'nin yaklaşık %13'ünü teşkil etmiştir. Kamu teşekkülleri genel olarak sınırlı bir öneme sahip olmasına karşın, bu kurumlar, hala bankacılık veya temel sanayiler gibi bazı kilit sektörlerde önemli bir rol oynamaya devam etmektedirler. Bankacılık sektöründe, aktiflerin üçte biri devlete aittir. İmalat sektöründe ise, tamamı devlete ait işletmeler hala sektörün katma değerinin yaklaşık beşte birini ve sektördeki istihdamın da %12'sini oluşturmaktadır. Bu işletmelerin çoğunda personel fazlası mevcuttur ve verimsizlik söz konusudur. Fiyatlar yalnızca kısmen maliyeti kurtarmaktadır. Bu işletmeler daha çok imalat sektörüne girdi ürettiğinden, fiyat bozulmaları tüm ekonomiye yayılmaktadır. Son 5 yıl içinde, bankacılık sektörü de dahil olmak üzere devlete ait işletmelerdeki istihdam azalmış, 1999 yılında 500.000 kişiye istihdam sağlanırken, başka bir ifadeyle, toplam istihdamın %2.5'ini karşılarken, bu rakam 2003 yılında yaklaşık 430.000 kişiye (toplam istihdamın %2'si) düşmüştür.

Özelleştirmede kaydedilen ilerleme kısıtlı kalmıştır. Bu dönem içindeki özelleştirme gelirleri yalnızca 3.6 milyar € civarında kalmıştır (2003 yılında Türkiye GSYİH'nin %1.7'si). Şirketlerin özelleştirmeye hazırlanmasının kayda değer maliyetleri göz önüne alındığında, özelleştirmeden elde edilen net gelirlerin daha da düşük olduğu görülmektedir. Devlet, son 5 yıl içinde petrol dağıtımını gibi bazı ağ endüstrilerinden veya süt ve süt ürünleri, alkollü içecekler vs. üretimi gibi bazı gıda işleme faaliyetlerinden tamamen çekilmiştir. Bunun yanı sıra, tekstil, demir ve çelik, kereste ve kağıt üretimi, turizm gibi başka sektörlerdeki mevcudiyetini de azaltmıştır. En önemli özelleştirmeler arasında petrol dağıtım şirketi POAŞ'ın satışı ile TEKEL'in alkol üretim kısmının satışı yer almaktadır. Bu bağlamda alınan en önemli tedbir, 2,2 milyar € veya GSYİH'nin %1'ine tekabül eden gelir elde edilmesine yol açan mobil telefon lisanslarının satışı olmuştur. Bununla beraber, Devletin faaliyet gösterdiği kilit sektörlerden biri olan bankacılık sektöründe özelleştirme halen hazırlık aşamasındadır. Ayrıca, telekomünikasyon şirketi TÜRK TELEKOM'un, Türk Havayolları THY'nin ve Elektrik Dağıtım Şirketi TEDAŞ'ın özelleştirilmesi gibi başka özelleştirme projeleri de hala sonuçlandırılmamıştır. Kaydedilen ilerlemenin sınırlı kalmasının önemli nedenlerinden biri de daha önceki hükümetlerin politik kararlılığının yetersiz olmasıdır, bununla beraber şu andaki hükümet özelleştirmeye daha açık gözükmektedir. Üstelik, pek çok durumda, gerekli birincil ve ikincil mevzuatın kabul edilmesi için külfetli ve zaman alıcı bir süreçten geçilmesi gerekmiştir. Örneğin, enerji şirketlerinin özelleştirilmesine izin verilmesi için Anayasanın değiştirilmesi gerekmiş ve elektrik, doğalgaz, şeker ve tütün sektörlerindeki şirketlerin özelleştirilmeye hazırlanması için, bu sektörlerdeki düzenlemeler serbestleştirilmiştir.

Piyasaya giriş ve çıkışın önündeki engelleri azalmış olup, mevcut engeller hala yurt içi rekabeti engellemektedir. Mevcut işletme sayısının yaklaşık %10'una tekabül eden yüksek piyasa giriş ve çıkış sayısı, piyasadaki yüksek esnekliği gösterse de, bazı piyasalar hala mevcut mevzuat çerçevesinde veya uygulama mevzuatının olmaması neticesinde korunmaktadır. Bürokratik işlemler, özellikle önemli miktarda mali kaynağa ve hukuki uzmanlığa sahip olmayan KOBİ'ler açısından, hala önemli bir engel teşkil etmeye devam etmektedir. Yüksek düzeydeki kamu sektörü borçlanma gereği, teminatları hesaba katma

mekanizmalarının yetersizliği, borsada işlem görmeyen şirketlerin muhasebe uygulamalarının yeterince gelişmemiş olması ve ticari yargı sisteminin yetersizliğinin bir göstergesi olarak, bu tür işletmelere verilen banka kredileri oldukça düşük seviyede kalmıştır. Ayrıca, reel faiz oranları da hala çok yüksek olup, bu husus işletmeleri yatırımlarını dağıtılmayan kârlarla finanse etmeye zorlamaktadır. Bununla beraber, elektrik, gaz, tütün, alkol ve şeker gibi daha önce devletin hakim olduğu piyasaların açılmasında önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra, 2003 Haziran ayında kabul edilen bir kanunla şirket tescil prosedürleri basitleştirilmiş ve kolaylaştırılmıştır.

İşleyen bir piyasa ekonomisi için gereken hukuki sistem büyük ölçüde yerine oturmuşsa da ticari yargı sistemi, kanunların uygulanması ve sözleşmelerin icra edilmesinde hala ciddi bir darboğaz oluşturmaya devam etmektedir. Bürokratik süreç ve yavaşlığı, Türkiye’de hukukun üstünlüğü açısından önemli bir engel teşkil etmektedir. Çerçeve mevzuatın kabulü ile uygulama mevzuatının kabul edilmesi arasında geçen süre çok uzun olup, bu husus hukuk sisteminin etkililiğini ve tahmin edilebilirliğini azaltmaktadır. Özellikle ticari yargı personelinin sayıca ve eğitim açısından yetersiz olması işlemlerin uzamasına ve kanuni belirsizliğe yol açmaktadır. Fikri mülkiyet haklarının uygulanması yetersizdir. Ticari yargı sisteminin yanı sıra, mevcut uygulama mevzuatının da yetersiz işlemesi, yabancı sermayenin önündeki önemli engellerdir.

Mali sektör daha sağlam hale gelmişse de hala yeterince gelişmemiştir. Türk finans sektörü, nispeten küçük olup, aktifleri GSYİH’nin yaklaşık %70’ini teşkil eden bankacılık sektörünün hakimiyeti altındadır. Özel sektöre verilen krediler çok sınırlıdır. 1999 yılında GSYİH’nin %18’ini olan özel sektöre verilen kredi seviyesi 2001 krizinden sonra düşerek, 2002 yılında %15’lere gerilemiş, ancak 2003 yılının sonunda yeniden %17 seviyesine yükselmiştir. Öte yandan, menkul kıymetlerin sektör varlıklarındaki payı %30’a çıkmış olup, bunun %90’ını devlet borçlanma bonoları oluşturmaktadır. Mali krizin ve daha sıkı gözetim ve standartların neticesinde, 1999 Ocak ayında 75 olan banka sayısı 2004 yılı ortasında 49’a inmiştir. Ekonomik yaşamını devam ettiremeyen 20 banka, bu tür bankalarla ilgilenen bir kamu kurumu olan Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna (TMSF) devredilmiş ve bunun neticesinde söz konusu 20 bankadan 19’u tasfiye edilmiş veya başka bankalarla birleştirilmiştir. En büyük yedi banka toplam varlıkların %75’ini teşkil etmekte olup, bunlarından arasında yer alan üç devlet bankası varlıkların yaklaşık %30’una sahiptir. Bu üç banka kamu sektörü borçlarının finansmanında büyük rol oynamakta ve bankacılık sistemindeki devlet borç portföyünün %45’ini elinde bulundurmaktadır. Önemli özel bankaların çoğu, aile işletme gruplarının içinde yer almaktadır. Karmaşık mülkiyet yapılarından dolayı bu şirketlerin ihtiyati denetim ve şeffaflık standartlarına ne ölçüde uyduğunu değerlendirmek zaman zaman güç olmaktadır. Bu bankalar tarafından işletme grubu içinde verilen krediler her zaman piyasa koşulları ve ihtiyati denetim standartlarına uymamaktadır. Yabancı bankaların payı hala sınırlı olup, toplam varlıkların % 7’sinden azını oluşturmaktadır. Genel olarak, sektör 2001 krizini atlatmış gözükmektedir. 1999 yılında geri ödenmeyen kredilerin payı % 9,7 iken, bu pay 2001 yılı Aralık ayında % 29,3’e çıkmış ve daha sonra yeniden % 11,5’e inmiştir. Bankacılık sektörün kârlılığı hala nispeten az olup, aktif dönüşü 2003 yılında % 2,3 olarak gerçekleşmiştir. Ancak yine de sektörde kayda değer adımlar atılmaktadır.

Bankacılık dışındaki mali sektörünün rolü nispeten sınırlıdır. Bankacılık dışındaki mali sektörün varlıkları GSYİH’nin yaklaşık %4’ünü teşkil etmektedir. Halihazırda 70 sigorta şirketinden meydana gelen sigortacılık sektörü, geçmiş yıllardaki oldukça düşük seviyesine göre önemli bir artış göstermiştir. 2003 yılında brüt prim gelirleri GSYİH’nin % 1,4’ünü

oluşturmuştur. İMKB’de yaklaşık 300 şirketin hissesi işlem görmektedir. 2001 krizinden bu yana İMKB’de işlem gören şirketlerin sermaye büyüklüğünde önemli bir azalma meydana gelmiştir. Yine de, halihazırda bu büyüklük GSYİH’nin %29’u seviyesi gibi nispeten yüksek bir orana sahiptir.

Son 5 yıl içinde bankacılık sektörünün düzenlenmesi ve denetlenmesinde dikkate değer bir iyileşme kaydedilmiştir. Mali sektör reformu 2001 krizinden önce, 1999 yılında yeni Bankacılık Kanununun kabulü ve 2000 yılında Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumunun (BDDK) tesis edilmesiyle başlamış olsa da yaşanan mali kriz reformun önemli derecede hızlanmasına ve kapsamının genişlemesine neden olmuştur. Muhasebe standartları, risk yönetimi, iç denetim ve batık kredi karşılıklarına ve sermaye yeterlilik oranları ve öz kaynakların ölçülmesi ve değerlendirilmesine ilişkin yönetmelikler, uluslararası standartlara uyumlaştırılmıştır. Ayrıca bankacılık kanununda yapılacak diğer bazı değişiklikler de hazırlık aşamasındadır. Örneğin, muhasebe standartlarına ilişkin olarak 2002 yılında çıkarılan düzenleme ile Türk sistemi Uluslararası Muhasebecilik Standartları (IAS) ile uyumlu hale getirilmiştir. Ayrıca, bankaların kurulması ve işletilmesine dair yönetmelikler değiştirilmiş ve finans sektöründe birleşme ve devralmalara yönelik teşvikler kabul edilmiştir. Denetleme standartları modernleştirilmiştir. BDDK’nin bağımsızlığı teyit edilmiş ve sorumlulukları genişletilmiştir. Bununla beraber, kısa bir süre önce GSYİH’nin yaklaşık %2’sine denk gelen sermaye açığı bulunan bir bankanın keşfedilmesi, banka izleme sisteminin daha da sıkılaştırılmasına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bankacılık sektör düzenlemelerinin, uluslararası standartlara uydurulması yönünde atılan bir başka adım da 2004 Temmuz ayından itibaren mevduatlar üzerindeki tam devlet garantisinin 50 milyar TRL (yaklaşık 29.000 €) ile sınırlandırılmasıdır. Bankacılık dışı finans sektörünün denetimi şu anda Hazine’de, ancak 1 Ocak 2005 itibarı ile Bankacılık Düzenleme ve Denetim Kurumuna (BDDK) devredilmesi planlanmaktadır.

Birlik içindeki rekabetçi baskılar ve piyasa güçleri ile başa çıkma kapasitesi

Bu kriteri yerine getirme kabiliyeti, ekonomik kurumların, tahmin edilebilir bir ortamda karar vermesine imkan veren bir piyasa ekonomisi ve istikrarlı bir makroekonomik çerçevenin varlığına bağlıdır. Aynı zamanda, altyapı dahil olmak üzere yeterli insan kaynağı ve fiziksel sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır. Devlet işletmelerinin yeniden yapılandırılmasına ihtiyaç vardır ve işletmeler de daha verimli hale gelmek için yatırım yapmalıdırlar. Üstelik, işletmeler dış finansmandan ne kadar çok faydalanırlarsa ve yeniden yapılanma ve yenilik yapma konusunda ne kadar çok başarılı olurlarsa, uyum gösterme kapasiteleri de o kadar büyük olacaktır. Genel olarak, bir ekonominin, Birliğe katılmadan önce Birlik ile sağladığı ekonomik bütünleşmenin seviyesi ne kadar yüksek olursa, üyeliğin yükümlülüklerini üstlenme kabiliyeti de o kadar artacaktır. AB Üye Devletleri ile ticareti yapılan ürünlerin hem hacmi hem de çeşitliliği, böyle bir bütünleşmenin delilidir.

Makroekonomik istikrar artmıştır ve ekonomik reformlar yavaş yavaş güçlenmeye başlamaktadır. Bununla beraber, ekonomi hala uluslararası mali krizlerin olumsuz yansımalarına açıktır ve ekonomik reformun hızı, ekonominin performansını ve etkinliğini önemli ölçüde yükseltecek hıza ulaşmak zorundadır.

Düşük seviyede olan eğitim seviyeleri yükselmektedir. Elde bulunan veriler Türk nüfusunun eğitim seviyelerinde ilerleme kaydedildiğini göstermektedir. Yetişkin okur yazar oranları ile ilk ve orta öğrenime brüt kayıt oranları artmıştır. Bunun yanı sıra, işgücünün eğitim seviyesi, yüksek öğrenime doğru artmıştır. Türkiye’nin yüksek nüfus artışı, eğitim

sektöründe artan ihtiyaçların karşılanması için yeterli bütçe kaynaklarına ihtiyaç doğurmaktadır. Özellikle, kırsal alanlardaki temel eğitim, kaynak sıkıntısından dolayı olumsuz etkilenmektedir. Borç ödemenin, bütçe harcamalarına pek yer bırakmamasından dolayı 1999-2003 yıllarında eğitime ayrılan yıllık kamu harcaması GSYİH'nin %4'ü civarında kalmıştır. Ancak bu ciddi mali sınırlamalara karşın, eğitimi iyileştirmek için önemli çabalar kaydedilmiştir. 2004 bütçe teklifinde, eğitim harcamaları lineer harcama kesintilerinden muaf tutulmuştur. 2003 Aralık ayında kabul edilen Ulusal Kalkınma Planında insan sermayesine daha fazla önem verilmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye uluslararası yardım olarak bir dizi eğitim projesini uygulamaya devam etmektedir. Ayrıca eğitimin içeriği işgücü piyasalarındaki beceri talebine yeterince uymamaktadır. Araştırma ve geliştirmeye yapılan yatırım son yıllarda oldukça düşük seviyede seyretmiş ve GSYİH'nin %0.6'sında kalmıştır. Gösterilen kayda değer çabalar neticesinde araştırma ve geliştirme harcamaları 1990 yılından bu yana iki katına çıkmış ve %0.6'ya yükselmiştir. Üniversiteler, Türkiye'deki araştırma ve geliştirme harcamalarının üçte ikisini temsil ederken, özel sektörün araştırma ve geliştirme payı nispeten düşük kalmaktadır.

Sermaye hisselerindeki büyüme hızlanmaya başlamışsa da Doğrudan Yabancı Yatırımların payı sınırlı kalmıştır. 2003 yılında, brüt sabit yatırımlar %10 artmış ve 2004 yılının ilk üç aylık döneminde daha da hızlanmıştır. Bu sıçramadan önceki beş yıl boyunca brüt sabit yatırımlarda %6'nın hemen altında ortalama yıllık düşüşler yaşanmıştır. Dönemin tamamı boyunca ve iyileşme yaşanan son yıllarda, makine ve ekipmana yapılan yatırım, inşaata yapılan yatırımdan çok daha kuvvetli olmuştur ve inşaata yapılan yatırımlar düşmeye devam etmiştir. Yatırımlarda kaydedilen yükselmenin nedeni, makroekonomik istikrarın artmasıdır ve 2003 yılının başındaki Irak krizi ve yıl sonundaki terörist saldırılar da dahil olmak üzere bir dizi potansiyel krize rağmen böyle bir yükselme yaşanmıştır. Bununla beraber, ekipmana yapılan yatırımların payının artmasına karşın inşaata yapılan yatırımların payının düşmesi nedeniyle 2003 yılında GSYİH'nin %17.7'sini oluşturan brüt sabit yatırımların payı, 2001 kriz öncesi seviyesine göre daha düşüktür. Son yıllarda, ülkeye gelen yabancı sermaye akışı GSYİH'nin %0.5'inden azını oluşturmuştur. Doğrudan doğruya yabancı yatırımların birikmiş sermayesi GSYİH'nin yaklaşık %10'unu temsil etmektedir. Liberal bir mevzuat çerçevesine ve yeni kurulan Yatırım İstişare Konseyi dahil olmak üzere, yatırım ortamını iyileştirme yönünde atılan adımlara karşın, bürokrasinin karmaşıklığı ve yargı sisteminin verimsizliği veya fikri mülkiyet haklarının yeterince korunmamasından dolayı Türkiye'de faaliyet gösteren işletmeler engellenmektedir. Ekonomik istikrarın ve tahmin edilebilirliğin yetersiz olması da yabancı sermayeyi caydırıcı etkenler arasındadır. Bununla beraber, 2003 yılında bir Yabancı Sermaye kanunu kabul edilmiştir ve Türk makamları iş dünyasında şeffaflığı ve etkililiği arttırmak için çaba göstermektedirler.

Altyapı oldukça gelişmiştir; fakat yatırım sınırlı ve düzensiz olmuştur. Ulaştırma altyapısı ile ilgili iş riski orta seviyede olup, en zayıf halka, demiryolu şebekesidir. Karayolu, liman ve havayolu tesisleri oldukça gelişmiştir; fakat sıkı finansman sınırlamaları nedeniyle, iyileştirmeler küçük çapta olmuştur. Karayolu ağı, 1999 ile 2003 arasında 143 km (veya 1999'daki uzunluğunun %8'i) kadar uzatıldı. Telekomünikasyon linkleri yeterlidir; fakat ulusal telekomünikasyon hizmetleri sağlayıcısı olan Türk Telekom'u (TT) özelleştirme planları defalarca ertelenmiş ve böylece, stratejik özel yatırımcı tarafından sağlanacak olası yatırım da geciktirilmiştir. Enerji sektörünün reforma tabi tutulmasına yönelik güncel hamleler, tekrarlanan elektrik açığı riskini azaltmak için tasarlanmaktadır. Doğalgaz ve petrol boru hatları gibi diğer altyapı tesisleri genişletilmiştir.

Mali krizden sonra, işletmelerin yeniden yapılandırılması hızlanmış, fakat 2003-2004'te biraz

yavaşlamıştır. Bankacılık, tarım ve enerji sektöründeki yapısal reformların bir sonucu olarak, işletmelerin yeniden yapılandırılması, 2001-2002'de önemli ölçüde hızlanmıştır. Daha sıkı bankacılık denetimi ve bunun ardından borç vermenin azaltılması, holdingleri yeniden yapılanmaya zorlamıştır. Tarım ve enerji sektörlerinin serbestleştirilmesi, eski devlet kuruluşlarının bölünmesi ve birkaç anonim şirketin kurulması ile sonuçlanmıştır. Devlete ait işletmelerde, fazla işgücü azaltılmaktadır. Azalan bütçe desteği, bu şirketleri, verimliliklerini arttırmaya ve fiyatları gerçek maliyete göre ayarlamaya zorlamaktadır. Demiryolu sistemi reformunun ertelenmesi, mevcut altyapının önemli ölçüde eskimesine yol açmıştır ve büyük faaliyet zararları, bütçeye önemli bir yük getirmektedir.

Tarım ağırlıklı ekonomiden hizmet ağırlıklı ekonomiye geçiş devam etmiştir. Uluslararası trendlere paralel olarak, Türkiye'de tarım sektörünün önemi azalırken, hizmet sektörü ağırlık kazanmaktadır. Tarım sektörünün toplam brüt katma değer içindeki payı, yaklaşık %3 azalarak 2003 yılında %11,5'e düşmüştür. İmalat ve inşaatın toplam payı aynı kalırken, hizmet sektörünün payı, özellikle ulaştırma ve iletişim ve kamu hizmetleri paylarının artması ile, %60'ın üzerine çıkmıştır. İstihdamda da benzer bir eğilim gözlenmesine rağmen, istihdamın tarımdaki payı hâlâ yüksektir. 1999-2003 döneminde, tarım sektöründeki istihdam 1999'da %40'tan 2003'te %34'e gerilerken, istihdamın hizmet sektöründeki payı 1997'de %35,1'den 2003'te %40'a yükselmiştir.

Küçük ve çok küçük işletmeler, Türkiye ekonomisinin dengeleyici çekirdeğini oluşturmaktadır. İhracata yönelik büyük şirketlerin ve büyük devlet işletmelerinin önemine rağmen, küçük ve orta boy işletmeler, Türkiye ekonomisi için önemli genel istikrar sağlamaktadır. Onlar, imalattaki katma değerini sadece %30'unu temsil etmelerine rağmen, bu sektördeki istihdamın %60'ını temsil etmektedirler. İmalat sektöründe faaliyet gösteren KOBİ'lerdeki istihdamın yaklaşık yarısı, personel sayısı 10'dan daha az olan mikro işletmelerdedir. Esas olarak aile işletmesi olan bu işletmeler, küçük çapta olmaları yüzünden hızla değişen bir ortamda yeni iş alanları bulmada esnek olmaları nedeniyle, Türkiye ekonomisi için önemli bir şok emme işlevi görmektedirler. Dar sermaye piyasasının ve kamu sektörünün finansman gereksiniminin özel yatırımları azaltıcı etkisinin bir sonucu olarak, özel işletmelerin krediye erişimi sınırlıdır. Bu işletmeleri çoğu, büyük bir ihtimalle, işgücü düzenlemeleri, sosyal, sağlık ve çevre standartları gibi AB standartlarına uyum sağlamada zorluk çekeceklerdir.

Devletin ekonomiye müdahalesi azalmıştır. Tarım, enerji ve telekomünikasyon gibi önemli piyasaların serbestleştirilmesi, devletin müdahalesinde önemli bir azalmaya yol açmıştır. Devlet düzenlemesinin yerine, bağımsız düzenleyici kurumlar kurulmuştur. Ancak, devlet yardımının, AB standartlarına göre doğru bir şekilde izlenmesi, şeffaflığı ve dolayısıyla genel uygulama sicilini iyileştirecektir.

AB ile ticaret ve yatırım entegrasyonu, yüksek seviyede kalmıştır. 1980'li yıllarda ve 1990'lı yılların başında ticaretteki hızlı açılımın ardından, Türkiye'nin AB dışı ülkelerle ticari entegrasyonu oldukça sabit bir seyir izlemiş, mal ve hizmet ithalatı ve ihracatı, GSYİH'nin % 50'sinin biraz üzerinde kalmıştır. AB ile Türkiye arasındaki Gümrük Birliğinin kurulması sürecinde, ticari kısıtlamalar tedricen kaldırılmış ve bu da, iki taraflı ticarete belirgin bir artışa yol açmıştır. Türkiye'nin AB'ye mal ihracatının, toplam mal ihracatı içindeki payı 1999'da % 48'den, 2003'te % 55,4'e yükselmiştir. Ancak, kısmen artan petrol fiyatlarının etkisiyle, Türkiye'nin AB'den mal ithalatı, o dönemde, toplam ithalatın % 51'ini aşan seviyeden, 2003'te % 50,2'ye gerilemiştir. İthalattaki azalma, 2002 yılının ortasında durmuş; ki bu da, genellikle AB-15'ten gelen makina ve dayanıklı tüketim malları ithalatını azaltan, 1999 ve 2001 krizleriyle büyük ölçüde ilişkilidir. Anılan dönemde toplam doğrudan yabancı

sermaye girişinin yaklaşık üçte ikisi, AB kaynaklıdır. En çok kayırlan ülke tarife fiyatının basit ortalaması ile ölçülen, Türkiye'nin dış ticaret koruması, 2004 yılında, en çok kayırlan ülkelerden yapılan ithalatın % 13,4'ü, AB'den yapılan ithalatın % 9,8'i seviyesindeydi.

İhracatın mal bileşimi, daha yüksek katma değere doğru kaymaya devam etmiştir. Özellikle motorlu taşıt ihracatının % 4,3'ten % 12,3'e çıkması nedeniyle, sanayi mallarının ihracattaki payı 1999'da % 87,6'dan 2003'te % 90'ın üzerine çıkarken, tekstilin payı mutlak olarak büyük ölçüde sabit kalmış ve göreceli olarak toplam mal ihracatının % 38,4'ünden, % 30,8'ine gerilemiştir. Tarım ürünlerinin payı % 11'den % 7,7'ye düşmüştür. Mal ithalatının mal bileşimindeki değişiklikler, büyük ölçüde, 2001-2003 dönemindeki zayıf iç talebi ve petrol fiyatlarındaki artışı yansıtmaktadır. Metal ürünler ve makinalar gibi yatırım mallarının ve sanayi girdilerinin payı, % 20'nin üzerinden % 15'e gerilerken, ham petrolün payı neredeyse iki kat artışla % 11'e çıkmıştır.

Oynak döviz kuruna rağmen, Türkiye ihracatının fiyat rekabetçiliği sürdürülmüştür. Önceden ilan edilen, aylara bölüştürülen döviz kuru farkı (crawling peg) ile birlikte süregelen yüksek iç enflasyonunun, reel döviz kurunun belirgin ölçüde değerlenmesine yol açtığı 2000 yılı esnasında, Türkiye ihracatının fiyat rekabetçiliği, önemli ölçüde bozulmuştur. Sonuç olarak, ithalatta büyük artış olurken, Türkiye, önemli ihracat pazarlarında pazar paylarını yitirmiştir. Şubat 2001'de döviz kurunun serbestçe dalgalanmaya bırakılmasından sonra, yapılan yüksek devalüasyon ve fiyat rekabetçiliğindeki iyileşme, 2003-2004'te aşılmıştır. Birim işçilik maliyetine dayalı reel efektif döviz kurları, 2001 mali krizinin ardından %25'i aşan seviyede düşmüş ve 2003'te %10 civarında bir artışla, 2004'te kriz öncesi seviyelere ulaşmıştır. Emek verimliliği de, benzer bir trend izlemiştir. Emek verimliliği, 2001 yılında zayıf sermaye birikiminin ve düşük üretim artışının yansıması olarak 2001'de yavaşladıktan sonra, 2003-2004'te kaydedilen güçlü yatırıma eşlik eden sağlam büyüme ile, tekrar 2000 öncesi seviyelere çıkmıştır.

2.4 Genel değerlendirme

Türkiye, özellikle makroekonomik dengesizliklerini azaltmak suretiyle, işleyen bir piyasa ekonomisine doğru önemli ilerleme kaydetmiştir. Türkiye, istikrar politikasını sıkı bir şekilde sürdürmesi ve yapısal reformlara doğru ilave kararlı adımlar atması şartıyla, Avrupa Birliği içindeki rekabetçi baskı ve piyasa güçleriyle de başa çıkabilmelidir.

2001 yılındaki ekonomik krizden bu yana, ekonomik istikrar ve öngörülebilirlik önemli ölçüde iyileştirilmiştir. Daha önceki yüksek enflasyon, seviyesinde tarihi bir düşüş yaşanmış, siyasi müdahale azaltılmış ve kurumsal ve düzenleyici çerçeve, uluslararası standartlara daha da yaklaştırılmıştır. Böylece, istikrarlı ve kurula dayalı bir ekonomiye doğru önemli bir değişiklik olmuştur. Mali sektördeki dengesizlikler gibi kilit ekonomik zayıflıklar ele alınmıştır. Mali sektörün denetimi güçlendirilmiştir. Bunun sonucunda, Türkiye ekonomisinin şoka karşı dayanıklılığı, önemli ölçüde arttırılmıştır. Kamu maliyesini içeren kamu idaresinin şeffaflığının ve verimliliğinin arttırılmasında önemli ilerleme kaydedilmiştir. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırım girişinin kolaylaştırılması ve özelleştirmeye ilişkin yasal çerçevenin iyileştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır.

Halihazırdaki olumlu dinamikleri sürdürülebilir bir büyüme ve istikrara dönüştürmek için, devam eden reform sürecinin sürdürülmesi, hayati öneme sahiptir. İstikrara yönelik bir ekonomi politikasının sürdürülmesi, bu bakımdan kilit bir unsurdur. Özellikle mali dengesizlikler azaltılmalı ve enflasyonu önleyici süreç devam ettirilmelidir. İdari

prosedürlerin rasyonelleştirilmesi ve hukukun üstünlüğün güçlendirilmesi vasıtasıyla, iş ortamı iyileştirilecektir. Bu bağlamda, ticari yargının verimliliğinin iyileştirilmesi, özel bir önem arz etmektedir. Bankacılık sektörünün denetiminin ve ihtiyatlılık kurallarının, uluslararası standartlarla uyumlulaştırılmasına devam edilmelidir. Devlete ait bankaların ve işletmelerin özelleştirilmesi hızlandırılmalıdır. Yeterli kamu ve özel sektör yatırımları ve eğitime özel bir önem verilmesi, ekonominin rekabetçiliğini ve büyüme potansiyelini arttırmak için önemlidir. Geri kalan engellerin kaldırılması suretiyle, doğrudan yabancı yatırım girişi teşvik edilmelidir.

3 Üyelikten Kaynaklanan Yükümlülükleri Üstlenebilme Yeteneği

Raporun bu bölümünde, Türkiye'nin üyelikten kaynaklanan yükümlülükleri üstlenebilme yeteneği ele alınmaktadır. Bu yükümlülükler, müktesebat olarak bilinen ve Birliğin amaçlarının uygulanabilmesi için kullanılan hukuki ve kurumsal çerçeveyi ifade etmektedir. Bu bölümde, 2003 yılı İlerleme Raporundan sonra kaydedilen gelişmelerin değerlendirilmesinin yanı sıra, Türkiye'nin üyelikten kaynaklanan yükümlülükleri üstlenebilme yeteneğinin ve diğer yapılması gerekenlerin genel bir değerlendirmesinin verilmesi amaçlanmaktadır.

Bu bölüm, 29 müzakere başlığına uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Türkiye'nin müktesebatı çeşitli yönleriyle uygulayabilmesine yönelik idari kapasitesinin değerlendirilmesini kapsamaktadır.

Aralık 1995'te gerçekleştirilen Madrid Zirvesinde, özellikle aday ülkelerin idari yapılarının düzenlenmesi yoluyla, aşamalı ve uyumlu bir entegrasyon için koşulların oluşturulması gereğine işaret edilmiştir. Bu çerçevede Komisyon, Gündem 2000 Raporunda, Topluluk mevzuatının ulusal mevzuata etkili bir şekilde aktarılmasının önemini vurgulamış ve aktarılan mevzuatın adli ve idari kurumlar vasıtasıyla gerektiği gibi uygulanmasının daha da önemli olduğunu belirtmiştir. Gelecekteki üyelik bakımından yukarıda belirtilen husus, karşılıklı güven oluşturma vazgeçilmez ön koşuludur.

Haziran 2004 tarihli Brüksel Zirvesinde, Türkiye'nin reformları kararlı bir ilerleme sağlayarak tüm idari kademelerde tam olarak ve zamanında uygulanmasının önemi bir kez daha vurgulanmıştır. İşbu Rapor, Türkiye'nin idari kapasitesi hakkında 2003 yılı İlerleme Raporunda yapılan değerlendirmeler dikkate alınarak, müktesebatın farklı veçhelerinin uygulanması için gerekli ana idari yapılara yoğunlaşmış ve konuya derinlik ve detay kazandırma amacını izlemiştir.

1998 yılı İlerleme Raporunda Komisyon şu sonuçlara varmıştır:

“Türkiye, Gümrük Birliği Kararında öngörülen mevzuatın büyük kısmını gerekli süreler içinde kabul etme ve uygulama yeteneğini göstermiştir. Şimdi de, yükümlülüklerin zamanında yerine getirilmemiş olduğu sektörlerde benzer bir kararlılık göstermelidir. Kamu ihaleleri dahil iç pazar, tarım ve çevre alanları başta olmak üzere, yerine getirilecek pek çok yükümlülük bulunmakla birlikte, Türkiye, Avrupa stratejisinde belirlenen alanların çoğunda Topluluk mevzuatına uyum sürecini başlatmış durumdadır. Gümrük birliği ve Avrupa Stratejisi kapsamına girmeyen sektörlerde müktesebatın kabul edilmesi bakımından Türkiye'nin önünde hâlâ uzun bir yol bulunmaktadır.

Türkiye, gümrük birliği kapsamında müktesebatın uygulanabilmesi bakımından hukuki ve

idari kapasiteye sahip olduğunu tartışmasız şekilde göstermiş olmakla beraber, müktesebat uyumunun henüz sağlanamadığı diğer alanlarla ilgili olarak Türkiye'nin gelecekteki kapasitesi hakkında, bu aşamada bir görüş bildirmek mümkün değildir.”

2003 yılı İlerleme Raporunda Komisyon şu sonuçlara varmıştır:

Türkiye mevzuat uyumu konusunda birçok alanda ilerleme kaydetmiştir ancak birçok başlık için uyum henüz başlangıç aşamasındadır. AT - Türkiye arasındaki Gümrük Birliği konusunda daha fazla ilerleme kaydedilmiş ancak yükümlülüklerin tam olarak karşılanmadığı görülmektedir. Başka uluslararası yükümlülüklerin bulunduğu alanlarda uyum daha da ileri düzeydedir. Tüm alanlarda, daha ileri mevzuat uyumu gerekmektedir. Türkiye, Katılım Ortaklığı önceliklerine uygun olarak tüm alanlarda, Müktesebatın Kabulüne ilişkin Ulusal Programın uygulanması konusuna ağırlık vermelidir. Yeni mevzuat, müktesebattan uzaklaşmamalıdır.

Malların serbest dolaşımı alanında Türkiye, özellikle sektöre özel mevzuat konusunda ilerleme kaydetmiş olup, gıda güvenliği dahil, endüstriyel ve işlenmiş gıda ürünlerine ilişkin olarak, ürün güvenliği ve ürün özelliklerine ilişkin Eski ve Yeni Mevzuatın yaklaştırılması ve uygulanması bakımından önemli çaba harcanması gerekmektedir. Uygunluk değerlendirme ve Pazar denetimi mekanizmalarının ve kurumlarının oluşturulması alanında çok sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir ve yasal metroloji sisteminin güçlendirilmesi gerekmektedir. Kamu ihale kanununda yapılan değişikliklerden sonra Türkiye'nin müktesebat ile uyum düzeyi düşmüştür. Türkiye, kısa vadede, ticaretteki teknik engellerin kaldırılması için gerekli belgeleri kabul etmelidir. Müktesebatın doğru uygulanmasının ve 31 Aralık 2000'de uygulamaya konan Gümrük Birliği Kararından doğan yükümlülükler için uygunluğun sağlanması için yapılması gereken çok çalışma bulunmaktadır.

Kişilerin serbest dolaşımı alanında, rapor döneminde, özellikle, işçilerin serbest dolaşımı alanında, ilerleme kaydedilmiş ancak mevzuat uyumu sınırlı kalmıştır. Türkiye, hizmetlerin serbest dolaşımı konusunda, özellikle bankacılık sektörü, yatırım hizmetleri ve hisse senedi piyasası ile ilgili olarak ilerleme kaydetmiştir. Profesyonel hizmetler alanında sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Sigortacılık sektöründe, mevzuatın müktesebat ile uyumu konusunda ve idari kapasitenin güçlendirilmesi konusunda önemli çaba gerekmektedir. Veri korunması ile ilgili mevzuatın kabulü ile ilgili çabalar devam etmeli ve bilgi toplumu hizmetleri ile ilgili olarak, müktesebata uygun olarak kabul edilmelidir. Sermayenin serbest dolaşımı, özellikle, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi konusundaki mevzuat uyum ilerlemekte olup daha fazla çaba harcanmalıdır.

Önceki yıllarda alınan tedbirlere rağmen, şirketler hukuku alanındaki uyum, fikri ve sınai mülkiyet hakları dahil, sınırlı kalmıştır. Korsanlıkla ve fikri ve sınai mülkiyet haklarının ihlali konusunda yasal ve uygulama tedbirlerinin alınması gereklidir. Rekabet alanında, devlet yardımlarını izlenmesine ilişkin düzenlemelerin güçlendirilmesi ve devlet yardımları izleme kurumu kurulması için çaba harcanması gerekmektedir.

Tarım konusunda, hayvan ve bitki sağlığı alanlarında özellikle, hayvan hastalıkları kontrolü, büyükbaş hayvanların ve patatese ilişkin olarak da zararlı organizmaların tanımlanması ve kaydedilmeleri konusunda bir miktar ilerleme kaydedilmiştir. Bu sektörlerde tam uyum gerekli ise, idari kapasitenin artırılması, denetim ve teftiş sistemlerinin geliştirilmesi, gıda işleme kuruluşlarının geliştirilmesi amacıyla önemli çaba harcanması gerekmektedir.

Bir kırsal kalkınma stratejisi oluşturulmalıdır. Balıkçılık alanında sınırlı ilerleme kaydedilmiş olup özellikle teftiş ve denetim konusunda bazı hazırlık çalışmaları tamamlamıştır. Bununla birlikte, temel mevzuatın müktesebat ile uyumu ve kurumsal reform konusu hala yapılmamıştır.

Ulaştırma alanında, ilerleme çok sınırlı kalmıştır. Bazı sektörlerde, özellikle, karayolu ulaşımı ve deniz güvenliği konularında ulaşılan uyum düzeyi çeşitli uluslararası sözleşmelerin iç hukuka aktarılması ile ilgilidir. Deniz güvenliği ile karayolu ve deniz yolu alanlarında önemli çaba harcanmalıdır. Mevzuat ve idari kapasite bakımından vergilendirme konusunda sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Mevzuata ilişkin olarak, KDV konusunda daha fazla uyum gerekmektedir ve muafiyetlerin kapsamına ve indirilmiş oranların uygulanmasına daha fazla önem verilmelidir. Özel tüketim vergisi konusunda, alkol ve tütün vergileri konusunda bir miktar yaklaştırma yapılmasına karşın, uygulanan vergiler hala AB'deki en az vergiden daha düşüktür. Türkiye'nin ayrıca, vergilerin askıya alınması rejimini uygulamaya başlaması gerekir.

Türkiye, tüm istatistik alanlarında bir miktar ilerleme kaydetmiştir, ancak, uyum konusunda temel gerekliliklerin karşılanması amacıyla daha fazla çaba harcaması gerekmektedir. Temel tarafsızlık ve veri güvenilirliği, istatistiklerin şeffaflığı ve kişisel verilerin gizliliği ilkelerinin uygulanması amacıyla, mevcut mevzuatın müktesebat ile uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Sosyal politika ve istihdam alanında, Türkiye ilerleme kaydetmiştir. İdari kapasite güçlendirilmiş, iş kanunu ve istihdam politikası alanlarında cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesi yönünde önlemler alınmıştır. Sosyal diyalog ve sağlık ve güvenlik alanında daha ileri düzeyde çaba harcanması gerekmektedir. Enerji ile ilgili olarak, elektrik ve gaz piyasaları konusundaki çerçeve kanunlarının uygulanmasına ilişkin çeşitli hükümlerin kabul edilmesi ile önemli ilerleme kaydedilmiştir. Enerji yeterliliği ve yenilenebilir enerjilerle ilgili uyum konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Tüm enerji alanlarında uyumun tamamlanması için daha fazla çaba gösterilmelidir.

Sanayi politikasına ilişkin olarak, yeni doğrudan yabancı yatırım kanununun kabulü ile kamu sektörü reformu alanında ilerleme kaydedilmiştir. KİT'lerin yeniden yapılandırılması için daha fazla çaba gerekmektedir. Çelik sanayinin yeniden yapılandırılması önemli bir önceliğe sahiptir. KOBİ'ler konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Şirket kurma ve kayıt usullerinin basitleştirilmesi ile olumlu bir gelişme sağlanmıştır. Türkiye, iyi teknoloji geliştirme merkezlerine sahiptir. Türkiye'nin AB programlarına katılımı son zamanlarda başlamış olmasına karşın, Altıncı Çerçeve Programına tam ortaklığı, bilim ve araştırmaya ilgisinin olumlu olduğunu göstermektedir. Bilim ve araştırma alanında yapılan yatırım seviyesi artırılmalıdır. Eğitim ve öğretim alanında ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye üç Topluluk programına katılım için hazırlık çalışmalarını tamamlamak için harcadığı çabaları artırmalı ve alınan tedbirlerin uygulanmasını sağlamalıdır.

Kaydedilen ilerlemeye rağmen, telekomünikasyon müktesebatının uyumu yetersizdir ve özellikle, evrensel hizmet, numaralandırma, kiralanmış hatlar ve veri korunması ile ilgili konularda daha fazla çaba gerekmektedir. Mevcut mevzuatın uygulanması ve yürütülmesi konusu iyileştirilmelidir. Posta hizmetleri piyasasının serbestleştirilmesi için önemli çaba harcanması gerekmektedir. Kültür ve görsel işitsel politika alanında özellikle, Türkçe'den başka dillerde yayınlara imkan tanınarak ilerleme kaydetmiştir. Bununla birlikte, müktesebat ile uyum konusunda daha fazla çaba gösterilmelidir. Türkiye, diğer dillerde yayına ilişkin uygulama tedbirleri konusunda teşvik edilmektedir.

Bölgesel politika alanında, son ilerleme raporundan bu yana bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak, bölgesel politikanın merkezi ve bölgesel düzeyde uygulanmasını sağlamak için önemli ölçüde çaba sarf edilmelidir. Gerekli kurumlar kurulmalı ve yeterli insan kaynağı ve mali kaynakla donatılmalıdır. Çevre konusunda, Türkiye, bazı alanlarda kısıtlı gelişme kaydetmiş ve pek çok alanda müktesebata genel uyum düzeyi sınırlı kalmıştır. Çevre politikasının tüm alanlarında, mevzuat ve uygulama açısından daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Tüketici ve sağlığının korunması alanında, özellikle çerçeve kanununun kabul edilmesinden bu yana ilerleme sağlanmıştır. Bununla birlikte, tüketicinin yüksek düzeyde korunmasını teminen, etkin bir güvenlik gözetim rejiminin oluşturulması ve yeterli düzeyde kaynak gerekmektedir. Türkiye, adalet ve içişleri alanında uyumlaştırmaya yönelik stratejilerin kabul edilmesinde önemli ilerleme kaydetmiştir. Yasadışı göç ve organize suçla mücadele gibi birçok alanda, işbirliği artmıştır. Türkiye, kabul ettiği stratejileri uygulamaya ve yasal ve kurumsal çerçevesini uyumlaştırmaya yönelik çabaları artırmalıdır. Türkiye, Avrupa Birliği ile bir geri kabul anlaşması müzakere etmeye başlamalıdır.

Gümrük Birliği alanında aşağıda değinilen hususlara öncelik verilmelidir: Gümrüklerdeki denetime ilişkin mevzuat, taklit ve korsan mallar, kültürel mallar ve serbest bölgeler ile ekonomik etkili gümrük işlemlerine uygulanan ve gümrük mevzuatı dışında kalan mevzuat. Bu alanda idari kapasite geliştirilmiş olmasına rağmen, uyum sağlanmış mevzuatın etkili bir şekilde uygulanmasını teminen, kurumlar arası işbirliğinin güçlendirilmesi ve sonradan denetim ve sınır kontrollerinin iyileştirilmesi gerekmektedir.

Dış ilişkiler alanında sınırlı ilerleme kaydedilmiş olup, özellikle Genelleştirilmiş Tercihler Sistemine uyum sağlanması olmak üzere, Türkiye'nin bu alandaki yükümlülüklerini yerine getirmesi gerekmektedir. İkili anlaşmalar konusunda, Türkiye, AB'nin serbest ticaret anlaşması akdettiği ülkelerle benzer nitelikli anlaşmalar imzalamak amacıyla çabalarını sürdürmelidir. Ortak dış ve güvenlik politikası alanında, Türkiye, politikasını büyük oranda Avrupa Birliği ile uyumlu konumda tutmaya devam etmiştir. Türkiye, ulusal politika ve uygulamalarının Avrupa Birliği ortak tutumlarıyla uyumlu olmasını sağlamalı ve bütün müeyyideler ve kısıtlayıcı önlemlerin gereği gibi uygulanmasını temin etmelidir.

Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanununun kabul edilmesi konusunda yaşanan gecikme nedeniyle, mali kontrol alanında sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Söz konusu Kanunun kabul edilmesi ve bütçenin saydamlığının artırılması, muhasebe standartlarının iyileştirmesi ve yeni bütçe kodu sınıflandırmasının uygulanmasına yoğunlaşılması gerekmektedir.

Birçok alanda uygulama zayıftır. Müktesebatın etkili biçimde uygulanmasını temin etmek üzere, değişik alanlardaki idari kapasitenin güçlendirilmesi gerekmektedir. Devlet yardımları ve bölgesel gelişme alanlarında olduğu gibi bazı durumlarda, idari reform, yeni yapıların oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Yeni düzenleyici kurumların oluşturulduğu alanlarda, bu kurumların özerklikleri teminat altına alınmalı ve yeterli personel ve mali kaynak sağlanmalıdır.

3.1 Müktesebat Bölümleri

Daha önce belirtildiği üzere, Türkiye'nin üyelik yükümlülüklerini üstlenebilme yeteneğine ilişkin aşağıdaki değerlendirme, 29 müzakere başlığı listesine uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Buna göre bu bölüm, iç pazarın "dört özgürlük" olarak bilinen yapı taşlarına ilişkin ilerlemenin değerlendirilmesi ile başlamakta ve sektörel politikalar, ekonomik ve mali

işler, bölgesel politika, çevre, adalet ve içişleri, dış politika ve mali konular dahil olmak üzere, müktesebatın tüm yönlerini kapsayacak şekilde, her bir başlıktaki ilerlemenin sistematik değerlendirmesi ile devam etmektedir.

Bölüm 1: Malların Serbest Dolaşımı

Malların serbest dolaşımı ilkesi, malların serbestçe Birliğin bir kısmından diğer kısmına dolaşımı anlamına gelmektedir. Bir dizi sektör için bu genel ilkeye, “eski yaklaşımı” (kesin ürün detaylarını getirerek) ya da “yeni yaklaşımı” (genel ürün gereklerini getirerek) takip eden uyumlaştırılmış düzenleyici bir çerçeve eşlik etmektedir. Bu Başlığın kapsamına giren müktesebatın en büyük bölümünü uyumlaştırılmış Avrupa ürün mevzuatının üstlenilmesi teşkil etmektedir. İlave olarak, standardizasyon, belgelendirme ve piyasa gözetimi alanlarında yatay ve usule ilişkin tedbirlerin uygulanmasıyla ilgili olarak, yeterli idari kapasite gerekmektedir. Bu başlık ayrıca uzmanlaşmış uygulayıcı kurumlar gerektiren kamu ihalelerine ilişkin ayrıntılı AB kurallarını kapsamaktadır.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son İlerleme Raporundan bu yana, Türkiye, özellikle sektör-spesifik mevzuata uyum olmak üzere malların serbest dolaşımı alanında ilerleme kaydetmiştir.

Yatay ve usule ilişkin tedbirlerle ilgili olarak önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Standardizasyon alanında, Türk Standartları Enstitüsü (TSE), CEN, CENELEC ve ETSI¹⁸ standartlarını kabul etmeye devam etmiştir. İlave Yeni Yaklaşım Direktiflerinin ve diğer uyumlaştırılmış AT mevzuatının iç hukuka aktarılmasıyla birlikte, rapor döneminde zorunlu standartların sayısı 1,150’den 500’ün altına düşmüştür.

TSE yeniden yapılandırılmış ve standardizasyon faaliyetlerini, Avrupa ve uluslararası standartların aktarılması ile CEN/CENELEC’e tam üye olabilme hedefine yoğunlaştırmıştır. Bu nedenle zorunlu uygulamalardan kaynaklanan piyasa öncesi kontrol rolü azalmıştır.

Sağlık Bakanlığı, akreditasyon ve uygunluk değerlendirme alanında, tıbbi cihazlar, vücut dışında kullanılan tıbbi tanı ürünleri ve vücuda yerleştirilebilir aktif tıbbi cihazlarla ilgili olarak uygunluk değerlendirme kuruluşlarının tayin edilmesine ilişkin yönlendirici ilkeler yayımlamıştır. Aynı çalışmayı Bayındırlık ve İskan Bakanlığı da yapı malzemeleri direktifi için gerçekleştirmiştir. Telekomünikasyon Kurumu ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığı kendi görev alanlarına giren sektörlerde muhtemel onaylanmış kuruluşların listesini çıkarmıştır.

Türk Akreditasyon Kurumu (TÜRKAK) 24 kuruluşu akredite etmiştir. Bununla birlikte TÜRKAK henüz Avrupa Akreditasyon Birliği (EA) ile bir çok taraflı anlaşma (MLA) imzalamamıştır. Bu nedenle TÜRKAK’ın yapmış olduğu akreditasyon işlemleri AB’de tanınmamaktadır.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Mayıs 2003’de piyasa gözetiminin usul ve esaslarına ilişkin bir yönetmeliği kabul etmiştir. Yönetmelik, denetim, verilecek cezalar ile denetçilerin görev ve sorumluluklarına ilişkin ilkeleri ortaya koymaktadır. Buna göre Bakanlık pilot bölge olarak 15 öncelikli ili belirlemiştir. 2007 yılının sonuna kadar bu çalışmaların 81 ili kapsamı planlanmaktadır. Piyasa gözetimi konusunda eğitim faaliyetleri gerçekleştirilmiş ve Ankara,

¹⁸ CEN: Avrupa Standardizasyon Komitesi, CENELEC: Avrupa Elektroteknik Standardizasyon Komitesi, ETSI: Avrupa Telekomünikasyon Standartları Kurumu

İzmir ve İstanbul il müdürlüklerinde bir bilgi ağı oluşturulmuştur.

İlgili bakanlıklar, oyuncaklar, tıbbi cihazlar, deterjanlar, kişisel koruyucu donanımlar ve yapı malzemeleri için bir piyasa gözetim stratejisi kabul etmiş yada uygulamaya başlamıştır. Yapı malzemeleriyle ilgili olarak bazı müfettişler bu konuda eğitim görmüştür. Denizcilik Müsteşarlığı da kendi görev alanıyla ilgili olarak piyasa gözetimi faaliyetleri gerçekleştirmektedir.

Sektör-spesifik mevzuatla ilgili olarak, Yeni Yaklaşımın kapsadığı alanlarda, kişisel koruyucu donanımlar, vücut dışında kullanılan tıbbi tanı ürünleri ve otomatik olmayan tartı aletleri konusunda daha ileri düzeyde uyum sağlamak amacıyla yeni mevzuat kabul edilmiştir. Eski Yaklaşım kapsamındaki alanlarda, motorlu araçlar ve romörkleri, gübreler ve beşeri tıbbi ürünler konularında uyum çalışmalarını tamamlamak amacıyla yeni mevzuat kabul edilmiştir.

Gıda güvenliği ve gıda ürünleri mevzuatına (bkz. ayrıca, Bölüm 7-Tarım) ilişkin olarak, özellikle çikolata ve çikolata ürünleri, gıda katkı maddeleri ve bala yönelik olarak gıda güvenliği mevzuatının kabulü konusunda sınırlı düzeyde ilerleme kaydedilmiştir. Genetik olarak değiştirilmiş gıdalar için analiz yöntemleri geliştirilmiş ve bir laboratuarda uygulamaya konulmuştur.

Diğer alanlardaki müktesebata ilişkin olarak, ateşli silahlar ve kültürel ürünler konusunda önemli bir ilerleme kaydedilememiştir.

Ulusal mevzuata karşılıklı tanıma ilkesi getirilmesi dahil olmak üzere, uyumlaştırılmamış alanlara ilişkin herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir.

Ticarette teknik engeller ile ilgili olarak, Dış Ticaret Müsteşarlığı Şubat 2004'de CE işareti taşıyan ürünlerin ithalatını kolaylaştıran bir tebliğ yayımlamıştır. Bu mevzuata göre, oyuncaklar, tıbbi cihazlar, vücut dışında kullanılan tıbbi tanı ürünleri, LVD, EMC ve Makine direktifleri kapsamında olan ve CE markası taşıyan ürünler, teknik dosyaları üzerinde ilave bir inceleme olmaksızın serbestçe Türk pazarına girebilecektir. Yalnızca ürünle ilgili alınması gereken asgari güvenlik önlemleri konusunda ciddi boyutta kuşkular bulunduğu yetkili kuruluş ürüne ilişkin teknik dosyanın veya ilave ayrıntıların sunulmasını talep edebilir. Bu durum ise kontrol görevini tümüyle ülke içindeki piyasa gözetimine yüklemektedir. Bu nedenle halihazırda mevcut olmayan, işleyen etkin bir piyasa gözetimi sistemine ihtiyaç vardır.

Bununla birlikte, bu tebliğin tümüyle uygulanmadığına ilişkin belirtiler bulunmaktadır. Bu tebliğin kabul edilmesinden hemen sonra, gümrük yetkilileri asgari güvenlik gerekleriyle ilgili risk değerlendirmesi yapmalarının mümkün olmadığını iddia ederek ilgili ürünleri incelemek üzere defalarca TSE'ye göndermiştir.

Porselen yemek takımları gibi CE markası taşımayan ürünler ile uyumlaştırılmamış alanlara giren ürünlere ilişkin ticarete de teknik engellerin olduğu bildirilmiştir.

Kamu ihaleleri ile ilgili olarak, Türk Kamu İhale Kanunu Nisan 2004'de değiştirilmiştir. Bu değişiklik ile eşikler ve mali kısıtlamalar gözden geçirilerek değiştirilmiş ve 2003 yılı toptan eşya tüketici fiyatları bazında AB düzeyini aşmıştır. 2004 yılında yapılan diğer değişiklikler de ulusal mevzuat ile müktesebat arasındaki farkı genişletmiştir.

Temmuz 2004'de parlamento, tabiat varlıklarının restorasyon ve korunmasına ilişkin projeler ile kara yollarının rehabilitasyonu, korunması, kara yolu taşımacılığı ve kazı işleri projeleri için gerekli mal ve hizmet alımlarını hariç tutan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununu kabul etmiştir.

İdari kapasite ile ilgili olarak, Kamu İhale Kurumu (KİK) gerek kendi personeli gerek ihale yapan birimlerin eğitimi için seminerler düzenlemiştir. 2003 yılında yeni yasaya uygun olarak ve yasada belirtilen usullere göre 35,000 ihale duyurusu yapılmıştır. Bu ihaleler ile ilgili olarak KİK'e 729 itirazda bulunulmuştur.

Genel Değerlendirme

Rapor dönemi içerisinde belirli bir düzeyde uyum sağlanmış olmasına karşın, malların serbest dolaşımına ilişkin müktesebata uyum eksik kalmış, Gümrük Birliğinden kaynaklanan ve 2000 yılı sonuna kadar ticaretin önündeki teknik engellerin kaldırılmasını öngören yükümlülükler yerine getirilmemiştir.

Kaydedilen son ilerlemelere karşın özellikle ticaretin önündeki teknik engellerin kaldırılması konusunda hala kanıtlanmış şikayetler bulunmaktadır. TSE'nin ithalattaki kontroller ve belgelendirme ve test faaliyetlerine ilişkin zahmetli formalitelerdeki rolü daha da azaltılmalı ve işlemler basitleştirilmelidir.

Yatay ve usule ilişkin tedbirlerle ilgili olarak yeni ve küresel yaklaşıma bir çerçeve oluşturan temel mevzuat hali hazırda kabul edilmiş olup, uygulanmaktadır.

Standardizasyona ilişkin olarak, son rapordan bu yana zorunlu standartların azaltılması dikkate değer olumlu bir adımdır. TSE, standartların hazırlanması ve yayımlanması, sınıai metroloji ve kalibrasyon alanlarında hizmet sunma ile uygunluk değerlendirmesi ve belgelendirme faaliyetlerinden sorumludur. TSE, CEN ve CENELEC'in bağlı bir üyesidir. TSE'nin, yeniden yapılanma ve hedef ve stratejisini değiştirerek zorunlu belgelendirme uygulamasından AB'ye uygun uygulamalara geçmek ve böylelikle CEN/CENELEC'e tam üye olmak için attığı adımlar da olumlu gelişmelerdir. Bu çabaların sürdürülmesi gerekmektedir.

Türkiye, uygunluk değerlendirmesi ve piyasa gözetimi alt yapılarını oluşturmaya yönelik olarak, yasal düzenleme ve uygulama bakımından ilave adımlar atmıştır. Bununla birlikte, Yeni ve Küresel Yaklaşım Direktiflerinin etkili biçimde uygulanması amacıyla, ilgili kamu kurumlarının idari kapasitelerinin güçlendirilmesi ve yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

Akreditasyon alanında, 2000 yılında kurulan TÜRKAK verimliliği ile birlikte akreditasyon faaliyetlerini de önemli ölçüde artırmıştır. Bununla birlikte, TÜRKAK'ın akreditasyona ilişkin Avrupa İşbirliği çok taraflı anlaşmasını (EA) imzalamamış olması nedeniyle uygunluk değerlendirmesi yapan kuruluşlar akreditasyon için TÜRKAK yerine AB kuruluşlarına yönelmektedir. TÜRKAK, bu nedenle bilirkişi değerlendirmesi için EA'ya başvurmalıdır. TÜRKAK'ın, yerinde değerlendirme yapacak eğitimli ve deneyimli denetçileri bulunmamaktadır. Sürekli ve etkin bir şekilde çalışabilmek için Türk denetçi personelinin sayısının artırılması ve uzmanlıklarının derinleştirilmesi gereği bulunmaktadır. Uygunluk değerlendirme kuruluşları kabul edilebilir bir izlenebilirlik ve güvenilirlik konusunda güçlük çekmektedir. Akredite kalibrasyon tesislerinin sayısı tüm pazara hitap edecek yeterlilikte değildir. Bunun dışında, işbirliği yapma geleneği ve yeterlilik testleriyle laboratuvarlar arası

kıyaslama yapma mekanizmaları da bulunmamaktadır.

Türkiye Piyasa Gözetimi Koordinasyon Kurulu Türkiye’de bir piyasa gözetimi sisteminin oluşturulmasını koordine etmektedir. Kurul, şimdiye kadar piyasa gözetimi ve uygulanmasına ilişkin Türkiye’de genel bir stratejinin oluşmasına yönelik olarak tavsiye niteliğinde bazı kararlar almıştır.

Uygunluk değerlendirmesi ve piyasa gözetimi sistemi için gerekli unsurların belirlenmesi konusunda ilerleme kaydedilmesine karşın, pratikte uygulamaya konulamaması endişeye neden olmaktadır.

Metroloji alanında, belirsizlik hesapları ve laboratuvarlar arası kıyaslama çalışmaları yapılmalıdır. Bilimsel ve sınai metroloji, yasal metrolojiden daha iyi bir biçimde örgütlenmiştir.

Türk mevzuatı, ürün güvenliği ve gümrük kapılarında yapılan güvenlik kontrollerine ilişkin müktesebat ile henüz uyum içinde değildir.

Sektör-spesifik mevzuata ilişkin, Eski Yaklaşım kapsamındaki ürünler için, özellikle motorlu taşıtlar konusunda müktesebatın üstlenilmesi konusunda belli bir ilerleme, yakın zamanda da gübre konusunda başarı sağlanmıştır. Eczacılık ürünleri, veterinerlikte kullanılan tıbbi ürünler, kozmetik ve kimyasal ürünlere ilişkin mevzuat henüz müktesebat ile uyumlu değildir.

Özellikle, eczacılık ürünlerine ilişkin genel ticaret rejimi sorunludur. Türkiye, AT-Türkiye Gümrük Birliğinden kaynaklanan yükümlülükler gereği 1 Ocak 2001 tarihi itibarıyla gerçekleştirmiş olması gereken verilerin korunması/ veri münhasırlığına ilişkin müktesebata hala uyum sağlayamamıştır. Sonuç olarak Türkiye verilerin korunması/veri münhasırlığı konusunda bir çalışmaya sahip değildir. Türkiye, zaman geçirmeden müktesebat doğrultusunda gerekli mevzuatı kabul edip bir an önce uygulamaya koymalıdır.

Gıda güvenliği konusunda, katkı maddeleri alanında, fındık ve kuru incirde aşırı aflatoksin, bazı meyve ve sebzelerde de sülfite kirlenmesini önlemek için gerekli tedbirler alınmalıdır. Yeterli düzeyde personelin sağlanması ve numune alma ve test metodlarının standart hale getirilmesi konusunda eğitim verilmesi gereği hala sürmektedir. Tehlike Analizi ve Kritik Kontrol Noktaları (HACCP) ile İyi İmalat Uygulamaları ilkeleri konusunda denetçiler için bazı eğitim kursları verilmiş olmasına karşın, denetim teknikleri konusunda hala eğitim ihtiyacı bulunmaktadır. Gıda mevzuatının müktesebat ile uyumu ve uygulanması konusundaki çabalar sürdürülmelidir. Gıda ve Yem için Acil Alarm Sisteminin (RASFF) düzgün bir şekilde izlenebilmesi amacıyla, Tarım ve Köyişleri Bakanlığının Ankara’daki merkez teşkilatı ile taşra teşkilatı arasında daha sıkı bir işbirliği ile bilgisayar ağı yoluyla veri alışverişi akışı sağlanmalıdır. Laboratuvarların akreditasyon işlemleri hızlandırılmalıdır. Işınlama sistemleri iyileştirilmeli, mevzuat müktesebat ile uyumlu hale getirilmeli ve ışınlı gıdaların analizi uygun bir şekilde yapılmalıdır. Gıda ürünleri konusunda halihazırda uygulanmakta olan pazara giriş öncesi onay uygulaması kaldırılmalıdır.

Yeni Yaklaşım kapsamındaki sektörler alanında, ambalaj atıkları ve insan taşıma amaçlı teleferiklerle ilgili direktiflerin iç hukuka aktarılması hala gerçekleşmemiştir, birçok alanda da aktarılmış mevzuatın müktesebat ile uyumunun teyit edilmesi gerekmektedir.

Yeni Yaklaşım Direktiflerinin uygulanmasına ilişkin olarak, özellikle ithalat konusunda Dış

Ticaret Müsteşarlığı, Gümrük İdaresi ve teknik Bakanlıklar arasındaki işbirliği güçlendirilmelidir.

Uyumlaştırılmamış alanda malların serbest dolaşımındaki engellerin belirlenmesine, karşılıklı tanıma ilkesinin ve bu alanda eşlik eden araçların uygulanmasına yönelik mevzuatın kabul edilmesi amacıyla kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır. Türk mevzuatında malların serbest dolaşımı ilkesi ile çelişen unsurların gözden geçirilmesine bir an önce başlanmalıdır.

Eski devlet tekel kurumu TEKEL'in özelleşmiş olmasına karşın, alkollü içkilerin pazara girişi konusundaki sorunlar sürmektedir. Alkollü içkiler konusundaki rekabet koşulları hala istenilen seviyede değildir. İkincil mevzuatta tekrar yapılan değişiklikler, yasal hükümlerin kesinliğini ve pazar koşullarının öngörülebilir olma niteliğini azaltmıştır. Söz konusu sorunlar, 2001 yılında çıkan ve Gümrük Birliği ile Türkiye'nin DTÖ yükümlülükleri ile çelişen bir dizi hüküm içeren birincil mevzuattan kaynaklanmaktadır. Pazarda rolü olan tüm aktörlere adil bir zemin hazırlamak amacıyla söz konusu mevzuat acilen değiştirilmelidir.

Kamu ihaleleri alanında, mevcut kanun hala ülkede yerleşik teklif sahiplerine katılma hakkı tanımakta ve Türk teklif sahipleri lehine tercihler içermektedir. Buna ek olarak, ihale açan çok sayıda kuruluş da bu kanunun kapsamı dışında tutulmaktadır. Bunun dışında 2003 yılından beri teklif verme süreleri büyük ölçüde kısaltılmıştır. 2004 yılında yapılan değişiklikler, yayımlanması zorunlu ihale duyurularındaki eşik miktarının daha yüksek tutulması veya ihaleye katılma ölçütleri konusunda bilgi bulunmaması gibi rekabet ve şeffaflık konusunda kısıtlamalar getirmiştir. Tüm bu yeni kısıtlamalar müktesebat ile ters düşmektedir. Kamu hizmetler sektörü (utilities sector) ile kamu inşaat işleri imtiyazları Kamu İhale Kanunu kapsamında bulunmamaktadır. Türkiye bu nedenle zaman geçirmeden ters düşen noktaları uyumlu hale getirmelidir.

Ağustos 2003 tarihinde Kamu İhale Kanununda yapılan değişiklikle, Kamu İhale Kurumu (KİK) ihale duyurularını yayımlama ve elektronik bülten hazırlama ile abone sistemi oluşturma rolü üstlenmiştir. Bunun dışında KİK kendi personeli ve ihale açan kurumlar için eğitim vermeye başlamıştır. Kamu ihaleleri konusunda idari kapasiteyi güçlendirmek ve Türkiye'de kamu ihalelerine ilişkin yeni rejimin şeffaf bir biçimde uygulanmasını sağlamak amacıyla Kamu İhale Kurumuna ve ihale yapan birimlere ilave yatırımların gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Genel olarak, Türkiye, müktesebatın üstlenilmesi bakımından giderek daha fazla ilerleme kaydetmektedir; ancak özellikle mevzuatın etkili bir biçimde uygulanmasının sağlanması konusunda büyük çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Türkiye, ticarete teknik engellerin kaldırılmasına yönelik araçların kabulü ve müktesebatın doğru uygulanması ile Gümrük Birliğinden kaynaklanan yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamalıdır. Bu, özellikle, malların serbest dolaşımı ilkesi ile bağdaşmayan tedbirlerin kaldırılmasına ilişkin mevzuatın gözden geçirilmesi için olduğu kadar karşılıklı tanıma prensibinin kabul edilmesi ve zaman geçirmeden müktesebat ile uyumlu hale getirilmesi gereken eczacılık ürünleri ile ilgili gecikmiş mevzuat için de geçerlidir. Piyasa gözetim sistemlerinin oluşturulmasına ilişkin ilk girişimler olumlu gelişmelerdir. Bununla birlikte Türkiye bu faaliyetleri hızla yoğunlaştırmalı ve genişletmelidir.

Türkiye, AB'den farklılık gösteren yeni teknik şartnameleri uygulamaya koymaktan kaçınmalıdır. Türkiye ayrıca şeffaf olmayan ve ayrımcılık unsurları taşıyan kamu ihaleleri uygulamalarından vazgeçmeli, Avrupa mevzuatından daha da uzaklaşan yeni hükümleri kabul etmekten kaçınmalı ve ihale sistemini müktesebat ile uyumlu hale getirmelidir. Türkiye, eczacılık ürünleri için farklı piyasa aktörleri arasındaki ayrımcılığa son verilmesini teminen veri münhasırlığına ilişkin hükümleri gecikmeksizin kabul etmelidir. Gıda güvenliği alanında da müktesebata uyumu ve idari kapasiteyi artırmak amacıyla daha fazla çaba harcanmalıdır.

Bölüm 2: Kişilerin Serbest Dolaşımı

Bu bölüme ilişkin müktesebat, vatandaşı olduğu Üye Devlet dışında bir Üye Devletde yasal olarak istihdam edilen işçilere ayrımcı muamele yapılmamasını sağlamayı amaçlar. Bu, Üye Devletler arasında idari işbirliğini gerektiren sosyal güvenlik haklarının birleştirilmesi veya transferi imkanını içerir. Belirli mesleklerin icrasını kolaylaştırmak amacıyla, müktesebat aynı zamanda mesleki niteliklerin ve diplomaların karşılıklı tanınmasına ilişkin özel kuralları da içerir; belirli meslekler bakımından, ilgili mesleki niteliğin AB üyesi bir devlette otomatik olarak tanınabilmesi için, uyumlaştırılmış bir müfredat izlenmelidir. Ayrıca, bu alan AB vatandaşlarının herhangi bir Üye Devletteki ikamet ve oy kullanma haklarını da kapsamaktadır.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Raporlama dönemi süresince bu bölüme ilişkin sınırlı ilerleme kaydedilmiştir.

Mesleki niteliklerin karşılıklı tanınması, vatandaşlık hakları veya sosyal güvenlik sistemlerinin ileriye dönük koordinasyonu alanlarında herhangi bir gelişme olmamıştır.

İşçilerin serbest dolaşımına ilişkin olarak, Eylül 2003'de ve Nisan 2004'de yabancıların çalışma izinleri konusunda iki uygulama yönetmeliği çıkarılmıştır.

İdari kapasiteye ilişkin olarak, kamunun iş bulma hizmetlerinin modernize edilmesine yönelik bir proje geliştirilme aşamasındadır. Başka bir gelişme kaydedilmemiştir.

Genel Değerlendirme

Türkiye'nin hâlâ, akademik diplomaların ve mesleki niteliklerin tanınmasının gerçekleştirilebilmesine yönelik hukukî zemini oluşturması gerekmektedir. Kaldırılması gereken olan vatandaşlığa, ikamete ve dile ilişkin hükümler halen mevcuttur. Meslekler için asgari eğitim gereklerine ve mesleki eğitimin koordinasyonu konusundaki belirli Direktiflere (sağlık alanındaki 6 meslek ve mimarlar) ve de mesleki niteliklerin tanınması Direktiflerine (aynı mesleklere ilaveten Genel Sistem Direktifleri ve avukatlar hakkındaki iki Direktif) uyuma ilişkin olarak, Türk mevzuatı standarda yaklaştırılmalıdır.

Özellikle mevcut Üye Devletlerden gelen mesleki niteliklerin tanınması konusundaki talepleri değerlendirebilmek amacıyla, ulusal bir meslek standartları kurumunun oluşturulması da dahil olmak üzere, idari kapasitenin kayda değer şekilde güçlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin, yabancı işçilerin serbest dolaşımına ilişkin sınırlamaların kaldırılması bakımından, çeşitli kanunları ve mesleki örgütlerin bu çerçevedeki rolünü gözden geçirmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Gelecekte EURES (Avrupa İş Bulma Hizmetleri) ağına dahil olma

ihhtimali çerçevesinde, kamunun iş bulma hizmetleri gerektiği gibi güçlendirilmeli ve personeli eğitilmelidir.

Sosyal güvenlik sistemlerinin koordinasyonuna ilişkin olarak, Türkiye, sosyal güvenlik sisteminin reformu çabalarını sürdürmeli ve idari kapasitesini güçlendirmelidir.

Sonuç

Müktesebata uyum başlangıç aşamasındadır.

Türkiye'nin halihazırda, bu bölümün kapsadığı tüm alanlarda mevzuatını uyumlaştırmak amacıyla kapsamlı çalışma yürütmesi ve kurumlarını güçlendirmesi gerekmektedir.

Bölüm 3: Hizmet Sunumu Serbestisi

Bu başlık çerçevesinde, Üye Devletler, AB'nin herhangi bir yerinde yerleşme hakkı ve hizmet sunumu serbestisinin ulusal mevzuat tarafından engellenmemesini sağlamakla yükümlüdür. Bazı sektörlerde müktesebat, iç pazarın işlemesi için gerekli olan uyumlaştırılmış kurallar öngörmektedir. Bu, büyük ölçüde mali sektörler (bankacılık, sigorta, yatırım hizmetleri, menkul kıymetler) ve aynı zamanda bazı özel meslek grupları (zanaatkar, tüccar, çiftçi, ticari acentalar) için geçerlidir. Kişisel verilerin korunması ve bazı bilgi toplumu hizmetlerine ilişkin uyumlaştırılmış kurallara da uyulmalıdır.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Türkiye, son ilerleme raporundan bu yana, özellikle bankacılık ve menkul kıymetler alanlarında bir miktar ilerleme göstermiştir.

Mali olmayan hizmetler alanında yerleşme hakkı ve hizmet sunumu serbestisi ile ilgili olarak ilerleme kaydedilememiştir.

Mali hizmetler alanında, bankacılık ve menkul kıymetler sektörlerinde bir miktar ilerleme kaydedilmiştir.

Raporlama döneminde, Aralık 2003'de Bankalar Kanununda köklü değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerin başlıca amacı yükümlülüklerini karşılama kapasitesi olmayan bankaların hissedarlarından fon sağlamayı hızlandırmak olmuştur. Ayrıca bu değişiklik ile, banka fonlarının zimmete geçirilmesi kara para aklamayla bağlantılı olarak suç olarak kabul edilmektedir. Yükümlülüklerini karşılama kapasitesi olmayan bankalardan fon sağlanmasını hızlandırmak için, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF), hukuki ve işlevsel olarak Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumundan (BDDK) ayrılmıştır. BDDK'nın fonları toplama sorumluluğu TMSF'ye aktarılmıştır. Bunun yanında BDDK Ekim 2003'de, yükümlülüklerini karşılama kapasitesi olmayan bankalarda payı %10'dan fazla olan hissedarlar ile bankanın yönetim kurulu üyeleri, yöneticileri ve bunların akrabalarını tasarruf mevduatlarına ilişkin devlet garantisi kapsamı haricinde tutan bir karar almıştır. BDDK, bu kararlar ayrıca mevduat sigortası prim ödeme takvimini yeniden tanımlamıştır.

Aralık 2003'de, bankaların muhasebe standartlarına ilişkin bir dizi değişiklik yapılmıştır. Ocak 2004'de yürürlüğe girmiş olan bu yeni muhasebe mevzuatı, vadeli işlemler için alt-hesaplar içermektedir. Ayrıca yeni kurallar, varlıkların vadeli alış-satışı ile menkul

kıymetlerin satışından doğan kar ve zararların muhasebe kayıtlarına ilişkin muhasebe ilkeleri getirmektedir.

Menkul Kıymetler alanında, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) 2003 yılı Aralık ayında hisselerin kayıt ve satışına yönelik ilkelere ilişkin mevzuatta değişiklik yapmıştır. Bu değişikliğin amacı, yatırımcıları, hisselerin ilk halka arzını müteakip oluşan ani fiyat düşüşlerinden korumaktır. Bunun dışında, aracılık faaliyetlerinde belgelendirme ve muhasebe sistemlerine ilişkin tebliğde yapılan bir değişiklik ile, aracı kurumların müşterilerinin menkul kıymetleri ile ilgili işlemlere yönelik belgeleri saklama süresi beş yıla çıkarılmıştır.

SPK, anonim şirketlerin genel kurullarında birikimli oy kullanılmasına ilişkin tebliğde değişiklik yapmıştır. Yapılan bu değişikliğe göre, halka açık ancak kote olmayan ve 500'den fazla hissedarı olan şirketler, hissedarların talebi halinde birikimli oy sistemi uygulamak zorundadır. Sermaye piyasalarının şeffaflığını artırmak amacıyla, aracı kuruluşların yasal çerçevesine ve mali durumuna yönelik zorunlu bilgi standartları getiren bildirim ilkeleri Ocak 2004'de kabul edilmiştir. SPK, Mart 2004'de Türk Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsasını işlevsel hale getirmek için uygulama mevzuatı çıkarmıştır. Kasım 2003'de, SPK, sermaye piyasaları için muhasebe ve mali raporlama standartlarına ilişkin bir tebliğ yayımlamıştır. 33 uluslararası mali raporlama standardı içeren bu mevzuat, Ocak 2005 itibarıyla yürürlüğe girecektir.

SPK, müktesebat ile daha fazla uyum sağlamak için Temmuz 2004'de çok sayıda tebliğde değişiklik yapmıştır. Bu değişikliklerle SPK, özel durumların kamuya açıklanması ve bilgi yayımlama zorunluluğu muafiyetlerini düzenleyen yönetmelikleri revize etmiştir. Son olarak, bazı devredilebilir menkul kıymetlerin halka ilk arzı için mali aracılardan kullanılması zorunluluğu getirilmiştir.

SPK, sermaye piyasalarını gözetme rolü çerçevesinde, Sermaye Piyasası Kanununu ihlal nedeniyle, yasal işlem başlatılması için 33 durumda savcılığa başvurmuştur. Bunun dışında, bir aracı kurumun lisansı iptal edilmiştir. SPK ayrıca, aracılık faaliyetleri, kamuya açıklama ve mali bildirimlere ilişkin standart ve ilkeleri ihlal nedeniyle 18 gerçek ve 15 tüzel kişiye para cezası uygulamıştır.

Sigortacılık konusunda kayda değer gelişme olmamıştır.

Raporlama döneminde kişisel verilerin korunması konusunda kayda değer ilerleme olmamıştır. Bilgi toplumu düzenlemelerine ilişkin olarak, Ocak 2004'de elektronik imza kanunu çıkarılmıştır.

Genel Değerlendirme

Yerleşme hakkı ile mali olmayan hizmet sunumu serbestisine ilişkin olarak, yabancıların pazara girişini engelleyen önemli yasal kısıtlamalar mevcuttur. Bazı hizmet alanlarında Türk mevzuatı daha da ileri gidip, bu hizmetlerin Türkiye de kurulmuş olan bir şirketi temsil etseler dahi yabancı uyruklular tarafından sunumunu engellemektedir. Türkiye'nin, mevzuatını bu alandaki Topluluk müktesebatına uyumlaştırmak için önemli ölçüde çaba harcaması gerekmektedir.

Mali hizmetler alanında, sigortacılık hariç olmak üzere, mevzuatı müktesebatla uyumlaştırmak üzere ilave adımlar atılmıştır. Resmi açıdan bakıldığında, yabancı

operatörlerin mali piyasalara girişi büyük ölçüde serbesttir. Sigortacılık hizmetlerindeki düşük uyum seviyesi endişe konusudur.

Daha önce Uzan Grubunun sahibi olduğu bankalardaki fonların zimmete geçirilmesini erken bir safhada tespit edememe başarısızlığından sonra, BDDK, yönetimine ve ihtiyati standartları izleme ve uygulamaya ilişkin idari kapasitesinin eksikliğine yönelik olarak ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Gelecekte benzer durumların engellenmesini ve iyi işleyen bir bankacılık sektörünü teminen, BDDK'nın bağımsızlığına gerek hükümet, gerekse tüm diğer ilgili taraflarca riayet edilmelidir. Hükümetin çerçeve mevzuat yoluyla tüm bağımsız düzenleyici kurumların tek tip bir örgütsel yapıya kavuşturulmasına yönelik yakın zamandaki çabaları, BDDK'nın çalışmalarına potansiyel siyasi müdahale olabileceğine ilişkin kaygılara neden olmaktadır.

Mevduatın tamamı üzerindeki devlet garantisini kaldırılıp her bir mevduat için mevduat sigortasını 50 milyar TRL (yaklaşık 28.000 Euro) ile sınırlayan BDDK kararı Temmuz 2004'de yürürlüğe girmiştir. Bu karar, Türk mevduat garantisini müktesebat ile uyumlu hale getirmeyi amaçlamaktadır.

İdari kapasite çerçevesinde, halihazırda BDDK bünyesinde 73 yönetici, 177 uzman ve 67 idari personel görev yapmaktadır. Kurum, bankaların bir önceki yıla ilişkin bilanço toplamlarına göre ödedikleri katkı payları ile finanse edilmektedir. BDDK, Türkiye'deki her bankanın yıllık denetimini gerçekleştirmektedir. 2003 yılında, raporları BDDK'nın web sitesinde yayımlanmış olan, toplam 170 adet yerinde denetim yapılmıştır.

Yatırım hizmetleri alanında, Türk mevzuatının ilgili AB ve uluslararası standartlara uyumu hususunda kaydedilen ilerleme olumlu bir gelişmedir.

Hisselerin kaydı ve satışına yönelik ilkelere ilişkin tebliğde yapılan değişiklik, mali araçların fiyat istikrarı için gerekli koşulların ilgili müktesebat ile uyumu hususunda olumlu bir katkıdır. Mali işlemlere ilişkin belgeleri saklama süresinin 5 yıla uzatılması da diğer bir gelişmedir. Bilgi yayımlama zorunlulukları, bu zorunluluklara ilişkin muafiyetler ve menkul kıymetlerin kaydı ile ilgili tebliğlerde düzenleyici değişiklikler yoluyla, mevcut düzenleyici çerçevenin uyumu doğrultusunda ilave adımlar atılmıştır.

Yatırım firmaları ve kredi kuruluşlarının sermaye yeterliliği zorunluluklarına ilişkin olarak Türk mevzuatı AB mevzuatından daha muhafazakardır. Yatırımcıları Koruma Fonu sistemi, hisse senetleri dışındaki araçlardan doğan kayıpları ve mali aracı kuruluşların sunduğu araçlar dışındaki mali araçları kapsamamaktadır. Sistemin ilgili müktesebat ile uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Bunun dışında hisselerin halka arzı konusundaki kuralların AB standartları ile uyumlu hale getirilmesi için halen bir miktar çaba harcanması gereklidir.

Şeffaflık gerekliliklerine ilişkin olarak, uluslararası mali raporlama standartlarına uygun bir tebliğin kabul edilmesi bir gelişmedir. Bununla birlikte, özellikle borçlanma araçları ve ileriye dönük beyanname bilgilerine ilişkin olmak üzere, şirket izahnameleri hakkındaki düzenlemelerin uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir.

Menkul kıymetlere yatırım yapmak suretiyle portföy işleten kolektif yatırım şirketlerine (UCITS) ilişkin kuralların ilgili müktesebat ile daha fazla uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Piyasanın kötüye kullanılması konusunda, Türkiye içerden öğrenenlerin ticareti ve piyasa manipülasyonlarına ilişkin kuralları ilgili müktesebat ile uyumlu hale

getirmek için büyük çaba harcamalıdır. Mali aracılık işleri ile ilgili olarak, Türkiye’de yerleşik ticari bankalar sadece, yan kuruluşları olan aracı firmalar vasıtasıyla, borsadaki hisse alım-satım işlemlerini yürütebilmektedirler.

İdari kapasite çerçevesinde, SPK, özerk ve öz finansmanını sağlayan düzenleyici otorite olarak, 7 üyeden oluşan bir Kurula ve toplam 449 personele (22 yönetici, 218 meslek uzmanı, 32 IT personeli ve 170 yardımcı personel) sahiptir. SPK, Uluslararası Menkul Kıymetler Komisyonları Örgütünün (IOSCO), Gelişmekte Olan Piyasalar Komitesi başkanlığını yürütmektedir. SPK ayrıca, Eylül 2002’den bu yana Sermaye Piyasası Düzenleme ve Denetleme Danışma Grubuna da üye olarak katılmaktadır.

Sigortacılık alanında, müktesebat ile uyum düzeyi çok sınırlı olup yabancılara uygulanan pazara giriş sınırlamaları hala mevcuttur. İhtiyati standartlar AB kuralları ve uluslararası normlarla uyumlu değildir. Muhasebe ilkeleri ve yerel sigorta şirketlerinden toplanan istatistikler AB standartlarına uymamaktadır. Reasürans tekeli ve önceden tarife kontrolleri hala mevcuttur. Türk sigortacılık mevzuatı ile ilgili müktesebat arasındaki düşük seviyedeki uyumun bir sonucu olarak, izleme ve denetim ile ilgili standartlar yetersizdir.

Sigortacılık sektörü, Hazine Müsteşarlığı tarafından düzenlenmekte ve denetlenmektedir. Sigortacılık Genel Müdürlüğü mevzuatın hazırlanması ve uygulanmasından olduğu kadar merkezi denetimden de sorumludur. Sigorta Denetleme Kurulu ise yerinde denetim faaliyetlerini gerçekleştirir. Sigortacılık Genel Müdürlüğü toplam 58 personele sahiptir. Sigorta Denetleme Kurulu ise toplam 72 kişiden oluşmaktadır.

Sigortacılık sektörü için temel ilkeleri belirleyen çerçeve mevzuatının ivedilikle kabul edilmesi gerekmektedir. Doğrudan Hazine Müsteşarlığına bağlı olan Sigorta Denetleme Kurulunun işlevsel bağımsızlığı yoktur. Uyumlu hale getirildikten sonra mevzuatın düzgün bir şekilde uygulanabilmesini teminen, mevcut düzenleme ve denetleme otoritelerinin yeniden yapılandırılması ve önemli ölçüde güçlendirilmesi gerekmektedir.

Kişisel verilerin korunması alanında, Türkiye, ilgili yasanın çıkarılmasını ve bağımsız bir verilerin korunması denetleme otoritesinin kurulmasını da içermek üzere müktesebat ile tam uyumunu sağlamalıdır. Bilgi toplumu düzenlemeleri alanında, elektronik imza kanunu olumlu bir adımdır. Bununla birlikte, müktesebat ile tam uyumu sağlamak için daha fazla çaba gerekmektedir.

Sonuç

Müktesebat ile genel uyum sınırlı gözükmektedir.

Mali olmayan hizmetler alanında, düşük seviyedeki uyum ve pazara giriş kısıtlamaları, mevzuatın ilgili müktesebat ile uyumlu hale getirilmesi için büyük çaba gerektiği anlamına gelmektedir. Hizmetlerin serbest sunumuna ilişkin çok sayıda idari ve hukuki engelin kaldırılması gerekmektedir. Mali hizmetler alanında, mevzuatın uyumlu hale getirilmesine ilişkin mevcut olumlu çabaların sürdürülmesi gerekirken, sigortacılık sektöründeki uyumlaştırma süreci bir an önce başlatılmalıdır. Sigortacılık denetleme kurumlarının idari kapasitesinin iyileştirilmesine ihtiyaç vardır. Türkiye, mali piyasalardaki denetleme kurumlarının yasal ve işlevsel bağımsızlığını sağlamaya devam etmelidir. Kişisel verilerin korunması müktesebatına uyumlu mevzuatın kabul edilmesine ilişkin mevcut çabalar sonuçlandırılmalı ve verilerin korunması alanında tam bağımsız bir denetleme otoritesi

kurulmalıdır. Bilgi toplumu düzenlemelerini kapsayan mevzuatın müktesebat ile daha uyumlu hale getirilmesine ihtiyaç vardır.

Bölüm 4: Sermayenin Serbest Dolaşımı

Üye Devletler, gerek kendi aralarında, gerekse üçüncü devletler arasında (bazı istisnalar hariç) sermayenin serbest dolaşımına ilişkin ulusal mevzuatlarında yer alan tüm kısıtlamaları kaldırmak ve sınır ötesi ödemelerin ve her türlü sermayenin transferini sağlamak amacıyla AB kurallarını kabul etmek zorundadır. Müktesebat ayrıca ödeme sistemleri ile ilgili uyumlaştırılmış kurallar içermektedir. Kara para aklamaya ilişkin direktifler, kara para aklamanın bir suç olduğunu belirtmektedir. Bu direktifler, finans kurumlarının müşterilerini tanımalarını, gerekli kayıtları tutmalarını ve en küçük kara para aklama kuşkusunu bildirmelerini öngörmektedir. Bu direktifler ayrıca hesap uzmanlarının, muhasebecilerin, noterlerin ve hukukçuların, gazinoların, emlakçıların ve büyük miktarlarda nakit transferleri de dahil, değerli mal satıcılarının faaliyetlerine de yöneliktir. Tüm bunlar, uygun uygulama kapasitesi gerektirmektedir.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son İlerleme Raporundan bu yana sınırlı ölçüde gelişme kaydedilmiştir.

Sermaye hareketleri ve ödemeler alanında, mevzuat bakımından hiçbir gelişme kaydedilmemiştir.

Ödemeler sistemiyle ilgili olarak, Merkez Bankası, TIC-RTGS (Turkish Interbank Clearing – Real Time Gross Settlement) konusunda, Mart 2004’den itibaren geçerli olan değiştirilmiş işlevsel bir kurallar kitabı çıkarmıştır.

Kara paranın aklanması konusunda bir ilerleme kaydedilmemiştir.

Genel Değerlendirme

Sermaye hareketleri ve ödemeler alanında, özellikle sivil havacılık, deniz taşımacılığı, liman işletmeciliği, radyo ve televizyon yayıncılığı, telekomünikasyon, madencilik ve enerji ile ilgili olarak sektörlere özgü mevzuatta, yabancıların mal edinimi konusunda önemli kısıtlamalar devam etmektedir. Ayrıca, yabancılar tarafından kontrol edilen girişimlerin gayrimenkul ticareti yapmaları yasaktır. Hala sınırlamaların söz konusu olduğu sektörlere giriş için bu engellerin kaldırılmasına yönelik çabalar gereklidir.

Kurumsal yatırımcılarla ilgili olarak, yabancı varlıklara yatırım açısından, Sigortacılık Kanununda ve uygulama mevzuatında herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır. Bununla birlikte, söz konusu yabancı varlıklar zorunlu rezervler oluşturmada kullanılamamaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye ile ilgili konulardan sorumlu başlıca kamu kurumu, Hazine Müsteşarlığı bünyesinde yer alan Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğüdür. “Türkiye ‘deki Yatırım Ortamının İyileştirilmesine yönelik Reform Programı” çerçevesinde on adet bakanlıklar arası teknik komite oluşturulmuştur. Bununla birlikte, Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye akışını kolaylaştırmak için harcanan çabaların sonuçları sınırlı düzeyde kalmıştır.

Ödeme sistemleri ile ilgili, Topluluk müktesebatını Türk yasasına aktarma gereği hala sürmektedir. Türkiye’de ayrıca, bankalar ve müşterileri arasındaki anlaşmazlıkların halli amacıyla, mahkeme dışı bir çözüm mekanizması oluşturulması gerekmektedir.

Kara paranın aklanması ile mücadele alanında Türkiye’nin daha etkin tedbirler alması gereklidir. Kara parayı aklama konusunda, paraları dondurmak, el koymak ya da mahkumiyetler yoluyla verilen mücadeleler sınırlıdır. “Mali Eylem Görev Grubu (FATF)” standartları ile tam uyum sağlanamamıştır. Mali Suçları Araştırma Kurulu bu konudaki sorumlu kamu kurumudur. Bununla birlikte, bazı durumlarda Mali Suçları Araştırma Kurulu, Sermaye Piyasası Kurulu’nun kolluk bölümünden, kendi adlarına parayla ilgili suçları araştırmak üzere yardım talep edebilir. Genel olarak, Kurulun bilgi sisteminin ve tahkikat usullerinin iyileştirilmesi gerekmektedir. (Ayrıca, Bkz. Bölüm 24 – Adalet ve içişleri)

Sonuç

Sermayenin serbest dolaşımı alanındaki müktesebat uyumu genel anlamda sınırlı kalmıştır.

Türkiye, yatırımlarla ilgili olarak yasal, düzenleyici ve idari çerçevenin geliştirilmesi konusundaki çabalarını hızlandırmalıdır. Ödeme sistemleri, kara paranın aklanması ile mücadele, “Mali Eylem Görev Grubu (FATF)” standartlarının iç hukuka aktarılması ve uygulanması gerekmektedir. Gerekli idari kapasite geliştirilmelidir. Bazı sektörlerde yabancıların mülk edinmesine ilişkin kurallar eskimiş ve haksız gözükmemektedir ve bunlar, doğrudan yabancı yatırımların girişini kısıtlamaya katkı sağlayabilir.

Bölüm 5: Şirketler Hukuku

Bu başlık altında Üye Devletler, iç pazarda şirketlerin uygun bir şekilde işlemlerini gerçekleştirebilmeleri için gereken uyumlaştırılmış kuralları kabul eder ve uygularlar. Söz konusu kurallar beş hukuki alanı kapsamaktadır: Dar anlamda şirketler hukuku, muhasebe hukuku, fikri mülkiyet hakkı, sınai mülkiyet hakkı ve hukuki ve ticari konular ile sözleşmelerden doğan yükümlülükler konusundaki yargı kararlarının tanınması ve yerine getirilmesi.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son ilerleme raporundan bu yana Türkiye, şirketler hukuku ile fikri ve sınai mülkiyet hakları alanında ilerleme kaydetmiştir.

Şirketler hukuku alanında, Türkiye’de şirket kurma prosedürlerini basitleştirmek amacıyla Türk Ticaret Kanununda, Doğrudan Yabancı Sermaye Kanunu doğrultusunda yapılan değişiklik 2003 yılında yürürlüğe girmiştir. Şirket kurmak için gerekli aşamaların sayısı böylelikle 19’den 3’e indirilmiştir.

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), hisseleri halka arz edilen veya 2003 yılı itibarıyla arz edilmiş olan halka açık anonim şirketlerin Birleşme İlkelerine ilişkin bir tebliğ yayımlamıştır.

SPK, Kasım 2003’te, sermaye piyasalarında muhasebe ve finansal raporlama standartlarına ilişkin bir tebliğ yayımlamıştır. 33 adet uluslararası finansal raporlama standardı içeren söz konusu mevzuat, Ocak 2005’ten itibaren geçerli olacaktır.

Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu'nun (TMSK) idari kapasitesine ilişkin olarak Kurul, Mart 2004 tarihinde TMSK'nun işleyişine ilişkin İlke ve Usullere dair Uygulama Yönetmeliği yayımlamıştır.

Fikri ve sınai mülkiyet hakları alanında, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda gerçekleştirilen değişiklikler Mart 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanunun amacı korsanlığı önlemek ve meslek birlikleri ile kullanıcılar arasındaki ihtilafları çözmektir. Bu kanun ayrıca, internet servis sağlayıcılarının sorumluluğu ve veri tabanlarının nevi şahsına münhasır(sui generis) korunmasına ilişkin hükümler de içermektedir.

Mart 2004'te, Türk polis teşkilatı yukarıda sözü geçen Kanunu uygulamak için bir tebliğ yayımlamıştır. Bu tebliğe göre, fikri ve sınai mülkiyet haklarına ilişkin korsanlık suçları ile mücadele amacıyla büyük şehirlerde özel bir araştırma ve kolluk birimi oluşturulacaktır. Söz konusu birim gerektiğinde, polis teşkilatının Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Dairesi Başkanlığı ile koordineli ve işbirliği içinde çalışacaktır. Şimdiye kadar sadece Ankara'daki ekip çalışmaya başlamıştır. Dolayısıyla Ankara'da görülen korsan kitap, CD ve DVD'lerde azalma meydana gelmiştir.

Mart ayına kadar, başta Ankara ve İstanbul olmak üzere, özel korsanla mücadele ekipleri baskınlar düzenlemiştir. Güvenlik güçleri (polis, zabıta ve jandarma) açıkta satılan bandrolsüz ürünlere re'sen el koymaya başlamıştır. Bu kurallar, Ankara emniyet teşkilatı memurlarınca giderek daha etkin bir şekilde uygulanmaktadır.

İcracı Sanatçılar, Fonogram Yapımcıları ve Yayın Kuruluşlarının Korunmasına Dair Roma Sözleşmesi ve Edebiyat ve Sanat Eserlerinin Korunmasına İlişkin Bern Sözleşmesi'ne katılım kararı Ekim 2003 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Türkiye, onaylama işlemini tamamlayarak, 8 Nisan 2004'te Roma Sözleşmesine taraf olmuştur.

Sınai mülkiyet hakkı alanında ise, Endüstriyel Tasarımların Uluslararası Tesciline İlişkin Lahey Anlaşmasının ve Marka Kanunları Antlaşmasının onaylanması Nisan 2004'te tamamlanmıştır.

Türk Patent Enstitüsünün Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Kasım 2003 tarihinde kabul edilmiştir. Söz konusu Kanun, aynı adlı eski Kanun Hükmünde Kararnamenin yerine geçerek TPE'nin yasal açıdan daha iyi bir konuma gelmesini sağlamıştır.

Haziran 2004'te ise patent korumasında değişiklik yapan bir kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun amacı, fikri ve sınai mülkiyet hakları mahkemelerinin yapısını ticaret mahkemelerinden hukuk mahkemelerine dönüştürerek işleyişini iyileştirmek, cezai müeyyideleri düzenlemek ve yargısal takdir hakkının kapsamını genişletmektir. Ancak, aynı zamanda, piyasaya giriş iznine ilişkin edinilen tecrübeler çerçevesinde, patent haklarının kapsamı daraltılmıştır. Patent başvurusu ile patentin alınması arasında geçen uzun sürede taklitçilere karşı mahkeme kararının çıkartılamaması nedeniyle, hak sahiplerinin, yargının verdiği kararları gerçekleştirme olanakları da kısıtlanmaktadır.

Entegre Devre Topografyalarının Korunmasına İlişkin Kanun Nisan 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Anayasa Mahkemesi, daha önceden Türk Patent Enstitüsüne itiraz edilmediği müddetçe, kayıtlı bir faydalı modele ilişkin tazminatı sınırlayan Patentlere ilişkin Kanun Hükmünde

Kararnamenin 165'inci maddesini iptal etmiştir.

Medeni ve ticari konularda yabancı mahkemelerin yargı kararlarının karşılıklı tanınmasına ve uygulanmasına ilişkin Brüksel Sözleşmesinin yerine geçen Tüzük, AB'ye üye olduktan sonra doğrudan geçerlilik kazanacak, Roma Sözleşmesine katılım ise ancak AB'ye üye olduktan sonra mümkün olacaktır. (bkz. Ayrıca Bölüm 24 – Adalet ve İçişleri).

Bu dönemde, şirketler hukuku alanındaki idari kapasite, özellikle Sermaye Piyasası Kurulu tarafından verilen eğitimler sayesinde, artarak devam etmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından düzenlenen ve meslek birlikleri ile Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları alanlarında faaliyet gösteren avukatların katılımı ile İstanbul ve Ankara'daki güvenlik güçlerine korsanın önlenmesi hakkındaki kuralları nasıl uygulayacaklarına ilişkin verilen eğitimler devam etmektedir. Buna ilaveten, TPE, toplum bilincini yükseltmek amacıyla üniversite ve ticaret odalarında kampanyalarını sürdürmektedir.

Ankara, İstanbul ve İzmir'deki fikri ve sınai mülkiyet hakları ihtisas mahkemelerine, eğitimlerini tamamlamış hakimlerin Ekim 2003'te atanmalarının ardından, mahkemeler Aralık 2003 tarihi itibarıyla faaliyete geçmiştir.

Genel Değerlendirme

Şirketler hukuku alanındaki uyumlaştırma çalışmalarının, gerek mevzuatta, gerek uygulamada sonuç getirebilmesi için hızlandırılması gerekmektedir. Özellikle Türk Ticaret Kanunu'nda değişiklik yapılması öncelikli bir konudur.

Muhasebe alanında, Türk Muhasebe Standartları Kurulu, Sermaye Piyasası Kurulu Kanununa eklenen 1'inci maddesini hukuki dayanak olarak SPK nezdinde çalışmalarını sürdürmektedir. TMSK'nin işleyişine ilişkin İlke ve Usullere dair yeni Uygulama Yönetmeliği, TMSK'nın başarılı bir şekilde çalışmalarını gerçekleştirmesi için yeterli değildir.

Fikri mülkiyet haklarına ilişkin olarak, korsanla mücadele konusunda gösterilen kararlılık etkisini göstermiştir ve bu nedenle sürdürülmelidir. Ünlü markaların, endüstriyel tasarımların ve patentli ürünlerin taklit edilmesinin Türkiye'de hala ciddi bir sorun olması nedeniyle, sınır kontrollerine dair mevzuat da dahil olmak üzere, benzer kararlılığın, taklit mallarla mücadele konusunda da gösterilmesi gerekmektedir. Türkiye'de taklit mallarla mücadele etmek, hak sahipleri ya da temsilcileri açısından çok masraflı, zahmetli ve zaman alıcıdır; çünkü dava sonuçlanana kadar, emanet ücretine ek olarak el konulan malların muhafazası için gerekli depolar için de ücret ödemek zorundadırlar.

Mahkemelerden ve savcılardan taklit mallar ile ilgili arama ve el koyma izni alma konusunda yaşanan güçlükler nedeniyle yasaların uygulanması büyük ölçüde engellenmektedir. Hala farklı uygulamalar mevcuttur. Benzer davalar için kurallar aynı şekilde uygulanmalıdır.

Tek tip uygulamanın sağlanması ve yasal güvenliğin artırılması için kitapçık ve uygulama kılavuzlarından faydalanılabilir. Fikri ve sınai mülkiyet hakları anlayışını geliştirmek amacıyla her düzeyde eğitim artırılmalı, savcı, yargıç, polis ve gümrük memurları bu konuda uzmanlaşmalıdır.

Fikri ve sınai mülkiyet hakları ihlallerinin çokluğu göz önünde bulundurulursa, ne fikri ve

sınai mülkiyet hakları ihtisas mahkemeleri ne de eğitimli savcı ve yargıçların sayısı yeterlidir.

WIPO Telif Hakları Antlaşmasına ve WIPO İcracılar ve Fonogramlar Antlaşmasına katılma süreci halen devam etmektedir.

Hem sınai mülkiyet, hem de fikri mülkiyet haklarına ilişkin mevzuatın, AT direktiflerine ve uluslararası gerekliliklere uyum sağlanması ve etkin uygulamanın gerçekleştirilmesi açısından, daha fazla uyumlaştırılması gerekmektedir.

Türkiye, yanıltıcı ticari markalara, endüstriyel tasarımlara ve faydalı modellere ilişkin başvuru ve tescillere önem vermelidir.

Brüksel Tüzüğü ve Roma Sözleşmesi ile ilgili olarak Türkiye, bu hükümlerin hızlı bir şekilde uygulanabilmesi için ilgili mahkeme veya diğer kurumları belirlemelidir.

Sonuç

Genel olarak, şirketler hukuku alanında uyumlaştırma ve fikri ve sınai mülkiyet haklarının etkin bir şekilde uygulanması sınırlı düzeyde kalmıştır.

Türkiye, fikri mülkiyet haklarının uygulanmasına ilişkin AT Direktifi doğrultusunda, gerekli tedbirlerin, yaptırımların ve sınır kontrollerine dair mevzuatın uygulanmasını sağlamalıdır. Taklit ve korsanla mücadele, idari kapasitenin güçlendirilmesi, gümrük idareleri, polis, mahkemeler, TPE ve Kültür ve Turizm Bakanlığı arasında koordinasyon ve işbirliğinin geliştirilmesi ve eğitim sağlanması öncelikler arasındadır. Özellikle taklit malların yarattığı tehlikeler, korsan ve taklit malların kanuna aykırılık teşkil ettiği ve yaptırımlar konusunda kamu bilincinin artırılması amacıyla genel ve özel bilinçlendirme kampanyalarının sürdürülmesi gerekmektedir.

Bölüm 6: Rekabet Politikası

Rekabet alanındaki müktesebat, anti-tröst ve devlet yardımlarının kontrolüne ilişkin politikaları kapsar. Söz konusu müktesebat, şirketlerin rekabete aykırı uygulamalarıyla (işletmeler arasındaki sınırlayıcı anlaşmalar ve hakim durumun kötüye kullanılması) mücadeleye ve iç pazarda rekabeti bozan devlet yardımları verilmesini engellemeye yönelik kural ve usulleri içerir. Genel olarak, rekabet kuralları Birliğin tamamında doğrudan uygulanabilir niteliktedir ve bu kuralların uygulanmasında Üye Devletler, Komisyon ile tam işbirliği içinde olmalıdır.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişmeler

Son İlerleme Raporundan bu yana, rekabet alanında bazı ilerlemeler kaydedilmiştir.

Anti-tröst alanında, yalnızca sınırlı mevzuat uyumu kaydedilebilir. Rekabet Kurulu, 31 Aralık 2004'ten itibaren geçerli olmak üzere, Rekabetin Korunması Hakkında Kanunda yer alan idari para cezalarının artırılmasına yönelik bir tebliğ kabul etmiştir.

Anti-tröst kurallarının uygulanmasına ilişkin bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Rekabet Kurumu 2003 yılında sonuca bağlanan 303 dosyanın 13'üne para cezası vermiştir. Ayrıca 2003 yılında onaylanan 69 birleşme ve devralma dosyası içinden 9'una belirli şartlar getirmiştir.

2004 yılında, ilk derece mahkemesi olan Danıştay tarafından, 196 temyiz davasının sadece 21'i sonuçlandırılmıştır. Çok sayıda dava, temyizi müteakip beklemededir.

İdari kapasite alanında, Rekabet Kurumu personel açısından oldukça iyi durumdadır ve personelinin eğitimine önem vermektedir.

Devlet yardımları mevzuatının kabulüne ve devlet yardımları izleme otoritesinin kurulmasına yönelik herhangi bir ilerleme olmamıştır.

Türkiye, 1996 AKÇT-Türkiye Ticaret Anlaşmasında tanımlanan belirli koşullar altında çelik endüstrisine yeniden yapılanma yardımı verilebilecek sürenin uzatılmasını talep etmişti. Türk makamları, yeniden yapılanma sürecine dahil olan bütün şirketlere ilişkin ayrıntılı bilgi ve her birine ait işletme planı içeren, kabul edilebilir bir ulusal yeniden yapılanma programı sunmalıdır.

Genel değerlendirme

Genel olarak, Türkiye'nin anti-tröst mevzuatı Topluluğun anti-tröst kuralları ile büyük ölçüde paraleldir. Türkiye, ikincil mevzuata ilişkin olarak pek çok grup muafiyet tüzüğü çıkarmıştır. Topluluğun, özellikle, dikey kısıtlamalar ve yatay işbirliği anlaşmalarına ilişkin politikaları konusunda daha fazla uyuma ihtiyaç vardır.

Rekabet Kurumu 1997 yılında faaliyete başlamıştır. 11 üyeli bir kuruldan ve toplam 316 personelden oluşmaktadır. Personelin 84'ü üniversite mezunu olup, rekabet soruşturmaları, birleşme ve devralmaların değerlendirilmesi, muafiyetler ve menfi tespit belgelerinin verilmesinden sorumludur. Bunun dışında, Rekabet Kuruluna karar almada danışmanlık yapan altı inceleme uzmanı, davalar Danıştay'a gitmeden önce ilgilenen dört avukat ve dört araştırma uzman yardımcısı bulunmaktadır. Rekabet Kurumu bağımsız olmakla birlikte hükümetin çerçeve bir mevzuat ile bağımsız bütün düzenleyici kurumlar için yeknesak bir teşkilat yapısı oluşturma çabası, Rekabet Kurumunun faaliyetlerine siyasi müdahale getirilebileceği endişesine yol açmaktadır.

Temyiz davalarının Danıştay'da ele alınmasında yaşanan gecikmeler endişe vericidir. Rekabet Kanununda geçen sene yapılan değişikliğin, rekabet kurallarının daha etkin uygulanmasını sağlayacağı beklenmektedir. Ancak, 1998'den itibaren, Rekabet Kurumunun verdiği 60 milyon Euro'luk para cezasının sadece 500 bin Euro'su toplanabilmiştir. Bu durum, temyiz sürecinin hız ve etkinliğini artırabilmek için Danıştayın idari kapasitesinin acilen güçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Rekabet Kurumu, anti-tröst kurallarının uygulanmasından sorumlu olan tek mercidir. Ancak, Meclis dahil olmak üzere bütün kamu kurumları, rekabetin, mevzuat kabulü veya idari kararlar yoluyla, bozulmamasını temin etmek zorundadır. Gerek ana mevzuattan gerekse ikincil mevzuattan kaynaklanan mevcut hukuki engeller, ciddi rekabet ihlallerine yol açmaktadır. Rekabete etkisi olabilecek her türlü mevzuat hazırlanırken Rekabet Kurumunun görüşü dikkate alınmalıdır.

Kamu kuruluşları, acilen, rekabete aykırı hükümler içeren sektörel mevzuatta değişiklik yapmalı ve Rekabet Kurumunu bu sürece tam olarak ortak etmelidir.

Özelleştirme sürecinde, özellikle hakim durumun mevcut olduğu hallerde, rekabete ilişkin hususlar büyük rol oynamalıdır. Özelleştirme sonrasında ilgili sektöre yüksek seviyede rekabet ortamı sağlayacak özelleştirme modelleri tasarlanmalıdır.

Rekabet Kurumu ile Enerji Piyasaları Düzenleme Kurumu ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu gibi sektörel düzenleyici kurumlar arasında etkin işbirliği sağlanmalıdır.

Devlet yardımları mevzuatının kabulü ve işlevsel olarak bağımsız bir devlet yardımları izleme otoritesinin kurulmasına yönelik hiçbir gelişme olmamıştır. Söz konusu temel hususta ilerleme kaydedilmemesi, devlet yardımları kontrol rejiminin uygulanmasını engellemekte ve bu durum devlet yardımlarının dağıtılması yoluyla piyasalarda rekabetin bozulması tehlikesini doğurmaktadır. Bu durum ayrıca, Türkiye'nin devlet yardımlarına ilişkin AB müktesebatına uyum konusunda gümrük birliği ve AKÇT-Türkiye Ticaret Anlaşmasından kaynaklanan yükümlülüğüne rağmen, rekabet kurallarının uygulanmasına yönelik Ortaklık Konseyi Kararının alınmasını geciktiren temel etkidir.

Alkollü içkiler sektöründe rekabet şartları hala tatmin edici düzeyde değildir. Bu alandaki sorunlar, Türkiye'nin gümrük birliği ve DTÖ kapsamındaki yükümlülükleriyle çelişen bazı hükümler içeren 2001 tarihli ana mevzuattan kaynaklanmaktadır. Söz konusu mevzuat, tüm piyasa aktörlerine adil bir zemin sağlamak üzere acilen tadil edilmelidir.

Devlet tekelleri ve özel ve inhisari haklara sahip teşebbüsler konusunda uyum için önemli çaba gerekmektedir.

Sonuç

Anti-tröst alanında müktesebat uyumu oldukça ileri seviyededir. Ancak, devlet yardımları çerçeve kanunu kabul edilmemiştir ve bu nedenle AT Antlaşmasının devlet yardımlarına ilişkin kurallarına uyum söz konusu değildir.

Devlet tekelleri ve özel ve inhisari haklara sahip teşebbüsler konusunda uyum için önemli çaba gerekmektedir. Bütün rekabet kurallarının etkin bir biçimde uygulanması temin edilmeli ve Rekabet Kurumunun ekonomi politikalarının oluşturulma sürecindeki rolü önemli ölçüde güçlendirilmelidir. Türkiye, acilen, AT devlet yardımları kuralları ile uyumlu bir devlet yardımları izleme mevzuatı kabul etmeli ve işlevsel olarak bağımsız bir devlet yardımları izleme otoritesi kurmalıdır.

Bölüm 7: Tarım

Tarım ilişkin başlık çok sayıda, birçoğu doğrudan uygulanabilir bağlayıcı kural içermektedir. Bu kuralların düzgün bir şekilde uygulanabilmesi ve etkin bir kamu kurumu tarafından hayata geçirilebilmesi, Ortak Tarım Politikasının işleyebilmesi için temel oluşturmaktadır. Bu süreç bir Ödeme Kuruluşu ve Entegre İdare ve Kontrol Sistemi (IACS) gibi yönetim sistemlerinin oluşturulması ile kırsal kalkınma faaliyetlerini hayata geçirme kapasitesini de kapsamaktadır. AB üyeliği, tarla bitkileri, şeker, hayvansal ürünler ve özel ürünleri de içeren bazı tarımsal ürünlerde ortak piyasa düzenlerine entegre olmayı gerektirmektedir. Son olarak, bu başlık, iç pazarda hayvan sağlığı ve gıda güvenliğinin korunması için büyük önem taşıyan veterinerlik alanı ile, tohum kalitesi, bitki koruma malzemeleri ve zararlı organizmalar gibi konuları kapsayan bitki sağlığı alanına ilişkin detaylı kuralları içermektedir.

Son İlerleme Raporundan bu yana kaydedilen gelişme

Son İlerleme Raporundan bu yana, tarım sektöründe çok az bir ilerleme kaydedilmiştir.

Tarım, Türk ekonomisinin içinde en önemli sektörlerden biri olmaya devam etmektedir. 2003¹⁹ yılında tarım sektörü gayri safi yurtiçi hasılanın % 12,2'sini oluşturmuştur. 1983 yılı itibarıyla, tarımın ekonomideki payı % 21,4 iken bu oran 2003 yılında %12,2'ye düşmüştür.

İstihdam açısından, 2003 yılında, yaklaşık olarak 7 milyon işçi ile iş gücünün %33'ü tarım sektöründe istihdam edilmiş²⁰ (ormancılık, avcılık ve balıkçılık dahil) olup, bu oran 2001 yılında % 35 ve 2002 yılında ise %34 olarak gerçekleşmiştir. Son on yıl içinde tarımsal işletmelerin sayısı, 1991 yılında 4 milyon iken, 2001 yılında 3 milyona düşerek %25 oranında bir azalma göstermiştir. 2001 yılında yapılan sayımın da gösterdiği gibi, ortalama çiftlik büyüklüğü 6 hektar olarak kaydedilmiş olup, buna göre çiftçilerin % 65'i 5 hektardan daha küçük araziye sahiptir. Çiftliklerin sadece %6'sı 20 hektardan büyüktür²¹.

2003 yılında, Türkiye ile AB arasındaki tarımsal ticarete²² küçük bir artış gözlenmiştir. Türkiye'nin AB-15'e ihracatı, 2002 yılında 1.995 milyon Euro iken, 2003 yılında 2.036 milyon Euro'ya yükselmiş, bu arada Topluluktan yapılan ithalat aynı dönemde 965 milyon Euro'dan, 1.027 milyon Euro'ya yükselmiştir. AB-15 ithalatında; yine, meyveler ve kabuklu yiyecekler (geçen yıla göre azalmış olsalar da) ve bunları takiben işlenmiş sebze ve meyve ürünleri öne çıkmaktadır. AB-15 ihracatında ön plana çıkan ürünler ise; tütün, yağlı tohumlar ile hayvansal ve bitkisel yağlar olmuştur.

Türkiye ile 10 yeni Üye Devlet arasında sınırlı seviyedeki tarımsal ticaret bir miktar düşmüş, 126 milyon Euro ihracat ve 29 milyon Euro'luk ithalat ile Türkiye lehine olan ticaret fazlası korunmuştur.

AB şirketlerinden, ticarete teknik engeller ve Gümrük Birliği veya Ortaklık Anlaşması ihlalleri nedeniyle bir dizi şikayet alınmıştır. Canlı hayvan ve et ürünlerine getirilen ithalat yasağı devam etmiştir. Bazı enerji içeceklerine getirilen yasak, Mart 2004'de kabul edilen yeni bir tebliğ ile kaldırılmıştır.

Türkiye halen, tarım sektörü ve kamu desteğinin yeniden yapılandırılmasına yönelik bir program uygulamaktadır. Hükümet, Dünya Bankasının desteği ile Tarım Reformu Uygulama Projesini (ARIP) geliştirmiştir: proje, esasen 2001-2004 yılları için düşünülmüş olmakla beraber 2005 yılında da devam ettirilmesi öngörülmüştür. Projenin başlıca amacı, üretim ve girdiye dayalı destekleri aşamalı olarak azaltarak, arazi esaslı gelir destek programına geçmektir. Projenin başlıca hedefleri şunlardır: (a) esas olarak büyük çiftçilerin yararlandığı ve yılda 5 milyar ABD Dolarına mal olan ve sürdürülemez ve bozulmuş durumdaki gübre, kredi ve fiyat destekleri sisteminin aşamalı olarak azaltılması; (b) devletin tarımsal ürünlerin pazarlanması ve işlenmesi konusundaki rolünün küçültülmesi amacıyla devletin tarım kooperatiflerinin çoğunun özelleştirilmesi; (c) tek bir ulusal doğrudan gelir desteği (DGD) programının uygulamaya konulması; (d) Türkiye'nin bazı bölgelerinde, çiftçilerin fındık ve tütün yerine alternatif ürün üretimine yönlendirilmesi (ürün ikamesi programı).

¹⁹ Aksi belirtilmediği müddetçe tüm tarımsal istatistiklerde kaynak olarak EUROSTAT kullanılmıştır.

²⁰ Ulusal İşgücü Araştırması verileri, AB ile uyumlu değildir. Tarımsal istihdam, Ulusal İşgücü Araştırması (LFS) bakımından gelirlerinin büyük bir kısmını tarımdan kazanan ekonomik yönden aktif kişiler olarak tanımlanmaktadır.

²¹ 2001 nüfus sayımından alınan rakamlar, toplam tarımsal alana ilişkin bilgi ile uyumlu değildir.

²² Ticaret rakamlarının kaynağı: DTÖ'nün tarımsal ürün tanımı, EUROSTAT COMEXT rakamları

Reform süreci henüz tamamlanmış değildir; ancak daha şimdiden, ticareti en çok bozan desteklerin seviyesi gibi konularda bazı olumlu etkileri görülmektedir.

Yatay konular

Ödeme Kurumu, Entegre İdare ve Kontrol Sistemi (IACS) ve Çiftlik Muhasebe Veri Ağının (FADN) oluşturulmasına yönelik müktesebata uyum konusunda hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir.

Kalite politikası ve organik tarım konularında ise iyi bir gelişme kaydedilmiş, böylece Türkiye AB-tipi sisteme yaklaşmıştır. Organik tarım konusu, esas olarak Tarım ve Köyişleri Bakanlığı bünyesinde, alternatif tarımsal üretim tekniklerine ilişkin olarak kurulan yeni bir birim tarafından ele alınmaktadır.

Ortak Piyasa Düzenleri

Ortak piyasa düzenlerine ilişkin mekanizmaların uygulanmasına genel olarak henüz başlanmamıştır.

Türkiye, meyve ve sebzeler ile ilgili, AB sistemine benzer pazarlama standartlarını ihracat aşamasında zaten uygulamaktadır. Türkiye, bu standartları iç piyasada nasıl ve ne zaman uygulayacağı konusunu değerlendirmektedir.

Üretici örgütleriyle ilgili genel olarak, üretici gruplarının kurulmasının teşvikine yönelik hazırlanmış Üretici Birlikleri Kanunu Parlamentoda kabul edilmiş ve 6 Temmuz 2004 tarihinde yayımlanmıştır. Ancak bu düzenleme, Komisyonun tavsiyeleri dikkate alınmadan benimsenmiş olup, belirtilen temel amacına ulaşması zor görünmektedir.

Kırsal kalkınma ve ormancılık

Ulusal kalkınma planı çerçevesinde ilk adımlar atılmakta olmasına rağmen, kırsal kalkınmaya ilişkin fazla bir ilerleme kaydedilememiştir. Kapsamlı bir kırsal kalkınma stratejisi henüz oluşturulmamıştır. Ancak, sulama, arazinin iyileştirilmesi, köy yolu inşası, orman yolu inşası, içme suyu temini ve ağaçlandırma gibi faaliyetleri kapsayan bir dizi münferit kırsal kalkınma projesi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmiş ya da halen gerçekleştirilmektedir.

Ormancılık ile ilgili olarak hükümet “Ulusal Ormancılık Programının” ana unsurlarını belirlemiştir.

Gıda güvenliği dahil veterinerlik ve bitki sağlığı konuları

Veterinerlik alanında sınırlı düzeyde yasal ilerleme sağlanmıştır. Türkiye Ocak 2004’de, Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Kanununda değişiklik yapmıştır. Bu değişiklik, hayvanlara bazı maddelerin uygulanmasının yasaklanması ve bu konuyla ilgili cezai müeyyidelerin getirilmesine ilişkin yasal zemini oluşturmuş, ayrıca kalıntı izleme planlarının uygulanması da dahil olmak üzere, Veterinerlik Hizmetlerinin denetim performansını yükseltmiştir. Bu çabaların çoğunun, Türkiye’nin, hayvansal kökenli belirli ürünlerin AB pazarına ihracında üçüncü ülke olarak tanınmasından önce, Birliğin gereklerinin yerine getirilmesi konusunda

doğrudan etkisi olacaktır.

Türkiye hayvan sağlığı konusunda önemli bir çaba göstermiştir. BSE (sığırların süngerimsi beyin hastalığı), scrapie, şap ve PPR (koyun ve keçi vebası-Peste des petits ruminants) hastalıkları için izleme programları kabul edilmiştir. Şap hastalığı, bruselloz, koyun ve keçilerdeki çiçek hastalığı, PPR, şarbon (anthrax), kuduz ve Newcastle hastalığına karşı aşılama gerçekleştirilmiştir. Nisan 2004'de hayvan hastalıklarının zorunlu bildirimine ilişkin bir tebliğ kabul edilmiştir.

Birlik tarafından tavsiye edildiği şekilde Türkiye, büyükbaş hayvanların tanımlanması ve hareketlerinin kayıt altına alınmasına ilişkin bir sistem kurmaya başlamıştır. Sistem gelişiminin ilk safhasında olup (büyükbaş hayvanların küpelenmesi), daha fazla geliştirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Ağustos 2004 itibarıyla 9,5 milyon büyükbaş hayvan küpelenmiş ve kayıt altına alınmış, ayrıca hayvancılıkla uğraşan 1,5 milyon işletme de kayda geçirilmiştir. Zootekni alanında gelişme sağlanmıştır (soy kütükleri). Koyun ve keçilerin (yaklaşık 25 milyon) tanımlanmasına ilişkin strateji üzerinde halen çalışılmaktadır.

Hayvan refahına ilişkin olarak, Hayvanları Koruma Kanunu kabul edilmiş ve 1 Temmuz 2004 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanmıştır.

Halk sağlığı konusunda, biri gıda değeri olan hayvanlarda hormon ve benzeri maddeleri (Haziran 2003'de), diğeri ise somatotropin hormonunu yasaklayan (Temmuz 2003'de) iki adet tebliğ yayımlanmıştır. Uygulama, bu Raporun kapsadığı dönem içerisinde başlamıştır.

Bitki sağlığı alanında, başta kimyasal gübreler olmak üzere, Topluluk bitki sağlığı mevzuatının aktarılması ve uygulanması konusu ile ikincil mevzuatta bazı ilerlemeler sağlanmıştır. Bitki sağlığı – zararlı organizmalar ile ilgili olarak, 2000/29/EC sayılı ana Konsey Direktifinin Türkiye'deki karşılığı olan Bitki Sağlığı Yönetmelikleri 1991 tarihli olup, bunlar 2003 yılında değiştirilmiştir. Bitki koruma ürünleri alanında, bazı aktif maddeleri içeren bitki koruma ürünlerinin piyasaya arzının ve kullanımının yasaklanmasına ilişkin direktif aktarılmıştır.

Bitki çeşitlerine ilişkin ıslahçı haklarının korunması hakkındaki kanun da onaylanmış ve Ocak 2004'de yayımlanmıştır. Toplam 207 yeni bitki çeşidi tescil edilmiş durumdadır. Bu Kanun ile Türkiye, yeni bitki çeşitlerinin korunmasına ilişkin Uluslararası Konvansiyona (UPOV) yaptığı başvuru için gerekli adımları tamamlamıştır.

2003 yılında, 377 denetmenden 79'u, bitki karantina denetim teknikleri konusunda eğitilmişlerdir.

Aflatoksin bulaşanı ile mücadeleye yönelik bir bitki hijyeni eylem planı hazırlanmıştır. Zirai ilaçlar (pestisitler) ile ilgili olarak Aralık 2003'de, bazı aktif maddeleri içeren bitki koruma ürünlerinin piyasaya arzının ve kullanımının yasaklanmasına ilişkin bir tebliğ kabul edilmiştir. Ancak, aşırı miktarlarda olmak üzere, fındık ve kuru incirdeki aflatoksin ile bazı meyve ve sebzelerdeki sülfid bulaşanı, konuyla ilgili yeni tedbirleri ve sıkı bir izlemeyi gerektirmektedir.

Gıda güvenliği konusunda (aynı zamanda bkz. Bölüm 1 – Malların Serbest Dolaşımı), bazı ilerlemeler sağlanmıştır. Bitkisel kökenli gıdalarda zirai ilaç (pestisit) kalıntılarının kontrolüne yönelik laboratuvar kapasitesi, personel ve ekipman açısından arttırılmıştır.

Ancak, analizler çok sınırlı sayıdaki aktif madde için gerçekleştirilmektedir.

Genel Değerlendirme

Türkiye uyumlaştırma sürecini sürdürmeli ve müktesebatın uygulanabilmesi için temel gereklilikleri oluşturmaya yönelik olarak gerekli idari kapasiteyi oluşturmalıdır.

2003 Raporunda da belirtildiği gibi başlığın tarım bölümü ile ilgili olarak, tarım sektörünün yeniden yapılandırılması ve kırsal alanların geliştirilmesini amaçlayan bir kırsal kalkınma stratejisinin oluşturulması başlıca öncelik olmalıdır. Türkiye ayrıca, kontrol ve sertifikasyon kuruluşlarının akreditasyonu ve güçlendirilmesi de dahil, organik tarım ve kalite politikası sektörleri konusundaki çabalarını sürdürmesi yönünde cesaretlendirilmelidir.

Hayvan sağlığı ve bitki sağlığı konularında, Türkiye müktesebata uyum açısından, idari ve kontrol kapasitesini güçlendirmeye yönelik çabalarını sürdürmelidir. Hayvan sağlığı konusuna ilişkin olarak, bu önemli alanda önemli bir ilerleme kaydetmek başlıca öncelik olmalıdır. Türkiye başlıca hayvan hastalıklarının eradikasyonu için global bir strateji geliştirmeli ve uygulamalıdır. Uluslararası Salgın Hastalıklar Ofisinin (OIE) A ve B listelerinde yer alan hastalıkların kontrolü veya eradikasyonuna yönelik acil durum planlarının tamamlanması gerekmektedir. Mevcut sınır kontrol sistemi AB Üye Devletleri tarafından kullanılan sistemle uyumlu değildir. Türkiye, sınır kontrol noktalarının iyileştirilmesi konusundaki çabalarını sürdürmesi hususunda cesaretlendirilmektedir.

AB bitki sağlığı müktesebatı kapsamında yer alan, sektördeki üreticilerin ve diğer faaliyet gösterenlerin kayıt altına alınmasına yeni başlanmıştır. Türkiye, sınır kontrol noktalarının gözden geçirilmesi esnasında, bitkilerin ve bitkisel ürünlerin kara ve deniz sınırlarındaki ticari akışlarının kontrolünü güvenlik altına almalıdır. Pestisit kalıntı kontrolleri AB'deki uygulama ile uyumsuzdur. Orman çoğaltım materyallerine ilişkin yönetmelik ve bu yönetmeliğin uygulanması Çevre ve Orman Bakanlığı yetki alanındayken, tohumlara ilişkin geriye kalan mevzuat Tarım ve Köyişleri Bakanlığı sorumluluğunda olacaktır.

Türkiye, laboratuvar alt yapısını iyileştirme hususunda teşvik edilmekte olup, idari ve kontrol kapasitesinin güçlendirilmesine yönelik çabalar sürdürülmelidir.

Gıda güvenliğine ilişkin olarak, uygulamanın ve özellikle örnek alma ve analizlerin AB uygulamaları ile uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Türkiye, bir risk analiz sistemi oluşturması konusunda teşvik edilmektedir. Gıda işleme tesislerindeki teknik ve hijyenik koşullar iyileştirilmelidir.

Yetkiler, çoğu zaman değişik Bakanlıklar arasında ya da Tarım ve Köyişleri Bakanlığı birimleri arasında paylaşılmaktadır. Bu durum ise, sorumlulukların karışmasına veya yetki çatışmalarına neden olmakta ve etkin bir yönetim için katkı sağlamamaktadır. Bu nedenle, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Bakanlık içindeki yetkilere açıklık getirilmeli ve reformlar ile müktesebatı uygulamak için kapasitesini güçlendirmelidir.

Sonuç

Tarım başlığındaki müktesebata genel uyum sınırlı düzeydedir.

Tarım sektörünün başlıca önceliği, bir kırsal kalkınma stratejisinin uygulanmasıdır. Hayvan

sağlığı, bitki sağlığı ve gıda konularında, müktesebatın aktarılması ve uygulanması, tam uyumu sağlamak için önemli ölçüde çabayı gerekli kılmaktadır. Hayvan hastalıklarının eradikasyonu ile kontrol sistemlerinin güçlendirilmesi ve iyileştirilmesi için bir stratejinin oluşturulmasına özel önem verilmelidir.

Bölüm 8: Balıkçılık

Balıkçılık müktesebatı, ulusal mevzuata aktarılması gerekmeyen tüzüklerden oluşmaktadır. Bununla birlikte, idareyi ve sektörde faaliyet gösterenleri Ortak Balıkçılık Politikasına (pazar politikası, kaynak ve filo yönetimi, denetim ve kontrol, yapısal eylemler ve devlet yardımı) katılıma hazırlamak için bazı tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bazı durumlarda, üçüncü ülkelerle veya uluslararası örgütlerle yapılmış mevcut balıkçılık anlaşmalarının veya sözleşmelerin uyarlanması gerekebilir.

Son İlerleme Raporundan bu yana kaydedilen gelişme

Son İlerleme raporundan bu yana Türkiye, mevzuatının müktesebat ile uyumlaştırılması konusunda önemli bir ilerleme kaydetmemiştir.

Kaynak ve filo yönetimi, denetim ve kontrol, yapısal eylemler ve devlet yardımı konularında bir ilerleme kaydedilmemiştir.

Pazar politikasına ilişkin olarak, su ürünlerinin toptan ve perakende satışlarına yönelik yönetmelik değişikliği 14 Temmuz 2004 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Değişiklik, yeni toptan ve perakende satış yerlerinde daha sıkı hijyen, depolama, taşıma ve satış standartları öngörmektedir.

Uluslararası balıkçılık anlaşmaları ile ilgili olarak, Türkiye, Eylül 2003'te Atlantik Ton Balığının Korunmasına İlişkin Uluslararası Komisyonun (ICCAT) tam üyesi olmuştur. Türkiye halihazırda birçok bölgesel ve uluslararası örgütün, Akdeniz Genel Balıkçılık Komisyonu, Avrupa İçsu Balıkçılığı Danışma Komisyonu ve EUROFISH'in üyesidir.

Bazı su ürünleri kooperatifleri bir Merkezi Birlik altında birleşmişlerdir. Üretici örgütleri piyasa fiyatlarının dengelenmesinde ve pazarlama standartlarının aynı şekilde uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Balıkçılığa ilişkin idari yapılar Tarım ve Köyişleri Bakanlığının değişik birimleri ve değişik kamu kuruluşları arasında dağılmış durumdadır.

Genel Değerlendirme

Türkiye kaynak yönetimi ve gerekli denetim ve kontrol kapasitesinin güçlendirilmesine yönelik çabalarını artırmalıdır. Balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği (akuakültür) faaliyetlerinin ruhsatlandırma ve kayıt işlemleri daha da iyileştirilmelidir. AB standartlarına uyum sağlanması açısından, mevcut balıkçı teknesi kayıt sistemi ile veri toplama ve istatistik sistemi gözden geçirilmeli ve güçlendirilmelidir.

Av, karaya çıkarma ve balıkçılık faaliyetlerinin izlenmesi ve rapor edilmesi yetersizdir. Balıkçılıkla ilgili memurlar, balıkçı limanlarında bulunmamaktadır, ve kurumsal yapının dağınık olması ve sorumlulukların dağılımı etkili bir yönetim için katkı sağlamamaktadır.

Uygulamanın gözetimi, denetim ve kontrol faaliyetleri hem Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının hem de (İçişleri Bakanlığı) Sahil Güvenlik Komutanlığının yetkisindedir, ve insan kaynaklarının ve teknik kaynakların eksikliği ile birlikte yasal hükümlerin yetersizliği nedeniyle çok etkisiz kalmaktadır. Bunun yanında, yeterli bilimsel araştırma ve izleme verisi ile temel hedef türlerin stok değerlendirmeleri mevcut değildir.

Pazar politikaları alanında; arz, fiyat ve pazardan geri alımın kontrolüne ilişkin olarak çok sınırlı Devlet müdahalesi bulunmaktadır. Üretici örgütleri, Türkiye’de piyasa politikalarının yönetiminin ve kaynakların daha iyi idaresinin sağlanması hususunda önemli bir rol oynayabilir.

Sonuç

Gerek müktesebata genel uyum, gerekse mevcut yönetmeliklerin uygulanması konusunda sağlanan ilerleme sınırlı düzeydedir.

Türkiye balık stoklarının korunması, kaynak yönetimi ile üretim ve pazarlama yapılarının modernizasyonu konusunda daha fazla çaba sarf etmelidir. İdari yapıların iyileştirilmesi ve gerekli denetim ve kontrol kapasitelerinin güçlendirilmesi için büyük çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Bölüm 9: Ulaştırma

AB ulaştırma mevzuatı etkin bir çevre ve kullanıcı dostu taşıma hizmeti sunarak iç pazarın işleyişini iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Ulaştırmaya ilişkin müktesebat, kara yolu taşımacılığı, demiryolu taşımacılığı, hava taşımacılığı ve deniz taşımacılığını kapsamaktadır. Ayrıca teknik ve güvenliğe ilişkin standartlar, sosyal standartlar ve Avrupa Tek Ulaştırma Pazarı anlamında piyasanın liberalleşmesi konularını içermektedir.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son İlerleme Raporundan bu yana, müktesebat ile uyum ve idari kapasiteyi güçlendirme konusunda bir miktar ilerleme kaydedilmiştir.

Trans-Avrupa Ulaştırma Ağları konusunda, Türkiye için bir Ulaştırma Altyapısı İhtiyaç Analizi (TINA) çalışması şu anda gerçekleştirilmektedir. Bu çalışma gelecekteki ağıın belirlenmesi için temel oluşturacaktır.

Kara taşımacılığına ilişkin olarak, kara taşımacılığı mevzuatının müktesebat ile uyumlaştırılması konusunda biraz ilerleme kaydedilmiştir. Temmuz 2003’de kabul edilen Kara Yolu Taşımacılığı Çerçeve Kanunundan sonra Şubat 2004’de, lisans işlemleri dahil olmak üzere karayolu taşımacılığı faaliyetlerine ilişkin kuralları belirleyen ve kara yolu operatörlerinin hak ve yükümlülükleri ile araç gereklerini gösteren bir kara yolu taşımacılığı yönetmeliği kabul edilmiştir.

Demiryollarına ilişkin olarak bir miktar ilerleme kaydedilmiştir. 2008’de demiryolu sektörünün yeniden yapılandırılmasını amaçlayan ve yenilenen demiryolu müktesebatı ile yasal uyum konusunda bir yol haritası oluşturan başarıya yönelik bir Demiryolu Taşımacılığı Eylem Planı kabul edilmiştir.

Hava taşımacılığına ilişkin olarak müktesebat ile uyum konusunda bir gelişme kaydedilmemiştir. Bazı Türk hava taşıyıcıları İstanbul'a tarifeli iç hat seferleri başlatmış ve bu şekilde iç hatlardaki fiili devlet tekelinin sona ermesine katkıda bulunmuşlardır.

Deniz taşımacılığına ilişkin olarak, bazı gelişmeler kaydedilmiştir. Aralık 2003'de deniz taşımacılığı güvenliğini artırmak üzere, başarıyı hedefleyen beş yıllık bir Denizyolu Taşımacılığı Eylem Planı kabul edilmiştir. Bu Eylem Planı, denizyolu güvenliği müktesebatıyla yasal uyum, bayrak devleti ve liman devleti kontrolü alanındaki idari yapıların güçlendirilmesine yönelik önlemler ve eğitim ile malzeme ihtiyaçları konusunda bir yol haritası oluşturmaktadır. Klas kruluşları ve liman kabul hizmetleri ile ilgili uygulama mevzuatı sırasıyla Ekim 2003 ve Mart 2004'de çıkarılmıştır. Denizcilik İdaresi Liman Devleti Denetimi ve Bayrak Devleti Uygulama görevlisi olarak 80 kişi istihdam etmiştir.

Paris Mutabakat Zaptı çerçevesinde, 2003 yılı istatistiklerine göre liman devleti denetimi sonrasında alıkonulan Türk bandıralı gemilerin oranı % 17,5 olup, geçmiş iki yıl ile karşılaştırıldığında düşmeyi sürdürmektedir (2002: % 18,8, 2001: % 24,5). Bu 2003 yılında ortalama % 2,76 olan AB bandıralı gemiler ile kıyaslanmalıdır. Türkiye hala Paris Mutabakat Zaptı'nın kara listesinde, yüksek derecede riskli kategorisinde bulunmaktadır.

Genel Değerlendirme

Trans-Avrupa Ulaştırma Ağlarına ilişkin olarak, Türkiye, TEN-Ulaştırma Kılavuzu ile uyumlu bir şekilde, temel ulaştırma altyapı ihtiyacının ve buna bağlı ulaştırma ağı projelerinin belirlenmesi amacıyla bir program hazırlamaya başlamıştır. Türkiye'nin mevcut ulusal altyapı planları 1980'lerden kalmadır. Ulusal altyapıdan birçok bakanlık ve kurum sorumludur ve geliştirilmiş bir koordinasyona büyük ihtiyaç vardır. Türkiye, gelecekteki ağ ve altyapıya ilişkin Topluluk desteğinin yönetim ve programlamasını iyi bir şekilde uygulayabilmek için, yeni bir ulusal alt yapı planını ve ulusal altyapının ülke çapında planlanmasına yönelik kapasitesini geliştirmelidir.

Kara yolu taşımacılığı sektöründe Türkiye, karayolu sektörünün uluslararası ve ulusal bölümleri arasındaki farkın büyümesi sorununu dile getirmeye başlamış ve bazı alanlarda ulusal sektörde de daha sıkı olan uluslararası kuralları uygulamaya başlamıştır. Farklılık analizinin ardından, mevzuat uyumu için bir plan hazırlanmış olup bu planın uygulanması gerekmektedir. Mesleğe giriş, tehlikeli maddelerin taşınması (sadece uluslararası taşımacılıkta) ve güvenliğe ilişkin müktesebat (emniyet kemeri, yola uygunluk testleri) alanındaki müktesebatın uygulanmasına ilişkin ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye'nin kaza oranı AB'den 6 kat daha fazla olduğu ve büyük ölçüde ölüm ve ekonomik kayıplar ile sonuçlandığı için, karayolu güvenliğinin iyileştirilmesi öncelik taşınmalıdır. Bu konuda mevzuatın etkili bir şekilde uygulanması henüz sağlanamamıştır.

Ulaştırma Bakanlığının personeli ve kapasitesi önemli ölçüde güçlendirilmelidir. Sosyal karayolu taşımacılığı müktesebatı ile ilgili olarak, Ulaştırma Bakanlığı, gerek pazar gözetimi gerekse lisans rejiminin uygulanması konusunda az sayıda nitelikli personele sahiptir. Bu büyük ve hiç düzenlenmemiş olan yerli mal taşımacılığı pazarı için özellikle önemlidir. Teknik standartların etkin bir şekilde uygulanması için de daha fazla ve daha eğitimli personele ihtiyaç vardır. Ulaştırma Bakanlığı, kara yolu taşımacılığı sektöründe kilit rol oynamaktadır. Bununla birlikte, kara yolu taşımacılığı ve trafik mevzuatının uygulanmasına ilişkin sorumluluklar 10'dan fazla Bakanlığa ve karayolu taşıma mevzuatının uygulanmasında rolü olan idareye dağıtılmıştır. Bu ise kusursuz bir planlama ve Bakanlıklar arası

koordinasyonu güçleştirmektedir. Bakanlıklar arasında daha etkin bir koordinasyona yönelik mekanizmalar ile etkin karar verme süreci geliştirilmelidir.

Demiryolu taşımacılığı sektörü ile ilgili olarak, kabul edilen eylem planı Türk mevzuatının gözden geçirilmiş demiryolu müktesebatı ile uyumu konusunda iyi bir ilk adım oluşturmaktadır. Bu planda, demiryolu idaresinin müktesebat ile uyumlu biçimde yeniden örgütlenmesi de dahil, demiryolu sektörünün tümünün yeniden yapılandırılmasına özel önem verilmiştir. Demiryolu sektörünün müktesebata uygun olarak yeniden yapılandırılması için gerekli yasal ve kurumsal çerçevenin oluşturulmasına öncelik verilmelidir. Demiryolu sektörünü müktesebat ile uyumlu hale getirmeye yönelik ilk adım olarak plan, devlet demir yolları şirketi olan TCDD'nin liman hizmetlerinin ayrılarak yeniden yapılandırılmasına ve demiryolu pazarının taşımacılık için rekabete açılmasına odaklanmaktadır. Demiryolu faaliyetlerine verilen yardımlar kamu sektörü yükümlülüğü olarak tanımlanmalı ve bir kamu sektörü sözleşmesi içinde kapsamalıdır. Ayrıca, ray altyapısının hızla modernizasyonuna özel önem verilmelidir.

Hava taşımacılığı konusunda, Türkiye, sınırlı düzeyde olan müktesebat ile uyumu daha da geliştirmelidir. Türk Hava Yollarının konumunu korumaya yönelik olan mevcut mevzuat ve özellikle de idari uygulamalar gözden geçirilip düzeltilmelidir.

Deniz güvenliği konusunda, 2004-2008 dönemini kapsayan kapsamlı eylem planının kabulü, müktesebatın belli başlı kısımlarının aktarılması ve denizcilik sektörünün geliştirilmesi konusunda iyi bir temel oluşturmuştur. Klas kuruluşları hakkındaki yeni yönetmelik daha etkin bir gözetim ön görmektedir.

Türkiye'nin Liman Devleti Denetimi konusunda hala Paris Mutabakat Zaptı Sekreterliğinin kara listesinde olması dikkate alındığında, Türk filosunun bayrak devleti performansının iyileştirilmesi öncelikli bir konu olmayı sürdürmektedir. Alıkonma oranlarını düşürmek için büyük çaba harcamak gerekmektedir. Komisyonun Avrupa deniz yolları güvenliğine ilişkin yeni kurallar uyarınca yasakladığı gemilere ilişkin listede hala bir dizi Türk bayraklı gemi bulunmaktadır. Liman Devleti Denetimi de nicelik ve nitelik açısından iyileştirilmelidir. Denizcilik Müsteşarlığının, bayrak devleti ve liman devleti kontrolü için yeni personel alması ve eğitmesi, gerekli uygulama kapasitesinin geliştirilmesine katkıda bulunacaktır. Türkiye, liman kabul hizmetlerinin geliştirilmesine önem vermelidir.

Kıbrıs bandıralı ve Kıbrıs ile ticaret yapan gemilere uygulanan mevcut kısıtlamaların kaldırılmasına ilişkin olarak gelişme kaydedilememiştir. Kıyı ticareti pazarına giriş Türk bayraklı gemilere hasredilmiştir. Türkiye, Kıbrıs bandıralı ve Kıbrıs ile ticaret yapan gemilere uygulanan mevcut kısıtlamaları kaldırmalıdır.

Sonuç

Türk mevzuatının Topluluk ulaştırma müktesebatı ile uyumu sınırlı düzeyde kalmıştır.

Çabalar, müktesebatın daha fazla aktarılması ile etkili bir biçimde uygulanmasına ve yürütülmesine yönelik kapsamlı alt-sektörel eylem planlarının geliştirilmesine yoğunlaştırılmıştır. Alt sektördeki bu münferit planların genel ulaştırma sektörü planlaması ile tutarlılığına gerekli özen gösterilmelidir. Tüm demir yolu sektörünü müktesebat ile uyumlu hale getirmek için yasal ve kurumsal reformlara ihtiyaç vardır. Özellikle deniz güvenliği ve karayolu taşımacılığı alanlarındaki uluslararası anlaşma ve kuralların kabulü, ilgili

müktesebatın aktarılması ile tamamlanmalıdır. Daha fazla mevzuat uyumu gereğinin yanı sıra, özellikle kara yolu taşımacılığı sektöründe ilgili idarelerin uygulama ve yürütme kapasitelerine önem verilmelidir.

Bölüm 10: Vergilendirme

Vergilendirmeye ilişkin müktesebat kapsamlı olarak dolaylı vergileri; KDV'yi ve özel tüketim vergilerini içermektedir. Tüketim vergileri, enerji ürünleri, tütün ürünleri ve alkollü içecekler üzerinden alınan özel tüketim vergileri, vergilerin yapılarına, minimum oranlarına tüketim vergisi konusu vergilendirilebilir ürünlerin bulundurulması ve hareketlerine göre, AB Direktiflerine tabi olurken KDV'ye ilişkin tanımlamalar ve ilkeler getirmektedir. Doğrudan vergilendirmeyle ilgili olarak, müktesebat bazı açılardan Kurumlar Vergisini kapsamakta ve esas olarak şirketler arasında sınır ötesi engellerin kaldırılmasını amaçlamaktadır. Son olarak, idari işbirliği ve karşılıklı yardım alanında Topluluk mevzuatı, Topluluk üyeleri arasında vergi kaçaklarını ve gerek dolaylı gerekse doğrudan vergiden kaçınmaları engellemeyi amaçlamaktadır.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son İlerleme Raporundan bu yana, gerek mevzuat açısından gerekse idari kapasite açısından ilerleme sınırlı düzeyde kalmıştır.

Dolaylı vergiler alanında; KDV konusunda herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir. Tüketim vergisi konusunda (Özel Tüketim Vergisi), Türkiye sigaralara, şart tipi tütün içeriğine göre değişen maktu vergi uygulama Bu, ithal ürünlere karşı de facto bir ayrımcılığa sebep olduğu için müktesebata aykırıdır. Türkiye ayrıca alkollü içkilere de minimum vergi seviyesi uygulaması getirmiştir; ancak bu da yine müktesebat ile uyumlu değildir. Minimum vergi uygulamasında maktu vergi ürünün ad valorem değerinden daha yüksekse uygulanır. Bunun dışında yeni vergi, müktesebatta öngörüldüğü gibi alkol içeriğine göre değil, içeceğin türüne göre belirlenir. Bu durum, benzer alkol içeriğine sahip yerli ürünlere nazaran daha yüksek oranda vergilendirilen ithal ürünlere karşı bir ayrımcılıkla sonuçlanmaktadır.

Doğrudan vergilendirme ve idari işbirliği ile karşılıklı yardım konusunda ilerleme kaydedilmemiştir.

İdari kapasite açısından, Vergi İdaresinin boşlukları ve eksiklikleri, Mali Kriterler (Fiscal Blueprints) kıstas alınarak analiz edilmiştir. Bunun dışında, vergi dairelerine bilgi teknolojisinin getirilmesi için çabalar sürmektedir. 138 vergi dairesinin otomasyona geçirilmesi projesi sürmektedir (halihazırda donanımlı 155 vergi dairesine ek olarak). Nisan 2004'de vergi mükelleflerinin veri tabanını tüm vergi dairelerine yayma ve işlevselliğini artırma konusunda yeni bir proje başlamıştır.

Genel Değerlendirme

Dolaylı vergilendirme alanında, 1985 yılında başlayan KDV uygulaması hâlâ devam etmektedir. Bununla birlikte, muafiyetlerin kapsamı, uygulanan indirimli oranların kapsam ve düzeyi ve özel düzenlemeler gibi birçok alanda müktesebat ile uyum için büyük çaba gerekmektedir. (Türkiye şu anda biri kabul edilebilir %5'in altında olan iki indirimli oran uygulamaktadır.) Özel tüketim vergilerine ilişkin olarak; sigaralara uygulanan oranların seviyeleri ile beraber, özellikle alkollü içki ve tütün ürünlerine uygulanan ayrımcı vergi yapısı

konusunda daha fazla uyuma ihtiyaç vardır. Türkiye ayrıca, kaçakçılık riski ile daha etkin mücadele amacıyla, iç piyasa hareketler için vergilerin askıya alınması ve mali antrepoların zamanında uygulanabilmesini teminen gerek hukuki, gerekse idari açıdan temellerini atmalıdır. İthal tütün ve sigaralarda özel vergi uygulayan Tütün Fonu faaliyetleri ayrımcıdır ve son bulmalıdır.

Doğrudan vergilendirme alanında müktesebat ile uyum için daha fazla çaba gerekmektedir. İşletmelerin vergilendirilmesine yönelik çalışma usul ve esasları konusunda Türkiye, usulüne uygun olmayan vergi düzenlemeleri yapmaktan kaçınmalıdır.

İdari kapasite ile ilgili olarak; vergi idaresinin, özellikle vergi dairelerinin bilgi teknolojisi imkanlarıyla donatılmasına yönelik atılan adımların yanı sıra, daha fazla ve sürekli çaba gerekmektedir. Boşluk Analizi (Gap Analysis) çalışmasının sonuçları dikkate alınarak; gönüllü vergi mükellefinin uygunluğunu artırmak ve müktesebatın hayata geçirilmesi ve tam uygulanmasını sağlamak için Vergi İdaresi bir modernizasyon stratejisi geliştirmelidir. Türkiye, özellikle vergi kaçağı sorununa eğilmelidir, denetim kapasitesini artırmalı ve yaygın kayıt dışı ekonomi ile mücadele amaçlı diğer tedbirleri yürürlüğe koymalıdır.

Sonuç

Türk mali rejimi, gerek dolaylı, gerekse dolaysız vergi alanında müktesebat ile kısmen uyumludur.

Müktesebatın tüm alanlarıyla ilgili olarak önemli oranda; sigara ve alkollü içecekler alanındaki ayrımcı vergi rejiminin kaldırılması konusunda acilen, uyumlaştırma ihtiyacı bulunmaktadır. KDV ile ilgili olarak; özellikle muafiyetlerin kapsamı ve uygulanan vergi oranları açısından ilerleme sağlanması gerekmektedir. ÖTV alanında ise; ayrımcı unsurlar mevzuattan çıkarılmalı, uyum oranlar, özellikle sigaralara uygulanan oranlar, düzeyinde gerçekleştirilmelidir. Türkiye ayrıca, doğrudan vergi konusunda uyum sağlamak için daha fazla çaba sarf etmelidir. İdari kapasite ile ilgili olarak; Türkiye, vergi idaresini modernleştirme ve vergi toplama ile mükellef uyumu sağlama kapasitesini artırma yönündeki çabalarını sürdürmelidir.

Bölüm 11: Ekonomik ve Parasal Birlik

Ekonomik ve Parasal Birliğe (EMU) ilişkin AB mevzuatı, Üye Devlet merkez bankalarının bağımsızlığını gerektiren ve kamu kesiminin Merkez Bankası tarafından doğrudan finansmanı ile kamu kesiminin mali kurumlara imtiyazlı erişimini yasaklayan bazı kurallar içermektedir. Bu kuralların katılım tarihi itibarıyla uygulamada olması gerekir. Birliğe katıldıktan sonra yeni Üye Devletlerden ekonomi politikalarını koordine etmeleri beklenmektedir. Yeni Üye Devletler ayrıca İstikrar ve Büyüme Paketi ile Avrupa Merkez Bankaları Sistemi Statüsü hükümlerine tabi olacaklardır. Bunun dışında, yeni üyeler Antlaşmada yer alan, Euro'nun kabulüne ilişkin kriterlere de uymaya çaba göstermek zorundadır. Üye Devletler, Euro'yu kabul edene kadar, Ekonomik ve Parasal Birliğe derogasyonlu bir Üye Devlet olarak katılacaklardır ve kendi para birimlerinin döviz kurunu ortak sorun olarak algılamalıdır.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son İlerleme Raporundan bu yana, Türkiye, kamu sektörünün doğrudan Merkez Bankası tarafından finansmanı, kamu kesiminin mali kurumlara imtiyazlı erişiminin yasaklanması

veya merkez bankasının bağımsızlığı konularını kapsayan EMU ile ilgili müktesebatın kabulüne ilişkin gelişme sağlamamıştır.

Genel Değerlendirme

2001 yılında, Türkiye, Merkez bankası kanununda değişiklik yaparak ve merkez bankasının bağımsızlığını artırarak ileriye doğru büyük bir adım atmıştır. Bununla birlikte, daha ileri düzeyde uyum gerekmektedir. Enflasyon hedefi Hükümetle uzlaşmak suretiyle belirlenmektedir. Özellikle, Merkez Bankası başkanının görevden alınması ve Banka Meclisinin görev süresi ile ilgili olarak, kişisel ve kurumsal bağımsızlık konularında Topluluk müktesebatına tam uyumun sağlanması bakımından hâlâ değişiklikler yapılması gerekmektedir. Banka Meclisi üyelerinin görevden alınmasına ilişkin kararın yargı denetimine tabi tutulması konusu da değerlendirilmelidir. Merkez Bankasının Hazine için yaptığı işlemlerden ücret almasına izin verilerek mali bağımsızlığı güçlendirilmelidir. Kamu kesiminin Merkez Bankası tarafından doğrudan finansmanı, Merkez Bankası Kanunu ile yasaklanmıştır. Bu kapsamda, merkez bankasının, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonunun finansmanına ve “son merci” kredi işlemlerine dahil olması ile ilgili olarak gerekli korumacı tedbirler alınmalıdır.

Merkez Bankası Kanunu, kamu kesiminin doğrudan finansmanını genel olarak yasaklamaktadır. Bununla birlikte, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilen bankalar için yapılan kamu harcamalarını Merkez Bankasının finanse etmesine izin veren istisnalar hala geçerlidir.

Kamu kesiminin mali kurumlara imtiyazlı erişiminin yasaklanması ile ilgili olarak, sigorta şirketleri topladıkları primlerin belli bir oranını zorunlu rezerv olarak tutmak mecburiyetindedir. Ancak, yabancı menkul kıymetler, bu rezervler kapsamında değerlendirilmeyebilmekte ve bu durum sigorta şirketlerini yurt dışında yatırım yapmak konusunda isteksiz hale getirmektedir. İç mali piyasalarda ağırlıklı olarak kamu borç kağıtlarının bulunması, kamu kesiminin mali kurumlara imtiyazlı erişimine olanak sağlamaktadır.

Sonuç

Türkiye'nin, genel olarak EMU müktesebatına uyumu sınırlı düzeydedir.

Merkez Bankasının bağımsızlığı, özellikle enflasyon oranını belirleme ve kişisel ve kurumsal bağımsızlık açısından daha da artırılmalıdır. Merkez Bankasının, kamu kesimini doğrudan finansmanına izin veren hükümler kaldırılmalıdır.

Bölüm 12: İstatistik

İstatistik alanındaki müktesebat, tarafsızlık, güvenilirlik, şeffaflık, kişisel bilgilerin gizliliği ve resmi istatistiklerin dağıtımı ile ilgili temel ilkelere uyumu gerekli kılmaktadır. Müktesebat ayrıca makro-ekonomik istatistikler ve fiyat istatistikleri, iş istatistikleri, ulaştırma istatistikleri, dış ticaret istatistikleri, demografik ve sosyal istatistikler, tarım istatistikleri, çevre istatistikleri, bilim ve teknoloji istatistikleri ile bölgesel istatistikler gibi değişik alanlarda verilerin derlenmesine ilişkin usul, sınıflandırma ve metodolojileri de içermektedir. Bir ülkenin istatistik sisteminin odak noktası, istatistiki bilgilerin metodolojisi, üretimi ve dağıtımı için referans teşkil eden Ulusal İstatistik Enstitüsüdür.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Türkiye, son yılda istikrarlı bir ilerleme kaydetmiştir.

İstatistiki altyapı ile ilgili olarak, her NUTS bölgesinde bir ofis olacak şekilde 6 yeni Bölgesel İstatistik Ofisi açılması için bir karar çıkarılmış ve alt yapı ile personeline ilişkin tedbirler alınmıştır.

Sınıflandırmalar konusunda Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiki Sınıflandırması 1.1 Revizyonunun Türkçe versiyonu artık mevcuttur ve iş kayıtlarında kullanılmaktadır. Ürünlerin Faaliyetlere göre 2002 Sınıflandırması yayımlanmıştır. Topluluk Sanayi ve Hizmetler Sınıflandırmasına 2 hane eklenerek ulusal ihtiyaçlara uygun hale getirilmiştir. Sosyal sınıflandırmalar, ilgili anketlerde uygulanmaktadır.

Sektör İstatistiklerine ilişkin olarak; demografik ve sosyal istatistikler alanında 2000 yılı nüfus sayımı kesin detaylı sonuçları yayınlanmıştır. Göç istatistiklerinde, ikametgah ve çalışma izinlerine ilişkin veriler İçişleri Bakanlığı ile işbirliği içinde toplanmıştır. 2004 yılında gelir ve yaşam koşullarına ilişkin anket AB metodolojisine göre yapılmıştır.

Bölgesel istatistikler alanında, NUTS ile uyumlu bir bölgesel sınıflandırma kabul edilmiştir. Yeni yapıya göre, verilerin yeniden hesaplanması çalışmaları devam etmektedir.

Makro ekonomik istatistikler alanında, 2003 Genel İşyerleri Sayımı ve yeni hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketi gibi yeni istatistiki kaynaklar kullanılarak, Ulusal Hesaplarda, Avrupa Hesaplar Sisteminin(ESA 95) uygulanmasına yönelik bazı ilerlemeler kaydedilmiştir.

İş istatistikleri ile ilgili olarak, işyeri kaydı, NACE Rev.1.1'e göre oluşturulmuştur. Kısa dönemli istatistiklerde sanayi ve inşaat sektörleri için bazı göstergeler toplanmıştır. 2004 yılında, bilgi ve iletişim teknolojileri konusunda bir anket yapılacaktır.

Ulaştırma istatistikleri alanında, raporlama döneminde kayda değer bir gelişme olmamıştır.

Dış ticaret istatistikleri alanında, üçüncü ülkeler ile ticareti düzenleyen sistem olan EXTRASTAT ile iyi bir uyum zaten mevcuttur. Üye Devletler arasında ticareti düzenleyen INTRASTAT ile ilgili olarak Üye Devletlerdeki uygulamalar üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır.

Tarım istatistikleri alanında, çiftlik kayıt sistemi 2001 Genel Tarım Sayımına ve onun güncelleme usullerine dayalı olarak oluşturulmuştur.

Genel Değerlendirme

İstatistik altyapısı konusunda, yeni İstatistik Yasası hala çıkmamıştır. Kabul edildiğinde, hukuki temellerin uyumlaştırılması ile ilgili olarak büyük bir adım atılmış olacaktır. Yeni Yasa aynı zamanda, Türk istatistik sistemi içinde, Devlet İstatistik Enstitüsünün koordinasyon rolünü güçlendirmeyi, kişisel verilerin gizliliği prensibini belirlemeyi, planlama faaliyetlerini ve dağıtım politikasını düzenlemeyi, ve, DİE başkanının atanmasına ilişkin usulü tanımlamayı amaçlamalıdır.

İstatistik müktesebatına uyum konusundaki güçlükleri aşmak için, idari kapasitenin daha da güçlendirilmesi gerekmektedir. Bölge ofislerindeki personelin sayısı ve niteliği artırılmalıdır. Eğitim bu nedenle önemlidir ve eğitim faaliyetleri DİE tarafından takip edilmelidir.

Sınıflandırmalar ile ilgili olarak, DİE uyum çalışmalarını sürdürmeli ve sonuçlandırmalıdır. Bu çalışma bir sınıflandırma sunucusunun geliştirilmesini de içermektedir.

Makroekonomik istatistikler alanında, DİE'nin önündeki temel zorluk, Birleşmiş Milletler Ulusal Hesaplar Sisteminden (SNA 1968), Avrupa Hesaplar Sistemine (ESA 95) geçilmesidir. Maliye Bakanlığı, Merkez Bankası, Hazine Müsteşarlığı ve DİE arasında daha iyi bir işbirliği sağlanması, kamu maliyesi istatistiklerinin iyileştirilmesi için bir ön koşuldur. Mevcut kavramsal anketler makro ekonomik istatistiklerin tüm alanlarında uygulanmalıdır. Bu, iş istatistikleri gibi başka alanlardan temel verilerin elde edilmesini de içerir.

Türkiye, bazı alanlarda Avrupa İstatistik Sistemi veri toplama mekanizmalarına dahil olmuştur. DİE, resmi istatistikleri Avrupa Topluluğu standartlarıyla uyumlu hale getirmek üzere gerekli araçları oluşturmaktadır. Ancak, demografik ve sosyal istatistikler, bölgesel istatistikler, makro-ekonomik istatistikler, iş istatistikleri, ulaştırma, dış ticaret ve tarım istatistikleri alanlarında hâlâ büyük çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Türkiye'nin istatistik alanında müktesebat ile uyumu sınırlıdır.

Yeni istatistik yasasının çıkmasına öncelik verilmelidir. İstatistiki gelişmenin bütün temel alanlarında (iş istatistikleri, sosyal istatistikler, tarım istatistikleri, makro-ekonomik istatistikler, dış ticaret istatistikleri, bölgesel istatistikler, ve çevre istatistikleri) müktesebat ile uyum sağlayabilmek için önemli ölçüde çaba harcamak gerekmektedir.

Bölüm 13: Sosyal Politika ve İstihdam

Sosyal alandaki müktesebat; iş hukuku, istihdam ve sosyal güvende kadın ve erkek arasında eşit muamele, iş sağlığı ve güvenliği gibi alanlardaki minimum standartları içerir. Halk sağlığına (tütün kontrolü ilebulaşıcı hastalıkların gözetimi ve kontrolü konularında) ve son dönemde ırk veya etnik köken, din veya inanç, özürllük, yaş veya cinsel yönelim sebeplerine dayalı ayırım yapılmamasına ilişkin olarak spesifik bağlayıcı kurallar geliştirilmiştir. Avrupa Sosyal Fonu (ASF); AB'nin, Avrupa İstihdam Stratejisinin uygulanmasını desteklediği ve sosyal içerme çabalarına katkıda bulunduğu başlıca mali araçtır (uygulama kuralları, tüm yapısal araçlara değinen Bölüm 21'de yer almaktadır). Üye Devletler, Avrupa düzeyinde sosyal diyaloga ve istihdam politikası, sosyal içerme ve sosyal koruma alanlarındaki AB politikası süreçlerine katılmaktadırlar.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son İlerleme Raporundan bu yana, Türkiye, özellikle iş sağlığı ve güvenliği mevzuatının iç hukuka aktarılmasına ilişkin olarak, sosyal politika ve istihdam alanında ilerleme kaydetmiştir.

Mayıs 2003'te İş Kanununun kabul edilmesini takiben, bir dizi yönetmelik çıkartılmıştır. Çalışma süresi ile fazla çalışma hakkındaki yönetmelikler ve vardiyalı olarak çalıştırılan

işçiler için özel usuller Nisan 2004'te yürürlüğe girmiştir. Geçici ve sınırlı süreli istihdamda iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin yönetmelik Mayıs 2004'te yayımlanmıştır. Çalışan gençlerin korunmasına ilişkin müktesebatın iç hukuka aktarılmasını amaçlayan çocuk ve genç işçilerin istihdamına ilişkin yönetmelik, Nisan 2004'te yürürlüğe girmiştir. Yönetmelik, farklı iş tipleri için asgari çalışma yaşlarını, çalışma alanlarını ve koşullarını, işverenin ve devletin sorumluluklarını tanımlamaktadır. Ağır ve tehlikeli işler yönetmeliği Haziran 2004'te yürürlüğe girmiştir. Çalışan Çocuklar Bürosunun kurumsal ve idari kapasitesi güçlendirilmiştir.

Kadın ve erkek arasında muamele eşitliğine ilişkin olarak, Mayıs 2004'te kabul edilen Anayasa değişiklikleri ile şu hüküm getirilmiştir: "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür". Yeni İş Kanununun ardından, Temmuz 2004 ve Ağustos 2004'te, Türk mevzuatını gebe kadınlar ile yeni doğum yapmış veya emziren kadınların çalışma koşullarına ilişkin Direktifle uyumlaştırmayı amaçlayan, gebe ve emziren kadınlar ile gece postalarında çalıştırılan kadınların çalışma koşullarına ilişkin yönetmelikler kabul edilmiştir. Devlet memurlarına 16 hafta ücretli analık izni hakkı tanıyan yeni bir kanun Temmuz 2004'te yayımlanmıştır.

İş sağlığı ve güvenliği alanında, ilgili müktesebatın iç hukuka aktarılmasını amaçlayan bir dizi yönetmelik çıkartılmıştır. Çerçeve Direktifin iç hukuka aktarılmasını amaçlayan bir yönetmelik Aralık 2003'te yürürlüğe girmiştir. Titreşim, gürültü, güvenlik ve sağlık işaretleri, ekranlı araçlarla çalışma, yapı işleri, kimyasal maddeler, patlayıcı ortamlar, biyolojik etkenler, kanserojen ve mutajen maddeler, asbest, elle taşıma, kişisel koruyucu donanımların kullanımı, işyeri, sondajla maden çıkarılan işletmeler, yerüstü maden ve ocakları ve iş ekipmanlarının kullanımı alanlarında asgari sağlık ve güvenlik gereksinimleri hakkındaki ilave yönetmelikler Aralık 2003, Şubat 2004 ve Haziran 2004'te kabul edilmiştir. Bu yönetmeliklerin çoğu, aşamalı olarak yürürlüğe girecek olan titreşim, gürültü ve asbest ile ilgili yönetmelikler hariç olmak üzere, yayımlandıkları tarihte yürürlüğe girmiştir.

Sosyal diyalog ile ilgili olarak, "Üçlü Danışma Kurulunun çalışma esaslarını ve usullerini düzenleyen yönetmelik Nisan 2004'te yürürlüğe girmiştir. Hükümet, işçi konfederasyonları, başlıca işveren sendikası ve kamu görevlileri sendikası temsilcilerinden oluşan Kurul, ilk kez Mayıs 2004'te toplanmıştır. Kurul, çalışma hayatına ilişkin konularda tavsiyelerde bulunmak, taraflar arasında işbirliğini ve uzlaşma arayışını geliştirmek ve bu alandaki yasal gelişmeleri izlemekle görevlidir. Haziran 2004'te, üyelik prosedürlerini basitleştirmek amacıyla Kamu Görevlileri Sendikaları Kanununda değişiklik yapılmıştır.

Halk sağlığı alanında Türkiye, genel "Tütün Kontrolüne İlişkin Çerçeve Sözleşme"yi imzalamıştır. Bulaşıcı hastalıkların bildirimini hakkında bir yönetmelik Şubat 2004'te yayımlanmıştır ve 2005 Ocak ayında yürürlüğe girecektir. Türkiye, hastalıkların bildirimini ve bilgilerin paylaşımı için AB Üye Devletlerince kurulan Euvacnet, Dipnet ve Hepnet hastalık bildirimini ve bilgilendirme ağlarına üye olmuştur. HIV/AIDS'le mücadele konusunda ise, Türkiye düşük yaygınlıkta bir ülke olmaya devam etmektedir ve bu hastalığın yayılmasını önlemeye yönelik ulusal stratejiler geliştirmiştir. Sağlık Bakanlığına 2004 yılı devlet bütçesinin % 3.2'sinin ayrılması ile (2003'te % 2.42) sağlık sektörüne ek kaynaklar tahsis edilmiştir.

İstihdam politikası ile ilgili olarak, ortalama işsizlik 2002 yılında % 10,3'e kıyasla , 2003 yılında % 9,0 olmuştur. 2003 yılında, kadınlarda işsizlik oranı % 7,3 iken, bu oran erkeklerde % 9,5 olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılında genel istihdam oranı % 45,5 olup 2000 yılından bu

yana gerilemektedir. Kadınların istihdam oranı % 25,5 ile özellikle düşüktür; erkeklerin istihdam oranı 2000 yılında % 70'in üstünden, 2002 yılında % 65,5'e düşmüştür. Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) kurumsal kapasitesini geliştirme çalışmalarına devam etmektedir. Komisyon ile Türk yetkilileri arasında (İŞKUR'un koordinasyonunda), İstihdam Politikası Önceliklerine İlişkin Ortak Değerlendirme Belgesi taslağının hazırlanması için çalışmalar başlamıştır.

Sosyal içerme ile ilgili olarak, Haziran 2004'te yayımlanan bir genelge, 50'den fazla işçi çalıştıran kamu kurumlarını, personelinin en az % 3'ünün özürlü ve eski hükümlülerden oluşmasıyla yükümlü kılmıştır.

Sosyal koruma alanında, Sosyal Güvenlik Kanununda Temmuz 2004'te yapılan bir değişiklik, asgari prim katkılarının, asgari ücret temel alınarak hesaplanmasını sağlamıştır. Yoksullar için ücretsiz sağlık hizmetleri hakkındaki kanunda –bu hizmetlerin kapsamını genişleten- bir değişiklik Temmuz 2004'te kabul edilmiştir.

Ayrımcılıkla mücadele konusunda, herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının idari kapasitesine ilişkin olarak, nitelikli personel alınmıştır. Getirilen kalite yönetimi sisteminin ilk sonuçları, teşkilat yapısının iyileştirilmesine yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir.

Genel Değerlendirme

İş hukuku alanında, kaydedilen olumlu gelişmeye karşın, ilgili müktesebatın iç hukuka aktarılması ve etkili biçimde uygulanmasının sağlanması için daha fazla çabaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Türkiye, diğerleri yanında, toplu işten çıkarmalar, işletmelerin devri, işçilerin bireysel iş koşulları hakkında bilgilendirilmesi ve işverenin ödeme aczine düşmesi halinde işçilerin korunması konularındaki Direktiflerin iç hukuka aktarılmasındaki bazı eksiklikleri gidermelidir. Özellikle, işletmelerin devri ve toplu işten çıkarmalar konusundaki Direktiflerin işçilerin bilgilendirilmesine ve işçilere danışılmasına ilişkin hükümlerinin iç hukuka hala aktarılması gerekmektedir. Ayrıca, bazı sektörler veya iş kategorileri (örneğin, 50'den az işçi çalıştıran tarım işletmeleri), İş Kanununun kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu, müktesebata uygun değildir. Sektörel çalışma süresi Direktifleri ile Avrupa İş Konseyi ve işçilerin geçici olarak görevlendirilmesine ilişkin Direktifler henüz iç hukuka aktarılmamıştır. Türkiye ayrıca, son dönemde kabul edilen müktesebatın (Avrupa Şirketleri ve Avrupa Kooperatif Derneği Statüsünü tamamlayan Direktifin yanı sıra Bilgilendirme ve Danışma Direktifi) kabulü konusunda da hazırlanmalıdır. Yeni İş Kanununun etkili biçimde uygulanmasına özel önem verilmelidir.

Türkiye çocuk işçiliği ile mücadele konusundaki çabalarını sürdürmelidir. Çocuk işçiliği ile ilgili mevzuat, müktesebatla tam olarak uyumlu hale getirilmeli ve tarım gibi, halihazırda kapsanmayan sektörlerde çalışan çocukların da korunmasına ilişkin hükümler içermelidir (ayrıca, bkz. Kısım B.1.3. - İnsan hakları ve azınlıkların korunması).

Kadın ve erkek arasında eşit muameleye ilişkin olarak, yeni İş Kanununun kabulü, Anayasa değişikliği ve yönetmeliklerin çıkartılması ile Türkiye, bir ölçüde ilerleme kaydetmiştir. Özellikle, ebeveyn izni, eşit ücret, istihdama erişim, ispat yükümlülüğü ve yasal ve mesleki

sosyal güvenlikle ilgili olarak daha fazla uyumlaştırma gereklidir. Ayrıca, İş Kanununun kapsamı, halihazırda dışarıda bırakılmış sektörleri ve işletmeleri içerecek şekilde genişletilmelidir. Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğünün kuruluş kanununun kabul edilmesi gerekmektedir. Ekonomik ve sosyal yaşamda cinsiyet eşitliğini iyileştirmek ve ilgili mevzuatın etkili biçimde uygulanmasını sağlamak için daha fazla çabaya ihtiyaç vardır. (ayrıca, bkz. Kısım B.1.3. - İnsan hakları ve azınlıkların korunması)

İş sağlığı ve güvenliği alanında, müktesebatın iç hukuka tam olarak aktarılması için halen yapılması gerekenler bulunmakla birlikte, Türkiye, mevzuatını bu alandaki müktesebata uyumlu hale getirme yönünde ciddi ilerleme kaydetmiştir. Türk mevzuatının kapsamı, kamu sektörünü de içerecek biçimde genişletilmeli ve asbest ve gürültü konusundaki yönetmelikler, bu alandaki müktesebatın halihazırdaki durumuna uygun hale getirilmelidir. Müktesebatın uygulanmasını sağlamak için, bilgilendirme, bilinçlendirme ve eğitim yolları da dahil olmak üzere, yoğun çaba gösterilmesine ihtiyaç vardır. 637 iş müfettişinin kapasitesinin güçlendirilmesi ve işyeri şartlarının iyileştirilmesine ilişkin bütüncül uygulamaya sosyal ortakların dahil edilmesi halen önceliğini korumaktadır.

Türkiye sosyal diyalog konusunda acilen bütün sendikal hakları tesis etmelidir. Özellikle, sendikaların toplu görüşme yapabilmesine ilişkin kısıtlayıcı eşikler, kamu sektöründe çalışanlar için grev ve toplu görüşme hakkına ilişkin sınırlayıcı hükümler ve bazı kamu çalışanlarının sendika üyesi olabilmeye getirilen kısıtlamalar kaldırılmalıdır. 2003 İlerleme Raporunda da belirtildiği gibi, iki taraflı sosyal diyalogun, özellikle bu diyalogun neredeyse hiç olmadığı özel sektörde, geliştirilmesine ve güçlendirilmesine ciddi bir ihtiyaç bulunmaktadır. Toplu sözleşmelerin kapsadığı iş gücü oranı hâlâ çok düşüktür. Ekonomik ve Sosyal Konseyin, sosyal ortaklara danışılması işlevini iyileştirmek amacıyla, Hükümet temsilcilerinin halihazırdaki hakim durumunun azaltılması da dahil olmak üzere, ulusal düzeyde bazı yapısal reformlar uygulamaya konulmalıdır. Özel sektör, kamu kurumları ve sosyal ortaklar, sosyal diyaloga bağlılıklarını göstermeli, engelleri kaldırmak ve sosyal diyalogun işlemini iyileştirmek için gerekli tedbirleri almalıdır (ayrıca, bkz. Kısım B.1.3. - İnsan hakları ve azınlıkların korunması).

Halk sağlığı konusunda bir ulusal bulaşıcı hastalıkların gözetimi ve kontrolü planı geliştirilmelidir. Bulaşıcı hastalıkların gözetimi ve kontrolüne ilişkin ilgili mevzuatın, bulaşıcı hastalıkların gözetimi ve kontrolü hakkındaki Topluluk ağının ilke ve metodolojisiyle uyumlaştırılması için gözden geçirilmesi gerekmektedir. AB'nin bulaşıcı hastalıkların gözetimi ve kontrolü sistemine dahil olabilmek için önemli ölçüde kapasite oluşturma – çabalarına gerek vardır. Tütün, kan, doku ve hücre konusundaki AB mevzuatı iç hukuka aktarılmalıdır. AB ortalamasının oldukça altında bulunan, nüfusun sağlık durumunu iyileştirmeye yönelik önlemler alınmalıdır. Nüfusun sağlık durumundaki farklılıklar, sağlık hizmetlerine erişimdeki eşitsizlikler, kaynakların etkin kullanılmayışı ve hizmetlerin iyi yönetilmeyişi, bu sektördeki başlıca problemler olmaya devam etmektedir. Sağlığa ilişkin finansal kaynaklarda artış olmakla birlikte, buna ilişkin çabalar sürdürülmelidir.

İstihdam konusunda, Türkiye, Avrupa İstihdam Stratejisine uyumlu bir ulusal istihdam politikası geliştirmeye yönelik çabalarını sürdürmelidir. Özellikle kadınlardaki çok düşük faaliyet ve istihdam oranları, yüksek düzeylerde seyreden genç işsizliği, kayıtdışı ekonominin büyüklüğü ve kırsal/kentsel işgücü piyasalarındaki fark başlıca zorluklardır. Türk politikalarının AB ile uyumlu hale getirilmesi ve ülkenin istihdam alanında karşılaştığı zorlukların belirlenebilmesine yönelik bir adım olarak, Ortak Değerlendirme Belgesine ilişkin çalışmalar aktif bir biçimde sürdürülmelidir. Ekonomik ve sosyal uyum alanındaki katılım-

öncesi yardım bu çalışmayı desteklemeli ve Ortak Değerlendirme Belgesinde tanımlanan eksiklikleri ve zayıflıkları ele almalıdır.

Sosyal içermenin desteklenmesi konusunda, AB hedeflerini de dikkate alan, bütünleştirilmiş bir ulusal strateji geliştirilmesine hâlâ ihtiyaç vardır. 2002 yılına ait “Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Araştırmasında” yer alan yoksulluğa ilişkin veriler, 1994 yılından bu yana göstergelerde bir bozulmaya işaret etmektedir. Tüm transferler öncesinde yoksulluk oranı riski, AB üyesi ülkelerin ortalamasının altındayken (% 31), sosyal koruma sisteminin yoksulluğu azaltmadaki rolü hâlâ çok sınırlıdır. Sonuç olarak, tüm transferler dahil edildiğinde yoksulluk oranı riski (% 25), 2001 yılında AB ortalaması olan % 15’ten kayda değer ölçüde yüksektir.

Sosyal içermeyi destekleyen mevcut yapılar büyük ölçüde dağınıktır ve faaliyetler arasındaki koordinasyon yetersizdir. Bu süreçte çeşitli kamu kurumlarını ve ilgili tüm tarafları harekete geçirecek bütünleştirilmiş bir yaklaşımın geliştirilmesi önemlidir. Ayrıca, yoksulluk ve sosyal dışlanmışlıkla ilgili sosyal istatistiklerin, AB’nin ortak mutabakata varılmış sosyal içirme göstergelerine uyumlu hale getirilmesine yönelik çabalar devam etmelidir. Özellikle, özürülülerin durumunu iyileştirmek için hala yapılacak çalışmalar vardır. Özürülü çocuklar için eğitim hizmetlerine erişimin iyileştirilmesi de dahil olmak üzere, özürülüler için merkezi ve merkezi olmayan yapıların ve imkanların güçlendirilmesine daha fazla önem verilmelidir (ayrıca bkz. Siyasi Kriterler). Türkiye ile Komisyon arasında, sosyal içermeyi desteklemek için başlıca zorlukların ve gerekli siyasi çözümlerin belirlenmesi amacıyla bir Sosyal İçerme Ortak Zaptı taslağının hazırlanmasına yönelik çalışmaya 2004’ün son çeyreğinde başlanacaktır.

Sosyal koruma alanında, Hükümet sosyal güvenlik sisteminde bir reform amaçlayan çabalarını sürdürmelidir. Sistemin mevcut başlıca zayıflıkları; mali istikrar eksikliği, kayıt dışı sektörün büyüklüğü ve idari sorunlardır. Sosyal güvenlik kurumlarının idari kapasitesini güçlendirmeye dönük mevcut çabalar kuvvetle desteklenmektedir.

Ayrımcılıkla mücadele konusunda İş Kanunu, ayrımcılık yapılmaması ve eşit muamele konusunda bir dizi genel hüküm içermektedir. Bununla birlikte, İstihdamda Eşitlik ve Irk Eşitliği Direktiflerinin tam olarak iç hukuka aktarılması için daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Özellikle, Irk Eşitliği Direktifinin istihdamla ilgili olmayan yönleri iç hukuka aktarılmamıştır; bu bir Eşitlik Kurumunun kurulmasını da gerektirmektedir. Ayrımcılıkla mücadele hükümlerinin etkili biçimde uygulanmasına ilişkin kayda değer zorluklar bulunmaktadır (ayrıca, bkz. Kısım B.1.3. - İnsan hakları ve azınlıkların korunması).

Türkiye, Revize Edilmiş Avrupa Sosyal Şartını hâlâ imzalamamıştır.

Sonuç

Türkiye’nin mevzuatını AB müktesebatıyla uyumlaştırma süreci olumlu bir şekilde başlamıştır, ancak henüz tamamlanmamıştır. Gerek mevzuat, gerek idari kapasite bakımından daha fazla çabaya ihtiyaç bulunmaktadır. Türkiye, özellikle iş hukuku, cinsiyet eşitliği, ayrımcılıkla mücadele, sosyal diyalog ve sosyal koruma konularındaki çabalarını yoğunlaştırmalıdır. AB ortalamasının altında bulunan nüfusun sağlık durumunun iyileştirilmesi ve sağlığa ayrılan finansal kaynakların artırılması gerekmektedir. Türkiye, Avrupa İstihdam Stratejisi ile uyumlu bir ulusal istihdam stratejisi geliştirme yönündeki çabalarını sürdürmeli ve sosyal içermenin desteklenmesi bir öncelik olarak kabul edilmelidir.

Her şeyden önce, Türkiye'nin bu başlığa ilişkin temel hedefi, müktesebatın tam anlamıyla uygulamaya geçirilmesi olmalıdır. Türkiye çabalarını bu alana öncelikli olarak odaklandırmalıdır. İdari kapasitenin güçlendirilmesine devam edilmelidir.

Bölüm 14: Enerji

Topluluğun enerji politikasının amaçları arasında rekabet gücünün iyileştirilmesi, enerji arz güvenliğinin sağlanması ve çevrenin korunması bulunmaktadır. Enerji müktesebatı özellikle rekabet ve devlet yardımları konusunda düzenlemeler ve politikalar (kömür sektörü dahil olmak üzere), enerji iç pazarı (örneğin elektrik ve gaz piyasalarının açılması, yenilenebilir enerji kaynaklarının teşvik edilmesi, kriz yönetimi ve petrol stok güvenliğine ilişkin yükümlülükler), enerji verimliliği ve nükleer enerji konularını içermektedir.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişmeler

Son İlerleme Raporundan bu yana, Türkiye, Topluluk enerji müktesebatına uyum bakımından bazı ilerlemeler kaydetmiştir.

Petrol stokları da dahil olmak üzere arz güvenliği konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Aralık 2003'de kabul edilen yeni Petrol Kanunu, petrol stoklarına ilişkin müktesebata yasal uyumun artırılmasını öngörmektedir. Ayrıca, söz konusu Kanun, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunu (EPDK), petrol ürünleri pazarını düzenleme ve denetleme konusunda yetkilendirmektedir. EPDK, Kanunun petrol stoku alanındaki gereklerinin uygulanmasından sorumlu Komisyonun da bir üyesidir.

Enerji arz güvenliğini güçlendirmek amacı çerçevesinde, Türkiye, arz konusundaki kaynakları çeşitlendirmek ve doğal gaz ve petrol taşımacılığı konusunda, Hazar Denizi ve Orta Doğudan Avrupa Birliğine kadar transit ülke olma rolünü güçlendirmek için çabalarını sürdürmüştür. Türkiye ile Yunanistan arasında Şubat 2003'de yapılan doğal gaz ara bağlantı inşaatı anlaşması sonrasında, Türk ve Yunan doğal gaz şirketleri BOTAŞ ve DEPA, Aralık 2003'de doğal gaz alış ve satış anlaşmasını imzalamışlardır. Ara bağlantının inşaatının 2004 yılında başlaması planlanmakta ve 2006 yılında tamamlanması öngörülmektedir. Türkiye, buna ilave olarak, Türkiye ile Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Avusturya arasında yapılması planlanan ve İran'ı da kapsayacak şekilde Hazar Havzasının da arz kaynağı olabileceği "Nabucco" doğal gaz boru hattı projesini desteklemekte ve Mısır, Suriye ve koşullar elverdiğinde Irak doğal gazının AB'ye doğru taşınması projesi kapsamında Maşrek ülkeleri ile işbirliği yapmaktadır. Petrol konusunda, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının 2005 yılı itibarıyla işler hale gelecek şekilde inşaatı konusunda ilerleme kaydedilmiştir.

Rekabet gücü ve enerji iç pazarı konusunda, Yüksek Planlama Kurulu Mart 2004'de, elektrik sektöründe, özelleştirme de dahil olacak şekilde, sektörel reformu hedefleyen bir yol haritası ile birlikte bir elektrik sektörü strateji belgesini kabul etmiştir. Üretimle ilgili özelleştirmenin 2006 yılında başlatılması, dağıtımla ilgili özelleştirmenin ise 2006 yılı ortasında tamamlanması öngörülmektedir. Söz konusu strateji, pazarın aşağıdaki şekilde, daha da açılmasını öngörmektedir: Pazarın halihazırda % 28 oranında (serbest müşteriler, yılda 7,8 kw/s'den fazla tüketimde bulunanlardır) açık olması durumu 2009 yılı başına kadar korunacaktır. 2009 yılından sonra ve arz güvenliği konusunda sağlanan gelişmeler doğrultusunda, 2011 yılı itibarıyla % 100 oranına erişecek şekilde pazar aşamalı olarak açılacaktır. Mevzuat bakımından, tarifelere ve lisanslara ilişkin düzenlemeler de dahil olmak üzere, elektrik piyasası ile ilgili Kanunun uygulanmasına yönelik idari düzenlemelerin daha

da geliştirilmesi üzerinde durulmuştur. Elektrik dağıtım şirketi tarafından (TEDAŞ) ödenmeyen faturalar sorununun giderilmesi amacıyla 2003 yılında başlatılan girişime rağmen, dağıtım kaçakları (teknik kaçaklar ve hırsızlıklar), 2003 yılındaki elektrik üretiminin % 20'sini teşkil edecek şekilde çok yüksek bir oranda kalmıştır. 2004 yılında kaçakların % 18'e indirilmesi hedeflenmektedir.

Enerji iç pazarına fiziksel olarak entegre olma ve gelecekte Türk elektrik dağıtım şebekesinin Batı Avrupa elektrik dağıtım şebekesine senkronize bir şekilde bağlanması perspektifi çerçevesinde, 2006 yılı sonu itibarıyla işler hale gelmesi öngörülen Babaeski-Filibe (Yunanistan) hattının inşasında ilerleme kaydedilmiştir.

Doğal gaz sektöründe, daha önce BOTAS'ın sahibi olduğu ve işlettiği iki distribütör, Doğal Gaz Piyasası Kanunu uyarınca özelleştirilmiştir. Doğal gaza yeni geçilen çeşitli şehirlerde, doğal gaz dağıtımının özelleştirilmesine devam edilmesi planlanmaktadır. Elektrikte de olduğu gibi, mevzuata ilişkin gelişmelerde, mevcut idari düzenlemelerin iyileştirilmesi esas alınmıştır. Türk doğal gaz piyasasının açılım seviyesi % 80 oranında kalmıştır (serbest müşteriler yılda 1 milyon m³'den fazla tüketimde bulunanlardır). Bununla birlikte BOTAS, ulusal pazara arz, ticari faaliyetler (uluslararası), taşıma ve depolama konularında tekel durumunu korumaktadır. Bu kapsamda, Doğal Gaz Piyasası Kanunu, 2003 yılından bu yana BOTAS'ı, ithalatı yıllık tüketimin % 20'sine düşüncüye kadar, doğal gaz alım ve satımına ilişkin mevcut akdi yükümlülüklerini diğer piyasa aktörlerine devretmek (kontrat devri programı) üzere ihaleler düzenlemekle yükümlü kılmaktadır. Bu tarihe kadar ele tutulur bir gelişme kaydedilememiştir.

Türkiye, Aralık 2003'de, enerji iç pazarı ilkelerine göre, Güney Doğu Avrupa'da bölgesel bir elektrik ve gaz pazarı oluşturulmasını hedefleyen Atina Zaptını imzalamıştır. Ortak ülkeler, söz konusu Zaptın Güneydoğu Avrupa için bağlayıcı bir Enerji Topluluğuna dönüştürülmesine yönelik çalışmalarını sürdürmektedir.

İdari kapasite konusunda, yeni Petrol Kanununda öngörülen faaliyetler çerçevesinde, EPDK'nın kırk personeli Kurulun yeni kurulan Petrol İşleri Dairesi Başkanlığına devredilmiştir.

Enerji verimliliği ile ilgili olarak, Hükümetin kapsamlı bir enerji verimliliği stratejisi kabul etmesiyle bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Yenilenebilir enerji kaynakları ile ilgili olarak özel bir gelişme olmamıştır.

Katı yakıtlar ve nükleer enerji alanında, bir gelişme kaydedilmemiştir. Türkiye'nin nükleer santrali bulunmamaktadır.

1979 yılında İstanbul Teknik Üniversitesinde, ITU-TRR, 250 kV, TRIGA II tipinde bir araştırma reaktörü kurulmuştur. Diğer iki araştırma reaktörü (TR-1, TR-2) ise, sırasıyla 1977 ve 1995 yıllarında kapatılmıştır. Radyoaktif atıkların işlenmesine yönelik bir tesis 1989 yılından bu yana Çekmece'de faaliyette bulunmaktadır.

Genel Değerlendirme

Arz güvenirliliği konusunda, petrol stoklarına ilişkin müktesebatın uyumlaştırılması ile ilgili olarak yeni Kanun bir adım teşkil etmiştir. Türkiye, Uluslararası Enerji Ajansının gereklerine uygun olarak, 90 günlük acil petrol stoklarına sahiptir. Bu miktarların müktesebat ile uyumlu

olup olmadığı henüz teyit edilmemiştir.

Elektrik sektöründe süregelen temel problemlerin çözülmesine imkan sağlayacak olan son strateji dokümanının, tam olarak ve zamanında uygulamaya konması gerekmektedir. Bu belge diğer hususların yanı sıra, garanti fiyatları bakımından Türkiye'deki mevcut hukuki çerçeveye uyarlanması gereken tartışmalı yap-işlet-devret sözleşmelerini ve işletme hakları devrini (üretim ve dağıtım) kapsamaktadır. Sübvansiyonların aşamalı olarak kaldırılmasına ilişkin oluşturulan takvim ise uygulamaya geçirilmelidir. Enerji alanındaki işletmecilerde mali disiplin ve özellikle elektrik faturalarının tahsil edilme oranı konularında ciddi iyileşme sağlanmalıdır; çapraz sübvansiyonları yasaklayan düzenleme etkili bir biçimde uygulamaya konmalı ve bu sübvansiyonların aşamalı olarak kaldırılmasına yönelik bir takvim belirlenmelidir. Elektrik sektöründe müktesebatla uyumlu olacak şekilde rekabetçi bir pazarın işler hale getirilebilmesi için, ilave yasal ve idari tedbirler alınmalıdır. Pazarlama konusundaki kamu işletmesinin toptan piyasadaki hakim durumu uyumlaştırılmalı, sınırötesi ticaretteki mevcut kısıtlamalar kaldırılmalı ve uzun vadeli enerji alımlarına ilişkin mevcut anlaşmalar ele alınmalıdır. Pazarın açılmasına ilişkin ilave tedbirlerin alınması sürdürülmelidir, özellikle Güney Doğu Avrupa'da bir Enerji (elektrik ve gaz) Topluluğu oluşturulması perspektifi çerçevesinde pazarın açılıma ilişkin bir takvim belirlenmelidir. Türkiye'nin AB elektrik iç pazarı ile fiziki ara bağlantısı göz önünde tutularak, elektrik sisteminin Batı Avrupa elektrik iletim şebekeleri ile senkronize şekilde bağlantısının sağlanması yönünde çabalarını sürdürmesi desteklenmektedir.

Türkiye, özelleştirme de dahil olmak üzere, doğal gaz sektöründeki reform çalışmalarını sürdürmelidir. Bu kapsamda, kontrat devri programının (bazı rekabete aykırı doğal gaz satışlarından çekilme zorunluluğu) birinci aşamasının uygulamaya konmasındaki gecikme, piyasada özellikle muhtemel yatırımcılar bakımından belirsizlik yaratmaktadır. Bu iddialı programın gereği gibi uygulanabilmesi için somut bir strateji geliştirilmesi gerekmektedir. Müktesebata uyum tamamlanmalı ve etkili piyasa açılımı sağlanmalıdır. Bu çerçevede, tekel konumunda olan BOTAŞ'ın durumu gözden geçirilmelidir. Ayrıca, BOTAŞ faaliyet alanlarına göre hesap ayrışımını temin etmeli ve müktesebata uygun olarak yasal ayrıştırma için bir program kabul etmelidir. Çapraz sübvansiyonların kaldırılmasına ilişkin bir takvim belirlenmelidir. Gaz iletimi koşullarının adil ve şeffaf olmasını temin edecek hukuki ve mali çerçevenin geliştirilmesi, Türkiye'nin, AB'ye doğal gaz iletiminde transit ülke olarak önemli bir rol oynamasına imkan sağlayacaktır.

Türkiye, Trans-Avrupa enerji ağlarına ilişkin yönlendirici ilkeler çerçevesinde, ortak çıkarlara hizmet eden projelerin geliştirilmesi de dahil olmak üzere, enerji alanındaki transit ülke konumunu güçlendirmektedir. Türkiye, doğal gaz alanında, Nabucco boru hattının geliştirilmesi de dahil olmak üzere, Rusya, Hazar Denizi havzası ve Orta Doğu'dan gelen doğal gaz için ve komşu ülkelerle ara bağlantının iyileştirilmesi suretiyle elektrik için, transit ülke rolünü güçlendirmektedir. Türkiye, iç pazarın ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli gaz ve elektrik ara bağlantılarının geliştirilmesine, arz güvenliğinin güçlendirilmesine ve ayrıca, Güney Doğu Avrupa Enerji Topluluğuna dönük çabalarını sürdürme konusunda desteklenmektedir.

AB'de enerji alt yapılarını kötü niyetli eylemlerden koruma ihtiyacı konusunda gittikçe artan bilinçlenme sonucunda, Türkiye'nin, AB'nin enerji sektöründeki güvenliğinin artırılması yönündeki girişimlerine aktif biçimde katılması beklenmektedir.

Elektrik, doğal gaz ve petrol piyasalarına ilişkin düzenleyici kurum olan EPDK'nın idari

kapasitesinin, kalifiye elemanların sayısının artırılması dahil olmak üzere, güçlendirilmesi gerekmektedir. Kamuya ait elektrik ve doğal gaz şebeke operatörleri olan TEİAŞ ve BOTAŞ'ın faaliyetlerinin izlenmesi, düzenleyici kurumun temel görevlerindedir.

Taş kömürü sanayiine yapılan devlet yardımının seviyesi ve niteliği, üzerinde durulması gereken bir husus olmaya devam etmektedir. İlgili müktesebata uyum sağlanmalıdır.

Türkiye'nin, şimdiye kadar, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin performansı zayıftır. Bu alandaki faaliyetleri desteklemek için mali kaynaklar sınırlıdır. Türk ekonomisinin enerji yoğunluğu yüksektir ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım potansiyeli çok düşüktür. Enerji verimliliğine ilişkin mevzuatın yaklaştırılmasında ilerleme kaydedilmesine rağmen, müktesebat ile tam uyum için daha fazla çaba gerekmektedir. Enerji Verimliliği Kanununun zamanında kabul edilmesi uyumun tamamlanmasında yardımcı olacaktır. Yeni enerji verimliliği stratejisi, enerji verimliliği müktesebatına uyum konusunda bir plan oluşturmakta olup, düzgün bir şekilde uygulandığı takdirde, Türkiye'nin, önemli enerji verimliliği potansiyelinden daha fazla faydalanmasına yardımcı olacaktır. Enerji verimliliğine benzer bir şekilde, Türkiye'de yenilenebilir enerjinin geliştirilmesi için genel bir strateji oluşturulmalıdır. Türkiye Yenilenebilir Enerji Kanunu çıkarmalıdır. Ayrıca, Türkiye, yenilenebilir enerji kaynakları alanında sahip olduğu önemli potansiyelin iyi bir şekilde kullanılması yönündeki çabalarını artırmalı ve güçlü hedefler belirlemelidir.

Enerji verimliliği tedbirleri ve faaliyetleri, Enerji Bakanlığının sorumluluğu altında, Ulusal Enerji Tasarruf Merkezi tarafından yürütülmektedir. Bu merkezin konumunun gözden geçirilmesi ve gerekiyorsa, enerji, inşaat, ulaştırma, sanayi ve çevre dahil, tüm ilgili sektörler arasında daha etkili yatay koordinasyonun temin edilmesi amacıyla değiştirilmesi gerekmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin kurumsal koşulların geliştirilmesi gerekmektedir.

Nükleer enerji konusunda, Türkiye'nin Euratom Antlaşmasının koşulları ve usullerine uyumu temin etmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, nükleer tesisleri kullanan veya üniversiteler, hastaneler veya tıbbi klinikler gibi nükleer materyalleri depolayan kişiler veya işletmeler tarafından Euratom korunma tedbirlerininin uygulamaya konulması çalışmalarına gereken önemin verilmesine devam edilmelidir. Türkiye'nin, IAEA ile nükleer güvenlik konusunda 1981'de yürürlüğe giren bir koruma anlaşması imzaladığını ve Temmuz 2001'de yürürlüğe giren Antlaşmaya Ek Katma Protokolü de onayladığını hatırlamak gerekir.

Sonuç

Türkiye, Topluluk müktesebatına uyum bakımından ilerleme sağlamış ve mevzuatın etkili biçimde uygulaması için çabasını artırmış olmakla birlikte, enerji politikasının değişik alanlarındaki genel uyum sınırlıdır ve dengeli değildir.

Bu sektörde, müktesebat uyumunun sağlanması ve ilgili mevzuatın etkili biçimde uygulanması için ilave çaba gösterilmesi gerekmektedir. Enerji piyasalarının müktesebata uygun biçimde rekabetçi bir yapıya kavuşturulması için, sektörün yeniden yapılandırılması, özelleştirme ve fiyat sapmalarının önlenmesi de dahil olmak üzere sürdürülmelidir. Türkiye, komşu ülkelerden Avrupa Birliğine giden petrol ve doğal gaz bakımından, kaynakların ve rotaların çeşitlendirilmesinde kilit bir rol oynayacaktır. Nükleer enerji konusunda, mevzuat uyumunun tamamlanması, ulusal mevzuatın etkili biçimde hayata geçirilmesi ve uygulanması ve idari kapasitenin güçlendirilmesi için daha fazla çabaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Bölüm 15: Sanayi Politikası²³

AB sanayi politikası, uluslararası rekabete açık şekilde işleyen bir pazarda, endüstrinin rekabet edebilme kapasitesini ve istihdam oranlarını artırmayı hedeflemektedir. AB sanayi politikasının amacı, Topluluk çapında kişisel girişime ve işletmelerin gelişimine uygun bir ortamın oluşumunu teşvik eden yapısal değişimlere uyumu hızlandırmaktır. AB sanayi politikası, temelde, politika prensipleri ile yatay ve sektörel politika bildirimlerinden oluşmaktadır. Devlet yardımlarının kontrolü ve destekleme programlarının AB düzenlemelerine uyumunun sağlanması, sanayi politikasının önemli bir unsurudur. (Bknz. Bölüm 6-Rekabet)

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son İlerleme Raporundan bu yana, Türkiye bu alanda bazı ilerlemeler kaydetmiştir.

Sanayi stratejisiyle ilgili olarak, Türkiye bazı gelişmeler kaydetmiştir. Türk Hükümeti, sanayi politikası için genel bir çerçeveyi ortaya koyan ve orta vadeli bir politika belgesi olan “Türkiye için Sanayi Stratejisi”ni kabul etmiştir. Belge, özellikle imalat sanayii için, mevcut durumu, kurumsal çerçeveyi, hedefleri, politikaları ve ilgili tedbirleri içermektedir. Türkiye’deki sanayi politikasının temel amacı, artan küresel rekabetle başa çıkacak bir dışa dönük yaklaşım temelinde, sürdürülebilir büyümeyi ön plana çıkarmak ve muhafaza etmek için verimlilik ve rekabet edebilirliğin artırılmasıdır. Türkiye bu alandaki uygulama raporunu Temmuz 2004’de sunmuştur.

Yeniden yapılandırma ve özelleştirmeyle ilgili olarak çok sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Hükümet, kamu sektörü reformu çerçevesinde, kamu iktisadi teşebbüslerindeki aşırı istihdam problemini ele almaya devam etmektedir. Aralık 2003 tarihi itibarıyla, 25.074 istihdam fazlası kamu çalışanı emekli edilmiş veya diğer devlet kurumlarına transferleri gerçekleştirilmiştir.

2003 yılında, 1,850 milyon Euro gibi iddialı bir özelleştirme hedefi konulmasına rağmen, özelleştirme gelirleri sadece 226 milyon Euro olarak gerçekleşmiştir. Hükümet TEKEL’in alkol ve tütün üretim ünitelerini ayrı ayrı satmayı tercih etmiştir. TEKEL’in alkol üretim tesislerinin satışı Şubat 2004’de tamamlanırken, sigara fabrikalarının özelleştirilmesi, alınan en yüksek fiyat teklifinin yetersiz bulunması nedeniyle iptal edilmiştir. Ayrıca, TÜPRAŞ’taki yüzde 65.76 oranındaki devlet hissesinin blok satış ihalesi 1,147 milyon Euro’ya sonuçlanırken, Mayıs 2004’teki mahkeme kararıyla yürütme durdurulmuştur. Bu karar, Özelleştirme İdaresi tarafından temyize götürmüştür. Danıştay yerel idare mahkemesi kararı lehinde karar vermiştir. Sonuç olarak, TÜPRAŞ’ın özelleştirme süreci Danıştay TÜPRAŞ’ın satışı konusunda nihai karara varıncaya kadar kesilmiştir.

Raporlama sürecinde, devlet teşekkülü olan GSM operatörü Aycell, hükümet kararıyla Türkiye’nin bir diğer özel GSM operatörüyle birleştirilmiştir. Ayrıca, Türk Telekom’un özelleştirilmesiyle ilgili bir kanun Haziran 2004’te kabul edilmiştir. Söz konusu kanun, özelleştirmeden sonra yabancı yatırımcıların nihai hisse oranının yüzde 45 olmasını öngören eski düzenlemeyi ortadan kaldırmaktadır. Türk çelik sanayisinin yeniden yapılandırılması ile ilgili herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir.

Doğrudan yabancı yatırımlarla ilgili olarak, gerekli yasal çerçeve düzenlemesi

²³ Sanayi politikasına ilişkin gelişmeler KOBİ politikası da dahil genel işletme politikası ile ilişkili görülmelidir. (Bkz. Ayrıca Başlık 16- Küçük ve Orta Boy İşletmeler).

gerçekleştirilmemiş ve raporlama sürecinde doğrudan yabancı yatırım düzeyi düşük bir seviyede kalmıştır. İki yıldan daha uzun bir süre önce ilk defa önerilen ve sürekli ertelenen Yatırım Danışma Konseyinin ilk toplantısı, Mart 2004'te yapılmıştır. Yatırım Danışma Konseyi, diğer ülkelerde de işletilen düzende, ülke idarecilerinin, yabancı yatırımcıların yüksek düzeyli temsilcileriyle görüştüğü bir Dünya Bankası inisiyatifidir. Madencilik Yasası Mayıs 2004'te kabul edilmiştir. Önceki düzenlemeleri bir çerçeve altında toplayan yeni madencilik yasası, lisans iptali için daha açık ve katı usuller getirmektedir. Bu düzenleme, yatırımcıların lisanslı haklarının daha iyi korunmasını amaçlamaktadır. Ayrıca, yeni yasa, madencilik lisansı başvurusuna ilişkin bürokratik işlemleri kolaylaştırmakta ve daha önce erişilemez nitelikteki madencilik alanlarının coğrafi sahasını genişletmektedir. (Bknz. Bölüm 22-Çevre.)

Genel Değerlendirme

Türk sanayi politikası AT sanayi politikasının ilkeleriyle büyük ölçüde uyumludur. Sanayi Strateji Politikasının benimsenmesi olumlu bir adım olmasına karşın, ölçüt alma dahil olmak üzere etkin uygulamada yetersiz kalmıştır.

Doğrudan Yabancı Yatırımlarla ilgili olarak, bazı sektörlerde yabancıların mülkiyet haklarıyla ilgili halen önemli sınırlamalar bulunmaktadır. Türkiye işlemlerin basitleştirilmesine olanak tanıyan çerçeve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununu Haziran 2003'de kabul etmesine karşın, kamu alımları, vergilendirme, fikri mülkiyet hakları, anti-tröst politikası, devlet yardımlarını izleme ve kamu tekellerinin uyarlanması gibi alanlardaki diğer mevzuatın uyumlaştırma çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Ayrıca, bu Yasanın tam uygulanmasının yanı sıra, yargılama sistemindeki açıklık, şeffaflık ve yasal kesinlik, yabancı yatırımların teşvik edilmesi için bürokratik sürecin basitleştirilmesi kadar önemlidir. Hükümet ayrıca Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Reform Programını da uygulamaya koymuştur. Bu program altında, kamu ve özel sektör temsilcilerini de kapsayan bakanlıklar arası on adet teknik komisyon yatırım ortamını etkileyen bir kısım mevzuat içinde önemli sayıda değişiklik önermiştir. Hükümetin bu konuyu takibi ve ulaşılan somut sonuçlar sınırlı düzeyde kalmıştır.

Tüm bağımsız düzenleyici kurumların çerçeve kanunun kabulü ile tek tip bir organizasyon yapısına kavuşturulması yönündeki hükümet çabaları, potansiyel olarak bu yapıların işlevlerine siyasi müdahale endişesini ortaya çıkarmaktadır.

Türk çelik sanayisi, hem ulusal düzeyde hem de münferit işletme düzeyinde ele alınması gereken yapısal sorunlarla mücadele etmektedir. Uzun çelik ürünlerinde Türkiye'nin üretimi iç ihtiyacının iki katı iken, yassı çelikte üretimi ihtiyacının neredeyse yarısını karşılamaktadır. Türkiye'nin demir ve çelik endüstrisi uzun /yassı üretimdeki bu dengesizlikten dolayı sorun yaşamaktadır.

AKÇT-Türkiye Serbest Ticaret Anlaşması ile tanınan geçiş dönemi ile Türk çelik sektörüne verilen destekler Ağustos 2001'de sona ermiştir. Türk yetkililer, AB'den yeniden yapılandırma amacıyla çelik şirketlerine devlet yardımı sağlanmasına ilişkin sürenin uzatılmasını talep etmiştir. Bu çerçevede, AB, Türk yetkililerden, bir ulusal yeniden yapılandırma planı (NRP) ile yeniden yapılandırma sürecinde yer alması gereken tüm firmalar için münferit iş planları hazırlanmasını istemişlerdir. Bu konularda hala stratejik kararların alınması zorunludur. Bu kapsamda, operasyonel olarak bağımsız bir devlet yardımı otoritesinin kurulması büyük önem taşımaktadır. (Bknz. Bölüm 6-Rekabet Politikası)

Sonuç

AB sanayi politikası prensipleriyle belirli bir uyum vardır.

Farklı devlet kurumları arasında uygulama ve koordinasyonun daha fazla geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle devlet bankaları olmak üzere, kamu teşebbüslerinin yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesine yönelik daha fazla çaba gerekmektedir. Çelik sanayiinin yeniden yapılandırılması önemli bir konu olmaya devam etmektedir ve öncelikle ele alınması gerekmektedir. Türkiye'nin, devlet yardımlarını izlemeye ilişkin yasal düzenlemeleri yapması ve operasyonel olarak bağımsız bir devlet yardımlarını izleme otoritesi kurması gerekmektedir. Hükümet tarafından konulan iddialı hedeflere rağmen, özelleştirmeye ilişkin gerçekleştirmeler potansiyelin çok altındadır. Türkiye'nin, yatırım için yasal, düzenleyici ve idari çerçeveyi iyileştirme çabalarını hızlandırması gerekmektedir.

Bölüm 16: Küçük ve Orta Boy İşletmeler²⁴

AB KOBİ politikası, KOBİ'lerin gelişmesini destekleme amacıyla iç pazarda işletme politikasının oluşturulmasının ve koordinasyonunun geliştirilmesini amaçlamaktadır. Böylece, KOBİ'lerin faaliyet gösterdiği iş ortamının gelişimi hedeflenmektedir. KOBİ politikası, bildirimler, tavsiyeler ve en iyi uygulamaların değişiminin yanı sıra büyük ölçüde danışma toplantıları ve Topluluk programlarından oluşmaktadır.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son İlerleme Raporundan bu yana Türkiye, AB'nin KOBİ politikası yaklaşımını izleme konusunda belli bir ilerleme kaydetmiştir.

Türk Hükümetinin Kasım 2003'de, KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı'nı kabul etmesiyle, KOBİ politikası konusunda belli bir ilerleme kaydedilmiştir. Bu strateji belgesi, Küçük İşletmeler İçin Avrupa Şartı ve İşletme ve Girişimcilik Çok Yıllı Programı gibi, AT'nin işletmeler ve girişimcilik politikaları doğrultusunda, KOBİ'ler için genel çerçeve belirleyen, orta vadeli bir politika belgesidir. Bu belge, stratejinin uygulanmasına yönelik bir Eylem Planını da içermektedir.

Hükümet, Temmuz 2004'de, KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı'nı izlemek ve değerlendirmek amacıyla bir Danışma Komitesi oluşturmuştur. Ne var ki, sadece danışma niteliği taşıyan bu komiteye katılım ancak kamu veya yarı kamu kuruluşlarından temsilciler ile sınırlıdır ve özel sektör yeterince temsil edilmemektedir.

İş ortamının basitleştirilmesine ilişkin bir ilerleme kaydedilmiştir. Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) ile Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) gibi KOBİ destek kuruluşlarının yeniden yapılanma süreçlerinden sonra, KOBİ'lerin destek araçlarına erişim için başvuru formaliteleri büyük ölçüde basitleştirilmiş ve azaltılmıştır, örneğin KOSGEB teşviği için gerekli belge sayısı 48'den ortalama 5'e düşmüştür.

Türkiye, bilgi toplumu stratejisi, teknik altyapı ve bilgi güvenliği, eğitim ve insan kaynakları, yasal altyapı, standartlar, e-devlet ve e-ticaret alanlarında birçok eylemler

---

²⁴ KOBİ politikasına ilişkin gelişmeler, sanayi politikası da dahil genel işletme politikası ile ilişkili görülmelidir (Bkz. Başlık 15-Sanayi Politikası).

içeren “e-Dönüşüm Türkiye” projesini başlatmıştır. Bu eylemler, ilgili alanlarda KOBİ’lerin erişimini ve faaliyetlerinin kolaylaştırılmasını hedeflemektedir.

Türkiye’nin 2003 yılından beri tam üye olduğu İşletme ve Girişimcilik Çok Yıllı Programı çerçevesinde, Türkiye’de KOBİ’lere AB konularında doğrudan bilgi alabilecekleri dokuz adet Avrupa Bilgi Merkezi (ABM) açılmıştır. KOBİ’lerin teknoloji transferi ve AR-GE faaliyetlerinde katalizör görevi göreceği iki merkezin açılmasıyla Yenilik Aktarım Merkezi (YAM) ağı Türkiye’ye de genişletilmiştir. İşletme ve Girişimcilik Çok Yıllı Programı ve 6’ncı Çerçeve Programı için web sitelerinin kurulmuş olması, Türkiye’de Topluluk programlarının şeffaflığı ve bilgilerin yayılması konusunda önemli bir adım oluşturmuştur.

Türkiye, makro-ekonomik koşulların iyileşmesine bağlı olarak, KOBİ’lerin finansman kaynaklarına erişimi konusunda büyük ölçüde ilerleme kaydetmiştir. Çok sayıda kamu bankası ve özel bankalar KOBİ’ler için, kimi yerli ve dış destekli, özel kredi imkanları oluşturmuşlardır. Türk hükümeti, KOBİ’lere destek amacıyla, AYB ile 250 milyon Euro tutarında, Dünya Bankası ile de 300 milyon Euro tutarında bir kredi imkanı anlaşması imzalamıştır. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği TOBB ile KOSGEB, kamu bankalarına 120 milyon Euro aktarmıştır. Bu para KOBİ’lere kredi olanakları sağlamak için kullanılacaktır. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası ise, İkinci Ulusal Pazar ve Yeni Ekonomi Pazarı olmak üzere, KOBİ’ler için iki yeni piyasa başlatmıştır. Faiz oranlarındaki önemli düşüşten sonra devlet bonoları ile ilgili işlemler azaldığından, özel bankalar KOBİ’leri de müşteri olarak kabul etmeye başlamıştır.

Hala müktesebat ile uyumlu olmayan KOBİ tanımı ile ilgili olarak yeni bir gelişme kaydedilmemiştir.

Genel Değerlendirme

Şirket tescil işlemlerinin basitleştirilmesine karşın, şirket kurmak için gereken belge sayısı ve ücret aşırı derecede yüksek kalmıştır. Türkiye, KOBİ’lere yönelik hizmetlerin, özellikle on line hizmetlerin iyileştirilmesi için daha fazla çaba harcamalıdır. Bu sadece bilginin tedarik edilmesi değil, aynı zamanda, teşvik ve kamu ihalesi başvuruları gibi idari usullerin hafifletilmesi şeklinde olmalıdır.

Web sitelerinin kurulması, Türkiye’de Topluluk programları ile ilgili bilginin şeffaflığı ve yayılması bakımından önemli bir adımdır. YAM, ABM ve İş Merkezleri (İM), Türkiye’de etkin iş destekleme hizmetlerinin kurulmasında anahtar rol oynayacaktır.

KOBİ Stratejisi ve Eylem Planının izlenmesi ve değerlendirilmesi için bir Danışma Komitesi oluşturulması olumlu bir gelişme olmakla birlikte, Türkiye kendi KOBİ politikasının oluşturulmasına özel sektörün daha fazla dahil edilmesini temin etmek zorundadır.

Genç girişimci desteği ve girişimcilik danışmanlığı programları, daha güçlü bir girişimci kültürünün oluşturulması bakımından olumlu girişimlerdir.

KOBİ’ler için iş ortamının geliştirilmesi için daha fazla çaba gerekmektedir. İş beklenti araştırmaları, KOBİ’ler için daha yüksek ciro ve iç talep konusunda ümit verici iken istihdam ve yatırım konusunda olumsuzdur. Ayrıca, yüksek enerji maliyetleri, çalışma

sermayesinin eksikliği ve yüksek vergi oranları, Türkiye’de KOBİ’ler için halen önemli engel oluşturmaktadır.

KOSGEB’in destekleme mekanizmalarını gözden geçirmesine ve KOBİ destek teşviklerini 8’den 38’e çıkarmasına karşın bu planlar sadece imalat sektörünü kapsamaktadır; kullanılabilir fonların % 90’ının kullanılması ile teşviklerin ödenme oranı yüksektir. Bu teşviklerin verilmesinde seçim sürecinin şeffaflığının iyileştirilmesi gerekmektedir.

Teknoloji Geliştirme Bölgelerinde Ar-Ge faaliyetleri için sosyal güvenlik ve vergi ödemeleri gibi bazı yükümlülüklerde muafiyet veya indirim yapılmış olması, yenilikçi küçük işletmeler ve yeni kuruluşlar için olumludur. Vergilendirmede yeni enflasyon muhasebesi sistemi de KOBİ’ler için önemli bir gelişmedir.

Bununla birlikte, hala yüksek düzeydeki reel faiz oranları ve kısa vadeler, KOBİ’lerin krediye erişiminde önemli engel oluşturmaya devam etmektedir.

Ayrıca, ticari yargı sisteminin yetersiz işleyişi KOBİ’ler için diğer önemli bir engeldir.

Türkiye, KOBİ tanımını Komisyon tavsiyeleri ile uyumlu hale getirmelidir.

Sonuç

Türkiye’nin KOBİ politikası büyük ölçüde AB girişimcilik politikasının prensip ve amaçlarıyla uyum içindedir.

Kamunun çabaları ve iyileşmiş makroekonomik ortam sonucunda küçük işletmelerin finansmana erişiminin iyileşmesi olumlu bir gelişmedir. İş ortamının ve finansmana erişimin geliştirilmesi için daha fazla çabaya ihtiyaç vardır. Ticari mahkeme davalarında işlemlerdeki gecikmeler KOBİ’lerin gelişmesinde bir başka önemli engeldir. KOBİ Stratejisi ve Eylem Planının kabul edilmesi Türk KOBİ’leri için önemli bir adım olmakla beraber, Türkiye, özel sektörün tam katılımıyla bir izleme ve değerlendirme mekanizması kurmalıdır. Türkiye’nin hala KOBİ tanımını Komisyonun ilgili tavsiyelerine uyumlu hale getirmesi gerekmektedir.

Bölüm 17: Bilim ve Araştırma

Bilim ve araştırma alanındaki müktesebat, özel durumu nedeniyle, ulusal mevzuata aktarılmaya gerek göstermemektedir. Uygulama kapasitesi, yasal hükümlerin uygulanması ve yürütülmesi ile ilgili olmayıp çerçeve programlara etkin katılım için gerekli koşulların mevcut olması ile ilgilidir. Müktesebatın bu alanda başarılı uygulanmasını sağlamak amacıyla, özellikle Çerçeve programlarla başarılı ortaklık için, Türkiye’nin Çerçeve Program faaliyetleri ile ilgili personelin artırılması dahil, araştırma ve teknolojik gelişme alanında gerekli uygulama kapasitelerini oluşturması gerekmektedir.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son ilerleme raporundan bu yana bir miktar ilerleme kaydedilmiştir.

Türkiye’nin, Araştırma ve Teknolojik Gelişme Altıncı Çerçeve Programına katılımı devam etmektedir.

Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) Kanununda yapılan ve Başbakan, TÜBİTAK başkanını ve bilim kurulu üyelerini atama yetkisi veren değişiklik, Aralık 2003'de yürürlüğe girmiştir. Bu değişikliğe dayanarak, Eylül 2003'den bu yana boş olan kadrolar için altı bilim kurulu üyesi Başbakan tarafından atanmıştır. Bu 6 üye, daha sonra Kurul başkanını seçmiştir. Bununla birlikte, ana muhalefet partisi, konuyu Anayasa mahkemesine götürmüş ve değişikliğin uygulanması askıya alınmıştır.

TÜBİTAK ve kurumları tarafından araştırma ve teknolojik gelişme amacıyla mal ve hizmetlerin alınmasına ilişkin usulü düzenleyen kanun hükmünde kararname kabine tarafından onaylanarak Nisan 2004'te Resmi Gazetede yayımlanmıştır

Maliye Bakanlığı, Nisan 2004'de, özellikle, araştırma ve teknolojik gelişme için Altıncı Çerçeve Programı altında AB fonlarının kullanımına ilişkin olarak kamu kurumları ve üniversitelerin karşılaştığı mali ve muhasebe ile ilgili sorunları düzenleyen bir yönetmelik kabul etmiştir.

TÜBİTAK, "Kariyer Programı" adı altında, doktora çalışmalarını yeni tamamlamış ve bilim adamı olmak için kariyerlerine yeni başlamış genç araştırmacıları teşvik etmeyi amaçlayan bir destek programı başlatmıştır. Ayrıca, TÜBİTAK, Altıncı Çerçeve Programına yapılacak proje başvuruları, uluslararası bilimsel yayınların desteklenmesi ve uluslararası bilimsel toplantılara katılım için mali destek sağlamaya devam etmiştir. Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı, teknoloji geliştirme projelerine mali destek sağlamaya devam etmiştir. TÜBİTAK bütçesi faaliyetlerindeki artış nedeniyle 2004'de % 35 artırılmıştır.

Türkiye'nin Ortak Araştırma Merkezi İdare Kurulunda temsil edilmesi ve Altıncı Çerçeve Programına katılımının ardından, Türk bilim adamları, Ortak Araştırma Merkezinin sunduğu olanaklardan yararlanmaya başlamışlardır. Halen, 12 Türk kurumu, Komisyonun Ortak Araştırma Merkezinin sekiz araştırma ağı ile işbirliği yapmaktadır.

Genel Değerlendirme

Bilim ve araştırma alanındaki işbirliği çerçevesi, Ulusal Temas Noktaları dahil, kurulmuştur. Türkiye'den temsilciler, Altıncı Çerçeve Programı altında, program komite toplantılarına gözlemci olarak katılmaktadır.

Altıncı Çerçeve Programı kapsamında şimdiye kadar yapılan teklif çağrıları göz önüne alındığında, Türk başvuru sahiplerinin başarı oranı düşüktür. Altıncı Çerçeve Programına Türkiye'nin katılımının hem nitelik hem nicelik olarak artırılması için ilave önemli adımların atılması zorunludur.

Mevcut istatistikler, araştırma ve geliştirme alanındaki yatırımların gayri safi yurt içi hasılaya oranının düşük ve AB ortalamasının hâlâ üçte biri civarında olduğunu göstermektedir. Benzer olarak, araştırmacı sayısı da, hala çok düşüktür. Üniversiteler (53'ü devlet üniversitesi üzere toplam 76 üniversite) ve kamu araştırma kurumları (17 ulusal araştırma enstitüsü), bilim ve araştırma faaliyetlerinin temel katalizörü olarak kalmıştır. Türkiye'nin araştırma ve geliştirme harcamalarını artırması ve özel sektör ve KOBİ'lerin araştırma ve teknoloji faaliyetlerindeki rolünün güçlendirilmesi yönünde ilave çabalara yoğunlaşması gerekmektedir. Altıncı Çerçeve Programından daha fazla yararlanmaya odaklanmanın artırılması bu çabalara katkıda bulunacaktır.

Bununla birlikte, Türkiye, 1991-1998 döneminde, uluslararası süreli yayınlardaki yayın sayısı bakımından yüksek bir rakama ulaşmıştır. Türkiye Bilim endeksinde yayın sayısı sıralamasında 39. sıradan 25. sıraya yükselmiştir.

Sonuç

Bilim ve araştırma alanında Türkiye'nin kapasitesi sınırlı kalmıştır, ancak Türkiye, araştırma ve geliştirme programlarına ve faaliyetlerine katılımı artırmak için sürekli çaba harcamaktadır.

Türkiye; Altıncı Çerçeve Programına başarılı ortaklığının yanı sıra Avrupa Araştırma Alanına etkin biçimde katılımı için araştırma ile ilgili idari kapasitesini ve alt yapısını daha da güçlendirmek için çaba göstermelidir. Türkiye'de araştırma ve geliştirme alanındaki en önemli kurumlardan biri olan TÜBİTAK içindeki idari sorunların ve yönetim problemlerinin çözüme kavuşturulması gerekmektedir.

Bölüm 18: Eğitim ve Öğretim

Eğitim ve öğretim ve gençlik, öncelikle Üye Devletlerin sorumluluğundadır. AT Antlaşması, Topluluğun, eğitimin kalitesinin artırılmasına ve Üye Devletlerin faaliyetlerini destekleyen ve tamamlayıcı bir mesleki eğitim politikasının uygulanmasına katkı sağlamasını hüküm altına almıştır. Topluluk mevzuatı, göçmen işçi çocuklarının eğitimine ilişkin bir direktiften ve eylem programları ile tavsiyelerden oluşmaktadır. Üye Devletlerin bu bölümle ilgili Topluluk Programlarına (Leonardo Da Vinci, Socrates ve Gençlik) etkili biçimde katılıma ilişkin gerekli uygulama kapasitesine sahip olmaları gerekmektedir.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son İlerleme Raporundan bu yana eğitim ve öğretim alanında bazı ilerlemeler kaydedilmiştir.

Leonardo Da Vinci, Socrates ve Gençlik isimli Topluluk Programlarına katılımı ilgili olarak Türkiye'deki ulusal kurumlar ve Türk Ulusal Ajansı dikkate değer ilerleme sağlamıştır. Türkiye, gerekli hazırlık önlemlerini tamamlamış ve Nisan 2004'ten bu yana Programlara tümüyle katılım sağlamıştır. Türk Ulusal Ajansı personel ve alt yapıya ilişkin uygulama kapasitesini geliştirmiştir ve Programların uygulanmasına yönelik ilk deneyimler oldukça tatmin edicidir.

Göçmen işçi çocuklarının eğitimine ilişkin kanun uygulanmaktadır.

Eğitim ve öğretim sisteminin reformu konusunda, kız çocuklarının okula kaydolmalarında, özellikle Güney Doğu ve Doğu Anadolu Bölgelerinde, UNICEF ve AB destekli eğitim programlarının da katkısıyla, önemli bir artış yaşanmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı, AB fonlu mesleki eğitim (VET) ve öğretim programlarının da katkısıyla, ilk ve yaşam boyu – resmi ve resmi olmayan eğitime ilişkin Uluslararası Eğitim Standardı Sınıflandırmasını temel alan standart müfredatı kabul etmiştir.

Yüksek Öğretim Kurulunun yapısı hakkında Mayıs 2004'te bir Anayasa değişikliği yapılmıştır. Bunun sonucunda, Genel Kurmay Başkanlığı Kurula temsilci atamaya yetkili olmayacaktır.

Genel Değerlendirme

Türkiye'nin Topluluk Programlarına katılmaya başlaması ve Türk Ulusal Ajansının performansı tümüyle başarılıdır. Bununla birlikte, ilk dönemin başarısını pekiştirmeye ve Topluluk Programlarının koordinasyonu ve yönetimini en yüksek standartlara çıkarmaya ilişkin çabalar sürdürülmelidir.

GSYİH içerisindeki eğitim yatırımları hala AB ortalamasının altındadır (B – 2 Ekonomik Kriterler bölümüne bakınız). Erken yaşta okuldan ayrılma oranları yüksek düzeyde devam etmektedir. Etkileyici gelişme olmasına rağmen, Türkiye'de ve özellikle Güney Doğu ve Doğu Anadolu Bölgelerinde eğitimde önemli derecede cinsiyet farklılığı mevcuttur

Mevcut durumda, Türk Hükümeti, genel ve mesleki eğitim de dahil olmak üzere, çok fazla merkezi bir yönetim yapısına sahiptir. 81 ilde bulunan Valiler, sınırlı karar verme yetkileriyle büyük ölçüde idari bir rol yerine getirmektedir. Bununla birlikte, Hükümet, genel eğitim ve mesleki eğitimi de içeren bazı sektörlerde ademi merkezîyetçiliği amaçlayan “Yerel Yönetim Reform Paketini” kabul etmiştir. Bu, eğitim ve öğretim alanında bazı sorumlulukları bölgesel düzeye daha yakın hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bu süreç bölgesel hizmetlerin güçlendirilmesi ve sosyal tarafların katılımıyla desteklenmelidir. Bu ayrıca, kamu yöneticilerinin yönetim kültürünün değişmesini ve onların çalışma yöntemlerinin modernizasyonunu da içerecektir.

1997 yılında çıkarılan bir kanun engelli çocukların okul öncesi eğitimlerini zorunlu kılmaktadır, ancak, bu çocukların okul öncesi eğitime devam oranı oldukça düşüktür. Türkiye'nin, engelli çocukların okula gönderilmesi için olanaklar sağlamaya ve ailelerini ikna etmeye yönelik önemli çalışmalar yapması gerekmektedir.

Milli Eğitim Bakanlığı yoksul ailelerin çocuklarının okula gönderilmesini sağlamak amacıyla 2003/2004 eğitim yılında temel eğitim kitaplarını ücretsiz dağıtmıştır. Bu uygulama, okula devam oranlarının artmasına katkıda bulunmuştur.

Eğitimi desteklemek isteyen özel bağışçılara vergi teşviki sağlayan mevzuat sayesinde 277 yeni okul yapılmış ve özel katkılarla 200 okul yeniden tefriş edilmiştir.

Yüksek öğretim alanında, Yüksek Öğretim Kurulu, Yüksek Öğretim Kanunundaki temel ilkelerle eğitim programlarının uyumunun denetiminden sorumludur ve rektörler ve fakültelerle ilgili olarak geniş disiplin yetkilerini elinde bulundurmaktadır. İleri derecede merkezi olan bu yapı, üniversitelerin yeterli ölçüde akademik, idari ve mali özerkliğe sahip olmalarını ve iş piyasalarına dönük olmalarını engellemektedir. Mesleki eğitim ve öğretim okulu mezunlarının yüksek öğretime erişimine ilişkin mevcut kısıtlamalar, mesleki eğitim ve öğretime girişleri azaltmıştır ve genel eğitime yönelimi de geri döndürmemiştir. Sosyal tarafların mesleki eğitim politikalarının tanımlanması sürecine katılımı sınırlı kalmaktadır.

Yaşam boyu öğrenme sürecine katılım çok düşüktür. Bu nedenle, üniversite eğitimi de dahil olmak üzere, yaşam boyu öğrenimi zorlaştıran tüm engeller kaldırılmalıdır.

Sonuç

Türkiye üç Topluluk Programa katılmaya devam etmelidir. Topluluk Programlarından tümüyle yararlanabilmesine imkan tanımak için daha fazla çaba ortaya konmalıdır.

Türkiye eğitim ve öğretim alanındaki reform çabalarına devam etmelidir. Üniversiteleri daha fazla iş piyasalarına yönelik hale getirmek için Yüksek Öğretim Kurulunun koordinasyon rolü yeniden gözden geçirilmelidir. Türkiye'nin ayrıca, iş piyasası ile eğitim arasındaki bağları güçlendirmesi gerekmektedir.

Bölüm 19: Telekomünikasyon ve Bilgi Teknolojileri

Telekomünikasyon alanındaki müktesebatın amacı, telekomünikasyon hizmetlerinde ve ağlarında Tek Pazarın etkili bir şekilde işleminin önündeki engellerin ortadan kaldırılması ve evrensel anlamda mevcut olacak modern hizmetlerin oluşturulmasıdır. 2002 yılında AB'de elektronik iletişim ile ilgili yeni bir düzenleyici çerçeve kabul edilmiştir. Posta hizmetleri alanında amaç, sektörün, evrensel hizmeti temin eden bir düzenleyici çerçeve ile, kademeli ve kontrollü bir şekilde rekabete açılması suretiyle Tek Pazarın uygulanmasıdır.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son ilerleme Raporundan bu yana oldukça sınırlı düzeyde ilerleme kaydedilmiştir.

Telekomünikasyon alanında, devlete ait operatör olan Türk Telekomun ulusal ve uluslar arası sesli telefon ve telekomünikasyon alt yapısı kurulması / işletilmesi de dahil olmak üzere tekel hakları 2003 yılının sonunda kaldırılmakla birlikte, müktesebatın uyumlaştırmasında sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. İlke olarak telekomünikasyon piyasaları 2004 yılı Ocak ayından itibaren piyasaya yeni girecek olanlara açılmıştır ve bu durum Telekomünikasyon Kurumunu yoğun bir iş yükü altına sokmuştur. Genel olarak, piyasaya girişi kolaylaştırıcı önlemler alınmış ve önemli ilerleme kaydedilmiş olmakla birlikte, hâlâ piyasaya girişlerin önünde birtakım engeller bulunmaktadır. Numaralandırma, ortak yerleşim ve tesis paylaşımı dahil olmak üzere uygulamaya ilişkin mevzuat kabul edilmiştir. Telekomünikasyon hizmetlerine ilişkin düzenleme Nisan 2004'de değiştirilmiştir.

Sabit telefon piyasasının açılmasıyla birlikte, Telekomünikasyon Kurumu sabit hatlarda veri iletim hizmeti için yedi lisans vermiştir.

2003 yılında verilen diğer telekomünikasyon lisansları, bir Uydudan Küresel Kişisel Mobil Haberleşme (GMPCS), bir uydu platform hizmetleri ve bir uydu telekomünikasyon hizmetleri alanlarındadır. 2003 yılında verilen ilave 10 lisans ile birlikte piyasada 96 adet internet servis sağlayıcısı bulunmaktadır.

Mobil hizmetlerden yararlanma oranı %39'a çıkmıştır. Toplam GSM piyasası 27,9 milyon kullanıcıya erişmiştir. Piyasaya giren son iki operatörün birleşmesine ilişkin Kanun Meclis tarafından Ocak 2004'te onaylanmıştır. Birleşme Şubat 2004'te tamamlanmıştır. Yeni şirketin piyasanın %15'ine tekabül eden 4,5 milyon abonesi bulunmaktadır.

İdari kapasite alanında, insan kaynaklarının durumu, yeni personelin işe alımı ve eğitilmesi ile birlikte düzelmektedir. Halihazırda, Telekomünikasyon Kurumunun, 60'ı doğrudan düzenleyici görev ifa eden 454 çalışanı bulunmaktadır.

Posta hizmetleri alanında, Türk posta pazarının yeni ve modern bir düzenleyici sisteme kavuşturulması ihtiyacına ilişkin olarak çok sınırlı gelişme kaydedilmiştir.

Genel Değerlendirme

Telekomünikasyon hizmetlerinin tam serbestleştirilmesinin telekomünikasyon hizmetlerinin yaygınlaşmasının, kalite artışının yanı sıra özellikle internet protokolü yoluyla uluslararası sesli telefon hizmetinde fiyatların düşmesinin önünü açacağı beklenmektedir. Telekomünikasyon alanındaki düzenleyici çerçevenin tamamlanması ve etkili bir biçimde uygulanması ve yürütülmesi için daha fazla çaba sarf edilmelidir. Kiralık hatlar, taşıyıcı seçimi ve taşıyıcı ön seçimi, numara taşınabilirliği, yerel ağın paylaşımına açılması ve evrensel hizmet gibi çeşitli temel alanlarda uygulama mevzuatı henüz mevcut değildir.

Hükümetin, müktesebat ile de uyumlu olan bir biçimde sektöre yönelik daha düşük maliyet yaklaşımı benimsemesi halinde serbestleştirmeye yönelik tedbirler daha etkili olacaktır. Mevcut durumda, sektörün idari maliyetlerine nazaran lisans ücretleri aşırı yüksektir ve mobil telefonlara ayırmacı vergiler uygulanmaktadır.

Sabit telefonlarda, Türk Telekom 19 milyon aboneye hizmet vermekte olup % 27 penetrasyon oranına sahiptir. İnternete erişim ve kablolu televizyon bağlantıları oldukça düşük seviyede olup her biri için ulaşım oranı % 8 civarındadır. Türkiye'deki sabit telefon ve uydu hizmetleri piyasası halihazırda rekabete açık olmakla birlikte, fiilen Türk Telekomun tekeli altındadır. Servis sağlayıcıların sayısındaki artışa rağmen, geniş bant erişimi sınırlı kalmıştır.

Sektörde rekabetçi bir ortam oluşturmak için, özellikle lisans ve tarifelere ilişkin mevzuatın daha etkili bir biçimde uygulanması gerekmektedir. Avrupa tek acil erişim numarası olan "112"nin uygulanması hala sadece kamu hastaneleri ile sınırlıdır.

İdari kapasiteye ilişkin olarak, Telekomünikasyon Kurumunun piyasadaki rolü piyasanın tam olarak serbestleşmesinin sağlanmasının ardından önemli ölçüde artacaktır. Bu durum özellikle ekonomik düzenleyici konularda uzmanlaşmış daha fazla yetkin eleman gerektirecektir. Artan iş yükü, uygun niteliklerde ilave çalışanların istihdamını gerektirebilecektir.

Mevzuat ve kurumsal bağlamda uyumlaştırmanın başlamasını teminen posta hizmetlerinin serbestleştirilmesine yönelik kapsamlı bir programın kabul edilmesi gerekmektedir. Posta piyasası için bağımsız bir ulusal düzenleyici kurumun kurulması gerekmektedir. Müktesebat ile tam uyumun sağlanması için bu alanda kapsamlı ve istikrarlı çabaya ihtiyaç vardır.

Sonuç

Müktesebat ile belirli bir seviyede uyum sağlanmıştır.

Türk Telekomun sesli telefon ve alt yapısında hukuken sahip olduğu tekel dahil, piyasanın tam olarak serbestleştirilmesi, hukuki olarak 2003 yılı sonunda gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte düzenleyici çerçeveyi tamamlamak ve halihazırda piyasayı yönlendiren büyük güçlü şirketlere yönelik olarak düzenlemeleri etkili bir biçimde uygulamak ve yürürlüğe koymak için ilave çabalar gerekmektedir. Gerekli uygulama mevzuatı henüz tam olarak kabul edilmemiştir. Mobil telefon veya internet hizmet sunumu gibi bazı piyasalarda kaydedilen gelişmeler bütün telekomünikasyon hizmetlerine teşmil edilememiştir. Bu sebeple Türkiye bütün telekomünikasyon piyasasında gerçek rekabetin sağlanmasını teminen ilave adımlar atmalıdır. Posta hizmetlerine ilişkin olarak oldukça sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir.

Bölüm 20: Kültürel ve Görsel-İşitsel Politika

Bu bölüm, televizyon yayınlarının AB içinde serbest dolaşımına ilişkin koşulları oluşturan Sınır Tanımayan Televizyon Direktifi ile yasal uyumu gerekmektedir. Bu, Yargı yetkisi, reklam, önemli olaylar, Avrupa eserlerinin teşviki, küçüklerin ve kamu düzeninin korunması, cevap hakkı ile ilgili temel ortak gereksinimleri kapsamaktadır. Bu bölüm ayrıca, Culture 2000, Media Plus ve Media Training gibi topluluk programlarını da kapsar.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Görsel-ışitsel politika alanında, Türkiye son İlerleme raporundan bu yana ilerleme kaydetmiştir. Ocak 2004'de, uygulamaya girmeyen 2002 yönetmeliğinin yerine, Türk vatandaşları tarafından geleneksel olarak kullanılan Dil ve Lehçelerde Radyo ve Televizyon yayınlarına ilişkin yeni bir yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Yeni yönetmelik, Türkçe'den başka dillerde radyo ve televizyon yayınlarına ulusal bazda izin vermektedir. Bu yönetmelik çıkmadan önce, sadece, kamu yayıncısı olan TRT'nin bu yayınları yapmasına izin verilmekteydi. Bununla birlikte, bu tür yayınlar sadece yetişkinler için haber, müzik ve kültürel yayınlardan oluşmaktadır ve yayın saatleri kısıtlıdır. Yerel ve bölgesel yayıncılar ise ancak, daha ileri bir aşamada, Türkiye'nin tüm bölgelerinde yerel dillerin kullanımı konusunda, düzenleyici kurum olan RTÜK denetiminde yürütülecek bir araştırmanın ardından, başka dillerde yayın yapmak üzere başvuru yapabileceklerdir. (Bak. Kısım B.1-Siyasi Kriterler).

Anayasa Mahkemesi, 2002'de Cumhurbaşkanı Sezer tarafından, aynı yılın üçüncü uyum paketi çerçevesinde değiştirilen, Radyo Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunun iki maddesinin yürürlüğünün durdurulmasını talep eden başvurusu hakkında henüz karar vermemiştir. Tartışmalı hükümler, Üst Kurul üyelerinin atanması ve yayıncı işletmelerinin sahip oldukları en yüksek hisse kotaları ile ilgilidir.

Kültür alanında, Türkiye, Culture 2000 programına katılma konusu ile ilgilendiğini ifade etmiştir ve 2005 yılında katılmasına ilişkin müzakereler devam etmektedir.

Genel Değerlendirme

Türk vatandaşları tarafından geleneksel olarak kullanılan Dil ve Lehçelerde Radyo ve Televizyon yayınlarına ilişkin Yönetmelik, müktesebatta ele alınan temel ilkelere yönelik bir adımdır. Bununla birlikte, yönetmelik henüz tam olarak uygulamaya konulmamış olup bunun için bazı tedbirler gerekmektedir. Türkiye'nin bu başlıkla ilgili olarak müktesebata uyumu reklamcılığa yönelik bazı hükümlerle sınırlı kalmıştır. Radyo Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun, tanımlar, yargı yetkisi, kabul özgürlüğü, milliyetçiliğe dayalı ayırım, önemli olaylar, Avrupa çalışmalarının ve bağımsız eserlerin teşviki, reklam ve tele-alışveriş, küçüklerin korunması ve radyo televizyon işletmelerinde yabancı sermaye hisselerine ilişkin kısıtlamalar bakımından hala önemli problemler çıkarmaktadır.

10 yıl önce devlet televizyonu tekeline kaldıran ve güçlü bir düzenleyici kurum olan RTÜK'ü oluşturan yayıncılık mevzuatına rağmen, Türkiye'de hala istikrarlı, şeffaf ve etkili bir düzenleyici çerçeve yoktur: Radyo ve televizyon istasyonları düzenleyici çerçeve öncesinde kurulmuş olup, düzenleyici kurum henüz frekansları yeniden tahsis edecek ve mevcut geçici lisansları gözden geçirecek durumda değildir. RTÜK'ün aynı zamanda, güçlü yaptırım yetkisi vardır, ancak bu yetkiler içerik düzenlemesi gibi sınırlı bir alanda bile etkisiz görünmektedir.

Düzenleyici kurumun bağımsızlığı güçlendirilmelidir.

Sonuç

Türkiye'nin görsel işitsel politika alanındaki mevzuatı, müktesebat ile kısmen uyumludur.

Bu başlıktaki müktesebat ile Türkiye'nin uyumu sınırlı iken, Türk vatandaşları tarafından geleneksel olarak kullanılan Dil ve Lehçelerde Radyo ve Televizyon yayınlarına ilişkin yeni Yönetmeliğin kabulü ve uygulanması ile, kısıtlamalar olsa da, iç hukuka aktarma konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Türkçe'den başka dillerde yayın başlamıştır ve bu sürecin devam ettirilmesi gerekmektedir. Türk mevzuatının ve uygulamasının müktesebata yaklaştırılması için önemli çaba harcanması gerekmektedir. İdari kapasitenin güçlendirilmesine devam edilmelidir. Türkiye, yasal reformlara devam etmesi ve etkili uygulama konusunda teşvik edilmektedir.

Bölüm 21: Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu

Bu başlık altındaki müktesebat çoğunlukla, ulusal mevzuata aktarılmayı gerektirmeyen çerçeve ve uygulama tüzüklerini kapsamaktadır. Söz konusu tüzükler, Yapısal Fon programlarının ve Uyum Fonu faaliyetlerinin hazırlanmasına, onaylanmasına ve uygulanmasına ilişkin kuralları belirlemektedir. Bu programlar Komisyon ile birlikte müzakere ve kabul edilmektedir, ancak uygulama Üye Devletlerin sorumluluğundadır. Yapısal Fonlara ilişkin Tüzüklerin en geç 2006 yılının sonunda revize edileceği dikkate alınmalıdır. Üye Devletlerin, projelerin seçilmesi ve uygulanmasında, genel olarak Topluluk mevzuatına, örneğin kamu alımları, rekabet ve çevre mevzuatına riayet etmesi ve hem yönetim hem de mali kontrol açısından uygulamanın sağlam ve maliyet-etkin şekilde sağlanması için gerekli kurumsal yapılara sahip olması önem arz etmektedir.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son İlerleme Raporundan bu yana, bölgesel politika ve yapısal araçların koordinasyonu alanında çok sınırlı gelişmeler kaydedilmiştir.

Bölgesel organizasyon alanında hiç bir gelişme kaydedilmemiştir. Yasal çerçeveye ilişkin olarak, çevre (Bkz. ayrıca Bölüm 22-Çevre) ve mali kontrol (Bkz. ayrıca Bölüm 28- Mali Kontrol) alanlarında bazı gelişmeler olmuştur.

Kurumsal yapılanmalarla ilgili olarak, bütünüyle işlevsel bölgesel kalkınma ajanslarının kurulması beklemedeyken Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) bazı bölgelerde, geçici İBBS 2 birimleri oluşturan iller arası hizmet birlikleri kurmuştur. Bunlar, bölgesel kalkınma programlarının uygulanmasına yönelik bölgesel yönetim yapılarının sağlanması için il ve belediye idareleri arasında bir ortaklığı ihtiva etmektedir. AT tarafından desteklenen bölgesel kalkınma projelerinin yürütüldüğü İBBS 2 bölgelerinde toplam dört adet hizmet birliği faaliyet göstermektedir.

Programlamanın hazırlanması ile ilgili olarak, Türkiye'nin Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006) Aralık 2003'te onaylanmış ve Komisyona sunulmuştur. Avrupa'daki bölgesel kalkınma programlarında görülen ortaklık ilkesinin uygulanmaya başlanması anlamında, Türkiye, planın hazırlanması esnasında ilgili taraflara danışılması yönünde gayret sarf etmiştir.

İzleme ve değerlendirmeye ilişkin olarak, Nisan 2004'te, Devlet Planlama Teşkilatında sadece bölgesel kalkınma programlarının izlenmesi ve değerlendirilmesinden sorumlu bir birim kurulmuştur. Yeni Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanununun bir sonucu olarak, mali yönetim ve kontrol sisteminde gelişmeler olacaktır. (Bkz. ayrıca Bölüm 28- Mali Kontrol).

Her bir geçici İBBS 2 bölgesinde bölgesel istatistik ofislerinin kurulması başta olmak üzere, bölgesel istatistikler alanında önemli gelişmeler olmuştur. Türkiye, geçici İBBS sınıflandırması temelinde, bölgesel verilerin yer alacağı bir veri tabanı oluşturmaya başlamıştır (Bkz. ayrıca Bölüm 22- İstatistik).

Genel Değerlendirme

Türkiye, Yapısal Fonların ve Uyum Fonunun uygulanması için gerekli çerçeveyi ve yapıları oluşturma yönünde önemli çabalar göstermelidir. Hizmet birliklerinin ve bölgesel istatistik ofislerinin kurulması ve bölgesel kalkınma ajanslarının kurulmasına ilişkin kanun taslağının hazırlanması gibi gelişmelere rağmen, söz konusu tedbirleri uygulamaya yönelik yapıların kurulmasına yönelik olarak kaydedilecek çok az somut ilerleme vardır. Güneydoğu Anadolu Projesinin geliştirilmesinden sorumlu olan ve güneydoğuda bir bölgesel ofisi olan kurum haricinde, Ankara dışında planlama ve uygulama yapıları bulunmamaktadır.

Bölgesel düzeydeki bölgesel kalkınma yapıları zayıf kalmaktadır. Türkiye, bu başlık altındaki müktesebatın uygulanması için gerekli kurumları ve mekanizmaları kurmalıdır. Bölgesel politikayı uygulamak için gerekli kapasite, merkezi ve bölgesel düzeyde oluşturulmalıdır. Bölgesel düzeyde, hizmet birlikleri, yapısal fonların uygulanması için öngörülen yapıların yerine geçemez. Hizmet birliklerinin bölgesel programların uygulanması ile ilgili görev ve sorumlulukları net olarak belirlenmemiştir. Mali yönetim ve kontrol ile izleme ve değerlendirmeye yönelik yapıların tasarlanması ve kurulması hâlâ gerekmektedir. 2003 yılı İlerleme Raporunda belirtildiği üzere, DPT ile bölgesel kalkınma ile ilgili bakanlıklar arasında sadece danışmadan ziyade etkili bir koordinasyonun sağlanması yönelik yapılar oluşturulmalıdır.

Programlama ile ilgili olarak, özel sektör dahil ilgili tüm paydaşların (bölgesel, yerel, sosyal ve ekonomik ortaklar) etkili katılımı sağlanmalıdır. Her bir bölgesel plan, ulusal planın bölgelerin kalkınmasına yönelik stratejisi ile uyumlu bir bütün oluşturmalıdır. n Ulusal Kalkınma Planı AT' katılım öncesi mali yardımının ekonomik ve sosyal kalkınma bölümünün programlanmasında önemli bir adım teşkil ediyor olmakla birlikte, planın Yapısal Fonlar tüzüğü anlamında bir Kalkınma Planının gereklerini karşılayabilmesi için daha fazla çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Sonuç

Yukarıda belirtildiği gibi, bu alandaki müktesebat genel olarak iç hukuka aktarılmayı gerektirmemektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin bölgesel politika alanında ve yapısal araçların kullanımında AB ile kendisini uyumlaştırması için hâlâ önemli gerekçeleri bulunmaktadır. Bölgesel politikanın merkezi ve bölgesel düzeyde uygulanmasına yönelik yeterli kapasitenin geliştirilmesi için hâlâ önemli çabaların gösterilmesi gerekmektedir. Ayrıca, gerekli kurumların kurulması ve yeterli beşeri ve mali kaynaklarla donatılmaları gerekmektedir.

Bölüm 22: Çevre

Topluluğun çevre politikası, mevcut ve gelecekteki nesiller için çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın geliştirilmesini hedefler. Çevresel korumanın diğer topluluk politikalarına entegrasyonu, önleyici yaklaşım, kirleten öder ilkesi, çevresel kirliliğin kaynağında yok edilmesi ve sorumluluğun paylaşılmasını esas alır. Müktesebat, yatay mevzuat, su ve hava kirliliği, atık ve kimyasalların yönetimi, bio-teknoloji, doğa koruma, endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi, gürültü ve radyasyondan korunmayı içeren 200'den fazla hukuki düzenlemeyi kapsamaktadır. Müktesebata uygunluk önemli yatırımlar gerektirmekte fakat aynı zamanda önemli ölçüde halk sağlığı yararı sağlayarak pahalı olan ormanlar, binalar, peyzaj ve balıkçılık hasarlarını azaltmaktadır. İdarenin yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde iyi donanımlı ve güçlü olması, çevre müktesebatının uygulanması ve yürütülmesi için zorunluluktur.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Geçen yılın ilerleme raporundan bu yana uyumlaştırmada bazı gelişmeler olmuştur.

Çevresel konuların diğer politikalara entegrasyonuna ilişkin olarak herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir.

Yatay mevzuat alanında, sınırlı gelişme kaydedilmiştir. Çevresel Etki Değerlendirmesi ile ilgili yeni bir yönetmelik ve bilgiye erişim ile ilgili bir kanun ve bir yönetmelik kabul edilmiştir. Türkiye, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesini onaylanmıştır.

Hava kalitesine ilişkin olarak, sınırlı gelişme kaydedilmiştir. Petrol ve dizel yakıt kaliteleri ile ilgili bir yönetmelik ve yeni binek otomobillerin karbon dioksit emisyonları ve yakıt ekonomisi hakkında tüketicinin bilgilendirilmesi ile ilgili mevzuat kabul edilmiştir. Ek olarak, petrol ve dizel yakıtların kalitesi ile ilgili bir tebliğ 2004 Haziranında yürürlüğe konmuştur. Dizel ve sıvılaştırılmış petrol gazı kullanılan motorların emisyonlarına karşı önleyici tedbirler ile ilgili yönetmelik değiştirilmiştir.

Atık yönetimi alanında, bazı gelişmeler kaydedilmiştir. Akdeniz'de zararlı atıkların sınır ötesi hareketlerinden ve atılmasından oluşan kirlenmenin azaltılmasına ilişkin bir kanun kabul edilmiştir. Aynı zamanda, ambalaj atığı, hafriyat toprağı, inşaat ve yıkıntı atıklarının kontrolü, atık yağlar ile liman ve barınak atık toplama tesislerinin yönetimi, pil ve akümülatörler ile ilgili mevzuat kabul edilmiştir.

Su kalitesine yönelik çok sınırlı gelişme kaydedilmiştir. Su kaynaklarının nitrattan korunması ile ilgili bir yönetmelik kabul edilmiştir.

Doğa koruma alanında sınırlı gelişme kaydedilmiştir. CITES Sözleşmesinin uygulanmasına dair yönetmelikteki değişiklik kabul edilmiştir.

Endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi alanında bir gelişme kaydedilmemiştir.

Genetik olarak değiştirilmiş organizmalar alanında önemli bir gelişme kaydedilmemiştir. Kimyasallara yönelik olarak, pestisid ve benzer ürünlerin pazarlanmasının ve kullanımının yasaklanması ile ilgili bir kararnamenin kabulü üzere sınırlı bir gelişme kaydedilmiştir. Bilimsel ve diğer amaçlarla deney hayvanlarının üretimi ve bilimsel deneylerin

gerçekleştirilmesi ile ilgili planlanan laboratuvarların denetimi, yönetilmesi ve kurulması ile ilgili yönetmelik kabul edilmiştir. Gürültü ile ilgili bir gelişme kaydedilmemiştir.

Nükleer güvenlik ve radyasyondan korunmaya ilişkin sınırlı gelişme kaydedilmiştir. Radyoaktif maddelerin kullanımından oluşan atıklara ilişkin bir yönetmelik kabul edilmiştir (bkz Bölüm 14- Enerji).

Türkiye, 2003 yılında, Çevre Bakanlığı ve Orman Bakanlığının birleştirilmesi sonucu idari kapasitesini güçlendirmek için bazı tedbirler almıştır. Bununla beraber, uygulama ve yetki örtüşmesi hususunu da içeren genel idari kapasitenin artırılmasında çok sınırlı gelişme vardır. Çevre ile ilgili hususlarda, bilimsel destek sağlamak için özel bir komisyonun kurulması konusunda bir yönetmelik kabul edilmiştir.

Genel Değerlendirme

Yatay mevzuata ilişkin olarak, yeni Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği AB müktesebatı ile daha uyumlu görünmektedir. Bununla birlikte, sınır ötesi etki değerlendirme ve halka danışma için ayrılan süre gibi konulara daha fazla önem verilmelidir. Bu işlem, başvurular kısa bir süre içerisinde işleme konulması gerektiğinden, değerlendirmelerin kalitesini etkileyecektir. Yatay mevzuatın uygulanması hala daha fazla çaba gerektirmektedir. Türkiye Kyoto Sözleşmesini henüz onaylamamıştır.

Hava kalitesi alanında, hava kalitesini izlemenin kalitesini yükseltmek de dahil olmak üzere uygulamanın başlaması için adımların atılması ve başka mevzuatların kabul edilmesi gerekmektedir.

Atık yönetimi alanında mevzuat bir derece gelişmiş olmakla birlikte, bir ulusal strateji ve atık yönetimi planının hazırlanması için çaba gerekmektedir.

Su kalitesine ilişkin olarak, Su Çerçeve Direktifi ile uyumlu olan su kaynaklarının yönetimine yönelik yeni bir çerçeve kanun da dahil olmak üzere, AB müktesebatının uygulanması ve iç hukuka aktarılması için daha fazla çabaya ihtiyaç vardır. Bu anlamda, komşu ülkelerle sınırötesi işbirliğinin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Doğa korumada bir çok yönetmeliğin kabulüne rağmen, yasal uyumlaştırma çok düşük seviyede kalmıştır. Doğa koruma ile ilgili bir çerçeve kanun ve kuşlar ve habitatlar ile ilgili uygulama mevzuatının kabul edilmesi gerekmektedir. Habitatların, sürekli yok oluşları büyük bir sorundur. Mevzuatın uygulanmasının ve yürütülmesinin geliştirilmesi gerekmektedir. Doğa koruma ile bağlantısı olan diğer politika alanlarındaki mevzuat için özel dikkat gerekmektedir.

Endüstriyel kirlilik ve risk yönetimine yönelik olarak, yasal uyumlaştırma ve uygulama için daha fazla çaba gerekmektedir.

Kimyasallar ve genetik olarak değiştirilmiş organizmalara yönelik olarak daha fazla çaba gerekmektedir. Envanter oluşturmak gibi uygulama tedbirleri alınmalıdır.

Gürültüye ilişkin olarak, yasal uyumlaştırma ve uygulama için daha fazla çaba gerekmektedir.

Nükleer güvenlik ve radyasyondan korunma alanında, mevzuat uyumu konusunda daha fazla

çaba gerekmektedir. Uygulamayı artırmak için adımlar atılması gerekmektedir.

Türkiye'nin, çevre koruma gerekliliklerini diğer bütün politikaların tanım ve uygulamalarına entegre etmek ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için adımlar atması gerekmektedir.

Birleşik bir Çevre ve Orman Bakanlığının kurulması idari kapasiteye ilişkin olumlu bir adımdır. Buna karşılık bu birleşmenin uygulamanın iyileştirilmesinde henüz etkili olamadığı görülmektedir. Çeşitli bakanlıklar ve kuruluşlar arasında yetki örtüşmesi vardır, bu nedenle daha fazla çaba gerekmektedir. Yerel yönetim reformu kanun tasarısının altında ülkenin değişik düzeylerinde idarenin oluşturulması için özel dikkat gerekmektedir. Genel planlama, uygulama ve çevre mevzuatının uygulanması en önemli husustur. Uzman personelin istihdam edilmesi ve eğitilmesi ile teçhizat alımı başta olmak üzere, çevre mevzuatının etkili uygulanmasına yönelik önemli çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Çevre müktesebatının uygulanmasının sağlanması için önemli yatırımların orta vadeyi de kapsayacak şekilde güvence altına alınması gerekmektedir. Bu kapsamda, bütün yeni yatırımların AB çevre müktesebatı ile uyumlu olması gerektiği vurgulanmalıdır.

Sonuç

Bazı gelişmelere rağmen, AB çevre müktesebatının iç hukuka aktarılması düşük seviyede kalmıştır. Ayrıca, uygulamadaki zayıflık hala en büyük endişe kaynağıdır.

AB müktesebatına yönelik ilerleme sağlamak için özellikle yatay mevzuat, hava kalitesi, atık yönetimi, su kalitesi, doğa koruma, endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi alanlarında, AB müktesebatının iç hukuka aktarılması ve uygulanmasına yönelik daha fazla çabaya gereksinim vardır. Çevre politikasının uygulanmasında yer alan idareler arasındaki koordinasyon mekanizması ve idari kapasitenin güçlendirilmesi için özel dikkat gerekmektedir. Önemli ölçüde yatırımların orta vade için de, güvence altına alınması gerekmektedir.

Bölüm 23: Tüketiciler ve Sağlıkın Korunması

Müktesebat tüketicilerin ekonomik çıkarlarının korunmasının (yanıltıcı ve mukayeseli reklamlar, fiyat göstergeleri, tüketici kredileri, sözleşmelerdeki haksız şartlar, mesafeli ve kapıdan satışlar, paket tur, devre tatil, tüketicilerin çıkarlarının korunmasına ilişkin yargı kararları, tüketici mallarının satışına dair bazı hususlar ve ilgili garantiler ile müşteri finansal hizmetlerinin mesafeli satışı) yanı sıra ürünlerin genel güvenliğini (ayıplı ürün sorumluluğu, tehlikeli taklitler ve genel ürün güvenliği) de kapsamaktadır. AB Üye Devletleri, piyasa gözetimi ve tüketici örgütlerine görev verilmesi yöntemleri de dahil olmak üzere, uygun adli ve mahkeme harici anlaşmazlıkların halli mekanizmaları ve idari sistemler vasıtasıyla müktesebatı etkin olarak uygulamak durumundadır.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son İlerleme Raporundan bu yana Türkiye yeni Tüketici Kanununun Türkiye genelinde etkin olarak uygulanması yönündeki çabalarını sürdürmüştür.

On altı adet yönetmelik ile birlikte, tüketicinin korunmasına ilişkin çerçeve kanununun Haziran 2003'te kabulünü müteakip, gerek güvenlik ve gerek güvenliğe ilişkin olmayan alanlar itibariyle mevzuatın uygulanmasına başlanmıştır.

Güvenliğe ilişkin tedbirler kapsamında mevzuata dair yeni bir gelişme kaydedilmemiştir. Genel ürün güvenliği hakkındaki revize direktif henüz tam olarak iç hukuka aktarılmamıştır.

Piyasa gözetimi ile ilgili olarak, Sağlık Bakanlığı oyuncaklar, tıbbi cihazlar ve deterjanlar için piyasa gözetimi stratejisini hazırlamıştır. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı yapı malzemeleri için bir piyasa gözetimi stratejisi hazırlamış ve uygulamaya başlamıştır (Ayrıca bakınız Bölüm 1- Malların Serbest Dolaşımı).

Sanayi ve Ticaret Bakanlığında Tüketicinin Korunmasından sorumlu Genel Müdürlük bünyesindeki kontrolörler birimi 276 firmayı incelemiş ve bunun 150'sini yargıya intikal ettirmiştir (kapıdan ve mesafeli satışlar, devre tatil, satış sonrası hizmetler, garantiler ve ev tipi aletlerin etiketlenmesi, tekstil ürünleri ve yeni arabaların yakıt tüketimi ile ürünlere ilişkin teknik mevzuatın hazırlanması ve uygulanmasına dair kanun kapsamındaki genel ürün güvenliği konularında).

Güvenliğe ilişkin olmayan tedbirler konusundaki uygulama, yeni kanun ile reklamlar, kapıdan ve mesafeli satışlar, paket tur, sözleşmelerdeki haksız şartlar, devre tatil, fiyat etiketleri, garantiler, kredili satışlar, tüketici kredisi konularındaki yönetmelikler ve yargı kararları çerçevesinde devam etmektedir. Yargının karar alma sürecine ilişkin olarak, tüketici örgütlerine mahkemeye müracaat hakkı verilmiş olmasına karşın tam uyum henüz sağlanamamıştır.

Yeni Kanunda yer alan en önemli gelişmelerden biri de belirli bir miktarın altındaki meblağlar için hakem heyetlerinin kararlarına yasal bağlayıcılık getirilmesidir. 2003 yılında Türkiye genelindeki 931 hakem heyetine 31,582 şikayet başvurusu yapılmıştır. Kararların % 86'sının tüketici lehine sonuçlandığı bildirilmiştir.

İstanbul, Ankara ve İzmir'de faaliyette bulunan dört ihtisas mahkemesine ilaveten, Adana'da yeni bir ihtisas mahkemesi kurulmuş olup kısa bir süre sonra faaliyete geçecektir.

Bir önceki İlerleme Raporundan bu yana, Türk yetkilileri 81 ilde toplam 36 eğitim semineri düzenleyerek, özellikle hakem heyetlerinin üyelerine yönelik yoğun eğitimlerle yeni kanunun uygulanması konusuna daha özel önem vermişlerdir.

Tüketicinin korunması konularında bilincin artırılması çerçevesinde, raporlama döneminde 34 radyo ve televizyon programı yeni tüketici kanunu ve yönetmeliklerine ayrılmıştır.

Yanıltıcı ve mukayeseli reklamlara ilişkin yönetmelik kapsamında, Reklam Kurulu gizli reklamlar da dahil olmak üzere reklamları izlemeye devam etmiş ve yanıltıcı reklamlara ilişkin tüketici şikayetlerini incelemiştir. Kurul, kamu kurumları, meslek odaları ve tüketici örgütlerinin temsilcilerini bir araya getirmek suretiyle, ayda en az bir kere toplanmaktadır. Raporlama döneminde, 134 vaka kapsamında yaklaşık olarak 2.3 milyon Euro'luk ceza tahsil edilmiştir.

Danışma yapıları ile ilgili olarak, Tüketici Konseyi, yeni kanunda öngörüldüğü şekilde, tüketici örgütlerine sağlanacak mali desteğe ilişkin uygulama hükümlerinin detaylarını görüşmek üzere Mart 2004 yılında toplanmıştır. Bu çerçevede, ilgili yönetmeliğe nihai halinin verilebilmesi amacıyla, tüketici örgütlerinin temsilcileri, üniversiteler, meslek odaları ve kamu kurumları temsilcilerinden oluşan bir çalışma grubu kurulmasına karar verilmiştir.

Genel Değerlendirme

Türkiye tarafından güvenlik ve güvenliğe ilişkin olmayan alanlarda yürütülen mevzuat çalışmalarını, tüketicinin korunmasına ilişkin mevzuatın uygulanmasına yönelik ilave çabalar takip etmiştir.

Güvenliğe ilişkin olmayan tedbirler bağlamında, müktesebata uyum seviyesi ilerleme kaydetmekte olup, Türkiye tam uyumun sağlanması yönünde gayret göstermelidir. Tüketici finansal hizmetlerinin mesafeli satışına ilişkin yeni direktifin halen iç hukuka aktarılması gerekmektedir.

Güvenlik ile ilgili tedbirler kapsamında, ayıplı ürün sorumluluğu hakkındaki direktif iç hukuka aktarılmıştır. Bu aynı zamanda ayıplı hizmet sorumluluğuna ilişkin ilave düzenlemeleri kapsamaktadır. Ancak, direktife halen tam uyum sağlanması gerekmektedir. Tüketicinin korunmasına dair çerçeve kanun ve ürünlere ilişkin teknik mevzuat hakkındaki kanun, tehlikeli taklitler ile ilgili AT Direktifinin uygulanması amaçlamaktadır. Aynı kanunlar tehlikeli ürünlere ilişkin hükümler içermektedir. Ancak, Türk mevzuatı henüz tehlikeli ürünlere ilişkin müktesebat, diğer bir ifade ile, genel ürün güvenliği direktifi ile uyumlu değildir.

Türkiye gerek mevzuat ve yönetmelik gerekse uygulama bakımından piyasa gözetimi altyapısının kurulması yönünde ilave adımlar atmıştır. Ancak etkin uygulama için idari yapının güçlendirilmesi ve yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Türkiye, RAPEX sistemine erişime hazırlık amacıyla muhtelif defalar TRAPEX (Tehlikeli ürünlerin kullanımından kaynaklanan tehlikelere ilişkin olarak Geçici Hızlı Bilgi Değişimi) üyesi olması yönünde teşvik edilmiştir. RAPEX'e bağlanabilmek için Türkiye'nin bilgi ağının iyileştirilmesi gerekenler gibi görünmektedir.

Anlaşmazlıkların halli konusunda hayati öneme sahip olan hakem heyetleri yeni tüketici kanunu ve yönetmelikleri hakkındaki yoğun eğitim seminerleri ile güçlendirilmişlerdir.

Mahkemeye müracaat hakkı verilmesi ve Bakanlık tarafından tüketici örgütlerine sağlanacak maddi desteğin esaslarına ilişkin görüşmelere katılımın sağlanması ile birlikte tüketici örgütlerinin rolleri arttırılmıştır.

Sonuç

Tüketicinin korunmasının muhtelif yönleri bakımından müktesebat ile uyum seviyesi eşdeğer değildir.

Piyasa gözetimi sisteminin oluşturulmasına yönelik ilk inisiyatifler olumlu adımlar olmakla birlikte, Türkiye tamamıyla gelişmiş, işleyen ve etkin bir piyasa gözetimi sistemini yürürlüğe koymaya devam etmelidir. Türkiye, ülke genelinde uygun seviyede tüketici korumasının temin edilebilmesi amacıyla piyasa gözetimi faaliyetlerini yaygınlaştırmalıdır. Türkiye ürün sorumluluğu direktifinin tam olarak iç hukuka aktarılabilmesi için çabalarını sürdürmelidir. Türkiye, daha fazla ihtisas mahkemesi kurulması ve etkin olarak faaliyet göstermesi ile tüketici örgütlerinin ve hakem heyetlerinin güçlendirilmesi yoluyla tüketici haklarının korunmasını arttırmaya devam etmesi yönünde teşvik edilmektedir.

Bölüm 24: Adalet ve İçişleri Alanında İşbirliği

Adalet ve içişleri alanındaki AB politikalarının amacı, bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanı olarak Birliği sürdürmek ve daha da geliştirmektir. Sınırların kontrol edilmesi, vizeler, göç, iltica, uyuşturucu madde kaçakçılığı ve karapara aklama, örgütlü suç, terörizm, sahtecilik ve yolsuzluğa karşı mücadele, polis ve adli işbirliği, gümrük işbirliği, veri koruma, mahkeme kararlarının karşılıklı tanınması ve insan haklarıyla ilgili hukuksal araçlar gibi konularda, Üye Devletler, yeterli ve kabul edilebilir uygulama standartlarına erişmeyi sağlamak için gerekli donanımlara sahip olmalıdırlar. Katılım tarihine kadar, idari kapasite bu standartlara uygun hale gelmiş olmalıdır. Bunlardan başka, bağımsız, güvenilir ve etkili bir yargı ve polis örgütlenmesi de çok büyük önemi haizdir. Bu başlığın en gelişmiş parçası, AB içinde sınır kontrollerinin kaldırılmasını öngören Schengen müktesebatıyla ilgilidir. Ancak, bu müktesebatın büyükçe kısımları, yeni bir Üye Devletin katılımı üzerine değil, daha sonra, ayrı bir Konsey Kararının ardından uygulanmaya başlanır.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son İlerleme Raporundan bu yana ilave gelişmeler olmuştur.

Veri korunması konusunda pek fazla ilerleme kaydedilmemiştir. Ancak, yeni Ceza Kanunu, kanunla belirlenen amaçlar dışında kişisel veriler toplanması ve kullanılmasını bir suç olarak tanımlamıştır.

Vize politikası ile ilgili olarak, Türkiye, AB negatif vize listesiyle uyumlulaşmaya devam etmiş ve Kasım 2003'te Azerbaycan vatandaşları için vize gerekliliği koymuştur. Böylece, AB'nin vize yükümlülükleri listesi ve Türkiye'nin listesi arasındaki fark altı ülkeye inmiştir. AB'nin pozitif listesiyle uyumlulaşma çabalarıyla ilgili olarak, Türkiye ve Brezilya arasında olağan pasaportlar için bir vize muafiyet anlaşması Temmuz 2004'te yürürlüğe girmiştir. Schengen gereklilikleri alanında bir miktar gelişme olmuştur. Schengen Sözleşmesi uyarınca bir merkezi makam olarak ve Europol ile OLAF için bir irtibat noktası olarak hareket edecek bir ulusal büro, Mart 2004'te Emniyet Genel Müdürlüğü Interpol Dairesi içinde kurulmuştur.

Dış sınırlar konusunda, 2003 yılında kabul edilen Entegre Sınır Yönetim Stratejisini uygulamak için bir Ulusal Eylem Planı hazırlanması üzerine çalışmalar başlamıştır. Mart 2004'te Bulgaristan ve Türkiye arasında sınır yönetimiyle ilgili bir işbirliği protokolü imza edilmiştir. Bulgar sınır polisi ve Türk sahil muhafaza teşkilatı, iki ülkenin karasularının ve münhasır ekonomik bölgelerinin ihlal edilmesini önlemek için birlikte çalışacaklardır. Şüpheli gemiler üzerine bilgi paylaşımı da daha aktif hale gelecektir. Haziran 2004'te, İçişleri Bakanlığı içinde Entegre Sınır Yönetimi için bir Projeler Müdürlüğü kurulmasına dair bir Bakanlık kararı çıkarılmıştır. Bu Müdürlük, Türkiye'de bir sınır polisi teşkilatının kurulmasına ilişkin projelerin uygulanmasından sorumlu olacaktır.

Göç konusuyla ilgili olarak, 2003'te kabul edilen göç stratejisini uygulamak için bir Ulusal Eylem Planı hazırlanması üzerine çalışmalar başlamıştır. Mart 2004'te, Türkiye bir geri kabul anlaşmasıyla ilgili olarak Avrupa Topluluğu ile müzakereler başlatmayı kabul etmiştir. Müzakerelerin 2004 Sonbaharında başlaması beklenmektedir. Türkiye, Mayıs 2003'te Kırgızistan ile bir geri kabul anlaşması imzalamış olup uygulama henüz başlamamıştır. Ocak 2004'te Romanya ile bir geri kabul anlaşması yapılmıştır. Bulgaristan, Libya, Özbekistan ve Ukrayna ile geri kabul anlaşması müzakereleri devam etmektedir. Türkiye ve Yunanistan arasındaki geri kabul anlaşmasının uygulanmasıyla ilgili olarak, geri kabul protokolü

çerçevesinde kurulmuş olan eşgüdüm komitesinin ilk toplantısı Temmuz 2004'te yapılmıştır. Uygulamada karşılaşılan zorlukları dikkate alarak, taraflar, protokolü daha etkili biçimde uygulamak için tedbirler alma ve uzmanlar düzeyinde yeni toplantılar düzenleme konusunda anlaşmışlardır.

Haziran 2004'te Türkiye, 1999 yılında imzaladığı Bütün Göçmen İşçilerin ve Onların Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair BM Sözleşmesini onaylamıştır. Ekim 2003'te, Uluslararası Göç Teşkilatının (UGT) Türkiye'deki hukuki statüsü, imtiyazları ve muafiyetleri üzerine Anlaşma'yı onaylamıştır. Bu anlaşma, UGT'ye hukuki statü vermekte ve Türkiye'deki faaliyetlerini kolaylaştırmaktadır. Türkiye, sınırların geçilmesi ve göçmenlik üzerine bilgi, tartışma ve paylaşım Merkezi'nin faaliyetlerine ve ilgili Erken Uyarı Sistemine katılmaya devam etmiştir. AB ile Türkiye arasında Yasadışı Göç üzerine bir Ortak Eylem Programının oluşturulmasına ilişkin müzakereler devam etmiştir.

Sahil Muhafaza Komutanlığı, yasadışı göçe karşı Ege ve Akdeniz karasularının giriş noktasında denetimleri artırmıştır. Sahil muhafaza gemilerinin sayısı 52'den 83'e, personel sayısı 2.726'dan 3.396'ya çıkarılmıştır. 2003 yılında, yasadışı göçmen kaçakçılığı konusunda 937 dava açılmıştır.

2000 ve 2001 yıllarında, Türkiye'de her yıl 100.000'e yakın yasadışı göçmen yakalanmıştır. Son zamanlarda, Türk makamlarının bildirdiğine göre, yasadışı göçe karşı yoğunlaştırılan çabalar sonucunda, göç akımları Türkiye'den uzaklaşmış görünmektedir. Yakalanan yasadışı göçmenlerin sayısı, 2002'de 83.000'e ve 2003'te 56.000'e düşmüştür. Türk makamları, 2004 yılının Ocak ve Temmuz ayları arasında 26.680 yasadışı göçmen yakalamıştır. Toplam olarak, 2002 yılında 1.157, 2003 yılında 937 ve 2004'ün ilk altı ayında 468 Türk ve yabancı yasadışı göç düzenleyicisi yakalanmıştır.

Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Kanun, Ekim 2003'te yürürlüğe girmiştir. Bu Kanunla, çalışma izinleri şimdi (geçmişte olduğu gibi birçok farklı kurum tarafından değil) yalnızca Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından verilmektedir.

İltica alanında, 2003'te kabul edilen iltica stratejisini uygulamak için bir Ulusal Eylem Planı hazırlanması üzerine çalışmalar başlamıştır. İçişleri Bakanlığı, iltica başvurularının incelenmesi konusunda bir tebliğ çıkarmıştır. Bu tebliğin amacı, şimdiki iltica yönetmeliği ile Türkiye'nin 2005'te kabul etmeyi hedeflediği yeni iltica kanunu arasında bir köprü olarak hizmet etmektir. Yeni tebliğ, genel olarak, korumaya yönelik olumlu bir yaklaşımı yansıtmakta ve iltica usulleriyle ilgili yeni müktesebatin asgari standartlarını içermektedir. Ayrıca, çeşitli türlerdeki iltica başvuruları için bir "hızlandırılmış prosedür" getirmekte ve başvurular için on günlük zaman sınırlamasını kaldırmaktadır. Ancak, "hızlandırılmış prosedür" kapsamında uygulanacak işlemler konusunda açıklık olmaması endişelere yol açmaktadır.

Genel olarak, Türkiye'ye iltica amacıyla gelen kişilerin sayısında küçük bir azalma olmuştur. Bununla birlikte, Afrika'dan, özellikle de Somali, Sudan, Eritre ve Etyopya'dan iltica başvurusunda bulunanların sayısında önemli bir artış olmuştur. Geçmiş yıllara ait olup henüz karara bağlanmamış çok sayıda başvuru vardır. Bunlardan büyük bir kısmı (%70) İranlılar tarafından yapılmıştır. Irak'tan yeni başvuruda bulunanlar çok az sayıda olmakla birlikte, geçmiş yıllarda yapılan birçok başvuru henüz karar bağlanmamıştır. Ocak 2004'te, Türk hükümeti, Kuzey Irak'taki Türk mültecilerin geri dönmesi konusunda Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ve Irak makamları ile genel bir anlaşmaya varmıştır.

Türkiye, ülkenin sınırlarında yabancıları geri göndermeme ilkesini uygulamaktadır. İltica başvuruları, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ile işbirliği içinde incelenmektedir. Ancak, sınırdan uzak yerlerde yakalanan yabancıların, kötüniyetli hareket etmiş oldukları kabul edildiğinden, iltica başvurusu yapmalarına her zaman müsaade edilmediği yolunda haberler gelmektedir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği gözetiminde tutulan bu kişilere ulaşmakta zorluk çekmektedir.

Avrupalı olmayan sığınmacıların ve iltica başvuruçularınının maddi gereksinmelerini karşılama sorumluluğu esas olarak Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından üstlenilmeye devam etmekle birlikte, Türk makamları nakit para, gıda, giyecek, sağlık hizmeti ve ısınma malzemesi şeklinde doğrudan yardım sağlamaya devam etmişlerdir. Avrupalı olmayan iltica talebinde bulunanlar, başvurularının karara bağlanmasını beklerken, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nden tıbbi yardım almakta, kendilerine geçici sığınmacı statüsü verilirse, o zaman, devletin sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkına sahip olmaktadır. İltica talebinde bulunan kişilerin çocukları, Türk ilkokullarına devam etme hakkına sahiptir

Türkiye, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ile işbirliği halinde, iltica konuları üzerine eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. 2003 yılında ve 2004'ün ilk yarısında, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, Türk memurlar için seminerler düzenlemiştir. Buna ilaveten, iltica ve göç üzerine uluslararası ve ulusal hukuk alanında ve uluslararası en iyi uygulamalar konusunda 527 polis memuruna eğitim verilmiştir. Ekim 2003'te, yargıçlar ve savcılar dahil Adalet Bakanlığı personeline Uluslararası Sığınmacı Hukuku konusunda eğitim verilmiştir.

Polis işbirliği ve örgütlü suçla karşı mücadele alanında, Türkiye, Şubat 2004'te Ateşli Silahlar, Bunların Parçaları ve Bileşenleri ve Mühimmatın Yasadışı Üretimi ve Ticaretine Karşı Palermo Sözleşmesi (Sınırötesi Örgütlü Suçla Karşı 2000 BM Sözleşmesi) Protokolünü onaylamıştır. Türkiye, Mayıs 2004'te Europol ile bir işbirliği anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma, örgütlü suçun ciddi türlerine karşı mücadele edilmesinde işbirliğini arttıracaktır. Kişisel verilerin paylaşılmasına imkan vermemekle birlikte, söz konusu anlaşma, ileriye yönelik önemli bir adımdır. Türkiye ile Polonya, Almanya, Finlandiya ve Güney Afrika arasında iki taraflı polis işbirliği anlaşmaları onaylanmıştır. Türkiye, AB'nin Suç Önleme Şebekesi'ne bir gözlemci olarak katılacak bir irtibat görevlisi tayin etmiştir.

Avrupa Konseyi ile birlikte, polis ve jandarma için "Polis, profesyonellik ve toplum" adını taşıyan önemli bir eğitim programı uygulanmıştır. Polis ve jandarma meslek okullarının müfredatı, Avrupa Konseyi'nin tavsiyeleri ışığında revize edilmiştir. Jandarma Teşkilatı, "İnsan Hakları İçin Model Eğitim Programı"nı kabul etmiştir. Polis memurlarının delil toplama ve değerlendirme kabiliyetini geliştirmek amacıyla, suç yeri araştırma memurlarına eğitim verilmiştir.

Otomatik Parmakizi Araştırma Sisteminin kurulması devam etmiş ve 47 ilde tamamlanmıştır. Beş yeni polis koleji ve iki yeni polis kriminal laboratuvar müdürlüğü açılmıştır.

Türk yetkililer, 2004'ün ilk yedi ayında örgütlü insan ticareti çetelerinin 143 üyesini tutuklamışlardır. (2003'te bu sayı 1.149 olmuştu). 2004'ün ilk üç ayında, 99 mağdur ve 149 sanık içeren 42 dava, ağır ceza mahkemelerinde açılmış bulunmaktadır. Mart 2003'te onaylanmış olan, İnsan Ticaretiyle Mücadele İçin Ulusal Eylem Planı'nın uygulanması devam

etmektedir. İçişleri Bakanlığı, ilgili bütün makamlara, insan ticaretiyle mücadele konusunda bir rehber kitap dağıtmıştır. Ocak 2004'te İçişleri Bakanlığı tarafından, insan ticareti vakalarıyla uğraşmak üzere bir özel uzmanlık birimi kurulmuştur. Bu birimin amacı, polis ve ilgili diğer makamlar arasında daha iyi bir diyalog ve eşgüdüm sağlamaktır.

İçişleri Bakanlığı ve Jandarma, insan ticareti mağdurlarına daha iyi yardım amacıyla bir sivil toplum örgütü ile anlaşmalar imzalamıştır. Ağustos 2004'te İstanbul'da, insan ticareti mağdurları için bir sığınma evi faaliyete başlamıştır. Başbakanlık, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kanunu temelinde insan ticareti kurbanlarına yardım verilmesinden sorumlu 937 derneği belirlemiştir.

Ocak 2004'te, insan ticareti mağdurlarının ücretsiz tedavi hakkına sahip olmalarını, öngören bir yönetmelik kabul edilmiştir. Nisan 2004'te, İçişleri Bakanlığı, valiliklere, insan ticareti mağdurları için ikamet izinlerini altı aya kadar uzatma yetkisini vermiştir. Gerekirse, ikamet izinleri daha fazla uzatılabilecektir. kaçakçılık veya göçmen ticareti yaptıkları belirlenen taşıyıcılara karşı yaptırımlar getiren yeni bir karayolu ulaştırma kanunu ve yönetmeliği kabul edilmiştir.

İnsan ticaretiyle mücadelede işbirliğini arttırmak için Temmuz 2004'te Belarus ile bir Mutabakat Zaptı imza edilmiştir.

Terörizme karşı mücadele ile ilgili olarak, Türkiye, bazı AB üyesi devletlerle (Finlandiya, Birleşik Krallık, Almanya ve Polonya) protokoller ve eylem planları yoluyla ve ayrıca Özbekistan ile bir anlaşmanın yürürlüğe girmesi ve Hindistan ile bir ortak çalışma grubunun kurulması yoluyla, uluslararası işbirliğini güçlendirmiştir. Terörizmin finansmanını önlemek amacıyla yönelik BM Güvenlik Konseyi Kararları uyarınca kabul edilen kararnameyi uygulamaya koyan Türk makamları, 2002 yılında 43 kurum ve kişinin, 2003 yılında 20 kurum ve kişinin varlıklarını dondurmıştır. Bu kararname çerçevesinde halen Türkiye'de 187 kurum ve kişinin varlıkları dondurulmuş bulunmaktadır.

Sahtecilik ve yolsuzlukla mücadele ile ilgili olarak, Türkiye Aralık 2003'te Yolsuzluğa Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesini imzalamıştır. Ağustos 2004'te Gümrük Müsteşarı rüşvetle ilgili bir davranış kuralları belgesi çıkartmıştır. Avrupa Konseyi'nin yolsuzluğa karşı standartlarına uyulmasını izleyen Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu GRECO'ya 1 Ocak 2004'te katılmış olan Türkiye, 29 Mart 2004'te Avrupa Konseyi'nin Yolsuzlukla İlgili Ceza Hukuku Sözleşmesini onaylamıştır.

Şubat 2003'te, OECD'nin rüşvetle mücadele konusunda Çalışma Grubu, uluslararası ticari işlemlerde yabancı kamu görevlilerine rüşvet verilmesiyle mücadele hakkında OECD Sözleşmesinin Türkiye tarafından uygulanmasına ilişkin birinci aşama değerlendirmesini tamamlamış ve Grup, uygulama mevzuatının Sözleşme standartlarına uygun olduğunu tespit etmiştir. Fakat, "yabancı kamu görevlisi" tanımının yeterince geniş olmadığı noktasında endişe ifade edilmiştir.

Elektronik İmza Kanunu, Temmuz 2004'te yürürlüğe girmiştir. Kamu Çalışanları için bir Etik Kurulu'nun oluşturulması hakkında bir Kanun, Haziran 2004'te yürürlüğe girmiştir. Kanun, kamu görevlilerinin etik davranışını izleyecek bir Etik Kurulu'nun oluşturulmasını öngörmektedir. Kurul, kamu çalışanlarının mal beyanlarıyla ilgili yetkilere sahip olacak ve vatandaşlardan gelen şikayetleri inceleyebilecektir. Cumhurbaşkanı, Milletvekilleri ve Bakanlar dışında bütün kamu görevlileri Kanun'un kapsamına girmektedir.

Meclis'teki Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu'nun Temmuz 2003'te açıklanan raporu, Kasım 2003'te Meclis'te tartışılmıştır. Rapor, Türk hükümeti ve toplumunun bütün kesimlerinde yolsuzluğu ayrıntılı olarak tahlil etmektedir. Bunun ardından, Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu, 25 eski bakanın faaliyetleri konusunda meclis araştırma teklifi vermiştir. Temmuz 2004'te, Millet Meclisi, dört eski bakanın Yüce Divan'da yargılanmasına karar vermiştir. Yasama dokunulmazlığının kapsamında değişiklik yapılmasıyla ilgili gelişme kaydedilmemiştir. Dokunulmazlığa sahip kişilere ait toplam yirmi yedi dava dosyası bulunmakta olup, bunların onüçü yolsuzlukla ilgilidir. (Ayrıca bkz. Kısım B.1.2 – Demokrasi ve hukukun üstünlüğü.)

Bilgi alma hakkıyla ilgili kanun Ekim 2003'te kabul edilmiştir. Ocak 2004'te Başbakanlık bu kanunun uygulanmasını kolaylaştırmak için bir genelge çıkarmıştır. Kanun, resmi bilgilere erişim konusunda genel bir hak tesis etmekte ve böylece kamu yönetiminde saydamlığın artırılması yönünde önemli bir adım oluşturmaktadır.

Yolsuzluk iddiaları üzerine bazı hâkimlerle ilgili soruşturmalar yapılmıştır. Ocak 2004'te Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üç hâkimin görevlerine son vermiştir. Temmuz 2004'te, yeni bir soruşturma çerçevesinde, Adalet Bakanlığı müfettişlerince 11 hâkim için disiplin tedbirleri ve dört hâkimin başka yerlere atanması talep edilmiştir.

Yetkili makamların bildirdiğine göre, 2003 yılında, zimmet, irtikap ve rüşvet suçlarıyla ilgili 3.005 dava, sahte belge düzenleme suçuyla ilgili 17.562 dava, mal beyanıyla ve rüşvet ve yolsuzluğa karşı mücadeleyle ilgili 56 dava ve kara para aklanmasına ve devlet memurlarına ilişkin kanunlarda değişiklik yapan kanun uyarınca 52 dava açılmıştır. (toplam 20.675 dava) Aynı suçlar için 2002 yılında 20.281 dava açılmıştır. 2003 yılında, 18.526 sahtecilik ve yolsuzluk davası karara bağlanmış ve 12.454 dava mahkumiyetle sonuçlanmıştır.

Uyuşturucu maddelerle mücadele alanında, Türkiye Nisan 2004'te narkotik ilaçların veya psikotropik maddelerin yasadışı imalatında sık sık kullanılan öncü maddeler ve kimyasal maddeler üzerine AB-Türkiye Anlaşmasını onaylamıştır. Bu Anlaşma, Ağustos 2004'te yürürlüğe girmiştir. Ulusal ilaç stratejisinin AB ilaç stratejisiyle uyumlulaştırılması konusunda herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir. Avrupa Uyuşturucu Maddeler ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezine (EMCDDA) Türkiye'nin bir gözlemci olarak katılması için yapılan müzakereler tamamlanmış olup, konuyla ilgili anlaşma Ağustos 2004'te parafe edilmiştir. Türkiye, 2004 yılında, Birleşmiş Milletler Uyuşturucu Madde ve Suç Bürosuna bağlı Büyük Donörler Grubunun üyesi olmuştur. Aralık 2003'te, uluslararası sözleşmeler uyarınca, narkotik ilaçlar ve psikotropik maddelerin uluslararası yasadışı ticaretiyle mücadele konusunda Pakistan ile bir işbirliği anlaşmasını onaylamıştır.

Türkiye, Ankara'da bir mini Dublin Grubu kurulmasını kabul etmemiştir; Türkiye, üye olmak istediğini merkezi Dublin Grubuna bildirmiştir. Dublin Grubunda işbirliğine dair esaslar, halen incelenme sürecindedir.

Türk Polisi ve Jandarması tarafından, uyuşturucu madde ticaretiyle mücadele etmek amacıyla birtakım başarılı operasyonlar yapılmış olup rekor miktarlarda uyuşturucu madde ele geçirilmiştir.

Karapara aklama konusunda, Türkiye, Ocak 2004'te Avrupa Konseyi'nin Yolsuzlukla İlgili Ceza Hukuku Sözleşmesini onaylamıştır. Bu sözleşme, yolsuzluk suçlarından gelen

kazançların aklanmasını bir suç olarak tanımlamaktadır. Aralık 2003'te, karapara aklamaya yönelik fer'i suçların kapsamını genişleten ve karapara aklama suçları için dava zamanasını sürelerini arttıran yeni bir Bankacılık Kanunu çıkarılmıştır. Türkiye, Eylül 2004'te, Suç Hasılatının Aklanması, Aranması, Yakalanması ve Müsaderesi Konularında Avrupa Konseyi Sözleşmesini onaylamıştır. Mali İstihbarat Birimi MASAK'a bildirilen şüpheli işlemlerin sayısı 2003'te 180 olmuştur. Bu sayı 2002'de 194 olmuştur. MASAK, 2003 yılında 192 soruşturma yapmış, (2002'de 155) bunlardan 31'inde dava açılmıştır.(2002'de 17 dava açılmıştı) MASAK ve Türkiye Bankalar Birliği, bankacılık sektörü için, karapara aklama ve terörizm finansmanı ile mücadele konusunda yol gösterici ilkeler yayımlamışlardır.

Gümrük işbirliği konusunda, Gümrük Muhafaza Genel Müdürlüğü, TÜBİTAK ile birlikte, sınır kapılarındaki altyapılarda kapsamlı bir iyileştirmeyi hayata geçirmektedir. Gümrük kapılarıyla Ankara arasındaki iletişim güçlendirilmiş; bazı gümrük kapılarında taşıtlar için plaka numarası tanıma sistemi ve kapalı devre televizyon sistemi uygulamaya konulmuş, taşıtlar ve konteynerler için x ışını sistemleri kullanıma sokulmuştur. Bu sistemlerin devreye sokulması, raporlama döneminde büyük miktarlarda uyuşturucu madde ele geçirilmesini sağlamıştır.

Cezai ve hukuki konularda adli işbirliği alanında, Ticari ve Hukuki Konularda Yurt Dışında Delil Toplanmasına ilişkin Lahey Sözleşmesi, Ağustos 2004'te Türkiye tarafından onaylanmıştır. Türkiye, adli işbirliği konusunda 2003 yılında kabul edilen Ulusal Eylem Planı'nı uygulamaya devam etmiştir; 2004 yılında Adalet Bakanlığı adli işbirliği konusunda bir eğitim elkitabı yayımlamıştır. 2004 yılında bir grup hâkim, uluslararası çocuk kaçırma suçuyla mücadele konusunda eğitim almıştır. Adalet Bakanlığı, Avrupa Yargı Ağına katılımın sayıca artmakta olan suçluların iadesi taleplerini daha hızlı şekilde ele almada kendilerine yardımcı olduğunu belirtmiştir. Adalet Bakanlığı, uluslararası işbirliğini geliştirmek amacıyla hâkimlerin ve savcılarının İngilizce dil eğitimi almaları için Yeditepe Üniversitesiyle 2004 yılında bir protokol imza etmiştir. Adalet Akademisi faaliyete geçmiş ve ilk öğrencilerini kabul etmiştir.

İnsan hakları araçlarıyla ilgili ilerleme, İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması konulu Kısım B.1.3'te anlatılmaktadır.

Genel değerlendirme

Veri koruma konusunda (ayrıca bkz. Bölüm 3 – Hizmet sunum serbestisi), Avrupa Komisyonu ve Avrupa Konseyi tavsiyeleri ışığında, Türkiye kişisel verilerin korunmasına yönelik kanun taslağının kabul edilmesini hızlandırmaya davet edilmektedir. Türkiye, 1981 yılında imza etmiş olduğu, Kişisel Verilerin Otomatik İşlenmesiyle İlgili Olarak Bireylerin Korunması İçin Avrupa Konseyi 1981 Sözleşmesini onaylamaya da davet edilmektedir. Geçmiş yıllarda işaret edildiği üzere, bağımsız bir veri koruma gözetim makamının kurulması, bu alanda daha fazla ilerleme sağlamak için büyük önemi haizdir.

Vize politikasıyla ilgili olarak, Türkiye, AB'nin vize listeleriyle ve ayrıca vize verilmesine ilişkin AB usulleriyle uyumlulaşmayı sürdürmeye teşvik edilmektedir. Türkiye, yurt dışındaki konsolosluklarının sahte belge tespit kapasitelerini artırmalıdır.

Dış sınırlarla ilgili olarak, Türkiye 2003 yılında kabul edilmiş olan Entegre Sınır Yönetim Stratejisini uygulamaya yönelik Ulusal Eylem Planını hazırlama çalışmalarını bitirmeye davet edilmektedir. Türkiye, askeri olmayan sınır muhafızlarından oluşan profesyonel bir teşkilat

kurma yönünde çalışmaya devam etmelidir.

Göç konusunda, AB ile bir geri kabul anlaşması üzerine müzakerelerin yakında başlaması beklenmektedir. Türkiye, üçüncü ülkelerle geri kabul anlaşmaları akdetme çabalarını da sürdürmelidir. AB ve Türkiye arasında Yasadışı Göç Ortak Eylem Programı, mümkün olan en kısa zamanda sonuçlandırılmalıdır. Türkiye, 2003 yılında kabul edilmiş olan göç stratejisini uygulamaya yönelik Ulusal Eylem Planını hazırlama çalışmalarını tamamlamaya davet edilmektedir. Göç konuları için, uzmanlaşmış bir sivil makamın kurulması bu planın önemli bir parçası olacaktır. İstihdam ve öğrenim amaçlarıyla üçüncü ülke vatandaşlarının kabul edilmesi, uzun süreli olarak ikamet eden üçüncü ülke vatandaşlarının statüsü ve ailelerin yeniden birleşmesi dahil, göçle ilgili mevzuat çerçevesi, müktesebat ile tam olarak uyumlu hale getirilmelidir. İdari kapasite bakımından, Türkiye, yetkili birimler arasında ve ayrıca Üye Devletler ve üçüncü ülkeler ile daha gelişmiş işbirliği yoluyla, yasadışı göçe karşı mücadele alanında ilerleme sağlamaya devam etmiştir.

İltica konusunda UNHCR ile yapılan anlaşma, bir ileri adım oluşturmaktadır. 1951 Cenevre Sözleşmesine konulan coğrafi çekinceye rağmen, geri gönderme politikası devam etmiştir. İltica konusundaki mevzuat çerçevesi, 1951 Sözleşmesinin ve AB müktesebatının tam olarak uygulanmasını sağlayacak şekilde revize edilmelidir. Bu bağlamda, 1951 Sözleşmesine konulan coğrafi çekincenin kaldırılması, çok önemli bir konu olmaya devam etmektedir. Türkiye, yeni iltica kanunu ve kurumlarının oluşturulmasında mevcut uluslararası uzmanlıktan tam olarak yararlanmaya da teşvik edilmektedir. Türkiye, 2003 yılında kabul edilmiş olan iltica stratejisini uygulamaya yönelik Ulusal Eylem Planı üzerindeki çalışmaları tamamlamaya davet edilmektedir. Bu hususta, sığınmacı statüsü tespit kapasitesi geliştirilmeli ve iltica konusunda uzmanlaşmış bir sivil makam kurulmalıdır. Türkiye, kabul şartlarını iyileştirme çabalarını arttırmaya da teşvik edilmektedir.

Örgütlü suça karşı mücadele ve polis işbirliği konularında, kriminal soruşturma metodlarının ve soruşturmalarda adli tıp kapasitesinin artırılması gerekmektedir. Kolluk kuvvetleri arasında işbirliği ve eşgüdüm olmaması, örgütlü suça karşı verimli ve etkili bir mücadeleye engel olmaktadır. Kanun uygulaması, risk analizi ve performans göstergeleri üzerine istatistiklerin hazırlanmasını iyileştirme, AB'deki en iyi usullere uygun suç önleme stratejileri geliştirme, Avrupa Konseyi kurallarına uygun bir ulusal polis etik kurallar tüzüğü oluşturma ve mahkumların jandarma eşliğinde mahkemeye götürülmesi usulüne son verme gereği vardır. Türkiye, örgütlü suça karşı bir ulusal strateji oluşturmalıdır. Mevzuatın uyumlulaştırılmasına rağmen, insan ticaretiyle ilgili uygulama alanında daha fazla çalışma gereklidir. Türkiye, insan ticareti mağdurlarının korunması ve rehabilitasyonu alanında büyük zorluklarla karşı karşıyadır. Halkı bilgilendirme kampanyaları gereklidir ve Brüksel Bildirgesiyle uyumlu girişimler hazırlanmalıdır.

Terörizme karşı mücadeleyle ilgili olarak, Türkiye, başka ülkelerin kanun icra ve düzenleme makamlarına terörizm finansmanı soruşturmalarında mümkün olan en geniş kapsamda yardım sağlamalı ve özellikle kâr amacı gütmeyen kuruluşların, terörizmi finanse etmek üzere suiistimal edilmemelerini temin etmelidir.

Sahtecilik ve yolsuzluğa karşı mücadele konusunda, Avrupa Konseyi'nin Yolsuzlukla İlgili Ceza Hukuku Sözleşmesinin onaylanması, Türkiye'nin GRECO'ya üye olması ve Yolsuzluğa Karşı BM Sözleşmesinin imzalanması önemli gelişmelerdir. Yine de, yolsuzluk, hem yasal hem kurumsal açılardan büyük çabalar gerektiren ciddi bir problem olmaya devam etmektedir. Yolsuzluğa karşı mücadele etmek için kurulan çeşitli idari, parlamenter ve diğer

organların verimliliği ve etkinliği, bir endişe konusu olmaya devam etmektedir. Politikaların tutarlılığı, eşgüdüm ve işbirliği derecesi, zayıftır. Türkiye, bağımsız bir yolsuzlukla mücadele birimi kurmaya ve yolsuzlukla mücadele kanununu çıkarmaya davet edilmektedir. Ayrıca, hükümet, kamu idaresi ve sivil toplum arasındaki diyalog geliştirilmeli ve devlet memurları ve seçilmiş yetkililer için bir etik tüzüğü hazırlanmalıdır. Bunlara ek olarak, ciddi bir suç olarak yolsuzluk konusunda toplumun bilinçlenmesine yönelik daha fazla eylem gereklidir. Yolsuzluğa karşı mücadele için en yüksek siyasi düzeyde devamlı destek, memnuniyetle karşılanacaktır.

Uyuşturucu maddelere karşı mücadeleyle ilgili olarak, Türkiye'nin coğrafi konumu, bu alana yoğun bir odaklanmayı gerektirir. Türkiye'nin EMCDDA içinde gözlemci sıfatıyla yer almasına imkan verecek olan anlaşmanın paraf edilmesi, memnuniyet vericidir. Türkiye'nin ulusal uyuşturucu koordinasyon mekanizmasını daha fazla güçlendirmesi beklenmektedir. Ayrıca, Türkiye 1997 yılında kabul edilmiş olan Ulusal Uyuşturucular Stratejisini revize ederek AB Stratejisiyle uyumlu hale getirmelidir. Türkiye, Narkotik İlaçların ve Psikotropik Maddelerin Yasadışı Ticaretine Karşı 1995 BM Viyana Sözleşmesinin 17. maddesini hayata geçiren Deniz Yoluyla Yasadışı Ticaret Konusunda 1995 Avrupa Konseyi Anlaşmasını imzalamaya davet edilmektedir. Ankara'da uyuşturucu maddelerle ilgili konular üzerine bir mini Dublin Grubunun kurulması bir kez daha tavsiye edilmektedir.

Karapara aklamayla ilgili olarak, Türkiye, müktesebat uyarınca ferî suçların kapsamını genişletmek amacıyla, Karapara Aklamaların Önlenmesi Kanununu gözden geçirme sürecini hızlandırmalıdır.

Gümrük işbirliği konusunda, kurumlar arası işbirliği arttırılmalıdır. Seyyar gözetim birimlerinin devreye sokulması ve komşu ülkelerle ve başkalarıyla mevcut gümrük işbirliği anlaşmalarını kullanarak risk analizi geliştirilmesi, daha da ileriye götürülmelidir.

Cezai ve hukuki konularda adli işbirliği alanında, istinaf mahkemelerine ilişkin kanunun çıkarılmasını müteakip, Türkiye bu mahkemeleri kurmak için harekete geçmeye davet edilmektedir. Türkiye, bundan başka, Türk yargı sistemiyle ilgili 2003 AB ziyaretinin tavsiyeleri üzerinde çalışmayı sürdürmeye de davet edilmektedir.

Türkiye'nin katılmış olduğu ilgili uluslararası sözleşmeler ve iki taraflı anlaşmaların yeterince uygulanmasını sağlamak için, hâkimlerin ve savcılarının sayısını arttırma gereği vardır.

Sonuç

Son İlerleme Raporu'ndan bu yana, Türkiye, adalet ve içişleri alanında kendi mevzuatının müktesebat ve AB usulleri ile uyumlaştırılmasında ilerleme kaydetmeye devam etmiştir. Türk mevzuatı, AB müktesebatıyla belli bir ölçüye kadar uyumlanmış haldedir.

Ancak, yargıda reform yapılması, yolsuzluğa karşı mücadele edilmesi, Avrupa Birliğiyle yasadışı göç konusunda ve insan ticaretine karşı mücadelede yoğunlaştırılmış ve etkili işbirliği yapılması, ve sığınmacılar konusunda 1951 Cenevre Sözleşmesine konulan coğrafi sınırlamanın kaldırılması gibi bazı önemli konularda ilerleme gereklidir. İlgili kurumlar arasında işbirliği ve eşgüdümü geliştirmek için yeni adımlar atılmalıdır.

Bölüm 25: Gümrük Birliği

Gümrük Birliği müktesebatı, tamamına yakını iç hukuka aktarılmasına gerek kalmadan, Üye

Devletler üzerinde doğrudan bağlayıcılığı bulunan mevzuattan oluşur. Sözkonusu mevzuat, Topluluk Gümrük Kodunu ve uygulama hükümlerini; Kombine Nomenklatürü, Ortak Gümrük Tarifesi ve tarife sınıflandırmasına ilişkin hükümleri, gümrük vergisi istisnası, verginin askıya alınması ve bazı tarife kotalarına ilişkin hükümleri; sahte ve korsan malların, ilaç prekürsörlerinin ve kültürel malların gümrük denetimine ve gümrük konularında karşılıklı idari yardımlara ilişkin diğer hükümleri ve transit konusu dahil olmak üzere ilgili konularda Topluluk anlaşmalarını içerir. Üye Devletler, Topluluğun ilgili bilgisayarlı gümrük sistemlerine bağlantılar da dahil olmak üzere gerekli uygulama kapasitesinin mevcut olmasını temin etmelidirler.

Türkiye ile AT arasındaki Gümrük Birliğinin işleyişine ilişkin olarak ayrıca bkz. Bölüm 1- Malların serbest dolaşımı ve Bölüm 26- Dış ilişkiler

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişmeler

Gümrük Birliği konusunda son İlerleme Raporundan bu yana bazı gelişmeler kaydedilmiştir.

Raporun hazırlandığı dönem içerisinde Türk mevzuatının Topluluğun gümrük mevzuatı ile uyumlaştırılması konusunda belirli bir ilerleme yaşanmıştır.

Türkiye, Şubat 2004'te, Özel Karayolu Taşıtlarının Geçici Kabulüne ve Sınırdaki Eşya Kontrollerine ilişkin BM-AEK Sözleşmelerinde yapılan değişikliği onaylamıştır. Dünya Gümrük Örgütü (WCO) İstanbul Anlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından Mart 2004'te onaylanmıştır. Ayrıca, Şubat 2003'te AB ile Türkiye arasında imzalanmış olan Narkotik ve Psikotropik Maddelerin Yasadışı Üretiminde Sık Kullanılan Prekürsör ve Kimyasallar konusundaki anlaşma Nisan 2004'te TBMM'de onaylanmıştır.

Serbest bölgelerle ilgili olarak, Ocak 2004'te Maliye Bakanlığının vergi denetim yetkisini serbest bölgelerde kurulmuş şirketlere teşmil eden vergi kanunun çıkarılmasının dışında bir ilerleme kaydedilememiştir. (ayrıca bkz. Bölüm 10- Vergilendirme)

Mayıs 2004'te yayımlanan bir Bakanlar Kurulu kararı ile Gümrük Birliği'nin hükümleri Kıbrıs hariç tüm yeni Üye Devletleri kapsar bir hale getirilmiştir. 2 Ekim tarihinde, Türkiye, Gümrük Birliği hükümleri kapsamındaki ülkeler listesine Kıbrıs'ı ekleyen yeni bir kararname yayımlamıştır.

Raporun hazırlandığı dönem içerisinde Gümrük Müsteşarlığının idari ve işlevsel kapasitesinin güçlendirilmesi çalışmaları devam ettirilmiştir.

Türkiye, menşe ve menşe denetimleri alanında önemli ilerleme sağlamıştır. Gümrük memurlarının denetim ile ilgili yetkileri güçlendirilmiştir. Tarımsal ürünlerin menşe rejimiyle ilgili ikili çerçeve içinde menşe kurallarının ve denetimlerinin daha iyi uygulanması bu konudaki Topluluk kuralları ile uyum derecesini artmıştır.

Gümrüklerin Modernizasyonu Projesi (GIMOP) çerçevesinde 16 bölge müdürlüğü ve 66 gümrük müdürlüğünün otomasyonu tamamlanmıştır. Bu aşamada gümrük girişlerinin ortalama %50'si, bilgisayarlı ithalat, ihracat ve ulusal transit giriş işlemleri sistemi (BİLGE) yoluyla elektronik ortamda işlenmektedir.

2001 yılında geliştirilen "elektronik taşıt izleme sistemi", Gümrük İdaresi ile bir şebeke tesis

etmek ve veri aktarımını kolaylaştırmak üzere, Ulaştırma Bakanlığı ve Uluslararası Nakliyeciler Derneği ile de irtibatlandırılmıştır. Bu sistem, Türkiye'nin batı sınır kapılarında Ocak 2004'te işletilmeye başlanmıştır.

Gümrük kapılarındaki denetim cihazlarının iyileştirilmesi amacıyla Kasım 2001'de başlatılan GÜMSİS (Gümrük Denetim Noktaları Güvenlik Sistemleri) adlı projenin uygulanmasına devam edilmektedir. Bu proje çerçevesinde belirli noktalara X-ray tarayıcıları ve nükleer radyasyon detektörleri yerleştirilmiştir. Ülke ölçeği ve gerekli olan yatırımların hacmi göz önünde bulundurulduğunda bu çalışmaların tamamlanabilmesi zaman alacaktır.

Şubat 2004'te Gümrük Müsteşarlığı ve Devlet İstatistik Enstitüsü arasında ticaret istatistiklerinin alış verişi üzerine bir protokol imzalanmıştır. Kaçakçılıkla mücadele için Jandarma ile bir işbirliği protokolü yapılmıştır. Kaçakçılıkla Mücadele Kanununun uygulama mevzuatı Kasım 2003'te yayımlanmıştır. Bu mevzuat gümrüklerde daha açık uygulama usul ve esasları ortaya koymaktadır.

Etik, yolsuzlukla mücadele tedbirleri ve eğitim konularında kaydedilecek bir gelişme olmamıştır.

Belçika, Azerbaycan, Moldova ve Suriye ile gümrük konularında karşılıklı idari işbirliğini amaçlayan anlaşmalar imzalanmıştır. Gümrük Müsteşarlığı ayrıca, Bulgar Gümrük İdaresi ile ortak sınır geçiş noktalarında bilgi alışverişini düzenlemek için "İleri Veri Alışverişi Projesi" üzerine bir Mutabakat Zaptı imzalamıştır.

Temmuz ayında yayımlanan ve Avrupa Gümrük alanını 24 ülkeden müteşekkil olarak tanımlayan Kararname müktesebattan bir sapma teşkil etmektedir.

Genel Değerlendirme

Gümrük alanında genel uyumlaştırma düzeyi yüksektir. Menşe ve menşe denetimi konularındaki gelişmeler, ileriye yönelik atılmış önemli adımlardır.

Serbest ticaret bölgeleriyle ilgili olarak, gümrük kodu dışında kalan mevzuatta Topluluk mevzuatı ile uyum eksikliği devam etmektedir. Ocak 2004'te kabul edilen vergi kanunu, serbest ticaret bölgelerinde kurulmuş olan şirketlerin vergi denetimi konusunda bir ilerleme teşkil ediyor olmakla beraber, gümrükle ilgili hükümlerin uygulanmasına ilişkin gümrük dışı mevzuattaki sorunların çözülmesi gerekmektedir.

Gümrük Müsteşarlığının korsan mallarla ilgili olarak aldığı askıya alma kararlarının sayısı 2000 yılından bu yana önemli derecede artmış olmasına rağmen, fikri mülkiyet haklarının korunması ile ilgili gümrük kontrolü tedbirlerinin uyumlaştırılması için yoğun çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Gümrük makamlarıyla diğer ilgili kamu makamları (örneğin, Kültür Bakanlığı, Türk Patent Enstitüsü, Türk Polis Teşkilatı ve Fikri Mülkiyet Hakları- ihtisas mahkemeleri) arasındaki işbirliği geliştirilmelidir. Bulgaristan ile sınırlarda yürütülen veri paylaşımına dair mevcut işbirliği daha da arttırılmalıdır.

İdari kapasite ile ilgili olarak , Gümrüklerin Modernizasyonu Projesi otomasyon altyapısının genel düzeyini iyileştirmiştir. Gümrük Müsteşarlığı tarafından ele geçirilen toplam silah miktarı bu gelişmenin iyi bir göstergesidir. BİLGE sisteminin devreye sokulması gümrük işlemlerini hızlandırmış olmakla birlikte, bu sistem henüz entegre tarife (TARIC) ya da Yeni

Bilgisayarlı Transit Sistemi (NCTS) gibi Topluluk sistemleri ile tam uyumlu değildir. Türkiye, gümrük hizmetlerini modernleştirme çalışmalarını sürdürmeli ve idari kapasitesini güçlendirmelidir.

Sonuç

Bazı özel alanlardaki istisnalar hariç olmak üzere, uyum düzeyi ileri durumdadır. Türkiye, bilgisayar altyapısı dahil olmak üzere idari kapasitesini geliştirmeye devam etmiştir.

Türkiye, bu alandaki mevzuat uyumunu 1999 ve sonraki yıllar itibarı ile tamamlamış olsa da henüz çözüme kavuşturulamayan bazı sorunların üzerinde durulması gerekmektedir. Topluluk Gümrük Koduna ve 2001 ile 2002 yıllarında kabul edilen Gümrük Kodunun uygulama hükümlerine uyum durumu ve serbest bölgelerde geçerli olan gümrük-dışı mevzuatın uyum durumu kaygı ile karşılanmaktadır. Gümrük denetimlerinde fikri mülkiyet haklarından kaynaklanan tedbirler yeterli bir şekilde uygulanmamakta ve ciddi iyileştirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Sınır kapılarında bilgisayar altyapısının geliştirilmesi ve AT sistemleriyle bağlantı sağlanmasına yönelik çabalar sürdürülmelidir.

Bölüm 26: Dış İlişkiler

Bu alandaki müktesebat, esas olarak, ulusal hukuka aktarılması gerekmeyen, doğrudan bağlayıcı AB mevzuatından oluşur. Bahsekonu AB mevzuatı, Topluluğun çok-terafli ve ikili ticari taahhütlerinden ve bir dizi bağımsız tercihli ticaret düzenlemelerinden meydana gelmiştir. Bunlara ek olarak, Türkiye, gümrük birliği kapsamındaki bütün ürünler için AT Ortak Dış Tarifesine tam olarak uyum sağlayacaktır. İnsani yardım ve kalkınma politikasına ilişkin olarak, AB'ye başvuran bir ülke bu alandaki AB mevzuatına ve uluslararası taahhütlere uymak ve AB'nin kalkınma ve insani yardım politikalarına katılmak için gereken kapasiteyi sağlamak durumundadır.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişmeler

Son İlerleme Raporundan bu yana bazı ilerlemeler kaydedilmiştir.

Ticaret politikası ile ilgili olarak, Türk hükümeti, Ağustos ve Eylül 2004'te, Türk Tercihler Sistemini AT Genelleşmiş Tercihler Sistemiyle uyumlulaştıran iki kararname çıkarmıştır. Bu, müktesebatın üstlenilmesi yönünde önemli bir gelişmedir.

AB ve Türkiye, iki-terafli yapısal diyalog kapsamında, Doha Kalkınma Gündemi müzakerelerinde iddialı olduğu kadar dengeli bir sonuç elde edilmesi amacıyla işbirliği yapma çabalarını sürdürmüşlerdir. Süregelen tartışmalar, özellikle Türkiye'nin "gelişmekte olan ülke" statüsüne haiz olması ve bütün DTÖ üyelerinin en az gelişmiş ülkeler için ticaret fırsatlarını iyileştirmesi ihtiyacı üzerinde odaklanmaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye'nin GATS taahhütlerini gelecekte AB'nin taahhütleriyle bütünleştirmeyi kolaylaştırmak amacıyla, GATS ve Doha Kalkınma Gündemi müzakerelerinde eşgüdüm ve işbirliği düzeyi daha da artırılmalıdır.

Üçüncü ülkelerle ikili anlaşmalara ilişkin olarak, Türkiye Fas ile Nisan 2004'te bir serbest ticaret anlaşması (STA) imzalamıştır. Bu STA, sanayi malları konusunda, AB'nin Fas ile Ortaklık Anlaşmasında yer alan hükümlere benzer hükümler içermektedir. Filistin ile

Temmuz 2004'te bir serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır. Türkiye Mısır, Ürdün, Suriye ve Tunus ile müzakereleri başlatmış olmakla birlikte, görüşmeler raporun yazılma döneminde tamamlanamamıştır. Ayrıca, Türkiye, Cezayir, Meksika ve Güney Afrika'ya serbest ticaret müzakereleri başlatmayı teklif etmiştir. Fakat, bu ülkeler henüz olumlu bir cevap vermemiştir.

Şirketlere verilen orta ve uzun vadeli ihracat kredileri konusunda herhangi bir gelişme kaydedilememiştir.

Çift kullanımlı malların kontrolü konusunda, kitle imha silahlarının geliştirilmesinde kullanılabilecek malların ihracatı için önceden izin sistemi getiren bir tebliğ Aralık 2003'te yayımlanmıştır. Türkiye, çift kullanımlı malların ihracat kontrollerinde "catch-all" prensibini uygulamaya başlamıştır.

Kalkınma yardımı ve insani yardım alanında, Türkiye'nin resmi yardım rakamları, son dört yılda devamlı bir azalış göstermiştir. Türkiye Devlet İstatistik Enstitüsü'ne göre, resmi yardımların toplam değeri, 1999'da 444,9 milyon Euro'dan 2003'te 115,5 milyon Euro'ya gerilemiştir. Türk resmi yardımlarının başlıca lehdarları, Orta Asya ülkeleri, Kuzey Kıbrıs, Rusya Federasyonu ve Ukrayna olmuştur.

Genel Değerlendirme

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararındaki yükümlülüklerden dolayı, dış ticaret politikasına genel uyum düzeyi nispeten yüksektir.

Türkiye, başta GATS ve Doha Kalkınma Gündemi müzakerelerinde olmak üzere, Dünya Ticaret Örgütü kapsamında pozisyonlarını AB ile koordine etmişse de bu işbirliği artırılmalı ve geliştirilmelidir.

Türkiye'nin Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi, Eylül 2004'te - tam uyum için geçiş süresi Aralık 2000'de sona erdiğinden yaklaşık dört yıllık bir gecikmeyle de olsa- AB ile neredeyse tam olarak uyumlaştırılmıştır. Bu, ileriye dönük olumlu bir adımdır. Ancak, işçi haklarının korunmasına ve ilaçlara ilişkin özel düzenlemeler hala AB sisteminden farklılık göstermektedir.

Fas ve Filistin ile serbest ticaret anlaşması imzalanması olumlu bir gelişmedir. Türkiye, AB ile serbest ticaret anlaşması imzalamış diğer ülkelerle de serbest ticaret müzakereleri yapmaya çalışmalıdır. Ancak, bazı durumlarda Türkiye, çaba göstermesine rağmen bu müzakereleri başlatamamıştır.

AB'nin Mayıs ayında genişlemesinden sonra, sekiz yeni Üye Devletle (Macaristan, Litvanya, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya ve Polonya) yapılan serbest ticaret anlaşmalarının geçerliliği sona ermiştir. Şirketlere verilen ihracat kredileri konusunda, Türkiye'nin kendi mevzuatını müktesebatla uyumlaştırmaya hala ihtiyacı vardır.

Çift kullanımlı mallar alanında kabul edilen yeni mevzuat, kitle imha silahı olarak kullanılabilecek malların ihracatı için Dış Ticaret Müsteşarlığından önceden izin alınmasını gerektirmektedir. Bu önceden izin sistemi, Wassenaar Listesi veya Avustralya Grubu Kimyasal Prekürsörler Listesinde yer almayan mallara uygulanacaktır. Söz konusu listelerde bulunan malların ihracatı için ruhsat verilecektir.

Türkiye'nin gümrük hizmetlerine ilişkin idari kapasitesi, Gümrük Birliği bölümünde ele alınmıştır (ayrıca bkz. Bölüm 25- Gümrük Birliği).

Sonuç

Türkiye bu alanda daha da ilerleme kaydetmiş ve genel olarak iyi bir uyum düzeyine ulaşmıştır. Türk Tercihler Sisteminin AT Genel Tercihler Sistemine uyumlaştırılması için atılan adımlar, bu bağlamda önemli bir ilerleme teşkil etmektedir.

Önemli yükümlülüklerin ve Gümrük Birliği Kararının hala yerine getirilmesi gerekmektedir. Üçüncü ülkelerle yapılan ikili anlaşmalarla ilgili olarak Türkiye serbest ticaret anlaşması yapma çabalarını sürdürmelidir. Bununla beraber, Türkiye'nin bu konuda karşılaştığı güçlükler bilinmektedir.

Bölüm 27: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası

Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (CFSP) ile ilgili müktesebat, ikinci ayak kapsamındaki hukuki tasarruflara ve dolaylı şekilde de hukuken bağlayıcı uluslararası anlaşmaları içeren birinci ayağa dayanmaktadır. Aynı zamanda, CFSP çerçevesinde siyasi diyalogu sürdürmek, AB beyanları ile uyumlu hale gelmek ve gerektiğinde yaptırım ve kısıtlayıcı tedbirler uygulamak için yapılan siyasi beyanatlara ve anlaşmalara dayanmaktadır.

Son Düzenli Rapordan Bu Yana Kaydedilen İlerleme

Türkiye, son Düzenli Rapordan bu yana, dış ve güvenlik politikasını Avrupa Birliğine uyumlu hale getirmeye devam etmiştir.

Katılma stratejisi kapsamında Türkiye ile tesis edilen düzenli, güçlendirilmiş siyasi diyalog, raporlama döneminde devam etmiş ve Güney Kafkasya, Batı Balkan Ülkeleri, Orta Doğu Süreci, Akdeniz ve Orta Doğu Bölgeleri, Irak, İran, Afganistan ve etkili çok taraflılık gibi uluslar arası meselelerde görüş alışverişinde bulunulmuştur. Geçen yılda olduğu gibi Türkiye ortak dış ve güvenlik politikasıyla (CFSP) ilgilendiğini tekrarlamıştır. Türkiye, ESDP (Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası) gelişmeleri dahil olmak üzere AB ile siyasi bir diyaloga aktif şekilde katılmaya devam etmek istediğini dile getirmiştir. Bu bağlamda AB ile ve ESDP için de AB + 5 formatında (AB'nin, AB üyesi olmayan Avrupalı NATO üyeleri ile yapılan toplantıları) yapılan görüş alışverişlerine aktif şekilde katılmıştır. Türkiye, Siyasi Direktör, Avrupa Muhabiri ve Çalışma Grubu seviyesi dahil olmak üzere ilgili tüm toplantılarda yer almıştır.

Geçen yılda olduğu gibi, Türkiye'nin AB yaptırımları ve kısıtlayıcı tedbirleri, beyanları, deklarasyonları ve diplomatik hareketleri ile uyumlaşma çalışmaları, ortak AB-Türkiye görüşlerini büyük ölçüde yansıtmaktadır. Türkiye özellikle, İran hükümetini IAEA ile Nükleer Silahsızlanma Antlaşmasını ve Nükleer Korunmalar Anlaşmasını, İlave Protokolü ile birlikte acilen ve şartsız sonuçlandırma ve uygulama çağrısında bulunan tüm AB deklarasyonlarına uymuştur.

Türkiye iyi komşuluk ilişkilerini daha da güçlendirmek, politik istikrarı teşvik etmek, insan hakları meselelerinin çözümünü desteklemek ve demokratik gelişmeleri desteklemek için Barselona Sürecine katılmaya devam etmiştir.

Türkiye, ESDP'nin 2003 yılında başlatılmasından bu yana, özellikle de kriz yönetiminde AB-NATO işbirliğine dair Berlin artı-anlaşmasının sonuçlandırılmasından bu yana ESDP ve Balkanlar'daki ESDP kriz operasyonlarının geliştirilmesiyle aktif olarak ilgilenmiştir. Türkiye Bosna Hersek ve FYROM'daki AB polis misyonlarına kuvvet göndermiştir. Türkiye uluslar arası barış çalışmalarına katılma potansiyelini ispatlamıştır ve BM barış çabalarının bir destekleyicisi olarak uzun bir geçmişi vardır. 2003 yılında Kosova ve Afganistan dahil olmak üzere yedi BM barış operasyonuna ve NATO'nun KFOR, SFOR ve Afganistan misyonlarına katılmıştır.

Türkiye, bulunduğu bölgedeki (Balkanlar, Kafkasya, Akdeniz ve Orta Doğu) istikrar ve güvenliğin desteklenmesinde önemli bir rol oynamaktadır ve bu yönde bir dizi girişimde bulunmuştur.

Türk silahlı kuvvetleri, 2003 Temmuz ayından itibaren iki yıl süre ile Güney Doğu Avrupa Barış Gücünün komutasını üstlenmiştir. Türkiye, Karadeniz Devletleri Konseyi gibi bölgesel işbirliği platformlarına aktif olarak katılmaya devam etmektedir. Türkiye, Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (SEEC) ve Çok Uluslu Barış Gücü Güney Doğu Avrupa (MPFSEE) /Güney doğu Avrupa Tugayı (SEEBRIG) gibi önemli girişimlerin başlatılmasında lider bir rol üstlenmiştir. Aynı zamanda Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi ve Güneydoğu Avrupa İşbirliği Girişimi (SECI) gibi çabaları da desteklemiştir. Türkiye, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Kasım ayında yürürlüğe giren BLACKSEAFOR dahil olmak üzere Karadeniz çevresindeki işbirliğini desteklemektedir.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ikili ilişkiler olumlu yönde gelişmeye devam etmiştir. Bugüne kadar ticaret, turizm, çevre, kültür, enerji, ulaşım ve güvenlik meseleleri gibi muhtelif alanlarda 25 ikili anlaşma yapılmıştır. Türk Başbakanı, 16 yıl arasından sonra Yunanistan'a ilk resmi ziyaretini 2004 Mayıs ayında yapmıştır. Türkiye ve Yunanistan, 2004 Atina Olimpiyat Oyunlarına hazırlanırken güvenlik ve lojistik düzenlemelerinde işbirliği yapmışlardır. Türkiye, yapılacak Olimpiyat Oyunlarından dolayı 2004 yazında Ege'de planlanan tüm ulusal askeri tatbikatlarını tek taraflı iptal etmiştir. Ege denizi üzerindeki sivil hava trafiğine ilişkin 2003 Eylül ayında imzalanan anlaşmalar 2003 Aralık ayında yürürlüğe girmiştir. Bir dizi güven yapıcı tedbirin uygulanması sonucunda her iki hükümet de askeri harcamaların kademeli ve dengeli azaltılması yönünde adımlar atmaktadırlar. 2002 yılında başlatılan tetkik görüşmeleri çerçevesinde müsteşarlık seviyesinde 26 toplantı yapılmıştır. Türkiye ve Yunanistan 2004 Aralık ayında Yunanistan sınırını İstanbul'a bağlayan bir otopan yapılması üzerinde mutabık kalmışlar ve çifte vergilendirmenin engellenmesine dair bir anlaşma imzalamışlardır.

Türkiye, Orta Doğu barış sürecine giden yol haritasını desteklemeye devam etmektedir. Orta Doğuda barış ve istikrara ulaşmaya yönelik çabalara aktif şekilde katkıda bulunmaktadır. Türkiye, aynı zamanda hem İsrail hem de Filistin yönetiminin talebi ile Hebron'daki Geçici Uluslararası Mevcudiyete (TIPH) katılmaktadır. Türkiye, 2003 Aralık ayında Filistinlilere daha fazla ekonomik ve insani yardım vereceğini deklare etmiştir.

Türkiye, 2004 Haziran ayında Sea Island'da düzenlenen G-8 Zirvesine "demokratik ortak" sıfatıyla katılmış, Geniş Orta Doğu ve Kuzey Afrika girişimi kapsamında yaratılan mekanizmalardan biri olan Demokrasi Yardım Diyalogunun eş başkanlığını İtalya ve Yemen ile birlikte üstlenmiştir.

İran ve Suriye ile olan ikili ilişkiler, teröre karşı işbirliği alanındaki ilişkiler dahil olmak üzere

iyi bir gelişme göstermiştir. Suriye'deki ikili ilişkilerin sürekli bir iyileşme göstermesi, 50 yıl aradan sonra ilk kez bir Suriye Cumhurbaşkanının Türkiye'yi resmen ziyaret etmesinin sonucu olarak görülmektedir. Bu ziyaretin sonucunda ekonomi, ticaret, turizm, havacılık ve denizcilik alanlarında muhtelif anlaşmalar yapılmıştır. Türk Başbakanının 2004 Temmuz ayında Tahran'a yaptığı ziyaret dahil olmak üzere, İran'a yapılan pek çok bakanlık ziyareti ekonomi, ulaşım, enerji, inşaat ve kültürle ilgili alanlarda ikili işbirliğini canlandırmıştır.

Türkiye'nin Ermenistan ile sınırı hala kapalıdır. Bununla beraber, sınırın yeniden açılmasının faydalarına ilişkin bilinçlenmenin ve üçüncü ülkelerden gelen malların geçişine izin vermeye yönelik hazırlıkların arttığı görülmektedir. 2003 Ekim ayında, İstanbul'dan Erivan'a hava ulaşımı için çartır seferleri başlamıştır. Türk ulaştırma bakanı, 2004 Şubat ayında, iki ülke arasındaki demiryolunun yeniden açılmasının, doğu Anadolu ekonomisine fayda sağlayacağını ifade etmiştir. 2004 Haziran ayında İstanbul'da düzenlenen NATO zirvesinin yakınında Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan dış işleri bakanları seviyesinde ilk kez üçlü bir toplantı düzenlenmiştir. Türkiye, Gürcistan'daki siyasi değişiklikler ve Adjaria'daki durum karşısında takındığı tavırla, Güney Kafkasya'daki bölgesel istikrara olumlu katkıda bulunmuştur.

Raporlama dönemi içinde Türkiye, terörizme karşı yürütülen uluslararası kampanyada önemli bir rol oynamaya devam etmiştir. Türkiye, 2004 Ocak ayında Pakistan'la, 2004 Aralık ayında da Suriye, Özbekistan ve İsrail ile terörizme karşı işbirliği anlaşmaları ve Moğolistan'la da güvenlik işbirliği anlaşması imzalamıştır.

Türkiye henüz Uluslararası Ceza Mahkemesi Anlaşmasını imzalamamışsa da, Mayıs ayında kabul edilen anayasal değişiklikler, Uluslararası Ceza Mahkemesi Anlaşmasına taraf olma yolunda olumlu gelişmelerdir.

Türk Hükümeti, Kasım ayında Irak'a birlik göndermeme kararını açıklamıştır. Türkiye, uluslararası toplumun Irak'a yaptığı insani yardımların ana üssü olarak önemli bir görev üstlenmektedir, ancak aynı zamanda Irak'a komşu ülkelerle toplantılar düzenleme girişimlerinin de gösterdiği gibi Irak'ın istikrarı için çok yanlı seviyede diplomatik çaba harcamaktadır. Türkiye, 1997 yılından bu yana kuzey Irak'ta bulunan askeri gözlemcilerini 2004 Temmuz ayında geri çekmiştir.

Türkiye, Afganistan'ın yeniden yapılandırılması için Bonn sürecine katılmaktadır. Türkiye, ISAF kuvvetlerine 256 askeri personel ve üç helikopter ile katkıda bulunmaya devam etmektedir. Türkiye'nin eski bir Dış İşleri Bakanı, NATO Genel Sekreterinin Afganistan temsilcisi olarak atanmıştır. Türkiye, eğitim, sağlık ve tarım alanlarında bir dizi yeniden yapılanma projesi üstlenmiş ve son iki yılda bu ülkenin yeniden yapılanma çalışmalarına 5 milyon USD'den fazla katkıda bulunmuştur. Türkiye kısa bir süre önce, önümüzdeki üç yıllık dönem için ayrıca 5 milyon USD daha taahhütte bulunmuştur.

Türkiye, Haziran ayında İstanbul'da Dışişleri Bakanları İslam Konferansının 31. oturumuna ev sahipliği yapmıştır ve bir Türk vatandaşı da Genel Sekreter olarak seçilmiştir.

Genel değerlendirme

Türkiye, CSFP açısından, genel olarak tatmin edici gözükse de, kendisini, diğer aday ülkelere göre gözle görülür ölçüde daha az AB deklarasyonuna uyumlaştırmaktadır. Bu durum özellikle, Türkiye'nin belli Müslüman ülkelere komşuluğu (Gürcistan, Azerbaycan, Irak,

Ukrayna), ve insan hakları ve demokrasiyle ilgili meselelere ilişkin deklarasyonlarda söz konusudur. Türkiye kimi zaman, hayati dış politikasına ve güvenlik çıkarlarına temas eden meselelerde, AB'nin takındığı tavırlara uymakta çekimser davranmaktadır.

Bu durum, tüm diğer aday, ortak ve SAP ülkelerin tutumundan gözle görülür şekilde ayrılmaktadır.

Türkiye'nin, kurucu üyelerinden biri olduğu Birleşmiş Milletlerdeki oylama şablonu da benzer bir sonuca gidilmesine neden olmaktadır. Türkiye, büyük ölçüde AB'nin tavrına uygun oy vermiştir. Farklılıklar genellikle insan hakları meseleleri ve orta Doğu ile ilgilidir. Türkiye Dış İşleri Bakanlığının idari kuruluşu, temelde AB CFSP yapılarına uygundur. Bununla beraber, Dış İşleri Bakanlığının, daimi Siyasi Direktörlük ve Avrupa Muhabirliği pozisyonlarını fiilen tesis edip etmediği açık değildir. Türk Dış İşleri Bakanlığı, AB'nin CFSP içindeki ortakları ile iletişim kurduğu ACN enformasyon sistemine bağlıdır.

Türkiye'nin ESDP'ye katılması belli güçlükler arz etmektedir. Türkiye, bölgesel siyasi diyalog açısından pek çok bölgesel işbirliği platformuna aktif şekilde katılmaya devam etmektedir. Türkiye, bulunduğu bölgedeki (Balkanlar, Kafkasya, Akdeniz ve Orta Doğu) istikrar ve güvenliğin desteklenmesinde önemli bir rol oynamaktadır ve bu yönde bir dizi girişimde bulunmuştur.

Türkiye, başta Suriye olmak üzere komşu ülkelerle ikili ilişkilerini iyileştirmek için çaba göstermiştir. Yunanistan ile olan ilişkiler iyileşmeye devam etmiş, Türk Başbakanının Yunanistan'a ziyaretinin yanı sıra dış işleri bakanları arasında da temaslar yapılmıştır. Ermenistan sınırı hala kapalıysa da Türk, Azeri ve Ermeni makamlar arasında var olan diyalog, bir çözüm yolu bulma yönünde olumlu bir adımdır. İran ve özellikle de Suriye ile olan ikili ilişkiler gelişmeye devam etmiştir.

Sonuç

Genel olarak, Türkiye dış politikasını, Avrupa Birliğine uyumlu hale getirmeye devam etmiştir.

Türkiye, dış politika yöneliminin, Birliğin gelişen dış ve güvenlik politikasıyla uyumlu kalmaya devam etmesini sağlamak ve gerekli idari yapıların gelişiminin sonuçlandırılması için daha fazla çaba harcamalıdır. Türkiye özellikle, ulusal politika ve uygulamalarının AB ortak tavırlarına uymasını sağlamalı, bu tavırları uluslar arası platformlarda savunmalı ve tüm yaptırımların ve kısıtlayıcı tedbirlerin gereği gibi uygulanmasını sağlamalıdır. Türkiye, bulunduğu bölgede, daha açık bir ifade ile Balkanlar, Kafkasya, Doğu Akdeniz ve Orta Doğuda istikrar ve güvenliği desteklemeye devam etmelidir. Bu bağlamda, Türkiye'nin komşu ülkelerle olan ilişkilerini iyileştirme ve derinleştirme çabaları memnuniyetle karşılanmaktadır. Türkiye aynı zamanda, Irak'ı istikrarlı hale getirme çabasında önemli bir rol üstlenmeye devam etmektedir.

Bölüm 28: Mali Kontrol

Bu bölüm kapsamındaki müktesebatın büyük kısmı, tüm kamu sektörünün kontrol ve denetim sistemlerine aktarılması gereken, genel olarak uluslararası alanda kabul edilmiş ve AB'ne uyumlu kamu iç mali kontrol prensiplerini içermektedir. Müktesebat, özellikle etkili ve şeffaf mali yönetim ve kontrol sistemlerini; işlevsel açıdan bağımsız iç denetim

sistemlerini; bu iki alandaki yöntemlerin koordinasyonundan ve uyumlulaştırılmasından sorumlu merkezi uyumlulaştırma birimlerini; kamu sektöründe kamu iç mali kontrol sistemlerinin bağımsız dış denetimini (Yüksek Denetim Kurumu); AB fonları için uygun bir mali kontrol mekanizmasını; AT mali çıkarlarının etkili ve adilane korunmasını sağlayacak idari kapasiteye sahip olunmasını gerektirmektedir.

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Geçen yıl hazırlanan Rapordan bu yana, mali kontrol alanında daha fazla ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye, kamu iç mali kontrolü açısından, 2003 Aralık ayında Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununu kabul ederek önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Bununla beraber, bu kanun, ancak 2007 yılında sona erecek bir geçiş dönemi boyunca kademeli olarak yürürlüğe girecektir.

Bu Kanun, dış denetim alanında da olumlu gelişmeler kaydedilmesini sağlamıştır. Bütçe merkezleri, Maliye Bakanlığı ve Sayıştay arasında denetim görevlerinin açık olarak ayrıştırılmasını sağlamış ve dış denetimi, geride kalan bütçe harici fonları kapsayacak şekilde genişletmiştir. 2004 Mayıs ayında yapılan Anayasa değişikliği ile, askeri amaçlarla iktisap edilen devlet mallarının denetimindeki gizlilik prensibi ortadan kaldırılmıştır:

Türkiye, AB'ne katılım öncesi finansmanın ve gelecek yapısal faaliyet harcamalarının kontrolü alanında, ön Merkezi Olmayan Yapılanma (DIS) kapsamında katılım öncesi fonları yönetmek için gereken idari yapıları tesis etmiştir. Sistem, AB'nin bu kurumları, 2003 Ekim ayında AB fonlarının (hibe programları hariç) yönetimi ve 2004 Haziran ayında da hibe programları için akredite etmesiyle çalışmaya başlamıştır.

Yukarıda bahsedilen Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun kabulü ile birlikte, Avrupa Topluluklarının mali çıkarlarının korunması yolunda ilerleme kaydedilmiştir.

Euro'nun kalpazanlığa karşı korunmasıyla ilgili herhangi bir ilerleme rapor edilememektedir.

Genel değerlendirme

Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun kabul edilmesi, Kanun 2008 yılından önce tam anlamıyla uygulamaya konmayacak olsa bile, kamu mali kontrolü alanında önemli bir adımdır.

Modern bir kamu mali sistemi kuran Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, bütçe dışı fonların kademeli şekilde ortadan kaldırılmasını ve tüm kamu harcama merkezlerinin gelir, gider, aktif ve pasiflerinin tek bir ulusal bütçe altında toplanmasını öngörmektedir. Aynı zamanda, kamu mali yönetimindeki tüm ilgililerin sorumluluk ve görev çerçevesini de belirlemektedir. Tamamen merkezi bir sistemden merkezi olmayan bir mali yönetim ve kontrol sistemine kademeli şekilde geçilmesine de imkan verecektir. Ayrıca, kamu idari faaliyetleri için raporlama gereklilikleri getirmekte ve uluslararası muhasebecilik standartlarına uygun bir kamu muhasebe sisteminin geliştirilmesini hedeflemektedir.

Türkiye'nin kamu yönetimi ve kontrol yapıları ile AB ülkelerindeki yönetim ve yapılar arasında halen önemli farklılıklar bulunmaktadır. Her ne kadar, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Türkiye'deki kamu mali yönetimi ve kontrol sistemlerini, modern kamu mali yönetim kavramları ve AB uygulamalarına göre reformdan geçirse de, uygulamadaki

bazı zayıflıklar, özellikle de bakanlıklar arasındaki koordinasyonla ilgili zayıflıklar endişe yaratmaktadır. Mali yönetim sisteminin dönüşümünün etkili olabilmesi için, esas ilgililer; Devlet Planlama Teşkilatı, Hazine Müsteşarlığı ve Maliye Bakanlığı arasında etkili bir işbirliğinin sürdürülmesine ihtiyaç vardır.

Yeni Kanunla ilgili uygulama mevzuatının tamamlanmasına ihtiyaç vardır. Kanun, işlevsel açıdan bağımsız bir iç denetimini başlatma sürecine rehberlik yapacak bağımsız bir merkezi uyumlulaştırma birimi görevini görecektir, bir iç denetim koordinasyon kurulunun oluşturulmasını öngörmektedir. Bu kurul henüz oluşturulmamıştır. İç denetim ve mali yönetim ve kontrol rehberleri gibi meselelerle ilgili uygulama mevzuatı ile bir iç denetim tüzüğüne ve etik kurallarının da geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, dış denetimin, uluslararası denetim standartları ile uyumlaştırılmasını kolaylaştıran hükümler içermektedir. Kanun, Sayıştay'a, tüm kamu idareleri üzerinde uluslararası denetim standartlarına uygun olarak mali, performans ve uygunluk denetimleri yapma yetkisi vermektedir. Aynı zamanda Sayıştay'ın ön kontrol işlevini de kademeli olarak kaldırmaktadır.

2003 İlerleme Raporu, dış denetim açısından Sayıştay'ın kapsamının genişletilmesi yolunda adımlar atıldığını kaydetmiştir. 2004 yılı içinde uygulama mevzuatı ile bu yönde denetleme usulleri tesis edilmiştir. 2004 Mayıs ayında yapılan Anayasa değişikliği, kamu sektöründeki şeffaflığı güçlendiren bir başka olumlu gelişme olmuştur, zira askeri amaçla iktisap edilen devlet mallarının denetimindeki gizlilik prensibini ortadan kaldırmıştır. Bununla beraber, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Sayıştay'ın kapsamını genişlettiğinden ve ön mali kontrol işlevini ortadan kaldırdığından, Sayıştay'ın kanuni temelini düzenlenmesine ihtiyaç duyulacaktır.

Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun kabulü ile birlikte Avrupa Topluluklarının mali çıkarlarının korunması açısından ilerleme kaydedilmiştir. Bununla beraber, Türkiye, şüpheli yolsuzluk vakaları ve katılım öncesi yardımı etkileyen diğer usulsüzlükler ile ilgilenecek ve bu usulsüzlüklerin Komisyona bildirilmesinden sorumlu olacak bir yolsuzluk koordinasyon birimi kurarak bu girişimleri desteklemelidir (Ayrıca bkz. Bölüm24- Adalet ve iç işleri).

Sonuç

Genel olarak, bu alandaki müktesebatın Türk mevzuatına aktarılmasında ve uluslararası uygulamanın benimsenmesinde sadece mütevazı adımlar atılmıştır.

Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu'nun çıkarılması ile, Türkiye, son İlerleme Raporundan bu yana, mevzuat alanında önemli ilerleme kaydetmiştir. Yeni mevzuatın etkin bir şekilde uygulanması için, Türkiye, çabalarını, ilgili idari yapıların kurulması ve Sayıştay'ın revize edilen Ana Sözleşmesinin (Charter) kabulü üzerinde yoğunlaştırmalıdır. Ayrıca Türkiye, Avrupa Topluluklarının (EC) mali menfaatlerini koruma yönünde kapasitesini artırmalıdır; ki bu, hem katılım öncesi yardımın, hem de gelecekteki Yapısal Fonların yönetimi açısından önemlidir.

Yeni Kanun, ancak geçiş döneminin sonunda tam olarak uygulanacağı için, eski sistem, önceki İlerleme Raporlarında belirtilen tüm problemlerle birlikte, fiilen halen yürürlüktedir. Bu nedenle, yeni yasal çerçevenin uygulanmasına yönelik idari kapasiteyi değerlendirmek, bu aşamada zordur.

Bölüm 29: Mali ve Bütçesel Hükümler

Bu alandaki müktesebat, AB bütçesinin finansmanı için gereken mali kaynaklarla (“özkaynaklar”) ilgilidir. Bu özkaynaklar, esas olarak; gümrük ve tarım resimleri ve şeker vergilerinden, KDV’ye; ve gayri safi milli hasılanın (GSMH) seviyesine bağlı olarak hesaplanan geleneksel özkaynaklara dayalı Üye Devlet katkılarından oluşmaktadır. Üye Devletler, öz kaynaklara ilişkin kurallara uymak için, öz kaynakların doğru hesaplanmasını, tahsil edilmesini, ödenmesini ve kontrol edilmesini yeterince koordine ve temin etmeye ve AB’ye rapor vermeye yönelik uygun idari kapasite tesis etmelidirler. Bu alandaki müktesebat doğrudan bağlayıcıdır ve ulusal hukuka aktarılması gerekmemektedir.

Son Düzenli Rapordan bu yana ilerleme

Son Düzenli Rapordan bu yana, mevzuata ilişkin bazı ilerlemeler kaydedilmiştir.

Aralık 2003’te Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu’nun kabul edilmesi ile, ulusal bütçe formülasyonu ve icrası alanında önemli ilerleme olmuştur. Bu Kanun, tüm kamu harcama merkezlerine ilişkin gelir, gider, aktif ve pasifleri tek bir ulusal bütçe altında toplamakta ve bütçe dışı fonları tedricen ortadan kaldırmaktadır. Kanun, bütçenin icrasındaki ve politika koordinasyonundaki parçalanmayı azaltmaktadır.

Özkaynaklar sisteminin uygulanması konusunda rapor edilecek gelişme yoktur.

Genel değerlendirme

Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu, farklı bakanlara bağlı farklı idari birimler arasında mali yönetimdeki parçalanma derecesini azaltmalıdır. Kanun, bütçenin hazırlanmasına ve icrasına katılan üç ana kuruluşun (Maliye Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı ve DPT) rollerini tanımlamak suretiyle, kamu maliye politikalarının tespit ve koordinasyonu ile ilgili birincil sorumluluğu Maliye Bakanlığı’na vermektedir. Ancak, Kanun, böylece mali yönetimin entegrasyonunu bir ölçüde sağlamakla birlikte, üç ayrı kuruluşa bağlı bir sistemin devamını da teyit etmektedir. Bu nedenle, amaçlanan entegrasyonun uygulamada sürdürülüp sürdürülemeyeceği görülecektir. Türkiye, Kanunda öngörülen uygulama mevzuatını kabul ederken, bu yöndeki kaygıları ele almalıdır.

Öte yandan, Kanun, alt kademelere daha fazla yetki devreden bir sistem de öngörmektedir. Kanun, bakanlıklara ve harcama yapan kurumlara eskisinden daha fazla yetki vermekte ve onların bütçenin hem hazırlık hem de icra aşamalarına katılmalarını teşvik etmektedir. Genel olarak, yeni kurulan yapı ve rollerin daha net tanımlanması, kamu mali yönetiminin şeffaflığını arttırmaktadır. Kanun, bütçenin icrasındaki yukarıda bahsedilen parçalanmışlığı azaltmaktadır. Kanun, özel ödeneklerin ve hesapların ortadan kaldırılmasına yol açmakta ve tüm gelirleri tahsil etme yetkisini Maliye Bakanlığına vermektedir.

Türkiye, muhasebe sistemini iyileştirmek için, tüm genel devlet kurumlarında ortak bir muhasebe ve raporlama sistemi için bir dayanak tesis eden Genel Devlet Muhasebe Yönetmeliğini Kasım 2003’te yayımladı. Ayrıca, Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu, Maliye Bakanlığına, tahakkuka dayalı muhasebe sistemi kurma yetkisini verdi. Bakanlık, böyle bir sistemin münferit devlet dairelerinde uygulanmasını tanımlamak için, Şubat 2004’te Tahakkuk Esaslı Muhasebe Genelgesini yayımladı. Bu Genelge, 2003 mali yılı Bütçe

Kanunu'na ilişkin olarak yayımlanan Analitik Bütçe Sınıflandırması Genelgesini tamamlayıcı nitelikteydi. Genel devlet kapsamındaki kurumlar, bu analitik bütçe sınıflandırmasına uygun olarak 2004 bütçelerini, elektronik olarak sundular. Bunlar olumlu gelişmelerdir; ancak, bu uygulamalar, yerel yönetimleri, sosyal güvenlik kuruluşlarını ve özel bütçeli diğer kurumları kapsayacak şekilde genişletilmelidir. Ayrıca Türkiye, Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu'nda öngörülmüş olan, İç Denetim ve Ön (ex ante) Kontrol'e ilişkin Daireler gibi yeni idari yapıları kurmaya başlamıştır. Bu kurumların personeline yeterli eğitim sağlanması ve uygulamaya ilişkin mevzuatın gecikmeksizin yayımlanması suretiyle, bu kurumların etkin çalışması temin edilmelidir. Türkiye, vergi gelirleri tahsilatını ve vergi mükelleflerinin gönüllü uyumunu arttırmak için, vergi idaresini güçlendirme ve reforma tabi tutma çabalarını ilerletmelidir.

Özkaynaklar sistemini etkileyen, alt politika alanları açısından, bu sistemin uygulanması için gereken kurumlar halihazırda mevcuttur ve gümrük vergilerinin tahsil edilmesi, KDV kaynağına dayalı hesaplamalar ve GSMH'ye ilişkin istatistik sisteminin ve KDV tahsil sisteminin yönetilmesi için ilgili faaliyetleri yürütmektedirler. KDV ve GSMH kaynaklarının uygun bir şekilde hesaplanması için ilave uyum ve kapasite oluşumu gerekecektir. Bu bağlamda, Türkiye, AB standartlarına uygun yeni bir istatistik kanununu kabul etmeli, ESA95'in tam anlamıyla uygulanmasına yönelik mekanizmaları tesis etmeye devam etmeli ve özellikle GSMH tahminleri, uyumlaştırılmış tüketici fiyatları endeksleri, kısa vadeli göstergeler ve ödemeler dengesi ve sosyal istatistikler ile ilgili olarak makroekonomik istatistikleri, müktesebata daha da uyumlu hale getirmelidir. Özkaynaklar sistemine ilişkin idari hazırlıklardan sorumlu bir koordinasyon biriminin, uygun zamanda kurulması gerekecektir.

Geleneksel özkaynaklar açısından, Türkiye'nin gümrük mevzuatı, 1999 müktesebatına büyük ölçüde uygundur; fakat Türkiye, mevzuatı uyumlulaştırmak ve uygulamak için ilave çaba göstermelidir. Ayrıca gelecekteki AT özkaynaklarının kontrolü açısından, Türkiye, KDV ve gümrük vergisi kaçakçılığı ile mücadele etmeyi amaçlayan araçları takviye etmelidir.

AT bütçesine giren ve buradan çıkan fonların uygun bir şekilde tahsili, izlenmesi, ödenmesi ve kontrolünün merkezi olarak koordine edilmesi ihtiyacına ilaveten, bu Raporun başka yerlerinde tarif edilen, tarım, gümrük, vergilendirme, istatistik ve mali kontrol gibi ilgili politika alanları bağlamında idari kapasitenin güçlendirilmesi sürdürülmelidir.

Sonuç

Yukarıda belirtildiği gibi, bu alandaki müktesebatın aktarılması gerekmemektedir. Yine de, istatistik kanununun kabul edilmesi ve vergi idaresinin yeniden yapılandırılması gibi, hem mevzuat, hem de uygulama açısından ilave çabalar gerekecektir.

3.2 Genel Değerlendirme

Türkiye'nin uyumu, birçok alanda ilerlemiştir; fakat birçok bölüm için, erken bir aşamadır. Tüm alanlarda ilave çalışma gerekmektedir; yeni mevzuat, müktesebattan uzaklaşmamalıdır ve Türk olmayan hizmet sağlayıcılarına veya ürünlere karşı ayrımcılığa son verilmelidir. İdari kapasitenin takviye edilmesine ihtiyaç vardır. Ayrıca, hiçbir Üye Devlet, müktesebata uyumdan türeyen karşılıklı yararlılardan hariç tutmamalıdır.

Malların serbest dolaşımı konusunda, müktesebatın genel aktarımı, düzgün bir şekilde

ilerlemekle birlikte, tamamlanmış değildir ve uygulama, düzensizdir. Yatay tedbirler ve prosedür ile ilgili tedbirler ve sektöre özgü mevzuat, özellikle, uyum değerlendirmesi ve pazar gözetimi konusunda önemli ilerlemenin kaydedildiği yeni yaklaşım alanlarında ilerleme olmuştur. Kamu ihale kanunu, hâlâ müktesebat ile uyumsuzluklar içermektedir. Türkiye, ticaretin önündeki teknik engelleri kaldırmalı, Gümrük Birliğini tesis eden Ortaklık Konseyinin 1/95 sayılı Kararına uyumu arttırmalı ve uyumlulaştırılmamış alanlarda ürünlerin serbest dolaşımını uygulamak için gereken adımları atmalıdır.

Kişilerin serbest dolaşımı konusunda hiçbir ilerleme olmamıştır ve genel mevzuat uyumu, hâlâ çok erken bir aşamadadır. İdari kapasitenin kapsamlı bir şekilde iyileştirilmesi gerekmektedir. Hizmet sağlama özgürlüğü konusunda, sigorta haricinde mali hizmetler konusunda bir miktar ilerleme kaydedilebildi; fakat mali olmayan hizmetlerde hiçbir ilerleme olmadı. Özellikle mali olmayan hizmetler alanında pazara erişim kısıtlamaları vardır. Mesleki (profesyonel) hizmetler alanında, önceki Rapordan bu yana hiçbir ilerleme olmadı. Kişisel verilerin korunması konusunda müktesebata uyumun gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Kişisel verilerin korunması ile uğraşan bir makam kurulmalıdır ve mevcut mali hizmet denetim kurumlarının bağımsızlığı korunmalıdır. Yabancılara yönelik sınırlamalar kaldırılmalıdır. Sermayenin serbest dolaşımı konusunda, müktesebat ile uyum sınırlıdır. Para aklamaya karşı olan hükümlerin benimsenmesine ve yabancılar tarafından yapılan yatırımlara yönelik kısıtlamaların kaldırılmasına öncelik verilmelidir. Bu alandaki iyileştirmeler, doğrudan yabancı yatırım girişinin kolaylaşmasına katkı yapacaktır.

Şirketler Kanunu alanında, müktesebat ile uyum çok sınırlıdır. Ancak, fikri ve sınai mülkiyet haklarının korunması için korsanlıkla mücadele edilmesine yönelik önemli çabalar gösterilmiştir; fakat yetersiz idari kapasite, bir kısıtlama teşkil etmektedir. Rekabet politikası ile ilgili olarak, tröstlere karşı mevzuat konusunda müktesebata uyum önemli seviyededir ve ilerleme, tatminkâr bir şekilde sürdürülmektedir. Bunun aksine, devlet yardımı müktesebatına uyum, Gümrük Birliğine dahil edilmesine rağmen çok sınırlıdır. Devlet yardımı Kanununun kabul edilmesi ve devlet yardımı izleme makamının kurulması, çok önemli meselelerdir. Çelik sektörü için kabul edilebilir bir yeniden yapılandırma programının hazırlanması için de ilave çabalara gerek vardır.

Tarım alanında, önceki Rapordan bu yana çok az ilerleme kaydedilebildi ve müktesebat ile genel uyum, sınırlıdır. Özellikle veterinerlik, bitki sağlığı (phytosanitary) ve gıda konusunda ilerleme kaydedilmiştir; fakat etkin uygulama için aktarım ve idari kapasite hâlâ yetersizdir. Kırsal kalkınma, hayvan hastalıklarının ortadan kaldırılması ve ilgili İdarelerin iyileştirilmesi, öncelikli sayılmalıdır. Su ürünleri konusundaki ilerleme çok sınırlı olmuştur. Kaynak yönetimine ilişkin çabaların artırılması ve muayene ve kontrol kapasitelerinin takviye edilmesi gerekmektedir.

Tüm ulaştırma şekillerinde (hava ulaşımı hariç) bir miktar ilerleme kaydedilebildi, fakat genel uyum sınırlıdır ve tüm ulaşım şekilleri, problemlerle karşılaşmaktadır. Özellikle deniz ulaşımı ile ilgili olarak, (gemileri) alıkoyma oranı, AB ortalamasından çok yüksektir ve Türkiye, Liman Devlet Kontrolleri ile ilgili Paris Mutabakat Zaptı sekreterliğinin kara listesinde yer almaktadır. Kıbrıs gemilerinin veya Kıbrıs'a yanaşan gemilerin Türk limanlarına girmesine hâlâ izin verilmemektedir. Müktesebatın aktarımı, uluslar arası anlaşmalara sadık kalmaya paralel olarak yapılmalıdır. Ulaştırma Bakanlığının personelinin ve kapasitesinin önemli ölçüde güçlendirilmesine ihtiyaç vardır.

Vergilendirme ile ilgili olarak, dolaylı vergilendirme alanında sınırlı ilerleme olurken,

dolaysız vergilendirme veya idari işbirliği konusunda hiçbir ilerleme rapor edilemedi. Genel olarak, Türkiye'nin mali rejimi, müktesebata kısmen uyumludur ve bu bölüm altındaki tüm alanlarda önemli çabalar gerekmektedir. Özellikle KDV, muafiyetler kapsamı ve uygulanan oranlarda uyum gerekmektedir. Dolaylı vergilendirme konusunda, gider vergileri, ithal edilen ürünleri cezalandırmamalıdır. Ayrıca, İdari kapasitenin, özellikle vergi tahsilatının iyileştirilmesi için, önemli ölçüde güçlendirilmesi gerekmektedir.

Önceki Rapordan bu yana, ekonomik ve parasal birlik konusunda hiçbir ilerleme kaydedilemedi. Ele alınacak en önemli konular, merkez bankasının bağımsızlığı ve bütçenin finansmanı için mali sektöre imtiyazlı erişim olanaklarıdır.

İstatistik alanında istikrarlı bir ilerleme kaydedilmiştir, fakat müktesabat ile uyum hala sınırlı düzeydedir. Bu nedenle istatistiki gelişime ilişkin hala büyük çaba gösterilmesi gerekmektedir. Bu amaçla yeni İstatistik Kanununa öncelik tanınmalıdır. Sosyal politika ve istihdam konusunda özellikle işyeri güvenliği ve sağlığına ilişkin olarak ilerleme kaydedilmiştir. Buna karşılık, cinsiyet eşitliği, iş kanunu, ayrımcılığa karşı mücadele ve sosyal diyalog başlıca sorunlu alanlar olmaya devam etmektedir. Mevzuatın uygulanması ve tümüyle hayata geçirilmesi iki büyük mesele olarak gözükmektedir.

Müktesebatın kapsadığı farklı alanlarda uyumu sınırlı ve dengesiz olmasına karşın Türkiye, Enerji başlığı altında bir miktar ilerleme kaydetmiştir. Müktesebatın etkin şekilde uygulanması idari kapasitenin güçlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Sektörün özelleştirmeyi içine alacak şekilde yeniden yapılandırılması ve fiyat çarpıklıklarının giderilmesi devam etmelidir.

Sanayi politikası alanında AT sanayi politikası ilkeleri ile büyük oranda uyum bulunmaktadır. Türkiye bir sanayi stratejisi kabul etmiştir, öte yandan, özelleştirme ve yeniden yapılanma planlandığı gibi gitmemektedir. Özellikle çelik sektörünün ve devlet bankalarının yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Çerçeve mevzuatta ilerleme olmasına rağmen, yabancı doğrudan yatırımlar düşük düzeydedir. Küçük ve orta ölçekli işletmelere ilişkin olarak finansmana erişimde ilerleme sağlanmıştır ve Türk politikası AB işletmeler politikası ile geniş ölçüde uyumlu haldedir. Diğer taraftan KOBİ'lerin finansmana erişiminin ve iş ortamının iyileştirilmesi yönünde daha fazla çaba gösterilmelidir. Özellikle ticari davaların daha etkin şekilde ele alınması temin edilmelidir. Türkiye tarafından kullanılan KOBİ tanımlaması ilgili Komisyon tavsiyeleriyle uyumlu değildir.

Bilim ve araştırma alanında bazı ilerlemeler sağlanmıştır. Tesis edilen işbirliği çerçevesinde, Türkiye'den temsilciler 6. Çerçeve Programını hazırlayan Komitelere gözlemci olarak katılmaktadırlar. Çerçeve programına tam ve etkin katılımın başarılması, Türkiye'nin araştırma ile ilgili idari kapasitesini daha fazla geliştirmesini gerekli kılmaktadır. Benzer biçimde, özellikle kızların daha az gözetildikleri bölgelerde okula kaydedilmeleriyle eğitim ve öğretim alanında ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye'nin AT programlarına katılımı tatmin edici olmakla beraber yatırımlar AB ortalamasının altında kalmaktadır. Yüksek Öğretim Kurulunun (YÖK) rolü de dahil olmak üzere, eğitim ve öğretim politikalarının ve kurumlarının yeni bir şekle konması ve pekiştirilmesine devam edilmelidir ve eğitim ile iş piyasası arasındaki bağlar geliştirilmelidir.

Telekomünikasyon sektörü alanında, sabit telefon hizmetleri 2004 yılında tümüyle serbestleştirilmiştir ve internet hizmetleri piyasasındaki rekabet artmıştır. Genel anlamda müktesabat ile belli bir düzeyde uyum sağlanmış olmakla beraber önceki Rapordan bu yana

ileriye dönük çok sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Özellikle düzenlemelerin etkili biçimde uygulanması ve yasal çerçevenin tamamlanması için Telekom İdaresinin yeterli ölçüde yetkilendirilmesi ve bütün telekomünikasyon hizmetlerinde yeterli bir rekabet düzeyi sağlanması gerekmektedir.

Türkiye'nin kültür ve görsel- işitsel politika alanında kaydettiği ilerleme sınırlı kalmıştır ancak Türk vatandaşları tarafından geleneksel olarak kullanılan dil ve lehçelerde radyo ve televizyon yayını yapılması hakkındaki yönetmeliğin kabul edilmesiyle bir miktar ilerleme kaydedilmiştir. Yönetmelik uygulamaya koyulmuş ve Kürtçe ve diğer dillerdeki yayınlar, ulusal ve bölgesel bazda başlamıştır. Ancak, yönetmeliğin getirdiği koşullar hala kısıtlayıcıdır ve müktesebata uyum sağlanması için büyük çaba sarfedilmesi gerekmektedir.

Bölgesel politika hakkındaki müktesebat, Yapısal Fonların ve Uyum Fonlarının uygulanmasıyla ilgilidir. Bu konuda çok sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir ve müktesebata sağlanan genel uyum da yetersizdir. Dolayısıyla, AB'nin yapısal araçlarından uygun bir şekilde faydalanabilmek için büyük çaba sarfedilmesi gerekecektir. Gerekli kurumlar oluşturulmalı ve idari kapasite artırılmalıdır.

Çevre ile ilgili olarak bir miktar ilerleme kaydedilmiş ve idari kapasite artırılmıştır. Ancak, çevre müktesebatına uyum genel olarak yetersiz kalmıştır. İdari kapasitenin daha fazla güçlendirilmesi ve ilgili bakanlıklar arasındaki koordinasyonun artırılması gerekmektedir. Üzerinde en fazla çalışılması gereken konular, yatay mevzuat, hava ve su temizliği, atık idaresi, doğanın korunması, sanayi kirliliği ve risk yönetimidir.

Tüketici ve sağlığının korunması ile ilgili olarak, özellikle de piyasa denetimi konusunda, müktesebata uyum çalışmaları devam etmiştir. Farklı tüketici koruma unsurlarında sağlanan müktesebat genel uyumu düzensiz olurken, güvenlik dışı konularla ilgili tedbirlerde daha fazla uyum sağlanmıştır. Ürün güvenliği konusunda müktesebat aktarımının ve uygulanmasının etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi ve idari kapasitenin artırılması çalışmalarına devam edilmelidir.

Türkiye, adalet ve içişleri alanlarındaki müktesebat uyum çalışmalarını sürdürmüştür. Yine de, yargı reformu ve yolsuzlukla mücadele gibi önemli konularda ilerleme sağlanması gerekmektedir. Yasadışı göç, kaçakçılık gibi konularla ilgili olarak hem ulusal düzeyde ilgili idari kurumlar arasında, hem de AB ile işbirliği, geri kabul anlaşması müzakerelerinin de dahil olduğu yollar kullanılarak, geliştirilmelidir. Cenevre Sözleşmesi'nde mültecilere ilişkin coğrafi kısıtlama kaldırılmalı ve ilgili kurumlar arasında işbirliği artırılmalıdır.

Gümrük birliği alanındaki müktesebatla ilgili olarak, bir önceki Rapordan beri bir miktar ilerleme sağlanmış , idari kapasite daha da artırılmış ve belirli konulardaki istisnalar dışında, genel uyum yüksek düzeye ulaşmıştır. Serbest bölgelerde uygulanan gümrük dışı hükümler, müktesebattan ayrılmaya devam etmektedir ve bu durumun düzeltilmesi gereklidir. Dış ilişkiler konusundaki genel müktesebat uyumu halihazırda yüksektir ve bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Özellikle, AT Genel Tercihler Sisteminin kabul edilmiş olması memnuniyetle karşılanan bir gelişmedir. GTS altındaki özel yönetimler konusunda ve belirli üçüncü ülkelerle yapılan müzakerelerde karşılaşılan zorluklardan kaynaklanan müktesebat uyumsuzlukları bulunmaktadır. Türkiye, bu alandaki çalışmalarını sürdürmesi için teşvik edilmektedir. Ortak dış ve güvenlik politikasına gelince, Türkiye'nin dış politikası, komşuları söz konusu olduğunda daha az olmakla birlikte, AB dış politikasıyla büyük ölçüde uyumlu olmaya devam etmektedir. Türkiye'nin uygulama kaydı, uluslararası arenada AB

pozisyonlarına daha fazla uyumun sağlanması ve mutabık kalınan yaptırım ve kısıtlayıcı tedbirlerin uygulanmasının teminiyle artırılabilir.

Geçen yılki Rapordan bu güne, mali denetim konusunda bir miktar ilerleme kaydedilmiştir. Özellikle, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü Kanununun kabul edilmesi önemli bir adım oluşturmaktadır; ancak bu Kanun ancak 2008 yılından sonra tam uygulanabilir hale gelecektir. Avrupa Topluluğunun mali çıkarlarını korumak için Türkiye'nin idaresini ve kapasitesini daha da güçlendirmesi gerekmektedir. Buna ek olarak, mali ve bütçesel hükümler alanında ulusal bütçe oluşturma ve uygulama konularına ilişkin önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak, öz kaynaklara ilişkin hükümlerin uygulanmasında bir gelişme olmamıştır. İlgili mevzuatın kabul edilmesi ve uygulanması için daha fazla çaba sarfedilmesi gerekmektedir. Düzenleyici kuruluşlar oluşturulduğunda, bu kuruluşların görevlerini yerine getirebilmeleri ve aldıkları kararların uygulamaya konduğunu güvence altına alabilmeleri için, yeterli personel ve kaynak temin edebilmelerini de içeren, uygun yetkilerle donatılmaları gerekmektedir. Bu amaçla, özerklikleri güvence altına alınmalıdır. Komisyon ve Türk hükümeti arasında uygunluk değerlendirmesi gibi alanlardaki geliştirilmiş işbirliği diğer alanlara da genişletilmelidir.

C. SONUÇ

Aralık 1999 Avrupa Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi, Türkiye'nin üyelik için aday olduğuna karar verdiğinde, Türkiye'nin demokratik bir sistemin temel özelliklerine sahip olmakla birlikte, aynı zamanda insan hakları ve azınlıkların korunması alanlarında ciddi eksikleri bulunduğu değerlendirilmiştir. Komisyonun 2002 İlerleme Raporunda, adaylık statüsüne ilişkin kararın Türkiye'yi bir dizi temel, ama hala sınırlı reformu kabul ederek dikkate değer bir ilerleme kaydetmeye teşvik ettiği belirtilmiştir. O dönemde, bu önlemlerin çoğunun uygulamaya konması ve Kopenhag siyasi kriterlerinin karşılanması için pek çok diğer konunun ele alınması gerektiği açıkta. Bu durumu temel alan Avrupa Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi Aralık 2002'de, Türkiye'nin siyasi kriterleri yerine getirip getirmediğini, 2004 sonunda tekrar değerlendirmeyi kararlaştırmıştır.

Katılım Ortaklığındaki öncelikler doğrultusunda üç yıllık bir süreç içinde (2001-2004) kabul edilen bir dizi anayasal ve yasal değişikliklerle siyasi reformlar gerçekleştirilmiştir. 2001 ve 2004'te iki büyük anayasa reformu yapılmış ve Parlamento Şubat 2002-Temmuz 2004 arasında sekiz yasama paketini kabul etmiştir. Medeni Kanun ve Ceza Kanunu da dahil olmak üzere yeni kanunlar çıkarılmıştır. Bu reformların uygulanmasıyla ilgili çok sayıda başka yasa, yönetmelik, kararname ve genelge yayımlanmıştır. Hükümet, reformların daha iyi uygulanmasını sağlamak amacıyla önemli adımlar atmıştır. Reformları tüm alanlarda denetlemek ve pratikteki sorunları çözmek için insan haklarından sorumlu Başbakan Yardımcısı başkanlığında Reform İzleme Grubu kurulmuştur. Uygulamada önemli ilerlemeler kaydedilmiştir ancak reformların uygulanması düzensiz olmayı sürdürüyor.

Sivil-asker ilişkileri konusunda, Hükümet askeri otorite üzerindeki kontrolünü artan bir şekilde göstermiştir. Bütçe şeffaflığını artırmak için Sayıştaya askeri ve savunma harcamalarını denetleme izni verilmiştir. Bütçe dışı fonlar, tam parlamento denetimini sağlamak üzere genel bütçeye dahil edilmiştir. Ağustos 2004'te Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğine ilk defa bir sivil atanmıştır. Sivil-asker ilişkilerini AB uygulamalarıyla tam uyumlu hale getirme süreci devam ediyor. Ancak, Silahlı Kuvvetler bir dizi gayri-resmi mekanizma vasıtasıyla nüfuzunu sürdürüyor.

Yargının bağımsızlığı ve etkinliği güçlendirilmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılmış ve bazı yetkileri yeni kurulan ağır ceza mahkemelerine devredilmiştir. İstinaf mahkemeleri kurulmasına ilişkin yasa kısa süre önce çıkarılmıştır, ama yeni Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu tasarısı, Adli Kolluk kurulmasına ilişkin kanun tasarısı ve cezaların infazına dair kanun tasarısı hala çıkarılmayı bekliyor.

Türkiye, 1 Ocak 2004'ten beri Avrupa Konseyi Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubuna (GRECO) üyedir. Özellikle kamu görevlileri için etik kuralların kabulü gibi, yolsuzluğa karşı bir dizi önlem alınmıştır. Ancak, bu yasal gelişmelere rağmen, yolsuzluk ekonomi ve kamunun hemen her alanında ciddi bir sorun olmayı sürdürmektedir.

İnsan haklarına saygı ve temel özgürlüklerin kullanılmasına ilişkin genel çerçeveden Türkiye, ilgili pek çok uluslararası ve Avrupa sözleşmesine taraf olmuş ve bu uluslararası insan hakları sözleşmelerinin iç hukukun üstünde olduğu ilkesi Anayasa'da belirtilmiştir. 2002'den beri Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) kararlarını yerine getirmek konusundaki çabalarını artırmıştır. Yargıtay gibi yüksek yargı organları, reformları AİHM standartlarına uygun olarak yorumlayarak, Kürtçe'nin kullanımı, işkence ve ifade

özgürlüğü ile ilgili davalar da dahil olmak üzere bazı kararlar vermiştir. Beraatle sonuçlanan yeniden yargılamalar yapılmıştır. Haziran 2004'te serbest bırakılan Leyla Zana ve eski meslektaşları, Yargıtay kararının ardından yeniden yargılanacaktır.

Türkiye'nin Ocak 2004'te imzaladığı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 13 No.lu Protokolü doğrultusunda, ölüm cezası her koşulda kaldırılmıştır. Mevcut yasalardaki ölüm cezasına atıflar kaldırılmıştır. Yeni Ceza Kanunundaki hükümler dahil olmak üzere, işkence ve kötü muameleyle mücadelenin güçlendirilmesi için ilave çaba sarfedilmiştir. Her ne kadar gözaltına alınanlar güvenlik kuvvetlerince hakları konusunda her zaman bilgilendirilmiyorsa da, yargılama öncesi gözaltı prosedürleri Avrupa standartlarıyla uyumlaştırılmıştır. Yetkililer işkenceye karşı sıfır hoşgörü politikasını benimsemiş ve bazı işkence failleri cezalandırılmıştır. İşkence artık sistematik değil, ama işkence dahil çok sayıda kötü muamele vakası hala meydana gelmeye devam ediyor ve bu tür uygulamaları ortadan kaldırmak için ilave çabalar gerekiyor.

İfade özgürlüğüne ilişkin durumda önemli ilerleme kaydedilmiştir ama bazı sorunlar devam ediyor. Şiddet içermeyen görüş açıklamalarından dolayı mahkum edilmiş kişilerin durumu ele alınıyor ve eski hükümler uyarınca mahkum edilmiş bazı kişiler ya beraat etmiş ya da serbest bırakılmıştır. Anayasal değişiklikler ve yeni basın kanunu basın özgürlüğünü artırmıştır. Yeni kanun, yayınların kapatılması, dağıtımın durdurulması ve baskı makinelerine el konması gibi yaptırımları kaldırmıştır. Bununla birlikte, birçok durumda şiddet içermeyen görüş açıklayan gazeteciler ve diğer vatandaşlar takibata uğramaya devam ediyor. Yeni Ceza Kanunu ifade özgürlüğü alanında sadece sınırlı ilerleme getiriyor.

İlk olarak Temmuz 2004'te Parlamento'dan geçen ve sonra Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen yeni Dernekler Kanunu, kabul edildiği takdirde, derneklerin faaliyetlerine devletin müdahale imkanını azaltmak bakımından önemli olacak ve sivil toplumun güçlendirilmesine katkıda bulunacaktır. Gösterilerle ilgili kısıtlamaları azaltmak amacıyla alınan önlemlere rağmen, göstericilere karşı orantısız güç kullanıldığına dair raporlar hala mevcuttur.

Dini inanç özgürlüğü Anayasa ile güvence altına alınmış olmasına ve ibadet özgürlüğünün genelde engellenmemesine rağmen, gayri-müslim dini topluluklar tüzel kişilik, mülkiyet hakları, din adamlarının eğitimi, okullar ve iç yönetimle ilgili zorluklarla karşılaşmaya devam etmektedir. Uygun yasal düzenlemeyle bu zorluklar giderilebilir. Aleviler hala müslüman bir azınlık olarak tanınmıyor.

Ekonomik ve sosyal haklar konusunda, cinsiyet eşitliği ilkesi Medeni Kanun ve Anayasada güçlendirilmiştir. Yeni Ceza Kanununa göre, "namus cinayeti" failleri ömür boyu hapse mahkum edilecek, mahkeme kararı olmadan bekaret testi yasaklanacak ve evlilikte cinsel taciz suç sayılacaktır. Kadınların durumu hala tatminkar değildir; ayrımcılık ve "namus cinayeti" dahil kadına karşı şiddet büyük bir sorundur. Çocuk hakları güçlendirilmiştir ama çocuk işgücü ciddi bir endişe konusudur. Sendikal haklar hala ILO standartlarının gerisindedir.

Azınlıkların korunması ve kültürel hakların kullanımı konusunda, Kürtçe ve diğer dillerin kullanımındaki yasağın kaldırılması için Anayasa değiştirilmiştir. Türkiye'nin güneydoğusunda son zamanlarda bazı Kürtçe dil okulları açılmıştır. Kürtçe ve diğer dil ve lehçelerde yayın yapılmasına artık izin veriliyor ve kısıtlı ölçüde de olsa yayınlar başlamıştır. Kürt kültürünün farklı biçimlerinde ifade edilmesinde daha fazla hoşgörü mevcuttur. Kültürel haklar alanında alınan önlemler sadece bir başlangıç noktasını temsil

etmektedir. Özellikle azınlık dillerinde yayın ve öğrenim alanında hala büyük kısıtlamalar mevcuttur.

Güneydoğunun bazı illerinde 15 yıldır uygulanmakta olan olağanüstü hal 2002’de tamamen kaldırılmıştır. Olağanüstü hal döneminde yargılama öncesi gözaltı haklarını kısıtlamak için kullanılan hükümler değiştirilmiştir. Türkiye, ülke içinde yerlerinden edilmiş kişiler konusunda Komisyon dahil bazı uluslararası kuruluşlarla bir diyalog başlatmıştır. Terör eylemlerinden doğan zararların karşılanması konusunda bir yasa çıkarılmıştır. Her ne kadar bölgeye yönelik daha sistematik bir yaklaşımın belirlenmesine ilişkin çalışmalar devam ediyorsa da, bölgesel eşitsizliklerin azaltılması ve yerel nüfusun ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bütüncül bir strateji henüz kabul edilmemiştir. Güneydoğu’da ülke içinde yerlerinden edilmiş kişilerin dönüşü köy koruculuğu sistemi ve maddi destek eksikliği nedeniyle sınırlıdır ve engellenmektedir. Gelecekte alınacak önlemler özellikle BM Genel Sekreterinin Yerlerinden Edilmiş Kişiler Özel Temsilcisinin tavsiyelerini karşılamalıdır.

Sonuç olarak, Türkiye, ilave reform paketleri, anayasa değişiklikleri ve yeni Ceza Kanununun kabulü suretiyle, özellikle geçen yılki rapor ve Katılım Ortaklığı’nda öncelik olarak belirtilen alanlar üzere bir çok alanda önemli yasal ilerleme kaydetmeyi başarmıştır. Siyasi reformların uygulanmasında önemli gelişme sağlanmıştır ama bunların daha da pekiştirilmesi ve genişletilmesi gerekmektedir. Bu, kadın hakları, sendikal haklar, azınlık hakları ve gayrimüslim dini topluluklarca karşılaşılan sorunlar dahil olmak üzere, temel özgürlüklere saygı ve insan haklarının korunmasıyla ilgili hükümlerin güçlendirilmesi ve tam uygulanmasını kapsamaktadır. Askeri otorite üzerinde sivil denetimin teyit edilmesi ile kanunların yerine getirilmesi ve adli uygulamaların reformların ruhuyla uyumlu olması gerekmektedir. Yolsuzlukla mücadele sürdürülmelidir. İşkenceye karşı sıfır hoşgörü politikası, Türk devletinin her kademesindeki kararlı çabalarla güçlendirilmelidir. Yerlerinden edilmiş kişilerin dönüşü, sosyo-ekonomik kalkınma stratejisi ile Kürtlerin hak ve özgürlüklerden tam olarak yararlanmaları için koşulların oluşturulması suretiyle Güneydoğu’daki durumun normalleştirilmesi sürdürülmelidir.

Türk siyasi ve hukuk sisteminde son yıllarda yapılan değişiklikler, daha uzun bir sürecin bir parçasıdır ve reformların ruhunun her seviyede ve ülke çapında yürütme ve yargı organlarının tutumlarına tam olarak yansımaları zaman alacaktır. Bekleyen sorunların üstesinden gelmek ve bürokratik engelleri aşmak için güçlü bir kararlılık gerekecektir. Siyasi reformlar yakından izlenmeye devam edilecektir.

Geliştirilmiş siyasi diyaloga ilişkin olarak, Yunanistan ile ilişkiler olumlu olarak gelişmiştir. Bir dizi ikili anlaşma imzalanmış ve bazı güven-artırıcı önlemler alınmıştır. İstikşafi görüşmeler süreci devam etmiştir. Türkiye, Kıbrıs konusunda geçtiğimiz yıl boyunca BM Genel Sekreterinin Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulunması yönündeki çabalarını desteklemiş ve desteklemeye devam etmektedir. Haziran 2004 Avrupa Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi Türkiye’yi, Topluluk ve 25 Üye Devlet adına Komisyonla Ankara Anlaşmasının yeni Üye Devletlerin katılımını dikkate alacak şekilde uyarlanmasına ilişkin müzakereleri sonuçlandırmaya davet etmiştir. Komisyon, Temmuz 2004’te Türkiye’ye iletilen gerekli uyarlamalara ilişkin protokol taslağına olumlu bir yanıt verilmesini beklemektedir.

Türkiye, özellikle, makroekonomik dengesizliklerin giderilmesi ile işleyen bir piyasa ekonomisi olma yolunda önemli adımlar atmıştır. Yapısal reformların etkin uygulanmasına

devam edilmesi ve ekonomik programın sürdürülmesi ile birlikte Türkiye, Birliğin rekabet baskısı ve pazar güçleri ile başa çıkabilecektir.

Ekonomik istikrar ve tahmin edilebilirlik 2001 ekonomik krizinden itibaren önemli ölçüde düzeltilmiştir. Daha önceden yüksek olan enflasyon tarihsel düşük seviyelere gerilemiş, siyasi müdahale azaltılmış ve kurumsal ve düzenleyici çerçeve uluslararası standartlara yaklaştırılmıştır. Böylece, istikrarlı ve kurala bağlı ekonomi yönünde önemli bir değişim gerçekleşmiştir. Finans sektörü dengesizlikleri gibi kilit ekonomik kırılmalıklar ele alınmıştır. Finans sektörü denetimi güçlendirilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye ekonomisinin şoklara karşı esnekliği önemli ölçüde artırılmıştır. Kamu maliyesini de kapsayan kamu yönetiminde şeffaflık ve etkililiği artırma açısından önemli ilerleme kaydedilmiştir. Ayrıca, doğrudan yabancı sermaye akışını kolaylaştırmada ve özelleştirmenin yasal çerçevesini geliştirmede önemli adımlar atılmıştır.

Ekonomideki mevcut olumlu dinamiklerin sürdürülebilir büyüme ve istikrarı sağlayacak yapıya dönüştürülebilmesi için reform sürecine devam edilmesi önem arz etmektedir. Bu çerçevede, istikrarlı bir ekonomi politikasının sürdürülmesi en temel husustur. Özellikle, mali dengesizliklerin giderilmesi ve enflasyon ile mücadelenin sürdürülmesi gerekmektedir. İdari prosedürlerin basitleştirilmesi ve hukuk devleti uygulamalarının güçlendirilmesi ile yatırım ortamı gelişecektir. Bu kapsamda, ticari mahkemelerin etkinliğinin artırılması önem arz etmektedir. Bankacılık sektörü gözetimi ve denetimine ilişkin uluslararası kuralların benimsenmesine devam edilmelidir. Kamu bankalarının ve KİT'lerin özelleştirilmesine hız verilmelidir. Kamu ve özel sektör yatırımlarının yeterli seviyelere çekilmesi ve eğitime özel önem verilmesi ekonomide rekabetin ve büyüme potansiyelinin artırılması açısından önem arz etmektedir. Mevcut engellerin ortadan kaldırılması ile doğrudan yabancı sermaye yatırım girişi desteklenmelidir.

Türkiye'nin uyumu bir çok alanda ilerleme kaydetmiş olmasına rağmen çoğu müktesebat başlığında başlangıç aşamasındadır. Bütün alanlarda ilave çalışma gerekmekte, yeni mevzuatın müktesebattan uzaklaşmaması ve Türk olmayan hizmet sunucuları veya ürünlerine karşı ayrımcılık devam etmemelidir. İdari kapasite güçlendirilmelidir. Dahası, müktesebat uyumundan sapmalar yapmak suretiyle hiçbir Üye Devlet karşılıklı çıkardan müstesna tutulmamalıdır.

Malların Serbest Dolaşımı konusunda, müktesebata genel uyum muntazaman ilerlemektedir, ancak tamamlanmamıştır, uygulama ise hala aksak haldedir. Yatay ve usule ilişkin tedbirler ile uygunluk değerlendirmesi ve piyasa gözetimine ilişkin önemli ilerlemenin gerçekleştiği yeni yaklaşım alanları başta olmak üzere, sektöre özgü mevzuatta ilerleme kaydedilmiştir. Kamu İhale Yasası hala müktesebat ile farklılıklar içermektedir. Türkiye, ticarete teknik engellerin kaldırılmasına, Gümrük Birliğini kuran 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'na uyumun artırılmasına ve düzenlenmemiş alanlarda ürünlerin serbest dolaşımının uygulanması için gerekli adımları atmaya yönelik çabalarını hızlandırmalıdır.

Kişilerin serbest dolaşımına ilişkin herhangi bir ilerleme kaydedilmemiş ve bu konudaki mevzuat uyumu halen başlangıç aşamasındadır. İdari kapasitenin artırılması gerekmektedir. Hizmet sunumu serbestisi konusunda sigorta dışında mali hizmetlere ilişkin bazı ilerlemeler gerçekleştirilmiştir, ancak mali olmayan hizmetler alanında herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır. Özellikle mali olmayan hizmetler alanında pazara giriş kısıtlamaları devam etmektedir. Mesleki hizmetler alanında bir önceki ilerleme raporundan beri herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin mevzuat uyumunun

gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin yetkili bir otorite oluşturulmalı ve varolan mali hizmet denetleme otoritelerinin bağımsızlığı korunmalıdır. Yabancılara getirilen kısıtlamalar kaldırılmalıdır. Sermayenin serbest dolaşımına ilişkin mevzuat uyumu sınırlı kalmıştır. Kara para aklamayla mücadeleye ilişkin hükümlerin kabul edilmesine ve yabancıların gerçekleştirdiği yatırımlara getirilen kısıtlamaların kaldırılmasına öncelik verilmelidir. Bu alandaki ilerlemelerin doğrudan yabancı yatırımların artmasına katkısı olacaktır.

Şirketler hukuku alanındaki mevzuat uyumu oldukça sınırlı kalmıştır. Ancak, fikri ve sınai mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin korsanla mücadele konusunda önemli adımlar atılmıştır, ancak bu alandaki yetersiz idari kapasite kısıtlayıcı bir unsur olarak halen devam etmektedir. Rekabet politikası alanında anti-tröst mevzuatına uyum konusunda önemli ilerleme sağlanmıştır ve bu ilerleme tatmin edici bir şekilde devam etmektedir. Diğer taraftan, devlet yardımları konusunun Gümrük Birliğine dahil olmasına rağmen bu konudaki mevzuat uyumu oldukça sınırlı kalmıştır. Devlet yardımları Kanununun kabul edilmesi ve devlet yardımlarını izleme otoritesinin kurulması oldukça önemli konulardır. Çelik sektörü için kabul edilebilir bir yeniden yapılanma programı için daha fazla çaba sarfedilmesi gerekmektedir.

Tarım alanında, bir önceki Rapordan bu yana çok az ilerleme kaydedilmiş, müktesebatla genel uyum sınırlı kalmıştır. İlerleme özellikle veterinerlik, bitki sağlığı ve gıda konularında gerçekleşmiş olup, mevzuat uyumu ve idari kapasite etkili uygulamanın sağlanması açısından hala yetersiz konumdadır. Kırsal kalkınma, hayvan hastalıklarının eradikasyonu ve ilgili idarelerin kapasitesinin artırılmasına öncelik verilmelidir. Balıkçılıktaki ilerleme çok sınırlı olmuştur. Kaynakların yönetimi konusundaki çabanın artırılmasının yanında, denetim ve kontrol kapasitesinin de güçlendirilmesi gerekmektedir.

Hava taşımacılığı dışında tüm taşımacılık modlarında bir miktar gelişme kaydedilmiştir, ancak, genel uyum sınırlıdır ve tüm modlarda problemler bulunmaktadır. Özellikle deniz taşımacılığında, tutulma oranı AB ortalamasından çok yüksekte kalmaktadır ve Türkiye liman devleti kontrollerinde Paris Mutabakat Zabtı Sekreteriyasının kara listesinde bulunmaya devam etmektedir. Kıbrıs gemileri veya Kıbrıs'a yanaşmış gemiler Türkiye limanlarına halen kabul edilmemektedir. Uluslararası Sözleşmelere katılımlara paralel olarak müktesebatın ulusal mevzuata aktarılması yürütülmelidir. Ulaştırma Bakanlığı personelinin ve kurum kapasitesinin önemli ölçüde güçlendirilmesi ihtiyacı vardır.

Vergilendirme ile ilgili olarak, dolaysız vergilendirme ve idari işbirliği alanlarında gelişme olmazken dolaylı vergilendirme alanında kısıtlı bir gelişme olmuştur. Genel olarak, Türk vergi rejimi müktesebatla kısmen uyumlu hale gelmiştir ve bu başlık altında yer alan tüm alanlara ilişkin halen önemli çabalar sarfedilmesi gerekmektedir. Özellikle katma değer vergisi, muafiyetlerin kapsamı ve uygulanan oranlarla ilgili mevzuat uyumu gerekmektedir. Dolaylı vergilere ilişkin, özel tüketim vergileri ithal edilen ürünleri cezalandırıcı nitelikte olmamalıdır. Ayrıca, idari kapasitenin özellikle vergi toplama alanında ciddi biçimde güçlendirilmesi gerekmektedir.

Bir önceki ilerleme raporuna göre ekonomik ve parasal birliğe ilişkin hiçbir gelişme kaydedilmemiştir ve mevzuat uyum durumu sınırlı kalmıştır. Merkez Bankasının bağımsızlığı ve bütçenin finanse edilmesi için finans sektörüne imtiyazlı giriş olanakları ile ilgili kalan hususlar ele alınması gereken önemli konulardır. (sayfa 170 paragraf 4)

İstatistik alanında önemli ilerlemeler olmasına rağmen müktesebata uyum hala yeterli seviyede değildir. Dolayısıyla, istatistiki gelişmenin sağlanması için daha fazla çaba harcanması gerekmektedir. Bu sebeple, yeni İstatistik Kanununa öncelik verilmesi gerekmektedir. Sosyal politika ve istihdamda son rapordan bu yana, özellikle iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili olarak ilerleme kaydedilmiştir. Bununla beraber, cinsiyet eşitliği, iş hukuku, ayrımcılıkla mücadele ve sosyal diyalog, başlıca sorunlu alanlar olarak kalmıştır. Mevzuatın icrası ve tam olarak uygulanması da başlıca zorluklar olarak belirmektedir.

Türkiye enerji başlığı altında bazı gelişmeler kaydetmekle beraber müktesebat kapsamındaki farklı alanlarda, uyum düzeyi sınırlı ve gayri müsavi kalmıştır. Müktesebatın etkin uygulanması idari kapasitenin güçlendirilmesini gerektirmektedir. Özelleştirme de dahil olmak üzere sektörün yeniden yapılandırılması ve fiyat bozulmalarının (tahrifinin) ortadan kaldırılması yönündeki çalışmaların devam etmesi gerekmektedir.

Sanayi politikası alanında Avrupa Komisyonu'nun sanayi politikası ilkeleri ile büyük bir örtüşme mevcuttur. Türkiye, bir Sanayi Stratejisi kabul etmiştir, ancak özelleştirme ve yeniden yapılandırma planlandığı gibi ilerlememektedir. Özellikle çelik sektörünün ve kamu bankalarının yeniden yapılandırılmaları gerekmektedir. Çerçeve mevzuattaki gelişmeye rağmen doğrudan yabancı yatırımlar düşük kalmaktadır. Küçük ve Orta Boy İşletmelerle ilgili olarak finansmana erişimde gelişme kaydedilmiş olup, Türk politikası büyük ölçüde AB işletme politikasıyla uyumludur. Bununla birlikte, KOBİ'lerin finansmana erişimini ve iş ortamını geliştirmek için ilave uğraşı gerekmektedir. Özellikle ticari mahkeme davalarında daha etkin uygulama temin edilmelidir. Türkiye'de kullanılan KOBİ tanımı ilgili Komisyon tavsiyeleriyle uyumlu değildir.

Bilim ve araştırma alanında bazı ilerlemeler sağlanmıştır. İşbirliği çerçevesi oluşturulmuş ve Türkiye temsilcileri Altıncı Çerçeve Programını hazırlayan komitelere gözlemci olarak katılmaya başlamışlardır. Altıncı Çerçeve Programına tam ve etkin bir biçimde katılımın sağlanması için, Türkiye'nin araştırmaya ilişkin idari kapasitesini geliştirmesi gerekmektedir. Benzer biçimde, eğitim ve öğretim alanında ve özellikle az gelişmiş bölgelerde kızların okula gitmesi konusunda bazı ilerlemeler sağlanmıştır. Türkiye'nin topluluk programlarına katılımı tatmin edici, fakat mevcut yatırımlar AB ortalamasının altındadır. Yüksek Öğretim Kurumunun rolünü de kapsayacak şekilde eğitim ve öğretim politikaları ve kurumlarının reformu ve güçlendirilmesi yönündeki çalışmalar devam etmeli, eğitim ve iş piyasaları arasındaki ilişki güçlendirilmelidir.

Telekomünikasyon sektöründe, sabit telefon hizmetleri 2004 yılında tamamen serbestleşmiş, internet hizmet piyasasındaki rekabet artmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde AB mevzuatı ile belirli oranda uyum söz konusu olmakla birlikte, bir önceki İlerleme Raporundan bu yana çok sınırlı oranda ilerleme sağlanmıştır. Telekomünikasyon Kurumuna yeterli ölçüde yetki tanınmasını kapsayacak şekilde yasal çerçevenin tamamlanması ve kurulların etkin bir biçimde uygulanması ve tüm telekomünikasyon hizmetleri alanlarında yeterli ölçüde rekabet ortamının tesisini için daha fazla çabaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye'nin kültür ve görsel işitsel politika alanında AB mevzuatı ile uyumu sınırlı olmakla birlikte, Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerde Yapılacak Radyo ve Televizyon Yayınları Hakkında Yönetmeliğin yürürlüğe girmesi ile belirli ölçüde ilerleme sağlanmıştır. Yönetmeliğin uygulamasına başlanmış, ulusal ve bölgesel bazda Kürtçe ve diğer dillerde yayınlara başlanmıştır. Ancak, Yönetmelikte geçen şartlar hala sınırlayıcı bir özelliğe sahip olup, AB mevzuatı ile uyumun

sağlanması için daha fazla çabaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Bölgesel kalkınma ile ilgili AB müktesebatı Yapısal ve Uyum Fonlarının uygulanması hakkındadır. Çok kısıtlı gelişme sağlanmıştır ve müktesebat ile uyumun genel düzeyi sınırlıdır. Bu sebeple AB'nin yapısal araçlarının yerinde kullanımını sağlamak için daha esaslı çabalara ihtiyaç vardır. Gerekli kurumların oluşturulmasına ve idari kapasitenin takviye edilmesine ihtiyaç vardır.

Çevre konusunda bir miktar ilerleme olmuştur ve idari kapasite güçlendirilmiştir. Ancak, çevre müktesebatının ulusal mevzuata aktarılması düşük düzeyde kalmıştır. İdari kapasitenin daha da güçlendirilmesi ve ilgili idareler arasındaki koordinasyonun iyileştirilmesi gerekmektedir. En yoğun çaba yatay mevzuat, hava ve su kalitesi, atık yönetimi, doğa koruma, endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi için gerekmektedir.

Tüketicinin ve tüketici sağlığının korunması alanında mevzuat uyum çalışmaları özellikle piyasa gözetimine ilişkin olarak devam etmektedir. Tüketicinin korunması alanında genel mevzuat uyumu, sözkonusu alanın farklı bileşenleri arasında eşit bir şekilde sağlanmamış ve güvenlik-dışı önlemlere ilişkin mevzuat uyumu daha ileri düzeydedir. Ürün güvenliğine ilişkin mevzuatın etkili bir şekilde iç hukuka aktarılması ve uygulanması ile bu alandaki idari kapasitenin artırılması için gereken çaba gösterilmelidir.

Türkiye, adalet ve içişleri alanında müktesebatla uyum çalışmalarına devam etmektedir. Bununla beraber, yolsuzlukla mücadele ve yargı reformu gibi önemli alanlarda ilerlemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Geri kabul anlaşması müzakereleri de dahil olmak üzere, yasadışı göç ve insan ticareti gibi alanlarda, hem ulusal düzeyde tüm ilgili idari kuruluşlarla hem de AB ile işbirliği geliştirilmelidir. Cenevre Sözleşmesinde mültecilere ilişkin coğrafi kısıtlama kaldırılmalı ve ilgili kurumlar arasında işbirliği artırılmalıdır.

Müktesebatın gümrük birliği alanında, belli konularda istisnalar olmakla birlikte, bir önceki İlerleme Raporundan bu yana bazı ilerlemeler kaydedilmiş ve idari kapasite daha da güçlendirilmiştir. Gümrük birliğinde, belirli alanlar hariç olmak üzere, genel uyum düzeyi yüksektir. Serbest bölgelerde uygulanan gümrük kodu dışındaki mevzuat, müktesebata aykırılık göstermektedir ve düzeltilmelidir. Dış ilişkiler alanındaki genel uyum düzeyi zaten yüksektir ve bu alanda daha da ilerleme kaydedilmiştir. AT Genelleştirilmiş Tercihler Sistemine (GTS) büyük ölçüde uyum sağlanması olumlu karşılanan bir gelişmedir. GTS kapsamındaki özel düzenlemelere ilişkin ve bazı üçüncü ülkelerle yapılan serbest ticaret anlaşması görüşmelerinde karşılaşılan güçlüklerden kaynaklanan bazı uyumsuzluklar hala mevcuttur. Türkiye bu alandaki çabalarını sürdürmesi için teşvik edilmiştir. Ortak dış ve güvenlik politikası alanında, Türkiye'nin dış politikası, sözkonusu olan komşu ülkeleri olduğunda daha az olmakla birlikte, AB ile büyük ölçüde uyumlu olmaya devam etmektedir. Türkiye'nin uygulama kaydı, uluslararası arenada AB pozisyonlarına daha fazla uyumun sağlanması ve mutabık kalınan yaptırım ve kısıtlayıcı tedbirlerin uygulanmasının teminiyle artırılabilir.

Mali kontrol alanında geçen senenin İlerleme Raporundan bu yana bazı gelişmeler kaydedilmiştir. Özellikle, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü Kanununun kabul edilmesi önemli bir adım oluşturmaktadır; ancak bu Kanun ancak 2008 yılından sonra tam uygulanabilir hale gelecektir. Avrupa Topluluğunun mali çıkarlarını korumak için Türkiye'nin idaresini ve kapasitesini daha da güçlendirmesi gerekmektedir. Buna ek olarak, mali ve bütçesel hükümler alanında ulusal bütçe oluşturma ve uygulama konularına ilişkin

önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak, öz kaynaklara ilişkin hükümlerin uygulanmasında bir gelişme olmamıştır. İlgili mevzuatın uyumlaştırılması ve uygulanması için daha fazla çaba sarfedilmesi gerekmektedir.

Resmi olarak müktesebatla uyumlu hale getirilmiş olan mevzuatın uygulaması hala yetersizdir. Müktesebatın etkili bir biçimde yürürlüğe konması ve uygulanabilmesi için pek çok alanda idari kapasitenin güçlendirilmesi gerekmektedir. Devlet yardımları ve bölgesel gelişim gibi bazı alanlarda, idari reform, yeni yapıların oluşturulmasını gerektirecektir. Düzenleyici kurum/kuruluşların kurulduğu durumlarda, bu kurumların/kuruluşların görevlerini yerine getirebilmeleri ve aldıklarının kararların uygulamaya konduğunu güvence altına alabilmeleri için yeterli personel ve kaynaklar da dahil olmak üzere uygun şekilde yetkilendirilmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda özerklikleri güvence altına alınmalıdır. Komisyon ve Türk hükümeti arasında uygunluk değerlendirmesi gibi alanlardaki geliştirilmiş işbirliği diğer alanlara da genişletilmelidir.

D. KATILIM ORTAKLIĞI: GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini karşılama yolunda kaydettiği ilerlemeler ve hazırlık durumu incelenmiş ve varılan sonuçlar yukarıda belirtilmiştir. Bu bölümde, Katılım Ortaklığı önceliklerinin karşılama durumu özetle değerlendirilmektedir.

Gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Konseyi tarafından Mayıs 2003'te kabul edilmiştir.²⁵ Katılım Ortaklığının amacı, Türk makamlarının, başta siyasi kriterler olmak üzere, katılım kriterlerini karşılama yönündeki çabalarına yardımcı olmaktır. Katılım Ortaklığı, katılım hazırlıkları - özellikle müktesebatın uygulanması - için öncelikleri ayrıntılı olarak içerir ve Topluluk fonlarından sağlanacak katılım öncesi yardımların programlamasının temelini oluşturur.

Türkiye, gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığında belirtilen önceliklere yönelik çalışmalarını sürdürmüştür. Genel olarak ilerleme kaydedilmekle beraber, öngörülen işlerin tamamlanması için halen önemli miktarda çaba sarfedilmesi gerekmektedir. Söz konusu önceliklerle doğrudan bağlantılı projelere 2004 yılı için kabul edilen Mali Yardım Programlamasında yer verilmiş olup, hükümet, bu önceliklerin önemli bir kısmına yönelik olarak AB yardımlarından faydalanacaktır. (Ayrıntılar için raporun A.2 bölümüne bakınız)

Güçlendirilmiş siyasi diyalog ve siyasi kriterlere ilişkin öncelikler konusunda, yasama alanında ve özellikle geçtiğimiz yılın raporunda öncelik olarak belirlenmiş alanlarda kaydeder bir ilerleme elde edilmiştir. Uygulama açısından da önemli ilerleme elde edilmiştir. Eksiklikler mevcuttur ve siyasi reformlar daha da pekiştirilmeli ve genişletilmelidir.

Kıbrıs konusunda, geçtiğimiz yıl içerisinde Türkiye BM Genel Sekreterinin Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm elde etmeye yönelik çabalarını desteklemiştir. Sınır anlaşmazlıklarının barışçıl yollardan çözülmesi ilkesi kapsamında, Yunanistan'la ilişkiler olumlu bir gelişme göstermiştir. Bir dizi ikili anlaşma imzalanmış ve birçok güven artırıcı tedbir kabul edilmiştir. İstikşafı görüşmeler süreci devam etmiştir.

Bazı hususlarda koyduğu önemli çekincelere rağmen, Türkiye, ilgili uluslararası ve Avrupa sözleşmelerinin çoğuna katılmıştır ve Avrupa İnsan Hakları Mahkeme kararlarının (AİHM) yerine getirilmesine yönelik çabalarını artırmıştır. Avrupa İnsan hakları Sözleşmesine (AİHS) EK 6 Numaralı Protokol onaylanmış ve tüm şartlarda idam cezasının kaldırılmasına yönelik 13 Numaralı Protokol de Ocak 2004'de imzalanmıştır. Mevcut mevzuatta idam cezasına yönelik tüm atıflar kaldırılmıştır.

İşkence ve kötü muameleyle mücadeleyi güçlendirmek üzere ilave çaba gösterilmiştir. Yetkili makamlar işkenceye yönelik sıfır hoşgörü politikası uygulamış ve işkence suçu faillerinin cezalandırıldığı davalar olmuştur. Avrupa Konseyi İşkenceyi Önleme Komitesi'nin tavsiyelerinin birçoğu uygulanmıştır. Duruşma öncesi gözaltı uygulamaları Avrupa standartlarıyla uyumlaştırılmıştır. Bununla birlikte, uygulamada, gözaltına alınanlara kanuni hakları hakkında kolluk kuvvetleri tarafından her zaman bilgi verilmemekte ve savcılar işkenceyle suçlanan kamu görevlilerine yönelik açılan soruşturmaları her zaman gerektiği gibi ve zamanlıca yürütmemektedirler. İşkence ve kötü muamele faillerine yönelik uygun yaptırımların tutarlı uygulanması da dahil olmak üzere bu yöntemleri ortadan kaldırmak için çabaların sürdürülmesi gerekli olacaktır.

²⁵ Türkiye ile Katılım Ortaklığı'nda yer alan prensipler, öncelikler, orta vadeli hedefler ve koşullara ilişkin 2003/398/EC sayılı ve 19 Mayıs 2003 tarihli Konsey Kararı (OJ L 145, 12.6.2003, s.40)

Temel özgürlüklerin kullanılmasına yönelik genel çerçevenin Avrupa standartlarıyla uyumlaştırılmasında önemli ilerleme kaydedilmiştir. Kadın-erkek eşitliği ilkesi güçlendirilmiş ve “namus cinayet”lerine cezai indirim imkan tanıyan hükümler kaldırılmıştır. Yeni Ceza Kanunu, özellikle kadın hakları, işkence ve kötü muamele ile ayrımcılıkla mücadele alanlarında daha da uyum sağlanmasında daha da ileri gitmiştir.

Yeni Basın Kanunu ve Anayasal değişikliklerle basın özgürlüğü güçlendirilmiştir. İfade özgürlüğü alanında durum önemli oranda iyileştirmeler sağlanmıştır. Ancak, sorunlar hala mevcuttur ve bazı durumlarda şiddet içermeyen görüşlerini ifade eden gazeteciler ve diğer vatandaşların kovuşturulmasına devam edilmektedir. Şiddet içermeyen görüş beyanından hüküm giymiş kişilerin durumu, belirli mevzuatın yürürlükten kaldırılması veya değiştirilmesiyle çözümlenmeye çalışılmaktadır. AİHM kararlarıyla uyumlu olarak yeniden yargılamalar yapılmış ve eski kanun maddelerine göre hüküm giymiş bir çok kişi beraat etmiş veya serbest bırakılmıştır. Mamafih, yeniden yargılamaya imkan sağlayan hükümler, henüz ilgili tüm AİHM kararlarına uygulanmamaktadır.

Parlamento’da kabul edilen yeni Dernekler Kanunu Cumhurbaşkanı tarafından veto edilmiştir. Kanun kabul edildiği takdirde, derneklerin faaliyetlerine devletin müdahale imkanını azaltacak ve sivil toplumun gelişmesine katkıda bulunacaktır. STK’ların faaliyetlerinin sistematik olarak görüntülü kaydı ve göstericilere karşı orantısız güç kullanıldığı hala bildirilmekle beraber, yetkili makamlar, yakın dönemde bu uygulamalarla mücadeleye yönelik adımlar atmıştır. Daha az mahkum olmakla birlikte, insan hakları savunucuları hala sıklıkla adli tacize maruz kalmaktadır.

İnanç özgürlüğü Anayasada güvence altına alınmakla birlikte, gayri-Müslim dini cemaatler, tüzel kişilik, mülk edinme hakları, din adamlarının eğitimi, okullar ve iç yönetimle ilgili zorluklar da dahil olmak üzere uygun mevzuatın kabulüyle düzeltililebilecek ciddi sorunlar yaşamaktadır. Aleviler hala Müslüman azınlık olarak tanınmamaktadır.

Kültürel haklarla ilgili reformların uygulanması yönünde ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye’nin Güneydoğusunda, birçok özel dil okulu bünyesinde Kürtçe dil sınıfları yakın dönemde açılmıştır. Türkçe dışındaki dil ve lehçelerde ve Kürtçe’de yayına artık izin verilmektedir. Kısıtlayıcı koşullarla da olsa, bu tip yayınlar başlamıştır. Kürt kültürünün, değişik biçimlerde ifade edilmesine ve Kürtçe’nin Güneydoğudaki kültürel faaliyetlerde kullanılmasına yönelik daha fazla hoşgörü gösterilmektedir. Kültürel haklar alanında kabul edilen açılımlar, önemli kısıtlamaların varlığından ötürü sadece bir başlangıç noktası yerine geçmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin, eğitim hakkı ve azınlıkların korunması hakkındaki BM insan hakları sözleşmelerine koyduğu çekinceler endişeye neden olmaktadır.

Bütçede şeffaflık artırılmıştır. Sayıştay’a askeri ve savunma giderlerini denetleme izni verilmiştir. Bütçe-dışı fonlar, genel bütçeye dahil edilerek Parlamento’nun tam denetimine imkan sağlanmıştır. Ağustos 2004 tarihinde, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğine ilk defa bir sivil atanmıştır. Ancak silahlı kuvvetler gayri-resmi mekanizmalar yoluyla etkisini sürdürmektedir.

Yargının bağımsızlığının ve verimliliğinin artırılması bağlamında, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılmış ve yetkilerinin bazıları yeni kurulmuş olan ağır ceza mahkemelerine devredilmiştir. Uluslararası ve Avrupa Sözleşmelerinin ulusal mevzuata üstünlüğü ilkesine Anayasa’da yer verilmiştir. Danıştay gibi yüksek yargı organları, reformları AİHM

standartlarına uygun olarak yorumlayan kararlar vermiştir. Bu uygulamanın yargının tüm birimlerince benimsenmesi gerekmektedir. İstinaf mahkemelerini kuran mevzuat kabul edilmiştir.

Yüksek güvenlikli cezaevlerinde tecritin halen ciddi bir sorun oluşturmasıyla birlikte, cezaevi sisteminin iyileştirilmesine devam edilmiştir. İnfaz hakimlerinin eğitimi bu tarih itibarıyla yetersizdir.

İçişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, polis ve jandarma personelini kaspayan insan hakları eğitim programlarını sürdürmektedir. Bir Adalet Akademisi kurulmuş ve hakimler ve savcılar uluslararası hukuk ve insan hakları konusunda eğitimleri yoğunlaştırılmıştır. 2003-2004 yılları arasında Avrupa Komisyonu-Avrupa Konseyi ortak girişimi çerçevesinde, tüm hakim ve savcılar AİHS ve AİHM içtihatları konusunda eğitim görmüştür.

Türkiye, yerlerinden edilmiş kişiler sorunu hakkında Komisyon da dahil olmak üzere, bazı uluslararası örgütlerle diyalog başlatmıştır. Terör mağdurlarının zararların tazmini hakkında kanun kabul edilmiştir. Güneydoğuyla ilgili olarak daha sistematik bir yaklaşım belirlenmesine ilişkin çalışmalar başlamış olmakla birlikte, bölgeler arası dengesizliklerin azaltılması ve yerel nüfusun ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının ele alınmasını gözetilen entegre bir strateji henüz saptanmamıştır. Yerlerinden edilmiş kişilerin Güneydoğuya yeniden dönüşü sınırlı sayıda olmakta ve köy koruculuğu sistemi, mayınlar ve maddi destek olmayışı gibi engellerle karşılaşmaktadır. Gelecekte alınacak önlemler özellikle BM Genel Sekreterinin Yerinden Edilmiş Kişiler Özel Temsilcisi'nin tavsiyelerini karşılamalıdır.

Ekonomik kriterlere ilişkin kısa dönemli öncelikler kısmen tamamlanmıştır. Enflasyonla mücadeledeki mevcut programının etkin olarak uygulanmasına devam edilirken finans sektöründeki reformlar sürdürülmektedir. Yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin yasal çerçeve geliştirilmiştir. AB ile makroekonomik konularda sürdürülen diyalog tatmin edici seviyededir. Ancak, özelleştirme konusunda daha fazla çaba harcanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Kayıtdışı ekonomi ile mücadele ve tarım sektörü reformu için çalışmalar sürdürülmektedir.

Üyelik yükümlülüklerini üstlenebilme yeteneği hakkında, bazı alanlarda kısa vadeli öncelikleri karşılama hususunda ilerleme kaydedilmiştir. Malların serbest dolaşımını tamamlamak için gerekli yasal çalışmalar devam etmiştir ancak henüz bitmemiştir. Bununla birlikte, rekabet alanında, bir devlet yardımı izleme birimi kurulmasında hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir.

2003 Katılım Ortaklığında belirtilen Orta-vadeli öncelikler hakkında ise, Türkiye, ekonomik kriterler, sermayenin serbest dolaşımı, vergilendirme, ekonomik ve parasal birlik, enerji ve adalet ve içişleri gibi belirli alanlara yönelik çalışmalar yapmaya devam etmiştir.

Katılım Ortaklığı öncelikleri olarak belirtilen hususlardaki ilerleme bu raporun diğer kısımlarında, özellikle B.3 Üyelik yükümlülüklerini üstlenebilme yeteneği kısmında, daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Düzenli İlerleme Raporu ile aynı yapıyı takip eder.

Gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı, Türkiye'nin AB'ye katılımı için yapacağı hazırlıklara yol gösterecek temel bir araç olmaya devam etmektedir. Katılım Ortaklığının uygulanmasına devam edilmesine ihtiyaç vardır. Bu ortaklığa gerekli siyasi dikkat verilmeli ve bu ortaklık Türkiye'nin yasal ve kurumsal yapılanma gündeminde Türkiye'ye yardım etmelidir.

EKLER

Ek I

Aday Ülkelerce Onaylanmış İnsan Hakları Sözleşmeleri (Eylül 2004 sonu itibarıyla)

Aşağıdaki sözleşme ve protokollere katılım	Bulgaristan	Romanya	Türkiye
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (ECHR)	✓	✓	✓
1. Protokol (Mülkiyet hakkı)	✓	✓	✓
4. Protokol (Serbest dolaşım)	✓	✓	
6. Protokol (Ölüm cezası)	✓	✓	✓
7. Protokol	✓	✓	
Avrupa İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi	✓	✓	✓
Avrupa Sosyal Şartı	N/A	N/A	✓
Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı	✓	✓	
Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi	✓	✓	
Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (ICCPR)	✓	✓	✓
Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol (Bireysel başvuru hakkı)	✓	✓	
Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesine İkinci Ek İhtiyari Protokol (Ölüm cezası)	✓	✓	
Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ICESCR)	✓	✓	✓
İşkenceye Karşı Sözleşme (CAT)	✓	✓	✓
Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Sözleşmesi (CERD)	✓	✓	✓
Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)	✓	✓	✓
Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol			
Çocuk Hakları Sözleşmesi (CRC)	✓	✓	✓

Ek II

İstatistiksel Ek

	1999	2000	2001	2002	2003
Temel Veriler	1000 kişi				
Nüfus (ortalama)	66,293 T	67,420 T	68,529 T	69,626 T	70,712 T
	km²				
Toplam Alan	769,604	769,604	769,604	769,604	769,604

Ulusal Hesaplar	1000 Milyon Türk Lirası				
Cari fiyatlarla GSYİH	77.415.272	124.583.458	178.412.438	277.574.057	359.762.926
	1000 milyon ECU/Euro				
Cari fiyatlarla GSYİH	173,1	216,7	161,8	192,8	212,3
	ECU/Euro				
Kişi başına GSYİH cari fiyatlarla (a)	2.690	3.290	2.360	2.770	3.000
	Bir önceki yıla göre (%) değişim				
Sabit fiyatlarla GSYİH (ulusal para birimi)	-4,7	7,4	-7,5	7,9	5,8
İstihdam artışı	2,5	-3,8	-0,3	-1,7	:
İşgücü verimliliği artışı (f)	:	:	-6,5	8,8	6,1
Birim başına işgücü maliyeti artışı	:	:	-4,6	:	:
	Satın alma gücü standartlarına göre				
Kişi başına GSYİH cari fiyatlarla (a)	5.480	5.990	5.350	5.690	5.930
	AB-15 ortalaması (%)				
Satın alma Gücü Paritesi (SGP) olarak Kişi başına GSYİH (a)	29,8	30,6	26,4	27,3	27,1
İşgücü verimliliği (SGP olarak kişi başına GSYİH) (f)	34,3	37,6	33,6	35,8	36,4
Üretim Yapısı	Bir önceki yıla göre (%) değişim				
- Tarım	14,5	13,6	11,3	11,2	11,5
-Sanayi (inşaat hariç)	22,0	22,6	24,2	24,5	24,2
- İnşaat	5,3	5,0	4,9	4,0	3,4
- Hizmetler	58,2	58,8	59,6	60,2	60,9
Harcama Yapısı	GSYİH'ye oran (%)				
- Nihai tüketim harcamaları	87,4	85,6	86,3	80,7	82,3
- Hane halkı ve NPISH	72,3	71,5	72,0	66,7	68,5
- Genel kamu harcamaları	15,2	14,1	14,2	14,0	13,8
- Brüt sabit sermaye	21,9	22,4	18,2	16,7	17,7
- Stok değişimi	-5,6	-0,5	-6,8	4,3	4,4
- Mal ve hizmet ihracatı	23,2	24,1	33,7	28,8	28,6
- Mal ve hizmet ithalatı	26,9	31,5	31,3	30,5	33,0

Enflasyon Oranı	Bir önceki yıla göre değişim (%)				
Tüketici fiyat endeksi (c)	64,2	57,3	57,6	46,7	25,3

Ödemeler dengesi	ECU/Euro (Milyon)				
-Cari işlemler	-1.261	-10.631	3.785	-1.769	-5.994
-Ticaret dengesi	-9.837	-24.263	-5.066	-8.815	-12.247
Mal ihracatı	27.062	33.262	38.385	42.287	41.761
Mal ithalatı	36.899	57.525	43.451	51.102	61.248
-Net hizmetler	7.025	12.308	10.194	8.189	7.873

	1999	2000	2001	2002	2003
-Net gelir	-3.319	-4.333	-5.583	-4.835	-4.817
- Net cari transferler	4.856	5.657	4.246	3.693	3.197
- Kamu transferleri	340	232	231	527	269
- Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (net) giriş	125	137	3046	908 G	68 G

Kamu finansmanı	GSYİH'ye oranı (%)				
Genel kamu açık/fazlası	-18,9	-6,1	-29,8	-12,6	-8,8 G
Genel kamu borçları	67,4	57,4	105,2	94,3	87,4 G

Mali Göstergeler	GSYİH'ye oranı (%)				
Ekonominin brüt dış borcu	47,9	48,5	68,5	56,1	:
	İhracata oranı (%)				
Ekonominin brüt dış borcu	206,3	201,8	203,2	194,8	:
Parasal büyüklükler (d)	ECU/Euro (1000 Milyon)				
- M1	8,6	12,1	9,0	9,1	13,0
- M2	41,1	51,1	37,2	35,6	46,7
- M3	42,7	53,7	38,9	37,3	49,7
Toplam kredi (d)	30,7	44,1	26,9	19,6	28,6
Kısa vadeli ortalama faiz oranları	Yıllık (%)				
- Günlük faiz oranı	73,5	56,8	89,7	49,5	36,1
- Borçlanma faiz oranı	86,1	51,2	78,8	53,7	42,8
- Mevduat faiz oranı	78,4	47,2	74,7	50,5	37,7
ECU/EUR döviz kurları	(1ECU/Euro=... Türk Lirası)				
- Dönem ortalaması	447.237	574.816	1.102.430	1.439.680	1.694.851
- Dönem sonu	544.641	624.267	1.269.500	1.738.000	1.771.638
	1995=100				
- Efektif döviz kuru endeksi	13,0	9,6	5,2	4,0	3,5
Rezervler	ECU/Euro (Milyon)				
-Rezervler (altın dahil)	24.280	25.077	22.647	26.744	27.819
-Rezervler (altın hariç)	23.225	23.986	21.478	25.562	26.616

Dış Ticaret	ECU/Euro (Milyon)				
Ticaret dengesi	-13.387	-29.262	-11.172	-16.341	-19.487
İhracat	24.964	30.182	35.071	38.137	41.761
İthalat	38.351	59.444	46.243	54.478	61.248
	Önceki yıl = 100				
Ticaret oranları	98,7	91,5	97,7	99,4	103,1
	Toplam içindeki pay (%)				
AB-15'e ihracat	54,0	52,2	51,4	51,5	51,8
AB-15'den ithalat	52,6	48,8	44,2	45,5	45,6

Nüfus (a)	Her 1000 kişide				
Doğal büyüme oranı	15.5 T	15.1 T	14.6 T	14.2 T	13.9 T
Net göç oranı (düzeltilmeler dahil)	1.5 T	1.5 T	1.5 T	1.4 T	1.4 T
	Her 1000 canlı doğumda				
Bebek ölüm oranı	43.3 T	41.9 T	40.6 T	39.4 T	38.3 T
Ortalama yaşam süresi:	Doğumda				
Erkekler:	65.6 T	65.8 T	66.0 T	66.2 T	66.4 T
Kadınlar:	70.2 T	70.4 T	70.6 T	70.9 T	71.0 T

	1999	2000	2001	2002	2003
--	------	------	------	------	------

İşgücü Piyasası (İşgücü Anketi) (e)	Nüfusu oranı (%)				
	Ekonomik faaliyet oranı (15-64)	55,1	52.4 D	52,3	52,3
İstihdam oranı (15-64), toplam	50.8	48.9 D	47,8	46,7	45,5
İstihdam oranı (15-64), erkek	72,7	71.7 D	69,3	69,9	65,9
İstihdam oranı (15-64), kadın	28,9	26.2 D	26,3	26,6	25,2
	Aynı yaş grubundan toplam nüfusa oranı (%)				
Yaşlı çalışanların istihdam oranı (55-64)	39,3	36.4 D	35,9	35,3	32,7
NACE sınıflamasına göre ortalama istihdam	Toplam istihdama oranı (%)				
- Tarım ve ormancılık	40,2	36.0 D	37,6	34,9	33,9
- Sanayi (inşaat hariç)	17,2	17.7D	17,5	18,5	18,2
- İnşaat	6,2	6.3 D	5,2	4,5	4,6
- Hizmetler	36,5	40.0 D	39,7	42,1	43,4
	Toplama oranı (%)				
İşsizlik oranı, toplam	7,7	6.5D	8,3	10,3	9,0
İşsizlik oranı, erkekler	7,7	6.6D	8,7	10,7	9,5
İşsizlik oranı, kadınlar	7,6	6.3D	7,5	9,4	7,3
25 yaşın altında işsizlik oranı	15,0	13.1D	16,2	19,2	20,5
Uzun vadeli işsizlik oranı	2,1	1.2D	1,6	3,0	2,5

Sosyal Uyum	En üst beşte birlik kesimin en alt beşte birlik kesime oranı				
Gelir dağılımında eşitsizlik	:	:	:	11,2	:
	18-24 yaşın nüfusa oranı (%)				
Okulu erken terk edenler	:	:	:	:	:
	Aynı yaş grubunun toplam nüfusa oranı (%)				
İşsiz hane halkı nüfusu (0-17 yaş arası kişiler)	:	:	:	:	:
İşsiz hane halkı nüfusu (18-59 yaş arası kişiler)	:	:	:	:	:

Yaşam Standardı	Her 1000 kişi başına a)				
Araba sayısı	61,4	65,5	66,1	66,1	66,5
Ana telefon hatları	272,3	272,6	275,5	271,7	267,5
Cep telefonu hizmetleri abone sayısı	114,1	221,9	284,2	335,0	394,4

Altyapı	1000 km ² başına km				
Demiryolu ağı	11,3	11,3	11,3	11,3	11,3
	Km				
Otoyollarının uzunluğu	1.749	1773	1851G	1851G	1881G

Sanayi ve Tarım	Önceki yıl =100				
Sanayi üretimi miktarı endeksleri	96,2	106,1	91,3	109,5	108,7
Brüt tarım üretimi miktar endeksleri	94,7	104,2	93,3	108,3	97,9

Teknolojik İlerleme ve Araştırma	GSYİH'ye oranı (%)				
İnsan Kaynaklarına harcama (eğitim için yapılan kamu harcaması)	:	3,5	3,7	:	:
	GSYİH'ye oranı (%)				
Araştırma ve Geliştirmeye yapılan gayri safi yurtiçi harcama	:	0,6	:	:	:
	1000 kişi başına				
İnternet erişim seviyesi – hane sayısı	:	:	:	:	:

	1999	2000	2001	2002	2003
Çevre	Kişi başına CO2 eşdeğeri miktarı (ton)				
Toplam sera gazı emisyonları	155,2	165,3	165,0	:	:
	GSYİH'de 1000 Euro başına /petrol eşdeğeri miktarı (Kg)				
Ekonominin enerji yoğunluğu	491	497	503	477	::
	Toplam elektrik tüketimine oranı (%)				
Yenilenebilir enerjinin payı	29,5	24,3	19,1	25,7	:
	Toplam yük ulaşımına oranı (%)				
Yük taşımacılığında modal bölünme	94,8	94,3	95,3	95,4	:

G = Geçici Rakamlar

T = Tahmini veriler

D = Serilere göre dağılım

F = Forecast

a) Rakamlar, Ulusal Hesaplarda yer alan nüfus rakamları kullanılarak hesaplanmıştır ve nüfus istatistiklerinde kullanılanlardan farklılık gösterebilir.

b) Veriler ISIC Rev, 2'ye göredir

c) Türkiye için, ara HICP'lere tam olarak uymayan ulusal tüketici fiyat endeksi verilmiştir.

d) 2002 için, Kasım sonu değeri

e) 1999 verileri: 2. ve 3. çeyrek anketlerinin aritmetik ortalaması. 2002-2003 verileri: 2. çeyrek anketlerine göre.

Veriler 2000 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre derlenmiştir.

f) "İşgücü Verimliliği Artışı", Euro cinsinden sabit fiya değerlerinde GSYİH'dan hesaplanmıştır.

"İşgücü Verimliliği (AB – 15'in %'si)" yapısal göstergesi satınalma gücü standardında cari fiyat değerlerinden hesaplanmıştır.

Metodolojik Notlar

Temel Veriler

Nüfus: Tahminler (ikamet eden nüfus yerine) yaşayan nüfus verilerine dayanmaktadır.

Mali Göstergeler

Kamu maliyesi: Genel kamu açığı/fazlası, ulusal hesaplara ilişkin olarak ESA95 sisteminin konsolide genel net kamu borçlanması/alacağına (EDP B,9) tekabül etmektedir. Genel kamu borcu, yıl sonu nominal değer üzerinden konsolide brüt borç olarak tanımlanmıştır.

Brüt dış borç: Bütün ekonomiye ilişkindir ve hem kısa hem uzun vadeli borçları kapsamakta, ancak hisse senedi yatırımları ve para piyasası araçlarını kapsamamaktadır. Mevcut borç stoku için OECD, GSYİH için ise Eurostat kaynak olarak alınmıştır. Brüt dış borcun ihracata oranı için, ulusal hesaplamalardaki mal ve hizmet ihracatı tanımını kullanılmaktadır (Kaynak: Eurostat).

Parasal büyüklükler: Eurostat'a bildirildiği üzere, aylık stok verileridir. Genel olarak, M1 tedavülde olan kağıt ve madeni paralar ile vadesiz banka mevduatlarını ifade eder. M2, M1 artı tasarruf mevduatları ifade eder. M2Y, M2 artı ikamet edenlerin döviz tevdiat (vadeli veya vadesiz) mevduatlarını ifade eder. M3, M2 artı resmi mevduatları ifade eder. M3Y, M3 artı ikamet edenlerin döviz tevdiat mevduatlarını ifade eder. İkamet edenlere verilen MFI kredileri ve ikamet edenlerin MFI'li mevduatları, Eurostat'a genel kamu ve diğer ikamet eden sektörlere dağılımı olarak bildirilmiştir.

Faiz oranları: Yıllık ortalama oranlar, Eurostat'a bildirilen aylık serilere dayandırılmıştır. Kredi faiz oranları, işletmelere verilen bir yıla kadar ve 1 yıl üzerindeki vadeli banka kredileri; hane halkına verilen 1 yıla kadar vadeli tüketici kredileri ve emlak alım kredilerinin faiz oranlarıdır. Mevduat faizleri, önceden üzerinde anlaşılmış olan 1 aya, 3 aya, 6 aya ve 1 yıla kadar veya daha uzun vadeli banka mevduatları için verilmiştir. Kredi ve mevduat oranları Eurostat'a yeni iş kurma ve mevcut oranlar olarak bildirilmiştir. Günlük para faiz oranları gecelik bankalar arası oranlardır. Günlük parasal faiz oranlarına ilaveten, 3 aylık hazine bonusu faiz oranları da bildirilmiştir. Merkez Bankası faiz oranları, iskonto oranı, repo/müdahale oranı ve avans oranı olarak Eurostat'a bildirilmiştir. Orta ve uzun vadeli devlet tahvillerinin getirisi, hisse fiyat indeksi ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsasının aylık hisse işlem hacmi de, Eurostat'a bildirilmiştir.

Döviz kurları: ECU döviz kurları ECU'nün yerine Euro'nun benimsendiği 1 Ocak 1999 tarihinde DG ECFIN'ye resmen bildirilen oranlardır. Euro döviz kurları, Avrupa Merkez Bankasının referans oranlarıdır. Eurostat'a bildirildiği şekliyle, efektif döviz kuru endeksleri (1994:100) % 50 ABD Doları + % 50 Euro olarak ağırlıklandırılmıştır. Efektif döviz kuru endeksi (reel), Eurostat'a bildirildiği gibi, başlıca ticari ortaklara göre ağırlıklandırılmıştır.

Rezerv varlıklar: Eurostat'a bildirilen yıl sonu stok verileridir. Bu varlıklar, Merkez Bankalarının altın, döviz varlıkları, Özel Çekme Hakları, Uluslararası Para Fonu rezerv pozisyonları ve ülkede yerleşik olmayanlardan diğer alacakların toplamı olarak tanımlanmıştır. Altın, üç aylık piyasa fiyatından hesaplanmaktadır.

Dış Ticaret

İthalat ve ihracat (cari fiyatlarla): Veriler “özel ticaret” sistemine dayandırılmakta olup, dış ticaret, ülkenin gümrük sınırlarını geçen mallarından oluşmaktadır. Dış ticaret cirosu değeri, malların piyasa değeri ile ek maliyetleri (taşımacılık, sigorta, vs.) içerir.

Ticari Sınıflandırma: Mal ticareti akımlarında, Birleşik Nomenklatür (CN) mal sınıflandırması kullanılmalıdır.

FOB: Gümrük sınırına kadar taşıma masraflarının tamamının satıcıya ait olduğu anlamına gelmektedir. CIF, ek masrafların alıcıya ait olduğunu belirtir. İhracat CIF, ithalat FOB olarak hesaplanır.

AB-15 ithalat ve ihracat: Türkiye Cumhuriyeti tarafından açıklanan veriler.

İşgücü Piyasası

Ekonomik faaliyet oranı (ILO Metodolojisi): İşgücünün 15-64 yaş arası nüfusa oranı. Bu oran, İLO'nun aşağıdaki tanım ve tavsiyeleri çerçevesinde İşgücü Anketleri verilerine göre hesaplanmıştır.

İşgücü: Aşağıda belirtilen ILO tanımlarına göre istihdam edilmiş kişiler ve işsiz kişiler.

İstihdam edilmiş kişiler: Referans döneminde, ücretli, girişimci, kooperatif üyesi olarak veya aile çalışanlarına katkı için, maaş veya bir ücret veya herhangi başka bir gelir karşılığı en az 1 saat çalışmış 15-64 yaş arasındaki tüm kişiler. Silahlı kuvvetler personeli (kışlalarda ikamet edenler hariç) ve analık izninde olan kadınlar da bu kategoriye dahil edilmişlerdir. Okul yatakhaneleri, yurtlar, çocuk evleri, yaşlı bakım evleri, özel hastaneler, kışlalar ve orduevlerinde ikamet edenler hariçtir.

İşsizler: İLO'nun işsiz tanımının bütün şartlarına uyan 15 yaş üstü herkes: (i) işi olmayan; (ii) aktif bir şekilde iş arayan; (iii) 2 hafta içerisinde çalışmaya başlayacak olanlar.

İşsizlik oranı (ILO metodolojisine göre): Toplam işgücü içindeki işsizlik oranı. Bu oran, İLO'nun tanım ve tavsiyeleri çerçevesinde İşgücü Anketi Verilerine göre hesaplanmıştır (ILO'nun yukarıdaki tanımlamalarına bakınız).

NACE sınıflandırmasına göre ortalama istihdam: Bu gösterge, İLO'nun tanım ve tavsiyelerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye'de İşgücü Anketinin temel kavramlar, tanımları, sıklığı, zamanlaması ve kalitesi 2004 yılı başından bu yana AB'ninkiyle tam olarak uyumludur. 2004 yılından önce de bu Anket temel kavramlar ve tanımlar bakımından uyumluydu.

Kaynak: Uzun vadeli işsizlik oranı: Eurostat; İşsizlik oranı – toplam, erkekler, kadınlar: 1998-1999 ulusal İşgücü Anketi, 2000-2003 Eurostat, bütün diğer göstergeler: Ulusal İşgücü Anketi.

Yaşam Standardı

Araba sayısı: Söz konusu araçlar, binek arabalarıdır, yani yolcu taşımacılığına yönelik ve en

fazla 9 kişinin taşınabileceği (sürücü dahil) motorlu araçlardır (motosikletler hariç).

Bu çerçevede “binek araba” ifadesi, mikro-arabaları (sürmek için ehliyet gerekmeyen), 10 kişiden az yeri olması kaydıyla, taksileri ve kiralık arabaları içerir. Pikaplar da bu kategoriye dahil edilebilir.

Telefon abone sayısı: Mobil ve el telefonu abonelerini içermemektedir.

Altyapı

Demiryolu ağı: Belirli bir bölgedeki tüm demiryolları. Bu tanım üzerinde tekerlekli vagon taşısa dahi, kara ve su yolunu (örneğin vagon taşıyıcı treyler veya feribotlar) kapsamamaktadır. Sadece turistik amaçla sezonda kullanılan hatlar, demiryolu ağına dahil değildir; aynı şekilde madenlere, ormanlara veya diğer sanayi ve tarımsal işletmelere hizmet vermek için inşa edilmiş ve kamu hizmetine açık olmayan demir yolları da bu ağa dahil değildir. Veriler, demir yollarının inşa edilmiş uzunluğunu dikkate almaktadır.

Otoyol uzunluğu: Özellikle motorlu taşıt trafiğine yönelik olarak tasarlanmış ve inşa edilmiş karayoludur. Yola sınır olan mülkiyetlere hizmet vermez ve:

- (a) (özel noktalar veya geçici durumlar dışında) bir bantla ya da zaman zaman başka bir şekilde trafiğin iki yönü için ayrı şeritlere bölünmüştür;
- (b) Başka bir karayolu, demir yolu, tramvay yolu veya yaya yoluyla zemin kesişmesi yoktur;
- (c) Özellikle otoyol olarak işaretlenmiş ve belirli karayolu motorlu araç kategorileri için ayrılmıştır.

Otoyol giriş ve çıkış şeritleri de, sinyal tabelalarının yeri dikkate alınmaksızın dahil edilmiştir. Şehir içi otoyollar da dahil edilmiştir.

Sanayi ve Tarım

Sanayi üretim miktar endeksleri: Sınai üretim, madencilik, imalat faaliyetleri ve elektrik, gaz, buhar ve su arzını kapsamaktadır (ISIC Rev.3'ün C, D ve E bölümlerinin sınıflandırmasına göre).

Brüt tarım üretim miktar endeksleri: 1993'ün sabit fiyatlarıyla hesaplanmıştır. Üç aylık endeksler, bir önceki üç aylık dönem baz alınarak oluşturulmuştur.

Teknolojik Yenilik ve Araştırma

Eğitime yapılan toplam kamu harcaması: Eğitim kuruluşlarına yapılan doğrudan kamu harcamalarını, diğer özel kuruluşlara eğitim konularında sağlanan devlet sübvansiyonunu (örneğin çıraklık programları yürüten şirketlere ya da işgücü piyasası kuruluşlarına sağlanan devlet sübvansiyonu) ve burs olarak ya da okul harçları ve öğrencinin geçim harcamalarına yönelik kredi olarak hanelere verilen devlet sübvansiyonunu içerir. Eğitim kuruluşları, bireylere eğitsel hizmetler ya da eğitimle bağlantılı hizmetler veren kuruluşları ve diğer eğitim kuruluşlarını tanımlamaktadır.

Veriler UNESCO-OECD-EUROSTAT'ın eğitim finansmanı konusundaki ortak veri toplama (UOE) anketlerinden alınmıştır.

Ar-Ge'ye yapılan brüt yurtiçi harcama (GERD): Ticari kuruluşların Ar-Ge (BERD), Yüksek Öğrenim kurumlarının Ar-Ge (HERD), kamu kuruluşlarının Ar-Ge (GOVERD) ve Kâr Amacı Gütmeyen Özel Kuruluşların Ar-Ge (PNRD) harcamalarından oluşmaktadır.

GSYİH ile ilgili rakamlar ESA '95 sistemine uygun olarak hesaplanmıştır. ESA '95 sistemini kullanan GSYİH verisi yoksa, ESA '95 ulusal hesaplar veri tabanında verisi olmayan yıllara mukabil olarak ESA '79 sistemindeki GSYİHdaki yıllık büyüme oranları kullanılmıştır.

Göstergeler mevcut ECU/EUR kullanılarak hesaplanmıştır.

Hanehalkı internet erişimi: Hane anketleri (telefonla yapılan görüşmeler) aracılığıyla toplanan, İnternet erişimine sahip hanelerin yüzdesine ilişkin yıllık veriler.

Cevre

Toplam sera gazı emisyonları: Bu gösterge sera gazlarının antropojenik emisyonunu belirtmektedir. Bu gazlar, Küresel ısınma potansiyellerine (GWP) göre ağırlıklandırılan, karbon dioksit (CO₂), azotdioksit (N₂O), metan (CH₄) ve üç halokarbon yani hidroflorokarbon (HFCs), perflorokarbon (PFCs) ve sülfür heksaflorid (SF₆)'dir. GWP, farklı gazların 100 yıllık bir zaman ufku içinde küresel ısınmaya katkıda bulunma yeteneğini ifade eder. GWP'ler Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli'nde ortaya konmuştur. Rakamlar CO₂ eşdeğeri olarak verilmiştir. Sera gazı emisyon tahminleri Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) Kılavuzlarındaki Tier 1 yaklaşımı kullanılarak yapılmıştır. Karbondioksit (CO₂), Azotdioksit (N₂O), metan (CH₄), azotoksitler (NO_x), karbonmonoksit (CO) gibi Antropojenik emisyonlar, NMVOC emisyonları, enerji üretimi, sanayi işlemleri, yakıtların yanması, tarım tesisleri için hesaplanmaktadır. Bunların yanısıra, sülfürdioksit (SO₂) ve parçacık madde emisyonları sanayi sektörü için olan IPCC ve CORINAIR metodolojilerindeki faktörler kullanılarak hesaplanmaktadır. Hidroflorokarbon (HFCs), Perflorokarbon (PFCs) ve Sülfürheksaflorid (SF₆) halokarbonlarının emisyonları veri yetersizliği nedeniyle henüz hesaplanmamıştır.

Ekonominin enerji yoğunluğu: Ekonominin enerji yoğunluğu oranı, Brüt Yurtiçi Tüketim'in GSYİH'ye bölünmesiyle elde edilir. Brüt Yurtiçi Tüketim kgoe (petrol kg eşdeğeri) ile, GSYİH ise 1000 EUR ile ölçüldüğünden bu oran 1000 EUR başına kgoe olarak ifade edilmektedir.

Enerjinin Brüt Yurtiçi Tüketimi, kömür, elektrik, petrol, doğal gaz ve yenilenebilir enerji şeklindeki beş tip Enerjinin Brüt Yurtiçi Tüketiminin toplamı olarak hesaplanmıştır. Buna ilaveten, bu rakamların her biri, enerjinin üretimi, depolanması, ticareti (ithalat/ihracat) ve tüketimi/kullanımı ile ilgili değişik verilerin biraraya getirilmesi ile hesaplanmaktadır. GSYİH rakamları, enflasyonun etkisini önlemek amacıyla 1995 (ESA95) temel yılına göre sabit fiyatlar olarak alınmıştır.

Yenilenebilir enerjinin payı: Yenilenebilir enerjiden üretilmiş elektriğin brüt elektrik tüketimi içindeki payını ifade eder. Yenilenebilir enerji kaynaklardan elde edilen elektrikle, bir takvim yılı içinde hesaplanan brüt elektrik tüketimi arasındaki orandır.

1. Yenilenebilir enerji kaynakları: yenilenebilir fosil dışı kaynaklar (rüzgar, güneş, jeotermal, hidro ve biyokütle/atıklar)

2. Yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen elektrik: hidroelektrik santrallerden (pompalananlar hariç), rüzgar, güneş, jeotermal olarak üretilen elektrik ile biyokütle/atıklardan üretilen elektriği ifade eder. Biyokütle/atıklardan elde edilen elektrik ağaç/ağaç atıklarının ve diğer yenilenebilir nitelikteki katı atıkların (saman, kara su) yakılması şehirselle katı atıkların yakılması, (düzenli depolama alanı, lağım, çiftlik gazı da dahil) biyogas ve sıvı biyoyakıtlar.

3. Brüt ulusal elektrik tüketimi: Bütün yakıtlardan elde edilen (öz üretim de dahil olmak üzere) toplam brüt elektrik üretimini artı elektrik ithalatı eksi ihracatı ifade eder.

Bu veriler geleneksel olarak iyi kurulmuş ve uyumlaştırılmış bir metodolojinin ardından yıllık Ortak Anketler (Eurostat ve Uluslararası Enerji Ajansı ile paylaşılan veriler olduğundan ortaklardır) aracılığıyla Eurostat'tan alınmıştır.

Yük taşımacılığında mod dağılımı: Toplam yurtiçi yük taşımacılığında (karayolu, demiryolu ve yurtiçi suyolları) karayolunun yüzdesi, ton-km.

Kaynaklar:

Toplam yüzölçümü, dış ticaret, nüfus, yaşam standardı, altyapı, sanayi ve tarım: Ulusal kaynaklar. Diğer göstergeler: Eurostat.